T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

MEMLÛKLU MÜELLİFLERİN ESERLERİNDE MOĞOLLAR (ZEHEBÎ, NÜVEYRÎ, SAFEDÎ, el-ÖMERÎ, KALKAŞENDÎ VE İBN TAĞRIBERDÎ'YE GÖRE)

ABDULLAH KUBAT

TARİH ANABİLİM DALI

Şanlıurfa
2025

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ

DOKTORA TEZİ

MEMLÛKLU MÜELLİFLERİN ESERLERİNDE MOĞOLLAR (ZEHEBÎ, NÜVEYRÎ, SAFEDÎ, el-ÖMERÎ, KALKAŞENDÎ VE İBN TAĞRIBERDÎ'YE GÖRE)

ABDULLAH KUBAT
(215268102)

TARİH ANABİLİM DALI
Tez Danışmanı: Prof. Dr. KAZIM PAYDAŞ

Şanlıurfa
2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÇİZELGELER DİZİNİ iii
KISALTMALAR iv
1. GİRİŞ 1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı 1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi 4
1.3. Araştırmanın Kaynakları 8
1.3.1. Şemseddin Muhammed ez-Zehebî, ve Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm İsimli Eseri 8
1.3.2. Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî ve Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb İsimli Eseri 9
1.3.3. Salâhuddîn Halîl b. Aybeg es-Safedî ve Aʿyânü'l-ʿasr ve aʿvânü'n-nasr İsimli Eseri 13
1.3.4. İbn Fazlullah El-Ömerî ve Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr İsimli Eseri 14
1.3.5. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî ve Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâʾ İsimli Eseri 16
1.3.6. Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin (İbn Tağrıberdî) ve el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî baʿde'l-Vâfî İsimli Eseri 18
2. BÖLÜMLER 21
2.1. Moğol Hükümdarlarının Nesebi ve Moğol Kabileleri 21
2.1.1. Cengiz Han'ın Nesebi ve Hayatı 21
2.1.2. Cengiz Han Soyundan Gelen Mâverâünnehir (Çağatay Hanlığı) Hükümdarları 28
2.1.3. Cengiz Han Soyundan Gelen Altın Orda Hanlığı Hükümdarları 29
2.1.4. Cengiz Han Soyundan Gelen Kubilay Hanlığı Hükümdarlığı 31
2.1.5. Memlûk Kaynaklarında Geçen İlhanlı Hükümdarları 33
2.1.6. Memlûklu Kaynaklarında Adı Geçen Moğol Kabileleri 34
2.1.6.1. Kıyat 34
2.1.6.2. Konkurat (Kongratlar) 34
2.1.6.3. Oyrat 34
2.1.6.4. Kitaylar-Kitanlar (Hitaylar-Karahitaylar) 37
2.1.6.5. Tiki Kabilesi 38
2.1.6.6. Celayir 38
2.1.6.7. Sulduslar 39
2.2. Hükümdarlık, Devlet Yapısı ve İdari Teşkilat 39
2.2.1. Cengiz Han ve Sonraki Dönemde Ülke Yönetimi 39
2.2.2. Hıtay Ülkesinde (Kubilay Hanlığı, Yüan Hânedanlığı) Hükümdarlığın Düzeni ve Yönetim 43

2.2.3. İlhanlılarda Yönetim ve Sivil Bürokrasi 45
2.2.3.1. Hükümdar Seçimi 46
2.2.3.2. Arpa Han'ın Hükümdar Seçilmesi 48
2.2.4. Moğol Han'ının Huzurunda Devlet Protokolü 49
2.2.4.1. Moğol Hanının Seyyar Saraydaki (Ordu-Karargâh) Protokol Kuralları 50
2.2.4.2. Moğol Hanının Yazlık Sarayında Protokol Kuralları 50
2.2.5. İdari Yapılanma Vezirlik vs. (Irak-ı Acem- Irak-ı Horasan) 51
2.2.5.1. Ulus Emiri 51
2.2.5.2. Vezir 51
2.2.5.3. Vezire Bağlı Memurlar –Sivil Bürokrasi 52
2.2.5.4. Dîvânü'l-İnşâ 53
2.2.6. Altın Orda Devleti'nde İdari Yapılanma 55
2.2.7. Moğol Hükümdarının Verdiği Emir ve Talimatlar 57
2.2.8. Yarlığ/Yarlık/Berâliğ "برالغ" 57
2.2.9. Tamgalar 60
2.2.10. Payza 61
2.2.11. Çav 62
2.2.12. İdrarat 62
2.2.13. Saray (Ordu- Karargâh) 62
2.2.14. Moğolların Kudretli Vezirleri ve Emirleri 64
2.2.14.1. Nevruz 64
2.2.14.2. Emir Çoban 64
2.2.14.3. Kutlukşah 67
2.2.14.4. İrenci 67
2.2.14.5. Reşidüddin Fazlullah b. Ebi'l-Hayr Âlî 67
2.2.14.6. Sadu'd-devle 68
2.3. Moğollarda Diplomasi ve Elçilik 69
2.3.1. Memlûklu Kaynaklarında Moğol Devletleri ile Mektup Diplomasisi 69
2.3.1.1. Müslüman Olmayan Moğol Hükümdarlarının Mektup Diplomasisi 70
2.3.1.2. İlhanlılardan Memluklara Giden Diplomatik Mektupların İçerik ve Üslubu 74
2.3.1.3. Müslüman Moğol Hükümdarlarının Uyguladıkları Mektup Diplomasisi 76
2.3.1.4. Memlûk Sultanı Kalavun'dan Ahmed Teküder'e Gönderilen Mektup 82
2.3.1.5. İlhanlıların Mektup Yazımında Kullandıkları İkinci Yöntem 87
2.3.1.6. Gazan Han'ın Muhammed b. Kalavun'a Gönderilen Mektup Hakkında 88
2.3.1.7. Memlûklardan İlhanlılara Giden Diplomatik Mektupların Üslubu 93
2.3.1.8. Sultan Melik Nasır "Muhammed b. Kalavun" Tarafından Sultan Ebu Said Bahadır Han'a Gönderilen Mektup 104

2.3.1.9. Ebû Said'den Sonra İlhanlı - Memlûklu Yazışmaları 107
2.3.1.10. Moğol Devletleri ile Memlûklar Arasındaki Elçilik Teatisi 109
2.3.2. İlhanlı-Memlûklu Devletleri Arasında Elçilik Teatisi 110
2.3.3. Ahmet Tegüder'in el-Mansur Seyfeddin Kalavun'a Gönderdiği Elçilik Heyetleri 110
2.3.3.1. Ahmet Tegüder'in el-Mansur Seyfeddin Kalavun'a Gönderdiği Elçilik Heyeti 110
2.3.3.2. Ebu Said'in Elçilerinin Muhammed b. Kalavun'a Gelmesi Hakkında 111
2.3.3.3. Ebu Said'in Elçilerinin ve Sultanın Yakınlarının Saltanat Kapsına Gelmeleri 114
2.3.4. Memlûklardan Moğollara Giden Elçiler 117
2.3.4.1. Sultanın Elçilerinin Moğol Hükümdarı Abaka ile Karşı Karşıya Gelmesi 117
2.3.4.2. Emir Seyfeddin Aytemuş el-Muhammedî'nin Elçi Olarak Ebu Said'e Gönderilmesi 117
2.3.4.3. Hükümdar Vekili ve Alt Makamlar İle Yazışmalarda Takip Edilen Usul 118
2.3.4.4. Memlûklar İle Üst Düzey İlhanlı Kadınları Arasında Yapılan Yazışmalarda Usul 121
2.3.5. Altın Orda Devleti ile Memlûklar Arasındaki Diplomatik İlişkiler 121
2.3.5.1. Memlûk-Altın Orda Arası Yazışmalarda Usul 122
2.3.5.2. Berke Han'dan el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars'a Giden Elçiler 123
2.3.5.3. el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars'ın Berke Han'a Elçi Göndermesi 124
2.3.5.4. Berke Han'ın Elçilerini el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin I. Baybars'a Göndermesi 126
2.3.5.5. Mengütemur b. Toğan'ın Elçilerinin Mısır'a Gelmesi 128
2.3.5.6. Muhammed b. Kalavun'dan Özbek Han'a gönderilen Mektup ...128
2.3.5.7. Muhammed b. Kalavun'dan Altın Orda'ya Giden Bir Mektup ...132
2.3.6. Altın Orda -Bizans İlişkileri ve Mektuplaşmaları 134
2.3.7. Çağatay Hanlığı İle Memlûklar Arasındaki Yazışmalar 134
2.3.8. Moğolların Evlilikler Yoluyla Kurduğu Diplomatik İlişkiler 135
2.3.8.1. İlhanlılar ve Gürcüler Arasında Evlilik Yoluyla Yapılan Diplomasi 136
2.3.8.2. Emir Çoban'ın Ebu Said'in Elçileri Aracılığı ile Yaptığı Evlilik Teklifleri 136
2.3.8.3. Ebu Said'in Memlûklu Sultanı Muhammed b. Kalavun'un Kızı İle Evlenme Talebi 137
2.3.8.4. İlhanlılar ve Doğu Roma Arasında Evlilik Yoluyla Yapılan Diplomasi 138
2.3.8.5. Altın Orda ve Memlûklar Arasında Evlilik Yolu ile Diplomasi 139

2.3.8.6. Hediye (Örgacüt) Gönderme Yoluyla Diplomasi 139
2.3.8.7. Gözdağı Mesajı Olarak Baş ve Uzuv Yollama 142
2.4. Askerî Yapılanma ve Ordu 143
2.4.1. Askeri Yapılanma 143
2.4.1.1. Ulus Emiri 145
2.4.1.2. Noyan - Emir-i Tümen 147
2.4.1.3. Sekiz/Dört Bin Emiri- Emîr-i Çehâr-Hezâr/Hezâre 149
2.4.1.4. Binbaşı -Binler Emiri -Emir-i Hezare 149
2.4.1.5. Yüzbaşı-Emir-i Sede 150
2.4.1.6. Onbaşı- Emir-i Dehe 150
2.4.1.7. Aktaçı - Akatcı (Emir-i Ahur) 150
2.4.2. Askeri Birlikler 151
2.4.2.1. Süvariler 151
2.4.2.2. Hassa Ordusu- Keşik 152
2.4.2.3. Tümen 153
2.4.2.4. Tulb-Mingan 154
2.4.2.5. Öncü Birlik- Menkalay 154
2.4.2.6. Artçı Birlikler/ Gecike /Sâka 155
2.4.2.7. Karavul/Yezek/Keşif Birliği 156
2.4.2.8. Karâdis Birliği (kardus, kardûse) (كراديس) 156
2.4.2.9. Yardımcı Birlikler 157
2.4.2.10. Piyadeler 157
2.4.2.11. Tarhanlık 159
2.4.2.12. Moğollarda Askeri Düzen ve Disiplin 160
2.4.2.13. Ordu Savaş Düzeni 161
2.4.2.14. Askerî Eğitim 164
2.4.3. Savaş Stratejileri 165
2.4.3.1. Avı Çembere Alma /Tulugma (toulougma) 165
2.4.3.2. Esirleri Öne Sürme ve Hilal Taktiği 165
2.4.3.3. Sahte Ric'at (Geri Çekilme) 166
2.4.3.4. Pusu Kurma 167
2.4.3.5. Düşmanı Yanıltma 167
2.4.3.6. Köprü Kurma 168
2.4.3.7. Kale ve Sur Yıkma 168
2.4.3.8. Hendek Doldurma 169
2.4.4. Savaş Aletleri 169
2.4.4.1. Mancınık ve Mancınıkçılar 169
2.4.5. İstihbarat ve Gözcüler 172
2.4.5.1. Askeri Divan (Arz el-ceyş-Dîvân-ı ʿarz) 173
2.4.5.2. Askeri İktâ'lar 173
2.4.5.3. Askerî Maaşlar 175
2.4.6. Moğol Ordularının Asker Sayısı 176
2.4.6.1. Cengiz Han Dönemi 176
2.4.7. İlhanlı Asker Sayısı 177

2.4.8. Altın Orda Asker Sayısı 179
2.4.9. Kubilay Hanlığı'nın (Hıtay Ülkesi) Asker Sayısı 179
2.4.10. Moğol Hükümdarlarından Sığınma Talep Eden Memlûklu Emirleri 180
2.4.11. Memlûklu Hükümdarlarından Sığınma Talep eden Moğol Emirler ve Askerler 181
2.4.11.1. Memlûklara Sığınan ilk Grup 181
2.4.11.2. Memlûklara Sığınan Oyrat Emirleri 182
2.4.11.3. Anadolu Komutanı Sülemiş ve Kardeşi Katkatu'nun Memlûklara Sığınması 184
2.4.11.4. Emir Timurtaş b. Çoban'ın Memlûklara Sığınması 185
2.5. Maliye, Gelir-Gider, Vergiler ve Para 188
2.5.1. Devletin Gelirleri 188
2.5.1.1. Vergiler 189
2.5.1.2. Vergi Çeşitleri 193
2.5.1.3. Ticarî Gelirler 197
2.5.1.4. Yağma Gelirleri 199
2.5.1.5. Zorla Alınan Haraç ve Vergilendirmeler 200
2.5.1.6. Esir Satışı/ Fidye 201
2.5.2. Giderler 202
2.5.2.1. Askeri Giderler 202
2.5.2.2. Maaş ve Tahsisatlar 202
2.5.2.3. İdrarat 204
2.5.3. Moğol Ülkesinde Kullanılan Para Birimleri 205
2.5.3.1. Yastuk 205
2.5.3.2. Çav/Çao 205
2.5.3.3. Payza 206
2.5.3.4. Deşt-i Kıpçak ve Harezm'de Kullanılan Para Birimi 207
2.5.3.5. Bağdat'ta Kullanılan Para Birimi 207
2.5.3.6. Tebriz'de Kullanılan Para Birimi 207
2.5.3.7. Nîşâbur 207
2.5.3.8. Turan Ülkesi, Bedehşan, Maveraünnehir 208
2.5.4. Gazan Han'ın Bastırdığı Sikkeler 208
2.5.5. Ölçü birimleri: 209
2.5.6. Vakıflar ve Hayır Kurumları İçin Yapılan Harcamalar 210
2.6. Moğollarda Sosyal ve Günlük Hayat, Örf ve Adetler 212
2.6.1. Moğol Şehirleri Ev ve Çarşılar 212
2.6.1.1. Hıtay-Çin (Kubilay Hanlığı) 212
2.6.1.1.1. Karakurum 213
2.6.1.1.2. Hansa Şehri 213
2.6.1.2. Altı Orda Şehirleri/ Deşt-i Kıpçak/Saray 214
2.6.1.3. İlhanlılarda Hükümdarların Yazlık ve Kışlığı 215
2.6.2. Moğol Örf Adet ve Gelenekleri 216
2.6.2.1. Yeme-İçme Adetleri 216

2.6.2.2. Temizlik Alışkanlıkları 216
2.6.2.3. Sanatkârlara Değer Verme 217
2.6.2.4. Evlilik Adetleri 218
2.6.2.5. Babasının veya Kardeşinin Karısı ile Evlenme (Levirat Evlilik) 218
2.6.2.6. Moğolların Devlete, Hana ve Cengiz Yasasına İtaati ile İlgili Gelenekler 220
2.6.2.7. İnançla İlgili Gelenekler 221
2.6.2.8. Hayvan Kesme Adetleri 221
2.6.2.9. Moğollarda Kadının Yeri ve Kadınlarla İlgili Adetler 222
2.6.2.10. Moğolların Önde Gelen Bazı Kadınları 224
2.6.2.11. Moğolların Fiziki Özellikleri ve Kıyafetleri 229
2.6.2.12. Batıl İnançlar 231
2.6.2.13. Cenaze Adetleri 232
2.7. Moğollar ve Dini İnançlar 235
2.7.1. Moğol Hükümdarları ve Din 235
2.7.2. Cengiz Han'ın ve Diğer Büyük Hanların Dini İnançlara Bakışı 236
2.7.3. İlhanlı Hükümdarlarının Dine Bakış Açısı 238
2.7.3.1. Hülegü 238
2.7.3.2. Mengü Temur b. Hülegü 241
2.7.3.3. Abaka 241
2.7.3.4. Ahmed Tegüder 241
2.7.3.5. Argun 243
2.7.3.6. Geyhatu 243
2.7.3.7. Baydu 243
2.7.3.8. Gazan 243
2.7.3.9. Olcaytu 247
2.7.3.10. Ebu Said 251
2.7.3.11. Arpagun 253
2.7.3.12. Musa b. Ali b. Baydu 254
2.7.4. Altın Orda Hanlarının Dini İnançlara Bakışı 254
2.7.4.1. Berke Han 254
2.7.4.2. Tudan Mengü ve Dini 256
2.7.4.3. Toktay 256
2.7.4.4. Özbek Han 257
2.7.5. Kubilay Hanlığında Din Anlayışı 257
2.7.6. Maveraünnehr Hükümdarlığı'nda (Çağatay Hanlığı) Din Anlayışı 257
2.7.7. Bazı Moğol İleri Gelenleri ve Dini Hassasiyetleri 258
2.7.7.1. Emir Çoban 258
2.7.7.2. Fazlullah b. Ebü'l-Hayr Âlî 260
2.7.7.3. Muhammed b. Hüseyna el-Emir 261
2.7.7.4. Abaka'nın Kızı Yelkutlu Hatun 261
2.7.7.5. Hasan b. Akboğa b. İlkan 262

2.7.7.6. Timurtaş 262
2.7.7.7. Dokmak/Tokmak 262
2.7.7.8. Ketbuğa 263
3. SONUÇLAR 264
KAYNAKLAR 267
ÖZGEÇMİŞ 275

ÖZET

DOKTORA TEZİ

MEMLÛKLU MÜELLİFLERİN ESERLERİNDE MOĞOLLAR (ZEHEBÎ, NÜVEYRÎ, SAFEDÎ, el-ÖMERÎ, KALKAŞENDÎ VE İBN TAĞRIBERDÎ'YE GÖRE)

ABDULLAH KUBAT

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Tez Danışman: Prof. Dr. KAZIM PAYDAŞ
Yıl: 2025, Sayfa : 275

Cengiz Han, Orta Asya bozkırlarında iç içe geçmiş olan Türk-Moğol kültürünün askeri, idari, hukuki ve iktisadi sistemini kendi düşünceleri ile sentezleyerek güçlü bir devlet kurmuştur. Onun ardılları da bu sistemi devam ettirerek devleti daha büyük hale getirmişlerdir. Geniş sınırlara hükmetmenin bir neticesi olarak devlet zaman içerisinde dört kola ayrılmıştır. Moğolların, Suriye'yi alarak Akdeniz'e ve Mısır'a ulaşma arzusu ister istemez onları Memlûklar ile karşı karşıya getirmiştir. İşte bu süreçte Memlûklu müellifler, Moğolları daha yakından görüp tanıma fırsatı elde etmişlerdir. Moğol tarihi hakkında bize bilgi veren çalışmalar genellikle Çin, Uygur, Arap ve dönemin İran kaynaklarıdır. Her toplumun Moğollarla ilişkileri farklı olduğu için doğal olarak Moğollara bakış açıları da farklı olmuştur. Bununla birlikte Memlûklar dönemi Arap yazılı kültürünün en zirve olduğu dönemdir. Dolayısıyla bu dönem eserlerinde Moğolların idari, hukuki, diplomatik, iktisadi, dini ve sosyal yönlerine ışık tutacak kıymetli bilgilerin bulunması mümkündür. Özellikle Memlûklu Devleti ile siyasi ve ticari ilişkileri olan İlhanlı ve Altın Orda devletleri ile ilgi bilgiler daha fazladır. Memlûklu Devleti'nin Çağatay ve Kubilay Hanlıkları ile münasebetleri İlhanlı ve Altın Orda'ya nazaran kaynaklara seyrek yansıdığı için doğal olarak dönemin müellifleri de bu hanlıklar hakkında detaylı malumatlar vermemişlerdir.

ANAHTAR KELİMELER: Suriye, Moğollar, Cengiz Han, Memlûklar, İlhanlılar

ABSTRACT

DOCTORATE THESIS

THE MONGOLS İN THE WORKS OF MAMLUK AUTHORS (ACCORDİNG TO AL-DHAHABÎ, AL-NUWAYRÎ, AL-SAFADÎ, AL-ʿUMARÎ, AL-QALQASHANDÎ, AND IBN TAGHRÎBİRDÎ)

ABDULLAH KUBAT

HARRAN UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION
DEPARTMENT OF HISTORY

Thesis Supervisor: Prof. Dr. KAZIM PAYDAŞ
Year: 2025, Page : 275

Genghis Khan established a powerful state by synthesizing the military, administrative, legal, and economic systems of the intertwined Turkic-Mongol culture in the Central Asian steppes with his own ideas. His successors continued this system and expanded the state even further. As a consequence of ruling vast territories, the state was eventually divided into four branches. The Mongols' desire to capture Syria and thus reach the Mediterranean and Egypt inevitably brought them into conflict with the Mamluks. During this period, Mamluk scholars had the opportunity to observe and become more familiar with the Mongols. The Works that provide us with information about Mongol history generally derive from Chinese, yghur, Arab, and contemporary Persian sources. Since each society's relations with the Mongols were different, their perspectives on them also naturally differed. The Mamluk era represents the pinnacle of Arab written culture, and thus the works of this period contain valuable information shedding light on the Mongols' administrative, legal, diplomatic, economic, religious, and social aspects. In particular, more detailed information is found concerning the Ilkhanate and the Golden Horde, as these states maintained political and commercial relations with the Mamluks. Since the Mamluk state had little contact with the Chagatai and Yuan (Kubilai) Khanates, the writers of the period did not provide extensive details about them.

KEYWORDS: Syria, Mongols, Genghis Khan, Mamluks, Ilkhanids

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1. Araştırmanın İçeriği ve Kapsamı 2
Çizelge 2.1. el-Ömeri'ye Göre Cengiz Han'ın Soy Ağacı 22
Çizelge 2.2. Kalkaşendî'ye Göre Cengiz Han'ın Soy Ağacı 23
Çizelge 2.2. Kalkaşendî'ye Göre Mâverâünnehir (Çağatay Hanlığı) Hükümdarları 29
Çizelge 2.2. Kalkaşendî'ye Göre Deşt-i Kıpçak (Altın Orda Hanlığı) Hükümdarları 31
Çizelge 2.3. Memlûklu Kaynaklarında Geçen İlhanlı Hükümdarları 33
Çizelge 2.3. Hıtay Ülkesi (Kubilay Hanlığı) Sivil Bürokrasi Yapılanması 44
Çizelge 2.3. İlhanlılarda Devlet Hiyerarşisi 53
Çizelge 2.3. İlhanlılarda Ordu Hiyerarşisi 145

KISALTMALAR

b.	bin/ibn
bk.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
çoğ.	Çoğulu
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	Editör
H.	Hicrî
h.ş.	Hicri-Şemsi
haz.	Hazırlayan
M.	Miladî
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
No	Numara
nşr.	neşreden
öl.	Ölüm Tarihi
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	Tercüme
vb	ve benzeri
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Cengiz Han'ın kurmuş olduğu Moğol İmparatorluğu tarihin en geniş karasal sınırlarına ulaşmış olan bir devletti. Bu imparatorluk Doğuda Japon Denizi'ne, Batıda Avrupa içlerine, Anadolu'ya ve Suriye'ye, Kuzeyde Sibirya'ya, Güneyde Hindistan'a kadar uzanan geniş bir alana hâkimdi. Ortaçağ şartlarında kısa sürede bu kadar çabuk büyüyen ve bu kadar geniş bir alana hükmeden bu imparatorluk birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Nitekim bu güne kadar Moğol tarihi hakkında bilgi veren yüzlerce eser yazılmıştır. Moğol tarihi hakkında bilgi veren bu eserler Çince, Uygurca, Farsça, Arapça, Ermenice, Süryanice, Gürcüce, Rusça ve daha başka dillerde yazılmış dönemin kaynaklarından ve kroniklerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bundan dolayı dünya genelinde Moğol tarihi literatürüne bakıldığında farklı kaynaklardan yola çıkılarak hazırlanmış çok sayıda Moğol tarihi konulu eserin olduğu görülecektir.

Çalışmamızın konusu ise; belirlemiş olduğumuz altı tane Memlûklu dönemi müellifinin eserlerinde Moğollar hakkında vermiş oldukları malumatları bir araya getirerek değerlendirmeler yapmaktır. Moğollarla ilgili bölümlerini tercüme ettiğimiz bu altı eser ve müellifleri ise şunladır: Şemseddin Muhammed ez-Zehebî, ve Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm isimli eseri, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî ve Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb isimli eseri, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg es-Safedî ve Aʿyânü'l-ʿasr ve aʿvânü'n-nasr isimli eseri İbn Fazlullah El-Ömerî ve Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr isimli eseri Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî ve Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâʾ İsimli eseri Salâhuddîn Halîl b. Aybeg es-Safedî ve Aʿyânü'l-ʿasr ve aʿvânü'n-nasr isimli eseridir.

Ansiklopedik, kronolojik, siyasi tarih, biyografik, kronolojik-biyografik tarzda kaleme alınmış Memlûklu müelliflerinin bu eserlerinde; Moğolların Cengiz Han'dan itibaren ortaya çıkışları, siyasi tarihleri, hâkimiyet anlayışları, askerî özellikleri, ordu yapısı, hukuk sistemi, iktisadi yapısı, sosyal hayata dair özellikleri, yaşadıkları coğrafya ve dini yönleri ile alakalı birçok malumat bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda bu müelliflerin Moğollarla ilgili vermiş olduğu bilgileri bir araya getirmeye çalıştık. Bu eserlerde ağırlıklı olarak siyasi tarih konularına yer verilmekle beraber, diğer konularla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Memlûklu müellifleri siyasi tarih dışındaki idari, hukuki, iktisadi, dini vb. konularda bilgiler verip değerlendirmeler yaparken aynı zamanda bir Müslüman bakış açısı ile konulara

değinmişlerdir. Dolayısı ile Müslüman müelliflerin bakış açısı ile başka din veya milletlere mensup yazarların bakış açısı birbirinden farklı olacaktır.

Çizelge 1.1. Araştırmanın İçeriği ve Kapsamı

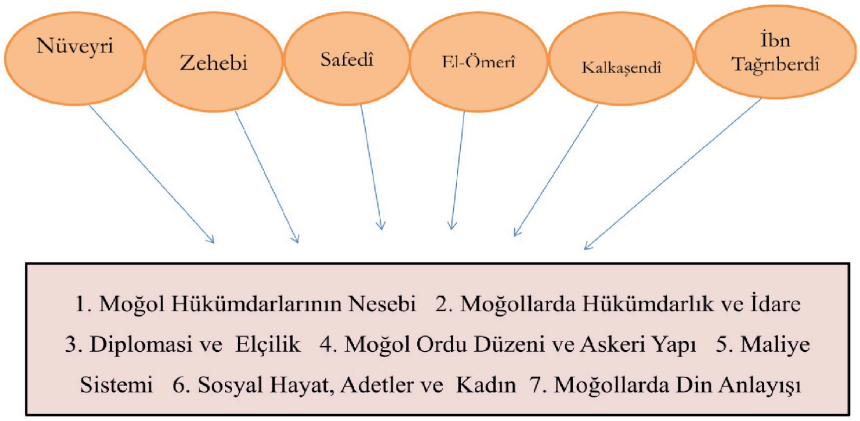

Bu çalışmamızda Moğollar hakkında verilen bilgiler, incelemiş olduğumuz Memlûklu tarihçilerinin eserlerinde geçen ve onların Moğollara bakış açılarını anlatan kayıtlardır. Tez çalışmamızda, incelediğimiz Memlûklu dönemi kaynaklarında, Moğollar ile ilgili bir bilgi varsa değinilmiş; hakkında bilgi bulunmayan konulara ise değinilmemiştir. Dolayısı ile Moğollarla ilgili Memlûk kaynaklarında geçmeyen bilgiler ve başlıklar üzerinde durulmamıştır. Tezimizde Moğollarla ilgili tüm konulara yer verilmemesinin sebebi zikredilen nedenlerden dolayıdır. Örnek verecek olursak; Moğolların askerlerden ve halktan toplamış oldukları vergi türleri vardır. Bu vergi türleri hakkında incelediğimiz kaynakta hangi vergilerden bahsedilmişse sadece o vergi türüne değindik, bahsi geçmeyen vergilere değinmedik. Başka bir örnek verecek olursak; incelediğimiz kaynaklarda Moğolların silahları ve kullanmış oldukları savaş teknoloji hakkında, mancınık dışında detaylı malumatlar bulamadık. Bundan dolayı mancınık dışında bir savaş aletine değinmedik. Dolayısı ile belirlediğimiz altı müellifin eserlerinde bahsedilmeyen konular üzerinde durmadık.

Konuları ele aldığımız zaman sadece bir döneme veya bir Moğol devletine odaklanmadık. Müelliflerimizin eserlerinde değindiği kadarıyla; Cengiz Han ve

sonraki büyük hanlar dönemi Moğol İmparatorluğu, İlhanlı, Altın Orda, Çağatay Hanlığı ve Kubilay Hanlığı hakkında da ulaştığımız bilgileri ele almaya çalıştık. Fakat Memlûklar daha çok İlhanlılar ve Altın Orda Devleti ile ilişki içerisinde olduğu için ağırlıklı olarak bu iki Moğol devleti üzerinden konular ele alınmıştır. Moğolların Cengiz Han ve büyük hanlar dönemine, Kubilay ve Çağatay devletlerine ise incelediğimiz kaynaklarda geçen bilgiler el verdiği kadar değinilmiştir. Tezimizin ana çalışma alanı olan altı Memlûklu müellifinin verdiği bilgiler çerçevesinde, kısaca hangi bölümde hangi konulara değindiğimize gelince:

Birinci bölümde; Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu olan Cengiz Han'ın ataları ile ilgili efsanelere, soy ağacına, tarih sahnesine çıkışına, hayatına, Moğol hükümdarlarının soy ağacına ve Moğol boylarına değindik.

İkinci bölümde; Moğol devletlerinde hükümdar seçimine, siyasi yapısına, hakimiyet anlayışına, sivil bürokrasisine, vezirlik kurumuna, Dîvânü'l-İnşâya, devlet protokolüne, hükümdar emirnamelerine, yarlığ, payza, çav, tamga, ordu (saray), hükümdarların öne çıkan vasıfları, olumlu ve olumsuz özellikleri ile önemli vezirlere değindik.

Üçüncü bölümde; Moğolların diplomatik münasebetler içerisinde olduğu devletlerle yapmış oldukları elçilik teatisini ve karşılıklı olarak yazılan mektupları inceledik. Yazılan bu mektupları hem şekil hem de içerik açısından, kaynaklarda geçen bilgilere göre değerlendirdik. Ayrıca Ortaçağ'da devletlerarası diplomasinin vazgeçilmez unsurlarından olan hediyeleşme ve evlilik yoluyla diplomasi konularına da değindik.

Dördüncü bölümde; Moğol ordusunun yapısına, onluk sisteme, ordudaki rütbe hiyerarşisine, süvari ve piyade birliklerine, hükümdarın muhafız biriliği olan hangi birlik ve birimlerden oluştuğuna, ordunun savaş düzenine, askeri eğitime, Moğol ordusunun savaş stratejileri ve taktiklerine, savaş aletlerinden mancınığa, askerî divanlara, askerlere verilen ikta'lara ve maaşlara, Moğol ordularındaki asker sayılarına, Moğol hükümdarlarına sığınan Memlûklu emirlerine ve Memlûklu hükümdarlarına sığınan Moğol emirleri konularına değindik.

Beşinci bölümde; Moğol devletlerindeki malî yapıya, devletin gelirlerine, askerlerden ve halktan toplanan vergi türlerine, ticaret konusuna, bir gelir çeşidi olarak; yağmalama, haraç toplama, fazladan vergi yükleme, esir satışı, fidye konularına değindik. Devletin giderleri ana başlığı altında ise, askerî giderlere, maaş, tahsisat ve idrarat konularına değindik. Bu bölümde değindiğimiz konulardan biri de

Moğolların kullandıkları paralar ve para birimleriydi. Bununla ilgili olarak; yastuk, çav, payza kavramlarının kaynaklarda aktarılan bilgiler çerçevesinde yer verdik. Ayrıca Moğolların hâkim olduğu, Tebriz, Nişabur, Turan ülkesi, Bedehşan ve Maveraünnehir bölgelerinde kullanılan, dinar, dirhem, fulus (Fels) gibi para türlerine, bunların maden özelliklerine, birbirleriyle olan değersel oranlarına değinidik. Son olarak ise bu ülkelerde kullanılan ölçü birimlerine ve vakıflar konusunda yapılan harcamalara değindik

Altıncı bölümde; Moğol ülkelerindeki şehir planlaması ve yapılarından, bazı önemli şehirlerinden, çarşı, pazar ve evlerin özelliklerinden bahsettik. Moğolların örf adet ve gelenekleri ana başlığı altında; yeme içme adetleri, temizlik alışkanlıkları, evlilik, levirat, hayvan kesimi, batıl inançlar, cenaze adetleri, hükümdara bağlılık ve sanatkârlar ile ilgili örf adet ve geleneklerini anlattık. Moğollarda kadın başlığı altında ise; Moğol toplumunda kadının yeri ve önemi, kadınlarla ilgili örf ve adetler konusuna değindik. Ayrıca Moğol tarihinde önemli bir yeri ve ağırlığı olan; Töregene, Bağdat Hatun, Dilşad Hatun, Abaka'nın Kızı Yelkutlu (Yaltaku) Hatun, gibi önde gelen kadınları zikrettik. Son olarak ise, Moğolların ve hükümdarlarının fiziki özellikleri ve kıyafetleri ile ilgili konuları mütalaa ettik.

Yedinci bölümde; Moğolları dini yönleri ile ele almaya çalıştık. Memlûklu müelliflerinin değindiği kadarıyla; Cengiz Han'dan başlayarak Moğol hükümdarlarının dini inançlarına, dinlere bakış açılarına, din mensuplarına karşı tavırlarına değinmeye çalıştık. Moğol devletlerinin İslam dini ile olan münasebetlerine, önde gelen Moğol vezir ve emirlerinin dini hassasiyetlerini ve dine hizmetlerini de anlatmaya gayret ettik.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmamızın amacı; dört başı mamur tüm yönleri ile Moğol tarihini ele alıp aydınlatmak değildir. Bütün bir Moğol tarihini farklı yönleri ile ele alma gibi bir iddiamız da bulunmamaktadır. Çünkü Moğol tarihini tüm yönleri ile ele almak demek, Moğolca, Çince, Farsça, Arapça, Süryanice, Ermenice, Gürcüce, Latince, İngilizce ve daha başka dillerde yazılmış birçok kronik kaynağı ve tetkik eseri derinlemesine inceleyip analiz etmek anlamlarına gelir ki buna ne imkân ne zaman ne de kabiliyetimiz vardır. Çalışmamız sadece incelediğimiz bu altı Memlûklu dönemi eserine göre Moğolların, hükümdarları, boyları, hâkimiyet anlayışları, idari yapıları, hukuki özellikleri, iktisadi yapıları, diplomatik yönleri, dini özellikleri hakkında bilgi vererek değerlendirmektir.

Bugüne kadar farklı ülkelerde Moğol tarihi hakkında yazılan tetkik eserlerde elbette Arapça kaynaklardan istifade edilerek yapılan alıntılar ve atıflar olmuştur. Fakat bu çalışmamızda ana kaynak eser olarak sadece Memlûklu dönemi eserlerinden faydalandık. Tezimizin bazı kısımlarında konunun daha iyi anlaşılması için, tetkik eserlerden veya dönemin Farsça eserlerinden de faydalandık. Yanlış aktarılan bir bilgiyi düzeltmek, mutabık olunan konuyu vurgulamak, örneklerle içeriği zenginleştirmek amacıyla bu yönteme başvurduk. İstifade ettiğimiz Memlûklu dönemi eserleri her konuda tam manasıyla Moğolların dünyasına hâkim olmadığı için ister istemez bazı durumlarda farklı eserlere de başvurduk. Örneğin; Moğol hükümdarlarının anneleri ve eşleri hangi dine mensupsa hükümdarlar da genellikle o dine ve mensuplarına karşı sempati ile yaklaşıp onları kollamışlardır. Memlûklu müelliflerinin eserlerinde hangi hükümdarın hangi dine inandığı veya sempati ile baktığı konusunda bilgiler bulunmaktadır, ancak hükümdar anneleri ve eşlerinin hangi dine mensup oldukları ile ilgili pek malumat bulunmamaktadır. Dolayısı ile bu ve başka konulardaki açığı Farsça ve tetkik eserler yoluyla kapatmaya çalıştık.

Araştırmamıza başlarken öncelikle konumuzu belirledikten sonra bir literatür taraması yaparak Memlûklar döneminde yazılan eserleri inceledik. Tercümesini yapacağımız kaynak eserler açısından bir sınırlandırmaya gitme ihtiyacı duyduk. Çünkü eserlerinde Moğollar hakkında bilgi veren altmışın üzerinde Memlûklu müellifi bulunmaktadır. Bunların her birinin birden fazla geniş hacimli birçok ciltten oluşan eseri de olduğu düşünülürse araştırma alanın ne kadar muazzam olacağı anlaşılacaktır. Dolayısı ile bu kadar çok eseri tek tek okuyup Türkçeye tercüme etmek bir kişinin bir doktora tezi ile kısa sürede yapabileceği bir çalışma değildir. Sınırlandırma yaparken en fazla ve orijinal bilgileri içeren farklı formatta ve Memlûkların farklı dönemlerinde, kendi alanının en iyisi olan eserleri seçmeye çalıştık. Hangi müellifin hangi eserini niçin seçtiğimiz konusunu detaylandıracak olursak:

Şemseddin Muhammed ez-Zehebî (1274-1348) ve Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm isimli eseri; Biyografi alanında yazılmış en geniş hacimli eserdir. İçinde 40 bin kişiye ait biyografi vardır. Bu eserde hem kronolojik olarak olaylar anlatılır hem de önemli kişilerin biyografileri verilir.

Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî (1279-1333) ve Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb isimli eseri; ansiklopedik özellik taşıyan döneminin en önemli eseridir.

Salâhuddîn Halîl b. Aybeg es-Safedî (1296-1363) ve Aʿyânü'l-ʿasr ve aʿvânü'n-nasr isimli eseri; ele aldığı biyografileri detaylı olarak anlatan bir eserdir. Başka eserlerde olmayan biyografilere yer verilmiştir.

İbn Fazlullah El-Ömerî (1301-1349) ve Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr isimli eseri; Moğolların hem siyasi tarihi hem teşkilat özellikleri hem de yaşadığı coğrafya ve kültürleri hakkında detaylı bilgiler veren ansiklopedik tarzda bir eserdir.

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî (1355-1418) ve Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâʾ isimli eseri; İçinde divanü'l-inşâda yazılan resmi belgeleri, diplomatik mektupları, Memlûklu arşivinin en önemli belgelerini bulunduran tartışmasız kendi alanındaki en mükemmel eserdir.

Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin (İbn Tağrıberdî 1409-1470) ve el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî baʿde'l-Vâfî isimli eseri; Son dönem Memlûklu tarihçilerinden ve biyografi yazarlarındandır. Kendisinden önceki eserleri iyi analiz ederek değerli bilgiler vermektedir.

Tezimiz için üzerinde çalışma yapacağımız eserleri belirledikten sonra, binlerce sayfadan oluşan bu eserleri inceledik ve tercüme edilmesi gereken kısımları belirleyerek eserin kronolojik yazım sırasına göre tezimiz ile ilgili bölümlerinin tercümelerini tamamladık. Tercümesini yaptığımız bu bölümleri bir veri havuzunda topladık. Tezimizin bölümlerini oluştururken eserlere göre bir bölüm ayrımı yapmadık. Ele alacağımız konulara göre bölümleri oluşturduk. Moğollarla ilgili konuları ele alacağımız dokuz bölüm başlığı belirledik. Tercümesini yaptığımız metinleri bu dokuz bölüme dağıttık. Bu dokuz bölümün kendi içindeki alt başlıklarını belirledik. Farklı eserlerde geçen aynı bilgileri tekrara düşmemek için tek paragrafta birleştirdik. Tercümesini yaptığımız bazı metinler birden fazla bölüm ile ilgili olduğu durumlarda ise aynı metni olabildiğince ayrıştırarak ilgili bölümlerde kullanmaya çalıştık.

Tercümeleri yaparken karşılaştığımız bazı problemlere gelince; Memlûklu dönemi tarihçileri eserlerinde Moğollar için genellikle *Tatarlar* kelimesini kullanmışlardır. Fakat bu eserlerde kastedilen *Tatarlar* günümüzde Karadenizi'in kuzeyinde ve Kırım'da yaşayan Türk boylarından biri olan *Tatar Türkleri* değildir. Hatta zaman zaman Moğollar yerine Türkler ifadesi de kullanılmıştır [1] (Kalkaşendî, s.77, 315). Bazı müellifler Deşt-i Kıpçak'tan gelen Çerkes veya Türk asıllı Memlûkları Moğolların soydaşı olarak dahi ifade etmişlerdir.

Birde günümüzde Kırım'da ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşan ve bir Türk boyu olan Kırım Tatarları vardır. Memlûklu müelliflerinin kastettikleri Tatarlar bir Türk boyu olan Tatarlar değil, Türkistan'daki Türklerden olmayan, göçebe bir topluluk olan Moğollardır. Bundan dolayı tercümesini yaptığımız kısımlarda Tatar diye ifade edilen topluluklardan kasıt Moğollar olduğu için biz de Tatar kelimesi yerine Moğol kelimesini kullandık.

Tezimiz ile ilgili kaynakları araştırırken en çok zorlandığımız noktalardan biri de Moğolca isimler konusudur. Aradaki dil farklılığından dolayı Memlûklu müellifler Moğolca isimleri yazarken kulaklarına en kolay gelecek şekilde kaydetmişlerdir. Sadece dil farklılığı değil, bu durumun birçok sebebi vardır. Bilgileri aldıkları kaynakların çeşitliliği de bu durumun nedenlerinden biridir. Bu konu (Moğolca ve Türkçe isimlerin yazımı) ile ilgili sistematik bir yöntem veya kural olmadığı için her bir müellif bu isimleri farklı şekillerde yazmışlardır. Mesela bir eserde Cuci diye yazılan bir isim başka bir eserde Tuçi-Tuşi-Duşi veya Tusi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı durum diğer Moğolca isimler için de söz konusudur. Ebu Said- Busaid, Geyhatu-Keyhatu, Kıpçak-Kıfçak, Ögeday-Oktay, Cefetay-Çağatay-Caday, Tuluy-Tulu-Tuli vb. Tezimizi yazarken müellifin farklı şekilde yazdığı Moğolca isimlerin doğru yazımını parantez içinde belirtmeye çalıştık.

Diğer bir mesele de yer adları ile ilgilidir. Tezimizde sıkça; Şam, Dımaşk ve Suriye yer isimleri geçmektedir. Şunu öncelikle belirtmemiz gerekiyor ki; Ortaçağ eserlerinde Şam, Bilâdü'ş-Şam veya Diyârü'ş-Şam denildiği zaman kastedilen yer bizim, Suriye'nin başkenti olarak ifade ettiğimiz Şam şehri değil, aşağı yukarı günümüzdeki Suriye devletinin sınırlarını kapsayan geniş bir bölgedir. Dımaşk ise Şam, Bilâdü'ş-Şam veya Diyârü'ş-Şam'ın en büyük şehri olan yerin adıdır. Günümüzde Suriye devletinin başkenti olan bu şehre Araplar hala Dımaşk derken, Türkiye'de ise Şam denilmektedir.

Tezimizde geçen olayların tarihleri Arapça eserlerde hicri takvime göre yazılmıştır. Hicri takvimle belirtilen tarihlerin yanına miladi takvimdeki karşılığını yazdık. Hicri takvimi Miladi takvime çevirirken, Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Klavuzu'dan faydalandık. Tezimizde geçen Arapça eser isimlerini ve kişi adlarını yazarken ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ndeki yazımını esas aldık.

Tezle ilgili önemli noktalardan biri de şudur; Tezimizi yazarken Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün, Tez Yazım Klavuzunda belirtilen esaslara göre yazdık. Enstitü

tezlerde atıf verme usulunun APA 7 tarzında olmasını istemektedir. Verilen yazım klavuzunda; ciltli eserlere atıf verirken, sadece sayfa numarasının yazılması istenilmekte, cilt numarasının yazılması istenilmemektedir. Bundan dolayı bizde atıf yaparken bu kural gereği cilt numaralarını vermedik.

[1] Bu bağlamda, Muhammed b. Argun b. Abaka b. Hülagü b. Tuti b. Cengiz Han, Moğol Türklerinden olup Gıyaseddin lakabıyla tanınan ve "Hudabende" olarak bilinen bir sultandır. (İbn Tağrıberdi,1984, s. 315).

1.3. Araştırmanın Kaynakları

1.3.1. Şemseddin Muhammed ez-Zehebî, ve Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm İsimli Eseri

Rebîülâhir 673/1274 de Dımaşk'ın Batna (Kefrebâtnâ) köyünde doğdu. Meyyâfârikin'dan Dımaşk'a göç etmiş olan Türkmen asıllı bir aileye mensuptur. Babası Şehâbeddin Ahmed ise altın işleme sanatıyla uğraşmış, bu sebeple Zehebî diye tanınmıştır. Zehebî ilk eğitimini Ali b. Muhammed el-Halebî'den aldı. Ardından Dımaşk'ta Mes'ûd b. Abdullah el-Agazâzî'nin yanında Kur'an tahsilini yaptı. Erken yaşta ilim meclislerine devam etmeye başladı. 683/1284'de İbnü'l-Vekîl el-Osmânî'den dârülhadiste Müslim'in el-Câmiʿu'ṣ-ṣahîh'ini dinledi. Gençlik yıllarında kıraat ilmine yoğunlaştı. 691/1292'de Şeyhülkurrâ Ebû İshak Cemâleddin İbrâhim b. Dâvûd el-Askalânî ed-Dımaşkî'nin kıraat derslerine devam etti. Dımaşk'ta farklı hocalardan kıraat dersleri aldı. Ardından kıraat tahsili için İskenderiye'ye gitti. İskenderiye'de Kur'an'ın önemli kıraat rivayetlerinden olan Verş ve Hafs rivayetlerini önemli ilim adamları olan birçok âlimden dinleyerek öğrendi. (Günaltay, s. 201-203; Şeşen, 1998, s. 185-186; Altıkulaç, 2013, s. 44-45; Ayaz; 2020, s. 34-37)

Zehebî, on sekiz yaşında Alemüddin el-Birzâlî'nin, yönlendirmesiyle hadis tahsiline başladı. Birzâlî'den 694/1295 yılında ders okudu ve ondan çok faydalandı. Bu dönemde hadis ilminin öncüleri, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve Alemüddin el-Birzâlî'dir. Zehebî Dımaşk, Mısır, İskenderiye, Ba'lebek, Halep, Nablus, Mekke, Medine, Hama, Humus, Trablus, Remle, Bilbîs, Kerek ve Kudüs gibi merkezlere yaptığı seyahatler vesilesiyle tanıştığı pek çok âlimden ilim tahsil etti. Zehebî özellikle tarih, nahiv, edebiyat, şiir, gibi alanlarda pek çok temel eseri zamanın en değerli âlimlerinden dinledi. Onun tahsil hayatı ömrünün son yıllarına kadar devam etti. Zehebî 3 Zilkade 748/1348 tarihinde Dımaşk'ta vefat

etti. Zehebî, yaşadığı dönemde ilim çevrelerinin ilgi odağı olmuş, eserlerini dinlemek, okumak ve istinsah etmek için ilim talipleri farklı yerlerden Dımaşk'a gelmişlerdir. Zehebî'den faydalanan tanınmış ilim adamları arasında hocası Alemüddin el-Birzâlî, Tâceddin es-Sübkî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, İbn Receb el-Hanbelî İbn Râfi' gibi isimleri zikretmek mümkündür. Zehebî özellikle hadis, tarih ve terâcim konularında emsalsiz bir âlimdir. Elliyi aşkın kitap üzerine yaptığı ihtisar vb. çalışmaların her biri ilmî birikim, ciddi emek ve dikkat ürünüdür. Zehebî hadis, tarih, teracim, siyer, akaid, fıkıh, kıraat gibi alanlarda toplamda üç yüze yakın eser kaleme almıştır. Onu şöhrete ulaştıran ise hadis ve tarih sahalarındaki büyük eserleridir (Altıkulaç, 2013, s. 44-45; Günaltay, s. 201-203; Şeşen, 1998, s. 185-186; Ayaz; 2020, s. 34-37).

Zehebî'nin, Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-aʿlâm isimi eseri onun tarih alanındaki en önemli ve en hacimli eseridir. 40.000'e yakın biyografinin yer aldığı eserde, H.1(622) yılından M.700 (1301) yılına kadar olan dönemler, onar yıllık yetmiş tabakaya ayrılmış, olaylar kronolojik sıraya göre anlatılmıştır. Târîẖu'l-İslâm'ın telifi Cemâziyelâhir 714'te (Eylül 1314) tamamlanmış, 726 (1326) ve 701-746 (1302-1345) de müellif ilâveler yapmıştır. Sonraki yıllarda bu eserin birçok muhtasarı kaleme alınmıştır. İlk defa Mektebetü'l-Kudsî tarafından beş cilt halinde neşredilen eserin (Kahire 1367-1369) daha sonra değişik ciltleri farklı zamanlarda Kahire'de neşredilmiştir. Kitabın tamamını zeyliyle birlikte Ömer Abdüsselâm Tedmürî de tahkik edip neşretmiştir (Beyrut 1407-1424/1987-2004). Elli üç ciltten meydana gelen bu neşirde ciltlere numara verilmeyip her cildin ihtiva ettiği yıllar yazılmış, eserin 701-746 (1302-1345) arasındaki bölümü Ẕeylü Târîẖi'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm adıyla yayımlanmıştır (Günaltay, s. 201-203; Şeşen, 1998, s. 185-186; Altıkulaç, 2013, s. 44-45; Ayaz; 2020, s. 34-37)

Bu eserde tez çalışmamızla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Mesela İlhanlı hükümdarı Gazan döneminde Moğol ordusunun Dımaşk'ı istila (699/1300) etmesi, burada gerçekleştirilen mal müsaderelerini, yağmalamalar, katliamlar ve şehirde yaşanan olaylar hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Burada anlattığı olayların çoğu bizzat canlı şahidi olduğu olaylardır. Ayrıca İlhanlı hükümdarlarının biyografilerinde verdiği bilgiler de tezimiz için son derece kıymetlidir (ez-Zehebî,1999, s. 59, 72-74, 79-81, 83-88, 105; Ayaz; 2020, s. 36).

1.3.2. Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî ve Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb İsimli Eseri

Tam adı Şihabeddin Ebû Abbas Ahmed b. Abdulvehhab b. Muhammed b. Abduddâîm el-Bekrî et-Teymî el-Kindî eş-Şâfiî olan Nüveyrî, Memlûk dönemi tarihçilerinden biridir. Aynı zamanda tanınmış bir hattat ve hukukçudur (Günaltay, 1991, s. 251). 677 (1278-1279) yılında Said'de dünyaya gelmiş, Kahire'de hadis, edebiyat ve tarih dersleri almıştır. Sultan Muhammed b. Nâsır ile yakınlık kurunca kendisine, onun yanında malî ve idarî işler ile ilgili görevler verilmiştir (Muhanna/Midilli, 2024, s. 189-190). 701 (1301-1302) yılında Nüveyrî'ye dîvânü'l-hassa bağlı mal varlıkların idaresi verilerek iki seneden beri Moğol istilâsı tehdidi altında olan Suriye'ye gönderilmiştir. 702'de (1303) Dımaşk'ı almak için gelen İlhanlı güçlerine karşı yapılan savaşa iştirak eden Nüveyrî, 703 senesi Ramazan ayında (Nisan 1304) Mısır'a çağrılmıştır. Bu süre zarfında Mısır'da bulunan muhtelif vakıfların idaresini yürütmüştür. 710 (1310-1311) yılından 712 (1312-1313) senesine kadar Trablus'ta nâzirü'l-ceyş olarak görevlendirilmiştir. Kısa bir süre Dakhaliyye'de[1] ve Murtahiye'de[2] dîvân başkanı olmuştur (Mustafa, 1990, s.119; Şeşen, 1998, s. 180; Öz,2003, s.304; Ayaz, 2020, s.135; Muhanna/Midilli, 2024, s. 35). Bu göreve, Sultan Nâsır ikinci defa tahttan indirilinceye kadar devam etmiştir. (Mustafa, 1990, s. 119; Öz. 2003, s.304). 714 (1314-1315) yılında başladığı kitap çalışmasının birinci cildini 721 (1321-1322) yılında tamamlamıştır ve bu esere Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb ismini vermiştir. Nüveyrî, hayatının geri kalanında başka bir iş ile uğraşmamış, 732 (1333) yılında Kahire'de vefat etmiştir. (Muhanna/Midilli, 2024, s. 35, 228; Şeşen, 1998, s. 180).

en-Nüveyrî'nin Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb isimli eseri hacimli ansiklopedik bir eserdir (Muhanna/Midilli, 2024, s. 64-65; Öz, 2003, s. 304). Bu eser 31 (günümüzde neşredilen 33) ciltten meydana gelmektedir (Mustafa, 1990, s. 122; Ayaz, 2020, s. 135; Muhanna/Midilli, s. 64-65). Kitabın başlığında geçen edeb kelimesi Nüveyrî için çok geniş ve kapsayıcı anlamlar taşımaktadır (Mustafa, 1990, s. 122; Muhanna/Midilli, 2024, s. 56-57). en-Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb isimli ansiklopedik eserini, her bir bölümünü fen diye adlandırdığı 5 bölüme ayırmıştır. Fen bölümlerinden her biri de farklı kısımlar şeklinde tasnif etmiştir (Mustafa, 1990, s.120).

Birinci Fen; Yeryüzü, astronomi, nehirler, tabiat olayları, coğrafya, binalar ve eserler hakkındadır. İkinci Fen; İnsan ve insanla ilgili olan şeyler, kadınlar, şiir çeşitleri, fıkralar, kadın şarkıcılar, hükümdar konuşmaları, siyaset, liderlik, hukuk, hesaplamalar, mektup yazım kuralları, belagat ve konuşma sanatı hakkındadır. Üçüncü Fen; Yabani ve evcil hayvanlar hakkındadır. Dördüncü Fen; Bitkiler, meyveler, çiçekler ve koku çeşitleri hakkındadır. Beşinci Fen; Genel tarih konuları

hakkındadır (Mustafa, 1990. s. 120; Günaltay, 1991, s. 251; Şeşen,1998 s. 180; Öz, 2003, s. 304; Ayaz, 2020, s. 135; Muhanna/Midilli s. 70-72). Bu tasnif tarzı Nüveyrî'ye has bir üslup değildir. Nüveyrî eserini bazı değişiklikler yapmak kaydıyla çağdaşı ve daha çok Vatvat olarak bilinen (öl. 718/1318-1319) Muhammed b. İbrahim el-Kutbî'den esinlenerek hazırlamıştır [3] (Mustafa,1990, s. 120-121; Muhanna/Midilli, 2024, s. 138-139, 199).

en-Nüveyrî'nin kendi eli ile yazdığı Nihâyetü'l-Ereb'in ilk 10 cildi dört fene ayrılmıştır. Tarih konularının bu ansiklopedide 21 ciltten oluşması, Nüveyrî'yi sıradan tarihçilerin arasından önemli tarihçilerin mertebesine çıkarmıştır. (Mustafa,1990, s.121). Nüveyrî tarih yazımına kendi el yazması nüshasına göre 11. ciltten itibaren, Hz. Âdem'den başlayıp kendi zamanına kadar gelip bitirmektedir[4] (Mustafa, 1990, s. 121-122).

en-Nüveyrî kaynaklarını çeşitli tarihçilerden toplamıştır. Birçok kayıp kaynağı eserine alarak kayıt altına almıştır.[5] Bu eserde Nüveyrî sadece öncekilerden aldıkları ile yetinmemiştir, özellikle kendi döneminde gördüğü, haber aldığı ve duyduklarını da ilave etmiştir. Son kısımlarda VIII. yüzyılın başından itibaren kendi zamanında şahit olduğu malumatı aktarmıştır. (Mustafa, 1990, s. 121-122; Muhanna/Midilli, 2024, s. 46-47). Nihâyetü'l-Ereb'in neşrine 1923 yılında Ahmet Zeki Paşa tarafından Kahire'de başlanmıştır ve Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye tarafından Kahire'de 18 cildi neşredilmiştir (1342-1374/1923-1955). Daha sonra Mısır Kültür ve İrşad Bakanlığı bu baskıyı ofset olarak Kahire'de yayımlamıştır. Eserin 29-31. ciltleri ise çeşitli kişiler tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Kahire 1975-1997)[6] (Mustafa, 1990, s. 122; Nüveyrî, 2004, s. 306; Muhanna/Midilli s. 217-225, 268-270).

Eserin önemli bölümleri Memlûk tarihinden bahseden kısımlarıdır (Ayaz, 2020, s. 135; Muhanna/Midilli, 2024, s. 46-47). Bu eserde Memlûk-İlhanlı mücadelesine ve diplomatik ilişkilerine detaylı olarak yer verilmesi bizim için önem arz etmektedir. Bu tez çalışmamızın bölümlerinden biri olan diplomatik yazışmalar konusunu hazırlarken yine bu eserden istifade ettik (en-Nüveyrî, 2004, s. 265-272). Mesela 699 (1299) yılında meydana gelen Vâdî el-Hazindâr Savaşı, Şam'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesi, 702 (1302) yılında meydana gelen ve İlhanlılarla yapılan Dımaşk yakınlarındaki Şakhab Savaşı hakkındaki bilgiler bunlardandır. Ayrıca Memlûklar ile İlhanlılar arasında cereyan eden mektup diplomasisi ve bu mektupların metinleri hakkında da son derece değerli bilgiler vermektedir (en-Nüveyrî,2004, s. 18-39, 241-251, 258-259; Ayaz, 2020, s. 138-139;

Muhanna/Midilli, 2024, s. 46-47).

[1]Dakhaliye: Mısır'da Nil Deltasındaki şehirlerden biri. bk. İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008. s. 77.

[2]Murtahiye: Nil deltasında bulunan önemli bir vilayet. Mustafa Öz, Nüveyrî, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 33, İstanbul 2003, s. 304; Fatih Yahya Ayaz, Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 135.

[3] O ismi, "Mebahic el-Fikr ve Menahicu'l abr" olan küçük bir ansiklopedik eser oluşturmuştur. Fenler bu eserde 4 tanedir, gösterişli fenler her biri kendi içinde bablara ayrılmaktadır. Nüveyri ise bu bablara, divan eğitimi ve tarih alanlarında katkı sağlaması için beşincisini ilave etmiştir. İlave edilen bu bölüm her ne kadar edebiyat ağırlıklı olsa da büyük önem taşımaktadır. Bu bölüm, müzik ve şarap meclisleri kültürü, zühd, idarî konular, hukuk, vezirlik, ordu ve silahlar, kara ve denizdeki savaşlar, ticaret, lojistik ve daha başka konular hakkında izlenimler ve tasvirler içermektedir. bk. Mustafa,1990, s. 120-121; Muhanna/Midilli, 2024, s. 138-139, 199.

[4] 11. Ciltte Hz. Âdem'den başlayıp Hz. Musa'ya kadar gelmektedir. 12. ciltte ise Hz. Musa'dan Hz. İsa'ya kadar gelmektedir. 13. Ciltte ise eski milletlerden olan Yunan, Firavunlar (eski Mısır) ve Pers'lerden, İslam öncesi Arap tarihinden, cahiliye döneminden bahseder. 14, 15, 16. ciltleri ise, Hz. Peygamber'in hayatına ve onunla ilgili konulara ayırmıştır. 17. ciltte 4 Halife Dönemi'nden, 18 ve 19. Ciltte Emevi Tarihi'nden, sonraki iki ciltte (20,21.) ise Abbasî Tarihi'nden, Halife Müstazhir'in dönemine kadar anlatır. 21.cildin 2. kısmında ise, Endülüs Emevî Devletinden, daha sonrasında gelen 22. ciltte ise Mağrib (Kuzey Afrika) ülkelerinin fethedilmesinden başlayarak, Murabıtlar ve Muvahhidler dönemine kadar, Şiiliğin ve Karmatî hareketinin, tarihinden ortaya çıkması ve doğudaki isyanlardan bahseder. 23. ciltte ise Doğu'daki İslam Devletleri'nin tarihinden, 24 ve 25. ciltte Selçuklular ve onlardan önce Cezîre, Anadolu ve Şam'da kurulan devletlerin tarihinden, Eyyûbiler, Fatımîler, İhşitler ve Tolonoğulları döneminde Mısır ve Suriye tarihinden bahseder. 26 ve 27. ciltlerde Haçlılar ile yapılan savaşlardan bahseder. Daha sonrasında Memlûk Tarihi ve Baybars'ın saltanatı gelir (28.ciltte). Daha sonra yıllara göre 731 yılına kadarki Memlûk tarihi anlatılır (29 ve 30. Ciltlerde). en-Nüveyrî 31.Cildin son kısmında ise Yemen tarihinden ve kendi zamanında yaşanan olaylardan bahsetmeye çalışmıştır. Ansiklopedinin sonunda ise 732 yılına kadar yaşanan olaylara işaret etmiştir. bkz. Mustafa, 1990, s. 121-122.

[5] H. 6. asır müelliflerinden, çağdaşı İbn-i Meyser, Cezerî, İbn-i Sa'y, İbn'ül-Esir'in eserlerini, onun [Nüveyrî'nin] vasıtası ile okuyoruz. Yine onun eserinde 7. asır ve Eyyübiler dönemi hakkında bilgi veren, Sıbt İbn'ül-Cevzî, İbn-i Vasıl, İbn-i Hallikân, İbn-i Abduzzahir, Nesevî buluyoruz. Yine onun eserinde, onun çağdaşı olan yazarlardan onun zamanına kadar gelen konuşmaları buluruz. Bu eserde el-Vatvat, Baybars ed-Davedârî, İbn-i Aybek vardır. bk. Mustafa, 1990, s. 121; Muhanna/Midilli, 2024, s. 135-144.

[6] Mısır'da bulunan Dâr'ül- Kütüb, yazılmış olan tam nüshanın parçalarını ve kopyalarını topladı. Tahkiki yapılan, kalan parçalarının basımı beklenmektedir. Her hâlükârda el yazmasının farklı kopyaları dünya kütüphanelerinde basılmamış ciltler olarak bulunmaktadır. Ayasofya Kütüphanesinde el yazması, 3523 ve 3106 numarada 20. cilt, 3514 numaralı yazma eserde 23. cilt, el yazması 3535 ve 3516 numaralı yazma eserlerde 24. Cilt, 3526 numaralı yazma eserde 28. cilt ve 3527 numaralı yazma eserde ise 31. cilt bulunmaktadır. Cooper lee'de bulunan, 1187 ve 1188 numaralı iki el yazması nüsha, 17. ciltten sonuna kadar, kitabın tamamının ikinci yarısını içermektedir. Bu iki cilt 967 yılında Nüveyri'nin orijinal el yazması nüshası esas alınarak kopyalanmıştır. Paris'te bulunan Milli Kütüphane'de, 1573 ile 1579 numaralar arasında, 1587, 1588 ve 5050 numaralarında da ciltler vardır (7 cilt vardır). Fakat bu ciltler 6. ve 7. asır tarihlerinin anlatmaz. bkz. Mustafa, 1990, s. 122; en-Nüveyrî,2004, s. 306; Muhanna/Midilli s. 217-225, 268-270.

1.3.3. Salâhuddîn Halîl b. Aybeg es-Safedî ve Aʿyânü'l-ʿasr ve aʿvânü'n-nasr İsimli Eseri

es-Safedî, 696 (1296-97) senesinde Filistin'in Safed şehrinde doğdu. Türk bir emirin oğlu olması münasebetiyle evlâdü'nnâs sınıfından kabul edilebilir. Aklî ilimler, hadis, mantık ve Arapça gibi çeşitli alanlarda devrin meşhur âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Müderrisliğin yanı sıra Kahire, Safed ve Dımaşk'ta inşâ divanında kâtiplik, sır kâtipliği, beytülmâl vekilliği gibi önemli vazifeleri yürütmüştür. Hayatının son yıllarını Dımaşk'ta geçiren Safedî 764/1363 yılında bu şehirde vefat etmiştir (Ayaz, 2020, s. 171-172; Durmuş, 2008, s. 447-448; Günaltay, 1991, s. 326-327; Şeşen, 1998, s. 192-194).

Memlûkların ilk dönemine dair yazılmış olan vefeyât (önemli kişilerin vefat tarihlerini ve biyografilerini ele alan eserler) kitapları içerisinde Safedî'nin yazdığı Kitâbü'l-Vâfî bi'l-Vefeyât ve A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr isimli iki eseri vardır. Kitâbü'l-Vâfî bi'l-Vefeyât 14.000 kişinin biyografisinin yer aldığı geniş çaplı bir eserdir. Bu eserin muhtasarı niteliğindeki, A'yânü'l-asr ve aʿvânü'n-nasr isimli eseri

ise genellikle çağdaşlarının biyografilerini aktardığı en önemli eseridir. Bu eserde ise yaklaşık 2000 kişinin biyografisi kayıt altına alınmıştır. (Ayaz, 2020, s. 171-174; Durmuş, 2008, s. 447-448; Günaltay, 1991, s. 326-327; Şeşen, 1998, s. 192-194).

Diğer yandan Safedî'nin A'yânü'l-asr'da Muhammed adını öne alma şeklindeki önceki yöntemi terk ederek biyografileri alfabetik sıraya göre kaydettiği görülmektedir. Müellif A'yânü'l-asr ve aʿvânü'n-nasr'da muhtemelen eksik ciltler nedeniyle el-Vâfî'sinde tespit edemediğimiz bazı biyografilerde oldukça kıymetli bilgi ve ayrıntılara yer vermektedir. Müellifin bu ikinci eserinde biyografileri daha geniş tuttuğu da anlaşılmaktadır. Yani el-Vâfi'de biyografiler daha fazla ama detaylar az, A'yânü'l-asr'da ise biyografi sayısı az ama detaylı bilgi daha fazladır. Dolayısı ile bu eserinde yer alan ayrıntı kabilinden kıymetli malumat bulunmaktadır. A'yânü'l-asr'daki ayrıntılar ve el-Vâfi'deki eksik kısımları tamamlayıcı mahiyettedir. Bu ikinci eserde yer alan malumatın, kronolojik siyasî tarih içerikli eserlerdeki birçok boşluğu doldurduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Yine A'yânü'l-asr'da müellifin muasırı olan ve ondan sonra vefat eden şahısların hâl tercümelerine yer verdiği de görülmektedir. Sonuç itibariyle Safedî'nin bu hâl tercümesi eseri değindiğimiz özellikleri bakımından dikkate değer kaynaklar arasındadır. Safedî'nin, hal tercümesi dışında, tarih, dil, edebiyat, belagat, şiir, makamât ve inşâ alanlarında da çeşitli eserleri vardır. (Ayaz, 2020, s. 174-175; Durmuş, 2008, s. 447-448; Günaltay, 1991, s. 326-327; Şeşen, 1998, s. 192-194).

Safedî'nin Aʿyânü'l-ʿasr ve aʿvânü'n-nasr isimli eseri tezimiz için önemli bir yer teşkil etmektedir. Moğolların özellikle de İlhanlıların önemli hükümdarları ve bazı önde gelen komutanlarına (Emir Çoban ve Kutluşah'a) ait birçok hal tercümesine bu eserde ulaştık. Başka eserlerde bulunmayan, hükümdarlara ait bazı mühim detayları bu eserden istifade ederek kullandık.

1.3.4. İbn Fazlullah El-Ömerî ve Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr İsimli Eseri

3 Şevval 700'de (11 Haziran 1301) Dımaşk'ta doğdu. Muhtemelen Kirman kökenli Benî Fazlullah ailesinden gelmesi dolayısıyla İbn Fazlullah olarak bilinir; Ömerî nisbesi soy kütüğünün Halife Ömer b. Hattâb'a dayanması sebebiyledir. Benî Fazlullah mensupları, yaklaşık 100 yıl devletin yazışmalarının yürütüldüğü Dîvân-ı İnşâ'da sır kâtipliği görevinde bulundular; onun babası da sultanın özel kâtibiydi. İbn Fazlullah, ilk tahsilinden sonra gittiği Kahire'de birçok büyük âlimin yanında okuma fırsatı yakaladı. Hicaz, Kahire ve İskenderiye'de sürdürdüğü eğitimi sırasında dönemin meşhur âlimlerinden, fıkıh, kelâm, usûl-i fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, arûz,

beyân ve meânî dersleri aldı. Öğrenimini tamamlayınca Kahire'de kadılık vazifesine getirildi. Ona, Mısır'da Şâfiî mezhebini ilgilendiren meselelerde fetva verdi. İbn Fazlullah'ın yazı yazma sanatında dönemin en önde gelen siması olduğu kabul edilmektedir (el-Alevî, 1999, s. 483-484; Günaltay, 1991, s. 443; Şeşen, 1998, s. 189-190; Ayaz, 2020, s. 140-141).

Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı esnasında (1309-1341) mühim vazifeler yapan el-Ömerî, iyi bir edebiyatçı ve fıkıh âlimi olmasının yanında aynı zamanda iyi bir tarihçi idi. Özellikle hadiseleri tahlilde ve kişileri değerlendirmede başarılı olmuştur. Ayrıca Moğolların tarihini Cengiz Han'dan itibaren yaşadığı zamana kadar iyi biliyordu. El-Ömerî'nin, Memlûklu Devleti'nin dış siyaseti açısından bölge için tehlike teşkil eden Moğolları iyi bilmesi ve Moğol devlet sisteminin Memlûklar Devleti üzerindeki tesirlerini görmesi hem memuriyeti esnasında hem de daha sonra eserlerini yazarken kendisine çok faydalı olmuştur. Kahire'de resmî yazışmaların yapıldığı Dîvân-ı İnşâ'nın başkanlığını icra eden el-Ömerî'nin kazandığı başarılara rağmen sert mizacı nedeniyle kısa sürede sultanla arası bozuldu ve görevinden azledildi. Ayrıca kâtiplerden birinin, onun imza taklit ettiğini sultana şikâyet etmesi nedeniyle hapse atıldı ve eli kesildi. Daha sonra 740/1340 senesinde Dımaşk'taki divana tayin edildi; ancak bu görevinde sadece iki yıl kalabildi. Şikâyetler dolayısıyla sultan onu tekrar azletti ve cezalandırmak için Kahire'ye gönderilmesini istedi. Fakat kendisi gibi sır kâtipliği yapan kardeşi Alâeddin Ali'nin rica etmesi üzerine Dımaşk'ta kalmasına müsaade edildi. Bu olaydan sonra inzivaya çekildi. Bu süreçte İslâm coğrafyasıyla ilgili meşhur eseri olan Mesâlikü'l-ebsâr'ı ve diğer eserlerini kaleme aldı. 1349 yılında hacca gitmek maksadıyla yola çıktı; ancak Kudüs civarında eşinin vefat etmesi nedeniyle Dımaşk'a geri döndü. Aynı yıl arife günü yakalandığı veba nedeniyle öldü (9 Zilhicce 749 / 28 Şubat 1349) (el-Alevî, 1999, s. 483-484; Günaltay, 1991, s. 443; Şeşen, 1998, s. 189-190; Ayaz, 2020, s. 140-141).

Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr el-Ömerî'nin en önemli eseri olup ağırlıklı olarak coğrafya ve tarihten bahseden ansiklopedik bir eserdir. Daha sonra gelen müelliflere yüzyıllar boyunca kaynaklık etmiştir. İki ana bölüme ayrılan ve yirmi yedi cüzden oluşan eserin birinci bölümünde denizlerle karalara (fizikî coğrafya), ikinci bölümünde ise tarihlerine ve milletlere (beşerî coğrafya) yer verilmiştir. Diğer Memlûk dönemi kaynaklarında yer almayan hal tercümeleri nedeniyle de büyük değer taşıyan eser, farklı kütüphanelerde yer alan yazmalarından bir bütün meydana getirilerek Fuat Sezgin tarafından 1988/89 yıllarında Frankfurt'ta tıpkıbasım olarak neşredilmiştir. Ayrıca eserin Türkler ve Turan ülkeleri hakkında

bilgi veren kısımları, Ahsen Batur tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-ebsâr ismi ile 2014 yılında neşredilmiştir. (el-Alevî, 1999, s. 483-484; Günaltay, 1991, s. 443; Şeşen, 1998, s. 189-190; Ayaz, 2020, s. 140-141).

el-Ömerî'nin Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr isimli eseri tezimiz açısından son derece önemlidir. Moğolların yaşadığı coğrafya hakkında en detaylı bilgileri bu eserde bulmaktayız. Özellikle Cengiz Han'ın ortaya çıkışından, müellifin çağdaşı olan İlhanlı hükümdarına kadar birçok Moğol hükümdarı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Moğol tarihinin yanı sıra, Kubilay, Çağatay ve Altın Orda ülkeleri hakkında bilgiler verirken bu eserden çok faydalandık. Özellikle Kubilay hanlığı hakkında başka eserlerde olmayan orijinal bilgilere bu eser ile ulaştık.

1.3.5. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî ve Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâʾ İsimli Eseri

756/1355 yılında Kahire yakınındaki Kalkaşende köyünde dünyaya geldi. İlim hayatına Küçük yaşta İskenderiye'ye giderek başladı. Orada başta fıkıh olmak üzere felsefe, edebî ve dinî ilimleri tahsil etti. Hocası İbnü'l-Mülakkın'ın verdiği icâzetnâme ile bazı hadis ve fıkıh kitaplarını okutma ve Şâfiî fıkhı üzerine fetva verme, izni aldı. Kalkaşendî uzunca bir süre kadılık görevinde bulundu. Bir yandan da hocalık yaparak edebiyat, tarih, coğrafya, kitâbet, hukuk, tabii ilimler ve Arap kabileleri üzerinde araştırmalar yaptı. Arap edebiyatı alanındaki kudreti ve kitâbetteki yeteneği ile kısa zamanda tanındı. Kalkaşendî 791'de (1389) Kahire'ye geldi ve Dîvân-ı İnşâ'ya kâtibü'd-dest olarak görev yaptı. Bu vazifeyi uzun yıllar devam ettiren Kalkaşendî 15 Temmuz 1418 (10 Cemâziyelâhir 821) tarihinde vefat etti (İpşirli, 2001, s.263; Şeşen, 1998, s. 205-206; Ayaz, 2020, s. 143-144).

Kalkaşendî en önemli eseri, Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâʾ isimli eseridir. İslâm dünyasında kâtiplerin yetişmesi ve bürokrasinin gelişmesi için derlenmiştir. Bu eser İnşâ sanatının en iyi ansiklopedik örneğidir. Kalkaşendî bu çalışmasını, birçok eserden aldığı örnekler yanında Mısır arşivinde yer alan Memlûklû ve daha önceki dönemlere ait sayısı binleri bulan, gizli ve nâdir belgeden yararlanarak hazırlamış, birçok belgeyi eserine aynen kaydettiği için eserin hacmi genişlemiştir. Edebiyat, tarih, coğrafya, kitâbet, örf ve âdetler gibi farklı konularda pek çok kaynaktan yararlandığı görülmektedir. Fihrist cildinden de faydalanılarak edinilen bilgilere göre Kalkaşendî, 540 eserden istifade etmiş, bu eserlerden bazılarını ise çok sık kullanmıştır. İndeksiyle beraber yaklaşık 6000 sayfayı bulan eser çok iyi bir sistematik içerisinde tertip edilmiş, ara ve ana başlıklar için fasıl, bab, mevzu, nev‘,

makale taraf, vb. yirmi terim kullanılmıştır. Yirmi senelik bir emeğin ürünü olan eser esas itibariyle bir mukaddime (giriş) on makale (bölüm) ve bir hâtime (sonuç) halinde düzenlenmiştir. Subhu'l-aʿşâ'nın giriş; kısmında kâtibin başlıca özellikleri, kitâbet sanatı, Dîvân-ı İnşâ'nın yapısı alınmıştır. Birinci bölümde; Arap veya Araplaşmış kabileler, Süryânîler, Türkler ve Rumlar, hakkında bilgi verilmiş, aklî ve dinî ilimlerin tasnifi yapılmış, kıymetli taşlar, hayvanlar, bitkiler, yıldızlar, yeryüzü, sular güzel kokular, çeşitli tabiat hadiseleri, takvimler, farklı milletlerin dinî günleri, bayramları, hükümdarlık alâmetleri, güzel yazı yazma sanatı anlatılmıştır. İkinci bölümde; coğrafyadan, yollardan, İslâm dünyasından özellikle Mısır'dan bahsedilmiş, Bizans Devleti ve Avrupa kıtası hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Devlet memurları, ordu mensupları ve din adamlarının vazifeleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde; tüm devlet, saray ve ordu mensuplarına ait künye ve lakablardan bahsedilmiş, Dördüncü bölümde; çeşitli belgelerden, hükümdarlar ve halife tarafından gönderilen mektuplardan bahsedilmiştir. Eserin en hacimli kısmı bu bölümdür. Beşinci bölümde; İstihbarat, ahidnâme, biatnâme, askerî, idarî ve dini görevlere yapılan tayinlerle ilgili yazışmalara değinilip örnekler verilmiş. Altıncı bölümde; muhtelif takvimlerin birbirine çevrilmesi ve imtiyazlar hakkında bilgiler verilmiştir. Yedinci bölümde; iktâlar anlatılmış. Sekizinci bölümde; yeminlerden ve mezheplerden bahsedilmiştir. Dokuzuncu bölümde; antlaşmalar ve emannâmeler anlatılmış. Onuncu bölümde; icâzetnâmeler, siciller ve çeşitli konulara ait risâle örneklerine yer verilmiştir. Hâtimede; posta teşkilâtından, Kahire ile diğer merkezler arasındaki yollara değinilmiş, posta güvercinleri ve haberleşmede kullanılan yöntemlere değinilmiştir (İpşirli, 2001, s.263-265; Şeşen, 1998, s. 205-206; Ayaz, 2020, s. 143-144).

Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâʾ XIX. yüzyıldan itibaren Batılı ilim adamlarının dikkatini çekmiş, üzerinde çalışmalar yapılmış, bazı bölümleri farklı dillere çevrilmiştir. Subhu'l-aʿşâ'nın II ve VII. ciltlerinin eksik olduğu bir nüshası İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eseri Muhammed Abdürresûl İbrâhim 889 (1484) istinsah tarihli olan tam bir nüshasından yararlanarak, on dört cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1331-1338/1912-1920). Daha sonra Muhammed Hüseyin Şemseddin tarafından bazı düzenlemeler yapılarak Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye'de on dört cilt olarak basmıştır (Beyrut 1987). Muhammed Kındîl el-Baklî tarafından on bir ayrı indeksi hazırlanmış, bu indeks Saîd Abdülfettâh Âşûr'un takdim yazısı ile yayımlanmıştır (Kahire 1970, 1984) (İpşirli, 2001, s.263-265; Şeşen, 1998, s. 205-206; Ayaz, 2020, s. 143-144).

Kalkaşendî'nin Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâʾ isimli eseri tezimiz için son

derece önemlidir. Bu eserde Moğollarla ilgili verilen bilgilerin yanı sıra özellikle Memlûklu devleti ile İlhanlılar arasında yapılan mektup diplomasisi ile ilgili önemli belgelere de yer verilmiştir. Bu eser aracılığı ile Memlûklu ve Moğol hükümdarlar arasında yapılan yazışmalar ile ilgili çok sayıda mektup metnine ulaştık. Kalkaşendî eserinde sadece yapılan yazışmalardaki mektup metnini vermekle kalmamış, diplomatik teamüllere göre uygulanması gereken esasları, mektupların şekil özelliklerini, muhataba hangi isim ve üslup ile hitap edileceğini de detaylı olarak anlatmıştır.

1.3.6. Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin (İbn Tağrıberdî) ve el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî baʿde'l-Vâfî İsimli Eseri

813/1410 yılında doğdu. Babası Anadolu'dan Mısır'a getirilen bir memlûktur ve Türk olma ihtimali yüksektir. Ailesi el-Melikü'z-Zâhir Berkuk tarafından satın alındıktan sonra onun memlûkleri arasına katıldı. Bundan dolayı Zâhirî nisbesiyle anılan İbn Tağrîberdî'nin babası, efendisi Berkuk'un âzat etmesinin ardından el-memâlîkü's-sultâniyye'ye (sultanın özel muhafız birliği) dâhil olmuş ve kısa zamanda yükselerek hükümdara yakın emîrler içerisine girmişti. Sultan Berkuk ona daima değer verdi. Berkuk'un ölümünden sonra, el-Melikü'n-Nâsır Ferec onu Dımaşk nâibliğine getirdi. İbn Tağrîberdî küçük yaştayken babasını kaybetti. Önemli bir emîrin oğlu ve sultanın kayınbiraderi olduğu için bir mahrumiyet yaşamadı. Babasının ölümünden sonra Hanefî kadısı olan Nâsırüddin Muhammed b. Adîm ile evli diğer ablasının yanında ve bu âlimin himayesinde geçirdi. İbnü'l-Adîm'in 819'da (1416) ölümünden sonra ablası Şâfiî başkadısı Celâleddin Abdurrahman b. Ömer el-Bulkīnî ile evlenince İbn Tağrıberdi de onun himayesine girdi. Daha sonra Kahire'de dönemin en ünlü âlimden hafızlık, fıkıh, nahiv, edebiyat, beyan, meani, hadis, tasavvuf, astronomi, tıp, matematik ve musiki dersleri aldı. Ardından tarih sahasına ilgi duydu ve dönemin meşhur tarihçisi Makrîzî'nin öğrencisi oldu onu kendine örnek aldı. Ayrıca tarih alanında Aynî, Şehâbeddin İbn Arabşah ve İbn Hacer'den da çok istifade etti (Çuhadar/Yiğit, 1999, s. 385; Mustafa, 1990, s. 169-170; Günaltay, 1991, s 390-91; Şeşen, 1998, s. 219-2020; Ayaz, 2020, s. 185-186).

İbn Tağrîberdî, evlâdü'n-nâs denilen emir çocukları sınıfına mensup olduğu için kendisine maaş bağlanmış ve bazı iktâlar verilmişti. Ayrıca kız kardeşlerinden biri Sultan Ferec ile diğeri ise Dımaşk naibi ile evlenmişti. Bundan dolayı devlet ricali ile arası iyiydi. On sultanın hükümdarlığını gören İbn Tağrîberdî bu sultanların yakın çevresi arasına girmişti. İbn Tağrîberdî en önemli eserlerinden el-Menhelü'ṣ-sâfî'yi Sultan Çakmak'a takdim için yazmıştı. 5 Zilhicce 874 (5 Haziran 1470)

tarihinde vefat eden İbn Tağrîberdî, sağlığında yaptırdığı ve kitaplarını vakfettiği türbesine gömülmüştür (Çuhadar/Yiğit, 1999, s. 385-386; Günaltay, 1991, s. 390-391; Mustafa, 1990, s. 169-170; Şeşen, 1998, s. 219-2020; Ayaz, 2020, s. 185-186).

İbn Tağrîberdî, "şeyhimiz" diyerek andığı Makrîzî'nin açtığı Mısır tarihçiliği çığırını sürdürdü. Mısır tarihçiliğinin altın devri sayılan IX. (XV.) yüzyılın en başarılı tarihçilerinden biri olarak çok sayıda eser telif etti. İbn Tağrîberdî, aynı zamanda Türkçe ve Arapça şiirler yazan bir şair ve zamanın meşhur müzisyenlerinden biriydi. Ancak Sehavi, İbn Tağrîberdî'yi kendi tarihçiliği ve tarih bilgisi konusunda biraz iddialı ve gururlu olduğunu ve onun eserlerinin yanlışlarla dolu olduğunu iddia ederek onu çok ağır bir şekilde tenkit edilmiştir. Yazmaya başladığı ilk dönemlerde, sonradan öğrendiği Arapça açısından bazı hatalar yaptığı düşünülse bile bir çoğu günümüze ulaşan eserleri İbn Tağrîberdî'nin ilmî derecesini ve müslüman Mısır'ın en büyük tarihçilerinden biri olduğunu ortaya koymakta ve modern tarihçilerin tamamı bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadır (Çuhadar/Yiğit, 1999, s. 385-386; Mustafa, 1990, s. 169-170; Günaltay, 1991, s 390-391; Şeşen, 1998, s. 219-220; Ayaz, 2020, s. 190-191).

el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî baʿde'l-Vâfî isimli eser, Safedî'nin el-Vâfî bi'l-vefeyât isimli eserine yazılmış bir zeyildir. İbn Tağrîberdî Memlûklar'ın kuruluşundan itibaren 862 (1458) senesine kadar yaşamış olan 3000'e yakın sultan, emîr, şair, âlim, ve alanlarında meşhur olan kişilerin biyografilerini alfabetik sırayla ele almıştır. Zaman zaman Suriye ve Mısır eşrafına ilâve olarak Batı'da ve Doğu'da ve hüküm süren Müslüman ve gayrimüslim diğer devletlerdeki meşhur kişiler hakkında da bilgi vermiştir. Kitabın sonunda kendi biyografisi yer almaktadır. Çeşitli yazma nüshaları günümüze ulaşan kitabın önce Ahmed Yûsuf Necâtî I. cildi (Kahire 1956), daha sonra Muhammed Muhammed Emîn 1, 2, 4, 6 ve 7. ciltleri, Nebîl Muhammed Abdülazîz ise 3 ve 5. ciltleri de olmak üzere eserin tamamı neşredilmiştir (Kahire 1984-1993) (Çuhadar/Yiğit, 1999, s. 386; Mustafa, 1990, s. 169-170; Günaltay, 1991, s 392; Şeşen, 1998, s. 219-220; Ayaz, 2020, s. 190-192).

Bu tezi hazırlarken faydalanmış olduğumuz eserler içerisinde kronolojik olarak en son yazılmış olan eser İbn Tağrıberdî'nin, el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî baʿde'l-Vâfî isimli eseridir. Kendisinden önceki Memlûklu tarihçilerini iyi okumuş, onları analiz etmiş ve yeri geldiğinde eleştirmiştir. Müellif Memlûklu dönemi yazılı edebiyatının ve tarihçiliğinin zirvede olduğu bir dönemde yaşamıştır. Dolayısı ile eserlerini kaleme alırken bu yazılı birikimden azami derecede faydalanmıştır.

Verdiği bilgiler Memlûkluların son dönemlerinde, Moğollara bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Tezimizde faydalandığımız bu biyografik içerikli eserde Cengiz Han'dan başlayarak birçok Moğol hükümdarı ve emirleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bu tarihi bilgilerin ve biyografilerin Moğollarla ilgili olan kısımlarından olabildiğince istifade ettik.

2. BÖLÜMLER

2.1. Moğol Hükümdarlarının Nesebi ve Moğol Kabileleri

2.1.1. Cengiz Han'ın Nesebi ve Hayatı

Moğol İmparatorluğunun kurucusu ve en önemli hükümdarı Cengiz Han'dır. O, Moğolların Budanca soyuna mensuptur (İbn Tağrıberdî, 1984, s.75).Temuçin yani Cengiz Han, Misûkây Bahadır'ın oğlu olarak 549 (1154-1155) senesinde dünyaya geldi. Babası ona ilk olarak Temûçîn adını koydu. 13 yaşına geldiğinde babası vefat etti (Âmulî, 1381 h.ş.,s. 251). Cengiz Han'ın nesebi ve hayatı ile ilgili bazı Memlûklu kaynaklarında önemli bilgiler yer almaktadır. el-Ömerî'nin, Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr isimli eserinde Cengiz Han'ın nesebi ile ilgili şu bilgiler geçmektedir:

Cengiz Han'ın nesebinin Alan Kua isimli bir kadına dayandığı söylenir. Bu Alan Kua, (Dobun-Mergan) ile evliydi, Bektut (Bugunatai) ve Belktut (Belgunatai) isimli iki çocukları vardı. Moğollar bu iki oğlun neslinden gelenlere, d*arlakiye* derler (el-Ömerî, 2010, s. 93; Grousset, 2015, s. 203). Daha sonra eşi ölünce Alan Kua dul kaldı. Kocası ölmeden bir müddet önce Alan Kua hamile kalmıştı, ancak kocası bu hamileliğin kendisinden olmadığını söylemişti. Bu konuda hüküm verecek birine müracaat etti. Ona kimden hamile kaldığını sorduklarında kadın şu yanıtı verdi: Ben kimseden hamile kalmış değilim. Bir gün oturuyordum ve bacak aram açıktı. Bir nur indi ve bacak arama üç defa girdi. Böylece ben hamile kaldım ve ben şu an üç tane erkek çocuğa hamileyim. Çünkü o nurun her girişinin her defasında bir çocuğa hamile kaldım. Bana onları doğuruncaya kadar mühlet verin. Eğer üç erkek çocuk doğurursam, size anlattıklarımın doğru olduğunu anlarsınız, aksi durumda benimle ilgili istediğiniz kararı alırsınız. Gerçekten de kadın bir batında üç tane erkek çocuk doğurdu: Bosan Salci (Buhatu-salci),Bukin Fuğaği (Bugu-hadagi),ve Budancar (Bodonçar-mangkah). Bu üç erkek çocuk, annelerinin bir nurun bacak arasına girdiğini iddia etmesinden dolayı, nurani çocuklar olarak bilindi.Çünkü anneleri, bu çocuklara gökten gelen bir nurun sebep olduğunu iddia etmişti. Bu nedenle Cengiz Han'a Güneşin oğlu denilir (el-Ömerî, 2010, s. 93; Kalkaşendî, 1914, s, 306;Temir, 1986, s.7-8; Grousset, 2015, s. 203).

el-Ömerî Cengiz Han'ın nesebi ile ilgili yukarıda anlatılan hikâyeyi çok inandırıcı bulmamakta ve eleştirilerini şu şekilde ifade etmektedir:

Cengiz Han'ın nesebiyle ilgili anlatılan bu hikâyede çirkin yalanlar vardır. Kadın tarafından anlatılmış olsa bile doğru olmayan olaylar vardır. Belki de kadın

ölümden kurtulma amacıyla böyle bir yalan uydurdu ya da Hz. Meryem'in hikâyesini duydu ve kendi yalan hikâyesini, her şey ortada olduğu halde, doğru bir olaya bağlayarak insanları yanılttı.(el-Ömeri, 2010, s. 93; Kalkaşendî, 1914, s. 306; el-Ömerî/Batur, 2014, s. 59).Cengiz Han'ın soyu yukarıda adı geçen Budancar'dan gelir şöyle ki; Budancar, Buğa'nın babasıdır Buğa, Dutum Minen'in babasıdır, Dutum Minen, Kaydu'nun babasıdır Kaydu, Sunkur'un babasıdır Bay Sunkur, Tumaniye Han'ın babasıdır Tumaniye Han, Kil Han'ın babasıdır Kil Han, Törben'in babasıdır Törben, Bisukey Bahadur (Yesugay Baladur) un babasıdır Bisukey, Bahadur'dan da bu dört hükümdarın atası Cengiz Han dünyaya geldi.(el-Ömeri, 2010, s. 93).

el-Ömeri'nin verdiği bilgilerden yola çıkarak Cengiz Han'ın soy ağacını şu şekilde ifade edebiliriz:

Çizelge 2.1. el-Ömeri'ye Göre Cengiz Han'ın Soy Ağacı

Kıyat Kabilesi

⇩

Alan Kua

⇩

Bosan Salci (Buhatu-Salci) **Budancar (Bodonçar-Mangkah)** Bukin Fuğaği (Bugu-Hadagi)

⇩

Buğa

⇩

Dutum Minen

⇩

Kaydu

⇩

Bay Sunkur

⇩

Tumaniye Han

⇩

Kil Han

⇩

Törben

⇩

Bisukey Bahadur (Yesugay Baladur)

⇩

Cengiz Han

(el-Ömeri, 2010, s. 93; İbn Tağrıberdî, 2014, s.75).

Çizelge 2.2. Kalkaşendî'ye Göre Cengiz Han'ın Soy Ağacı

(Kalkaşendî,1914, s. 305).

Bunların yanında El-Ömerî Cengiz Han'ın çocukluk ve gençlik yıllarını ise Ata Melik Cûveynî'den[1] naklederek şu bilgileri bize vermektedir:

Büyük bir kabilenin başında Ong Han[2] adında herkesin itaat ettiği büyük bir hükümdar vardı. Kabilenin ileri gelen kişileri de ona bağlıydı. Cengiz Han daha çocukluğundan itibaren Ong Han'ın huzuruna girip çıkmaya başladı. Hükümdar Ong Handa onu kendine yakın tuttu; Cengiz Han'da hükümdarlık işaretleri ve asalet gördü. Bu nedenle onu akrabalarına karşı üstün tuttu; konumunu diğerlerinin mevkiine göre daha da yükseltti ve böylece aralarında birliktelik oluştu. Fakat Cengiz Han'ın bu yükselişi, Ong Han'ın akrabalarında kıskançlığa neden oldu. Şeytana uydular ve Cengiz Han'a tuzak kurmaya karar verdiler. Ne yapıp edip onun hükümdarla irtibatını koparmayı kararlaştırdılar. Onlar bu çirkin planlarını

uygulamaya başlayınca, Ong Han'ın Cengiz Han'a karşı davranışları değişmeye başladı. Fakat bu düşüncelerini belli etmedi. Cengiz Han'ın kaçıp gitmesine yol açarak aleni tavırlar sergilemedi ve onun bir hatasını gözlemeye, cezalandırmayı gerektirecek bir suçunu bulmaya çalıştı. Bu konuda arkadaşlarına danışarak fikirlerini aldı. Bir gün Ong Han, kölelerinin çocuklarından iki tanesine fena halde öfkelendi. Bunlar da Cengiz Han'dan yardım isteyip ona sığındılar. Cengiz Han o ikisine iyi davrandı, hükümdarın öfkesini yatıştıracağı vaadinde bulundu yakınlık gösterdi ve onlara karşı iyi bir dil ile konuştu. Şu örnekte olduğu gibi:

Kader bir saadet ipine yapışırsa; sana yardım için bütün kâinat gelir

Eğer kader devam ederse zorluk kolay olur; eğer Allah senin için bir iş isterse haydi hazırlan (el-Ömerî, 2010, s. 94; Kalkaşendî, 1914, s. 306; el-Ömerî/Batur, 2014, s.59; Şebânkâreî/Unan, 2021, s.188-191).

Bu iki çocuk ona; 'Hükümdar Ong Han seni tuzağa çekmek için fırsat bekliyor. Bu çirkin tuzağa karşı tedbirini al, dikkatli ol, işlerini düzelt,' dediler. Bunun üzerine Cengiz Han o gece kendi akrabaları ve kedisine başlı olanlarla bağlı olanlar ile birlikte oradan ayrıldı. Düşmanları her tarafta onu aradılarsa da ondan hiçbir iz ve bir haber bulamadılar. Askerlerin ona yakınlık hissettikleri için yakalamadıkları söylendi. Denildiğine göre; ona yetiştiler ancak, Cengiz Han onlarla girdiği mücadeleden galip çıktı ve sahip oldukları mallarını ganimet olarak aldı. Akrabalarını ve kendisine tabi olanları toplayınca, yanındakileri, ailesini ve adamlarını koruyunca gücü ve itibarı arttı. Cengiz Han malını ve gücünü yanındakiler için harcadı. O iki çocuğa özellikle iyi davrandı. Onları gözü gibi korudu ve onlara tarhanlık mertebesi vererek, tüm vergiden muaf olduklarını gösteren bir ferman yazdı. Fermana göre o ikisi içinde oldukları ordunun ve elde edilen ganimetin ve yağmanın tartışmasız ilk sahibi idiler. Onlar, izin almadan, engel olunmadan hükümdarın huzuruna çıkarlardı ve bunun için önceden bir vakit tespit etmeye gerek yoktu. Bu iki kişiye, askerden başka, çok sayıda mal, hayvan ve kıyafet verdi. Ayrıca işleyecekleri her suçtan dolayı hesaba çekilmeyeceklerdi. Onların yedi kuşak torunlarına kadar bu emre uyuldu (el-Ömerî, 2010, s. 94; Kalkaşendî, 1914, s. 306, 307; Âmulî, 1381, h.ş., s. 251; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 188-191).Sonunda Cengiz Han, 599/1202-1203 yılında Ong Han'a karşı galip gelerek onu öldürdü.(Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 191).

Cengiz Han'ın kısa sürede yükselişi, taraftarlarının artması ve onu büyük bir lider oluşu aynı eserde şöyle ifade edilmektedir:

Daha sonra Cengiz Han Ong Han'dan ayrılıp kendisine sığınan ve ona karşı düşmanlık yapan herkese iyiliklerde bulundu. İnsanlar teker teker veya çifter çifter ona gelmeye başlayıncaya kadar servetini onlara dağıttı. Her birine ayrı ayrı ikramlar verdi. Şu anda onların çocukları onun en yakınları, yakınların da en özeli durumundadırlar. Cengiz Han güçlendikçe insanlar ona daha çok gelmeye başladılar. Onların kalbini kazanarak onlara yol gösterdi, yönlendirdi, emri altına aldı. Böylece Cengiz Han,Ong Han'la savaşmak için bir kalabalık ordu topladı. Yapılan savaşı Cengiz Han kazandı ve birçok şeyin sahibi oldu. Cengiz Han daha sonra uzaktaki kabile ve budunlara haber göndererek kendi safına katılmaları için davet gönderdi. Eğer katılıp kendilerini hükümdarlarına adarlarsa konumlarının, adaletlerinin, faziletlerinin ve şöhretlerinin artacağını söyledi. Kabileler sel gibi kum gibi çekirgeler gibi ona aktılar (el-Ömerî, 2010, s. 95; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 188-191).

Diğer bir Memlûklu müellifi olan Kalkaşendî ise Cengiz'in Han oluşu hakkında şu bilgileri vermektedir:

Harzemşah Sultanı Celaleddin Muhammed'in inşa kâtibi olan Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Münşî'den nakledilmiştir: Çin ülkesi, eski zamanlardan beri altı eyalete bölünmüştü. Her biri yaklaşık bir ay süren mesafelik bölgelerdi. Her bölgeye, Çin'in başkenti Batmağac'ta oturan büyük Han adına bir "Han" vali olarak atanırdı.

Harzemşah Sultanı zamanında bu büyük Hakan'ın ismi Tarhan idi. Duşî Han Tarhan'a bağlı olan Hanlardan biriydi. Duşî Han, Cengiz Han'ın teyzesinin kocasıydı.Duşî Han ölünce, Cengiz Han taziyede bulunmak üzere teyzesinin yanına gitti. Duşî Han'a komşu olan iki önemli Han vardı: Biri Kışlu Han, diğeri ise adı belirtilmeyen başka bir Han'dı.

Duşî Han'ın karısı (Cengiz Han'ın teyzesi), bu iki hana haber göndererek eşinin ölümünü bildirdi ve onları, yeğeni Cengiz Han'ın onun yerine geçmesini desteklemeye çağırdı. İkisi de bu talebi kabul etti. Böylece Cengiz Han, Duşî Han'ın yerine Han olarak göreve başladı. Bu durum Büyük Han Tarhan'a ulaşınca, Kışlu Han ve diğer hana çok öfkelendi (Kalkaşendî, 1914, s. 307).

Bu iki Han durumu öğrenince, Cengiz Han'la birlikte toplandılar ve Tarhan'a itaat etmeyi bıraktılar. Sonra bu iki Han'dan biri öldü. Kışlu Han'ın yerine Cengiz Han hâkimiyeti ele geçirdi. Daha sonra diğer Han da öldü ve böylece Cengiz Han tüm yönetimi tek başına eline aldı.Daha sonra Harzemşah'a, ardından oğlu Celaleddin'e üstünlük sağladı. Mâverâünnehir bölgesine tamamen hâkim oldu

(Kalkaşendî, 1914, s. 307).

Sahip Atâ Melik Cüveynî'ye göre; Cengiz Han'ın birkaç erkek evladı, hatunları ve cariyeleri vardı. En büyük hatununun ismi Yeluncin Beki [3] idi. Moğol adetlerine göre erkek çocukların itibarı annelerinin itibarına bağlıydı. Anne ne kadar büyük ve önemliyse, onun çocuğu da aynı şekilde Han'ın diğer evlatlarından üstündür. Cengiz Han'ın bu hatundan dört oğlu vardı. Bunlar ülkenin önemli işlerini üstlenmişlerdi ve hükümdarlık tahtının dört ana ayağını oluşturuyorlardı.(Cüveynî, 2013, s. 94-95; el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s. 307-308; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206). Şemseddin el-İsfahanî ve Sahip Atâ Melik Cüveynî'ye göre (2013, s. 94) bu çocuklar şunlardı: Tuşi[4] (Cuci,) (en büyükleri), Ögedei (Ögeday-Oktay), Utekin Noyan (Tulî), Cefetay (Vekeday-Çağatay) (en küçüğü)

Kalkaşendî'nin ifade ettiğine göre; Cengiz Han ölüm döşeğine yaklaştığında ve hayatından ümidi kestiğinde güvendiği oğullarını topladı: Çağatay, Ögeday, Ova, Uluğ Noyan, Kamakan, Cürcay, Urcay. Onlara bazı vasiyetlerde bulundu. (Kalkaşendî, s.76).Bu cümleden yola çıkarak Cengiz Han'nın yukarıda adı geçen dört oğlu dışında Ova, Uluğ Noyan, Kamakan, Cürcay, Urcay isimli oğullarında var olduğu anlaşılmaktadır. İlk zikredilen dört erkek evladın daha ön planda olması Moğol adetlerine göre annelerinin asaletinden kaynaklanan bir durumdur (Kalkaşendî, 1914, s.76).

Cengiz Han'nın oğullarına bıraktığı vasiyetler, onların hükümdarlıklarının temelini öyle bir sabitledi ki, o temeller asla yıkılmadı. Aralarındaki çokluğa, kaba tabiatlarına, farklı dinlere mensup oluşlarına, geniş ülkelerine, cehalet ve asabiyetin baskın olmasına rağmen bu düzen korundu. Çünkü onların arasında Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler, putperestler, güneş ve yıldızlara tapanlar, Sabîler ve hiçbir dine bağlı olmayanlar bulunuyordu (Kalkaşendî, 1914, s.76).

Kalkaşendîye göre Cengiz Han'ın ölmeden önce vasiyetlerinden biri de şuydu:

Her birine birer ok verdi ve onu kırmalarını emretti. Onlar da okları kolayca kırdılar Sonra iki ok verdi ve onları kırdılar, ardından üç ok verdi ve onları da kırdılar. Bu şekilde okları birer birer artırarak vermeye devam etti ve hepsini kırdılar. Nihayet oklar bir araya toplanıp demet haline geldiğinde artık onları kıramadılar. Bunun üzerine Cengiz Han onlara şöyle dedi: Sizin durumunuz da bu oklar gibidir. Eğer ayrılırsanız ve söz birliğiniz bozulursa, her birinizi ayrı ayrı kolayca kırarlar.

Ama bir arada olursanız, kimse sizi kıramaz (Kalkaşendî, 1914, s.76-77).

Cengiz Han ölümünden önce kavminden; kendi seçtiği kişiyi başlarına geçirdiği zaman, ona itaat edeceklerine ve ona karşı çıkmayacaklarına dair söz aldı. Onlar da söz verdiler. Bunun üzerine Cengiz Han oğlu Ögeday'ı veliaht olarak tayin etti. Cengiz Han 624 yılının Ramazan ayının dördüncü günü (18 Ağustos 1227) vefat etti (Kalkaşendî, 1914, s.77; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 205; Grousset, 2015, s.256).

Cengiz Han, kendisini bir dairenin merkezi gibi kabul edip, bu oğullarını da çevresine o dairenin çevresi gibi yerleştirmişti. Cengiz Han ölümünden önce ülkeleri oğulları arasında paylaştırdı. Her bir oğluna, torununa, amcasına ve kardeşine sınır bölgelerinden bir grup asker ve onlara uygun topraklar verdi. Cengiz Han oğlu Ögeday'a akıl, yönetim, görevden alma-atama, adam seçimi, orduyu düzenleme ve sefer hazırlığı gibi işlerin sorumluluğunu verdi. Ögeday, babası hayattayken İmek ve Karabağ sınırlarında görevliydi (Kalkaşendî, 1914, s. 308; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206-208; Grousset, 2015, s.264-265).Ögeday, babasından sonra tahta çıkınca, Hitay ve Uygur ülkeleri arasında bulunan merkez bölgeye geçti. Bu bölgeyi ise oğlu Küyük'e verdi. Hitay sınırına kadar olan toprakları üvey erkek kardeşi Otçigin Ötekin'e verdi (el-Ömerî, 1914, s. 100; Kalkaşendî, s. 78, 308; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206-208; Grousset, 2015, s.264-265).

Cengiz Han, oğlu Çağatay'ı da siyaset işleri, acil işler, elçilik ve yasanın hükümlerinin uygulanması için yetkili kılmıştı. Çağatay'a Uygur ülkesi ve Maveraünnehir'i verdi (el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s. 78, 308; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206-208; Grousset, 2015, s.264).

Daha önceden avcılık ve seferler için görevlendirdiği en büyük oğlu Tuşi Han'a ise Kalin ve Harezm sınırlarından başlayıp Sakasin (Sıfsifin), Bulgar, Rum ve Ermeni sınırlarına, Kiyalak'a (Kıpçak ve Rus stepleri) kadar uzanan, hatta Konstantinopolis'e komşu olan geniş bir ülkeyi verdi (el-Ömerî, 2010, s.100; Kalkaşendî, 1914, s.78, 308; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206-208; Grousset, 2015, s.264-265).

Hülegü ve Kubilay'ın babası olan diğer oğlu Tuluy da ordu işleri, askerî liderlik, sipahsalarlık, askerî düzenlemeler ve savaşla ilgili konularda yetkiliydi. Kardeşi Otçigin (Ötegin)'e Tokat (توقات) bölgesini, onun çocukları, torunları ve bağlı kabilelerle birlikte verdi. Oğlu Tulay'a ise kardeşi Ögeday'ın hükümdarlığına komşu olan bölgeyi verdi. Buna ayrıca Horasan, Acem vilayetleri, Irak ve elinin ulaştığı diğer yerler de dâhildi (el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s.78;

Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206-208).

Ögeday hükümdar olarak, doğu-batıdaki bütün hükümdarları bir araya toplayıp danışmada bulundu. Bu toplantıya Moğolca "Kurultay" denir. Sonra 626 (1228-1229) yılında tahta oturdu ve "Kağan" unvanını aldı. İkametgâh olarak Eymil ve Konak bölgelerini seçti. Burası Hıtay diyarı ile Uygur ülkesinin arasındaki bölge olup, Moğolların asıl yurdu, doğdukları ve ülkelerinin merkezi olan yerdi (Kalkaşendî, 1914, s.77). Atâ Melik'e göre; Cengiz Han'ın çocukları ve torunlarının sayısı on bini geçmişti (Kalkaşendî, 1914, s. 308).

[1]Cüveynî'nin anlatısı için bkz. (Cüveynî, 2013, s. 91-93).

[2]Kalkaşendî'ye göre Özbek Han.

[3]Kalkaşendî'ye göre ise, Bu kadınlardan en büyüğü Uboli idi ve Tiki kabilesindendi (Kalkaşendî, 1914, s. 308).

[4]Timuçin'in karısı olan Börte bir baskın sonucunda Merkitler tarafından esir alınmıştı. Timuçin daha sonra müttefiklerinin de yardımıyla Börte'yi kurtarmıştır. Fakat Börte geri döndüğünde hamileydi. Timuçin bu doğacak bebeğin babasının kim olduğunu sorgulamadan kendi çocuğu olarak kabul etmiştir. İşte bu çocuk Timuçin'in ilk çocuğu olan Cuci'dir(Grousset, 2015, s.210).

2.1.2. Cengiz Han Soyundan Gelen Mâverâünnehir (Çağatay Hanlığı) Hükümdarları

Cengiz Han, Mâverâünnehir ülkesini, bazı rivayetlerde Ceftay olarak da geçen oğlu Caday (Çağatay)'a vasiyet etti. Ancak Çağatay bu vasiyeti tam olarak gerçekleştiremedi, yani ülkeye tam anlamıyla hâkim olamadı. Daha sonra yerine oğlu Kara Hülagu hükümdar oldu. Onun ardından oğlu Mübarek Şah tahta geçti. Daha sonra, Cengiz Han'ın oğlu Ögeday'dan gelen Kaydu b. Kaşî b.Yekbûk, Mübarek Şah'ı tahtından indirerek ülkeye hâkim oldu. Sonrasında ise Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın soyundan gelen Barak b. Basantû b. Mengü Kağan, Kaydu'ya galip geldi ve ülkenin yönetimini ele geçirdi.Onun ardından sırasıyla şu kişiler hükümdar oldular: Barak'ın oğlu Duvâ, Duvâ'nın kardeşi Kencik, Kardeşi İsbengâ, Kardeşi Küyük, Kardeşi Elcekeday, Kardeşi Daratimür, Kardeşi Termâşirin (Kalkaşendî, 1914, s.449-450).

Daha sonra Duvâ'nın oğullarından olmayan, Tuzun b. Uyakan adında bir adam hükümdar oldu. Kalkaşendî, Mesâlikü'l-Absâr'dan naklen şunu rivayet etmektedir:"Bu dönemde, hükümdarlık tahtına göz diken bazı kimseler oldu, fakat onların işleri yoluna girmedi, ne bir düzen kurabildiler ne de bayrakları dalgalanabildi. Terma Şirin'den sonra hükümdarlık düzensizleşti, karışıklık içinde devam etti. Sonunda Cefsu b. Duretmür b. Helu b. Barak b. Basantû b. Mengükan b. Cefetay b. Cengiz Han tahta geçene kadar."(Kalkaşendî, 1914, s.449-450).

Çizelge 2.2. Kalkaşendî'ye Göre Mâverâünnehir (Çağatay Hanlığı) Hükümdarları

Caday (Cağatay)
⇩
Kara Hülagu
⇩
Mübarek Şah
⇩
Kaydu
⇩
Barak
⇩
Duva
⇩
Kencik
⇩
İsbenga
⇩
Küyük
⇩
Elcekeday
⇩
Dara Timur
⇩
Termasirin
⇩
Tuzun
⇩
Cefsu

(Kalkaşendî, 1914, s. 449-450).

2.1.3. Cengiz Han Soyundan Gelen Altın Orda Hanlığı Hükümdarları

Cengiz Han, hüküm sürdüğünde Deşt-i Kıpçak ve ona bağlı toprakları oğlu Cuci'ye vasiyet etti. Ancak Cuci,babası Cengiz Han hayattayken vefat etti. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Cuci'nin oğlu Batu, Maveraünnehir ve çevresindeki

bölgelerde hâkimiyet kurdu. Daha sonra Batu da vefat etti (Kalkaşendî, 1914, s.472; İbn Tağrıberdî, 1984, s.78).

Ondan sonra kardeşi Berke b.Cuci tahta geçti. Bu hükümdarlık ona nispetle anılır; bu yüzden bu hükümdarlığa "Berke Han Hanedanı" denir. Tıpkı İran hükümdarlığına "Hülegû Han Hanedanı" denmesi gibi. Kalkaşendî, Zeylalâ el-Kâmil adlı eserden atıf yaparak, onunla Memlûk Sultanı Zâhir Baybars arasında yazışmalar kesintisiz devam ettiğini kaydetmektedir. Berke, 665 (1266) yılında çocuğu olmadan vefat etti.Sonra onun yeğeni Möngke Timur b. Tuğan b. Batu b. Cuci Han b. Cengiz Han tahta çıktı. O da 681 (1282) yılında vefat etti (Kalkaşendî, 1914, s.473).

Ondan sonra kardeşi Tudan Möngke Temur b. Tuğan b. Batu b. Cuci b. Cengiz Han hükümdar oldu. Vefatı yılı olarak 682 (1283) yılı kaydedilmektedir. Mısır sultanı ona bir hediye göndermişti; fakat hediyeler Möngke Temur'a ulaşamadan öldü. Sonra Tudan Möngke tahta geçti ve hediyeler ona sunuldu. O da bu hediyelerden memnun kaldı ve elçiler bu memnuniyeti bildiren cevabı alarak geri döndü. 686 (1287) yılına kadar hüküm sürdü, sonra dünyadan elini ve eteğini çekerek tahtı bıraktı ve sufiler ile fakirlerin arasına katıldı (Kalkaşendî, 1914, s.473).

Ondan sonra Telabuga, Tudan Möngke'nin tavsiyesi ile hükümdar oldu. O da Möngke Temur b. Tuğan b. Batu b. Cuci b. Cengiz Han soyundandı. 690 (1291) yılında öldürülünceye kadar tahtta kaldı. Sonrasında Toktağa b. Möngke Temur b. Tuğan b. Batu b. Cengiz Han tahta geçti (Kalkaşendî,1914, s.473).

Batu Han'dan sonra kardeşi Tartu, ardından kardeşi Berke, sonra Tuğan Han'ın oğlu Möngke Timur, sonra onun oğlu Tudan Möngke, ardından kardeşi Telabuğa, sonra kardeşi Çağatay, ardından yeğeni Özbek Han tahta geçti. Özbek Han, Memlûk Sultanı Nasır Muhammed b.Kalavun döneminde hüküm sürdü. Sonrasında Özbek Han'ın oğlu Canibek, ardından onun oğlu Berdibek, sonra da Toktamış, ardından naibi Mamay, daha sonra da Abdullah b. Özbek hükümdar olmuştur (Kalkaşendî, 1914, s.473).

Daha sonra Kutluk Temur, Mamay ikinci kez, ardından Hacı Çerkes, sonra İbak Han, ardından oğlu Kani Bek Han, sonra Urus Han, sonra Toktamış Han sonra Berdibek Han tahta geçti (Kalkaşendî, 1914, s.474).

Kalkaşendî eserini kaleme aldığı 1415 yıllarında Altın Orda topraklarında hükümdarlığın ya Tini Bek'te ya da Cani Bek'te olduğunu, ama büyük ihtimalle Tini Bek'te olduğunu kaydetmektedir. Ancak Özbek'ten sonra hükümdarlık Tini Bek'e

değil Cani Bek'e geçmiştir (Kalkaşendî, 1914, s.474).

Çizelge 2.2. Kalkaşendî'ye Göre Deşt-i Kıpçak (Altın Orda Hanlığı) Hükümdarları

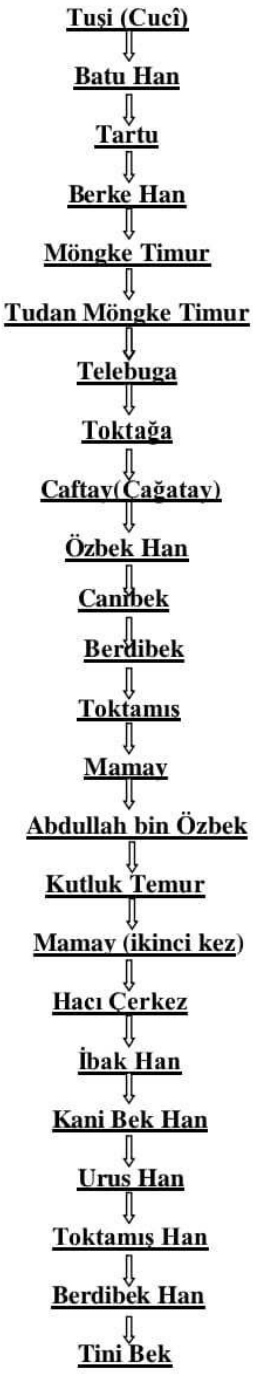

(Kalkaşendî, 1914, s. 474)

2.1.4. Cengiz Han Soyundan Gelen Kubilay Hanlığı Hükümdarlığı

Cengiz Han vefat etmeden önce tahtı için küçük oğlu Ögeday'a vasiyet etti. Cengiz Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Ögeday geçti.Ögeday'dan sonra yerine oğlu Küyük geçti. Küyük'ten sonra, Mengü Han b.Tuluy b. Cengiz Hantahta geçti ve 660/1262 yılında öldü. Sonrasında sırasıyla şunlar hüküm sürdü: Tuluy, Ari Buka, Kubilay Han, Dumriyak, Karmay, Taragay Kizi, Kiyan Han, Sund Murkan. Sund Murkan,Mısır hükümdarı el-Melik en-Nâsır Muhammed b.Kalavun zamanında hüküm sürmüştür. Daha sonrasında bu hanedan hakkında bir bilgiye ulaşılamamış ve kimlerin hüküm sürdüğü konusunda bir malumat elde edilememiştir (Kalkaşendî, 1914, s.485).

2.1.5. Memlûk Kaynaklarında Geçen İlhanlı Hükümdarları

Çizelge 2.3. Memlûklu Kaynaklarında Geçen İlhanlı Hükümdarları

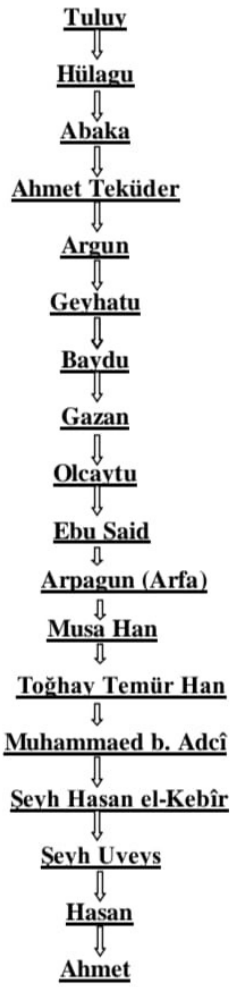

(el-Ömerî, 2010, s. 272; es-Safedî, 1998, s. 5, 68, 69, 314, 447, 483; en-Nüveyrî, 2004, s.187; ez-Zehebî, 1999, s. 55, 346-47; Kalkaşendî, 1914, s.77,78, 257, 420, 449; İbn Tağrıberdî, 1984,s.310, 337, 357, 361,157-58, 442, 382)

Kalkaşendî'ye göre Sultan Ebû Said'den sonra Tebriz ve Bağdat'ın hükümdarlığını sırasıyla şu kişiler üstlenmiştir: Mûsâ Han, ardından Muhammed b. Anbarcîs onra Şeyh Hasan el-Kebîr, ardından oğlu Şeyh Üveys, sonra oğlu Hasan, ardından kardeşi Ahmed. Ebû Said'den sonra şu şahısların hükümdar olduğu belirtilmiştir: Arfâ Han, sonra Mûsâ Han, ardından ToğhayTemür Han (Kalkaşendî, 1914, s. 257). Safedî'ye göre, Ebu Said,Hülegü Han soyunun son temsilcisiydi; onun ölümüyle bu soyun hâkimiyeti sona erdi, hükümdarlık bağını koparıp dağıttılar (es-

Safedî,1998, s.69).

2.1.6. Memlûklu Kaynaklarında Adı Geçen Moğol Kabileleri

2.1.6.1. Kıyat

Cengiz Han'ın hizmetine giren kabilelerden en büyüğü Kıyat diye isimlendirilen kabileydi. Bu kabile en meşhur ve en kalabalık kabileydi(el-Ömeri, 2010, s. 96). el-Ömerî'nin aktardığı bilgiye göre Cengiz Han'ın ataları bu kabileye mensuptur (el-Ömeri, 2010, s. 93; Grousset, 2015, s.203).Moğol kabileleri, Cengiz Han'ın zaferlerinden sonra Kıyatlara akraba olanlar ve olmayanlar diye sınıflandırılmışlardır. (Grousset, 2015, s.203).

2.1.6.2. Konkurat (Kongratlar)

Önemli Moğol kabilelerinden biridir. Kuzey Kingan dağları tarafında göçebe olarak yaşamaktaydılar (Grousset, 2015, s.203).

Cengiz Han'ın henüz yeni lider olduğu dönemlerde çağrısına olumlu cevap veren ve onun liderliğini kabul eden en büyük kabilelerden biridir.Kabiliyet ve sayıca çok kalabalıklardı (el-Ömerî, 2010, s. 96). Moğol komutanlarından İdiku bu kabileye mensuptur. İdiku çeşitli yerlerde dolaştıktan sonra Toktamış Han'ın en önde gelen emirlerinden biri ve ordunun sol kanadının komutanlarından biri oldu. Ancak daha sonra Toktamış ile arasında anlaşmazlık çıktı. Timur'dan destek alarak Toktamış ile savaştı ama bu mücadeleyi kaybetti (İbn Tağrıberdî, 1984, s. 151).

2.1.6.3. Oyrat

Oyratların adı çoğunlukla Kongurat, Kuranes, Tatar, Kerayit, Celayir, Sulduz, Nayman gibi kavimlerinin yanında zikredilmektedir. West ve Guchinova Oyratları M.8.yüzyıldan sonra Kuzey Moğolistan`a göç eden Dokuz Oğuz Türklerinin içinde ki kabilelerden biri saymaktadır. Rene Grousset Oyratları pek çok aşamada Kuzey Moğolistan`a yerleşen bir Moğol kavmi olarak tanıtmaktadır. Baykal Gölü'nün batı kısmında, Moğol ırkından Oyratlar veya Oyradlar (Oirat, Moğolcada konfedereler anlamına gelir) yaşıyordu (Grousset, 2015, s.203; Rostami, 2018, s. 227). Reşidüddin'e göre ise Oyratlar önceleri Türk iken sonradan Moğollaşmış bir kavimdir (Reşidüddin/Gölpınarlı,1965, s.54).

H. VII. /M. XII. yüzyılın eşiğinde Moğolistan`da yaşayan Türk ve Moğol kabilelerini birbirinden ayırmak zor bir iştir. Grousset bu kabileler hakkında açıklamalarda bulunmakla birlikte onların Türk veya Moğol olması konusunda bazen

tereddütlü yaklaşmıştır. Nayman ve Kerayitlerin Türk veya Moğol soyundan olma ihtimali üzerinde durmakla birlikte Oyratların ise Moğol oldukları konusunda kararlıdır (Rostami, 2018, s. 227).

Oyratlar, Cengiz Han'ın henüz yeni lider olduğu dönemlerde çağrısına olumlu cevap veren ve onun liderliğini kabul eden en büyük kabilelerden biridir.Kabiliyetli ve sayıca çok kalabalık bir topluluktur (el-Ömerî, 2010, s. 96).

Oyratlar, Cengiz Han`ın soyu ile sıhriyet kurarak ve aynı zamanda da asil soyları sayesinde Moğol imparatorluğunun sonraki dönemlerinde yaşanan hadiselerde de etkili olan Moğol kabilelerinden biridir. Bu kavim İlhanlılar döneminde bürokratik yapıda konumlarını sağlamlaştırdı ve hükümetin askeri ve siyasi olaylarında ciddi rol oynadı. Devletin kuruluşu sırasında en meşhur Oyratlı sıfatıyla Emir Argun Aka, İlhanların iktidarı altındaki tüm ülkeye hüküm sürmüştür. Ondan sonra gelen oğlu Emir Nevruz da başka bir Oyratlı liderdi. O Gazan`ın tahta çıkarılmasında çok çaba sarf etti. Bir süre sonra Emir Nevruz`un gücü bir süre sonra normal sınırları aştı ve Gazan`ın ondan korkacağı seviyeye ulaştı. Memlûklar ile bağlantısı olduğuna dair düşmanlarının ve de Sadrüddin Halidî`nin ifadeleri bu Oyratlı emirin silinmesi ve sonunda da katledilmesi için son darbe oldu. Ondan sonra çok sayıda Oyratlı öldürüldü. Gazan Han döneminde Oyratların böyle bir geniş katliama uğraması onların güçlerinin alanının İlhanlılar için tehlike yaratır duruma geldiği gerçeğinden başka bir şey değildir. On bin Oyratlı Nevruz`un ölümünden sonra Mısır`a göç etti. Nevruz`un gücü, devletin yıkılış sürecinde yeğeni Argunşah`ın karizmasında vücut buldu. Sülemiş`in isyanı da Oyratların İlhanlılar ile olan siyasi ilişkilerinin ikinci devresindeki en önemli olay sayılmaktadır. Yine bu zamanda bir diğer Oyratlı Ali Padişah da saltanat çekişmelerinde büyük öneme sahipti. Emîr Ali Padişah, Ebu Said vefatı ve Arpâ Han'ın cülusu zamanında Diyar-ı Bekir memleketinde idi. O nesilden nesle Tengiz oğullarından olan Oyratların emiri idi. Oyratlar onun ölümünden sonra tekrar farklı zaman dilimlerinde gerektiğinde siyasi cenahlara taze kan oldular ve bu nüfuzları Timur`un gücü ele geçirdiği döneme kadar devam etti (Reşidüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.215-220; Hâfız-ı Ebrû, 1395, s.52; Rostami, 2018, s. 228).

en-Nüveyrî Oyratların Mısır'a geliş sürecini şu şekilde nakletmektedir; Bu yıl [664/1265-1266] Moğollardan Oyratlar diye isimlendirilen, komutanları Toragay (Turgay-Tarğay) (طرغاي) olan bir grup Şam'a geldi. Dediklerine göre on sekiz bin evden oluşmaktaydılar. Ülkelerinden kaçmalarının sebebi ise, bu adı geçen Targay'ın, Baydu b. Tarğay ile beraber Geyhatu'nun öldürülmesinde müttefik olmaları idi.

Gazan'ın hükümdar olmasıyla, amcası Geyhatu ile beraber kendisinin de öldürmesinden endişelenen Targay, kendi canından korkmaya başladı. Bağdat ve Musul arasında bulunan Temane'de oturuyordu.Aşteboğa (أشتيغا) ise Diyar-ı Bekir'de, oturuyordu. Gazan, Bolay'ı Taman ile beraber Aşteboğa'nın yerine Diyar-ı Bekr'e gönderdi. Ve ona Targay'a karşı yolları korumasını, onu öldürmek isteyenlere yardım etmesini tavsiye etti. Daha sonra Gazan, Katğu (قطغوآ) diye isimlendirilen Emiri seksen süvariyle beraber, Oyrat kabilesinin büyüklerinden olan Targay'ı ve yanındakileri tutuklaması için gönderdi. Tarğay ve yanındakiler bazı Emirler ile ittifak kurdular, o emirler: Ulus ve Gökbay (كبكاي و ألوص). Katğu ve yanındakileri öldürdüler. Fırat'ı geçerek Şam istikametine gittiler. Bolay Temanesi ile onları takip ettiler, onunla savaştılar, onunla beraber olanların çoğunu öldürdüler ve onu yenilgiye uğrattılar (en-Nüveyrî, 2004, s.187).

Onların gelişleri ile ilgili, Şam Naiblerinin görüşleri Sultan Melik Adil'e ulaştığı zaman, onlara önem verdi. Dımaşk'taki Saltanat naibine, Emir Alemuddin Sencer ed-Davedarî'nin bir topluluk ile beraber onları kabul etmesi için Rahbe'ye gitmesini yazdı. 695/1296 yılının Rebiyülevvel ayında Dımaşk'tan Gazze'ye doğru hareket ettiler. Ondan sonra, onları karşılamak için Şam'da divanların başı olan, Emir Şemseddin Sungur el-Asgar de ona doğru yola çıktı. Bundan dolayı Sultan da, hazırlık yaparak Emir Şemseddin Karasungur el-Mansurî'yi, Mısır'dan Dımaşk'a gönderdi. 695/1296 yılında Rebiyülevvel ayının yirmi ikinci günü ona ulaştılar. Daha sonra Emir Seyfeddin Bahadır el-Hâc el-Halebî el-Hâcib onu takip etti ve Oyratların ileri gelenleri Dımaşk'a gelinceye kadar, o ve yanındakiler Dımaşk'ta kaldılar. Onlar 695/1296 yılında Rebiyülevvel ayının yirmi üçünde pazartesi günü geldiler. Sayıları yüz on üç idi. Komutanları ise Targay, büyükleri ise Ulus ve Gökbay idi. Saltanat naibi ve emirler onları büyük bir merasim ile karşıladılar. Daha sonra Emir Şemseddin Karasungur, 695/1296 yılında Rebiülevvel ayının on yedisinde pazartesi günü onlarla beraber Mısır'a doğru yola çıktı. Ondan sonra ayın (11.ayda) on birinde Emir Seyfeddin el-Hac Bahadır el-Hâcib, posta atları üzerinden saltanat kapısına yöneldi. Saltanat kapısına ulaştıklarında, Mehter ile karşılandılar, onlara ikram ve ihsanlarla ağırladılar. Onlar Müslüman olmadıkları için Ramazan ayında oruç tutmuyorlardı. Atlarını İslamî usullere göre kesmiyorlar, aksine atı bağlıyorlar ve ölene kadar yüzüne vuruyorlardı ondan sonra kesip yiyorlardı. Emirlerle beraber Kulle Kapısı'nda oturuyorlardı. Emirler bu durumdan rencide oluyorlar ve onlardan hoşlanmıyorlardı. Bu durum Sultanın tahttan indirilmesinin zorunlu hale gelmesine kadar devam etti (en-Nüveyrî, 2004, s.188).

Oyratların geri kalanlarına gelince, Sultan, Alemuddin Sencer ed-

Davedârî'ye onlara doğru gitmesi ve sahilde karşılaması için mektup yazdı. Onları orada ağırladı ve onlarla beraber hareket etti. Dımaşk'a uğradıklarında onları Merc'de konaklattı. Onlardan herhangi birinin şehre girmesine izin vermedi. Çarşının, onların alış veriş yapabilmesi için dışarıya çıkarılıp Merc, Kusve ve Senemeyn'de kurulmasını emretti (en-Nüveyrî, 2004, s.188).

Boş alanlara ve sahil şehirlerine ulaşıncaya kadar her durakta bu şekilde yaptı. Sultan, kendisi Şam'a gelinceye kadar, Oyratların yerleşmeleri için onlarla beraber olan Emir Alemuddin Sencer ed-Davedârî'ye görev verdi. Onlardan birçoğu öldüler. Emirler onların gençlerini ve çocuklarını hizmetlerine aldılar. Bunlar insanların en güzelleriydiler. Geri kalanların kızları ile de askerler evlendiler. Sonra kalanlarından bir kısmı orduya alındı, İslam devletlerine dağıtıldılar ve Müslüman oldular. Bunların kalıntıları hala günümüzde hizmet etmektedirler (en-Nüveyrî, 2004, s.189).

Her ne kadar Mecma'ül-Mürûc (Vâdiü'l-Haznedâr) Savaşında bu gruptan bir kısım Moğollar safına geçtilerse de onların kalan soydaşlarına nazaran ağırlığı etkisiz kaldı. Onların Memlûkler safında bulunması da sonraki dönemlerde Mısır askeri kuvvetlerine güç kazandırdı. İbn Haldun`a göre bu gurup İlhanlıların Memlûkler karşısında yenilmesinde çokça etkili olmuştu (Rostami, 2018, s. 233).

2.1.6.4. Kitaylar-Kitanlar (Hitaylar-Karahitaylar)

Tarih sahnesine ilk olarak IV. yüzyılda çıkan ve Orhon abidelerinde "doğudaki Türk düşmanı kavim" olarak tanıtılan Moğol asıllı olan Hıtaylar'ın (K'i-tan-Kıtaylar) anavatanları Mançurya'nın güneyidir. X. yüzyılın başlarından itibaren iki yüz yıl sürecek bir devlet kurdular. Çin, Uygurlar, Harezmşahlar ve Karahanlılar ile mücadele ettiler. Liao hânedanının yıkılmasından sonra Hıtaylar'ın büyük bir bölümü Tunguz kavmine mensup olan Curcenler'in egemenliğini kabul ettiler (Grousset, 2015, s.147-150, Spuler, 1957, s.40; Taşağıl, 2001, s. 415-416). Bu topluluk ve sahip oldukları topraklar 1218 yılına gelindiğinde Cengiz Han'ın egemenliği altına girdi (Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 194; Spuler, 1957, s.30; Grousset, 2015, s.245).

Moğol boylarından biri olan Kitayların konuştukları dil Moğolcanın bir lehçesidir. Kitayların hanedanlarının ismi Çin kaynaklarında da Liao, Müslüman müelliflerin kaynaklarında ise Hitay olarak geçmektedir (Grousset, 2015, s.144,179; Barthold, 2004, s. 107).

Kitaylar, Çin medeniyeti tesirine pek ciddi şekilde kapılmış olduklarından,Orta Asya'ya gelmekle İslamiyet'i kabul edemediler (Barthold, 2004, s. 116).

Kitaylar, devlet kurdukları dönemde, İslamiyet ve İran-Arap kültürü nüfuzuna karşı koydular. Müslümanların putperest diye ifade ettikleri Konfüçyüs ve Buda dinlerine dayalı Çin kültürüne bağlı kaldılar.(Grousset, 2015, s.179).

Diğer yandan, K'i-tanlar (Kitaylar), kendileri için özel bir yazı oluşturmuşlardır.Bu yazı hakkında şu ana kadar elimizde bir örnek yoktu. Ancak 1922'deMoğolistan'da, XII. yüzyılın başlarına ait ve bu K'i-tan (Kitay) yazısıyla kaleme alınmış iki kitabe bulunmuştur (Grousset, 2015, s.151).

El-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre; Hıtaylar, savaşçı ve kalabalık bir Moğol topluluk olup askerleri ise sayılamayacak kadar çoktur. (el-Ömerî, 2010, s. 113). Cintimür, Karahıtayların önde gelen devlet adamlarından biridir. Ögeday'ın hükümdarlığı döneminde, Horasan ve daha başka yerlerin valiliğini yağmıştır (Spuler, 1957, s.47).

2.1.6.5. Tiki Kabilesi

Sahip Atâ Melik Cüveynî'nin belirttiğine göre: "Onun (Cengiz Han'ın) birkaç erkek evladı, hatunları ve cariyeleri vardı (Cüveynî, 2013, s. 94). Kalkaşendî'ye göre ise, Bu kadınlardan en büyüğü Uboli idi ve Tiki kabilesindendi (Kalkaşendî, s. 308). En büyük hatununun ismi Yeluncin Beki idi. Moğol adetlerine göre erkek çocukların itibarı annelerinin itibarına bağlıdır. Anne ne kadar büyük ve önemliyse, onun çocuğu da aynı şekilde Han'ın diğer evlatlarından üstündür. Cengiz Han'ın bu hatundan dört oğlu vardı. Bunlar ülkenin önemli işlerini üstlenmişlerdi ve hükümdarlık tahtının dört ana ayağını oluşturuyorlardı (el-Ömerî, 2010, s. 100).

2.1.6.6. Celayir

Moğollar arasında kabul edilen ve tahmini olarak Hilok'la Selenga kavşağının güneyinde ve Onon'a daha yakın yerleştirilen Celayır kabilesi belki, Moğollar tarafından egemenlik altına alınmış ve efsanevi Moğol kahramanı olan Kaydu zamanında asimile edilmiş bir Türk kabilesidir (Grousset, 2015, s.151).Bu kabile Cengiz Han'ın Camuka ile yollarını ayırmasından sonra ve Han seçildiği süreçte de hep yanında olmuştur. (Grousset, 2015, s.211-212). Moğollar döneminde Celayır kabilesi arasında en meşhur kişi Mukali Noyan'dır. Mukali'ye 1206 yılı kurultayında "Guo-ong (Prens)" unvanı verilmişti (Moğolların Gizli Tarihi, 2019, s. 34).

2.1.6.7. Sulduslar

Suldus kabilesinin kökeni de Celayırlılar gibi ihtilaflıdır. Bazı araştırmacılar tarafından Türk, bazıları tarafından Moğol olarak anılmaktadırlar (Tüysüz, 2004,s. 24-28). Bu kabile içerisinde en meşhur kişi, Sorhan Şira'dır. Sorhan Şira ve iki oğlu Çimbai ile Çilao, Cengiz Han'a gençliğinde Tayciutların esaretinden kurtulmasında yardımda bulunmuşlardı (Temir, 2019, s. 31-32; Reşîdüddîn, 1394, h.ş., s. 161-162; Sümer, 2023, s. 11). Bundan dolayı daha sonra bunların Cengiz Han nezdinde konumu yükseldi. Cengiz Han, Sorhan Şira'ya tarhan unvanı vererek onu sadak taşıyıcıları arasına dâhil ettirdi (Moğolların Gizli Tarihi, 2019, s. 148).

Sulduslar, Yakındoğu'ya Hülegü Han ile birlikte gelmişlerdi. Hülegü'nun ordusunun sağ kol kumandanı ve baş yarguçı Suncak Noyan, Suldus kavmindendi ve meşhur İlhanlı beylerbeyi Emîr Çoban'ın dedesi Tuda'un'un kardeşiydi (Sümer, 2023, s. 11). Emîr Çoban ile birlikte Suldusların İlhanlı Devleti içerisinde konumları yükseldi. Emîr Çoban, Sultan Olcaytu döneminde İlhanlı hükümdarıyla sıhriyet kurarak Güregan yani damat/(han damadı) oldu. Daha sonra beylerbeyi rütbesine kadar yükseldi. Bundan sonra uzun süre Yakındoğu'da mukim Suldus kabilesi Çobanoğulları adıyla maruf oldu (Nebeî, 1352 h.ş.,s.129).

2.2. Hükümdarlık, Devlet Yapısı ve İdari Teşkilat

2.2.1. Cengiz Han ve Sonraki Dönemde Ülke Yönetimi

Cengiz Han ülke yönetiminde çocuklarına önem vermiş ve kişisel yeteneklerine göre görev taksimatı yapmıştır. Bu görev taksimatında bu çocukların annelerinin kim olduğu da önemliydi. Sahip Atâ Melik Cüveynî bu konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Cengiz Han'ın birkaç erkek evladı, hatunları ve cariyeleri vardı. En büyük hatununun ismi Yeluncin Beki idi. Moğol adetlerine göre erkek çocukların itibarı annelerinin itibarına bağlıdır. Anne ne kadar büyük ve önemliyse, onun çocuğu da aynı şekilde Han'ın diğer evlatlarından üstündür. Cengiz Han'ın bu hatunu Yelucin'den dört oğlu vardı. Bunlar ülkenin önemli işlerini üstlenmişlerdi ve hükümdarlık tahtının dört ana ayağını oluşturuyorlardı (Cüveynî, 2013, s. 94; el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s.78, 308; Yuvalı,1994, s. 26).Cengiz Han'ın görev taksimatının nasıl olduğu konusunda ise el-Ömerî şu bilgileri vermektedir:

En büyükleri Tuşi (Cuci), Kardu (Ordu), Bate (Batu), Berke ve Terkecar'ın (Tuluy) babasıdır. Cuci Moğollar için önemli sayılan av işleri ile ilgilenirdi.Onun küçüğü olan Çağatay, yasaların uygulanmasından, Arğu (Yargu) yani suçlulara kanunlara göre ceza verilmesinden ve adaletin sağlanması gibi konulardan

sorumluydu.Onun küçüğü olan Ögeday, idarî danışmanlık, fikir verme tedbir alma, görevden alma, görev verme, yapılacak vazifeleri belirleme, ordunun ve ordu teçhizatının teftişi gibi konularla ilgilenirdi (el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s.78, 308; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206-208; Yuvalı,1994, s. 26-27).

Esasen,Cengiz Han, kendisini bir dairenin merkezi gibi kabul edip, bu oğullarını da çevresine o dairenin çevresi gibi yerleştirmişti. Cengiz Han ölümünden önce ülkeleri oğulları arasında paylaştırdı. Her bir oğluna, torununa, amcasına ve kardeşine sınır bölgelerinden bir grup asker ve onlara uygun topraklar verdi (Kalkaşendî, 1914, s. 308; Yuvalı,1994, s. 26-27).

Ancak Cengiz Han hayatta iken tartışmasız olarak devletin mutlak otoritesi ve hükümdarı idi. Ölmeden önce ise ülkeyi oğulları arasında paylaştırmıştı.Cengiz Han,hâkimiyeti altında bulunan bütün ülkeleri çocukları arasında paylaştırdıktan sonra her birinin emrine bir ordu verdi. Bu taksimata göre;

Kendi kardeşi Ötegin Noyan (Tuluy) için,Hıtay ülkesi sınırlarını verdi. Büyük oğlu Tuşi (Cuci)'ye, Kayalık sınırlarından Şefşin (Saksın) ve Bulgar'ın sonuna kadar olan yerleri verdi. Çağatay'a, İygur (Uygur) sınırlarından başlayarak Semerkand ve Buhara'ya kadar uzanan yerleri verdi. Kendisi için ise, Vamalık (Almalık) civarındaki Kuyas (Kunas) şehrini ayırdı. Oğlu Ögeday'ı ise, veliaht olarak belirledi (el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s.78, 308; Yuvalı,1994, s. 26-27).

Anlatıldığına göre Cengiz Han oğullarını bir araya getirip onlara vasiyetini aktarmış; bir iş yapacakları zaman birbirlerine danışmalarını ve küçüğün büyüğe uymasını tavsiye etmiş, bunu bir örnekle anlatmış: Her bir oğluna birer ok verip kırmalarını istemiş. Oğulları okları rahatlıkla kırmışlar. Daha sonra daha çok sayıda ok ellerine hepsinden vererek kırmalarını istemiş. Fakat hiç biri kıramayınca onlara:"İşte sizin haliniz de bu oklara benzer, ayrılıkta zayıflık vardır" demiştir (el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s.78, 308).

Esasen Cengiz Han, çocuklarına bu şekilde öğüt verdikten sonra ölmeden önce kavmi, onun seçtiği kişiyi başlarına geçirdiği zaman, bu kişiye itaat edeceklerine ve ona karşı çıkmayacaklarına dair söz verdiler. Bunun üzerine Cengiz Han tahtı oğlu Ögeday'a vasiyet ederek onu veliaht olarak tayin etti. Cengiz Han 624 (1227) yılının Ramazan ayının dördüncü günü vefat etti (Kalkaşendî,1914, s.77; Reşîdüddîn, 1394 h.ş., s. 245-246; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 205; Grousset, 2015, s. 256;Yuvalı,1994, s. 26).Cengiz Han'ın ölümünden sonra, Keluren Nehri'ndeki

Kodeu adasında bir kurultay toplandı. Bu kurultaya Cengiz Han'ın oğulları, damatları noyanlar ve binbaşılar katıldılar. Cengiz Han'ın vasiyeti gereği Ögeday Han seçildi (Temir, 1986, s.190-191;Grousset, 2015, s. 256; Yuvalı,1994, s. 26).

Bu bağlamda Ögeday, babasından sonra tahta çıkınca, Hıtay ve Uygur ülkeleri arasında bulunan merkez bölgeye geçti. Bu bölgeyi ise oğlu Kuyuk'a (Göyük) verdi. Cengiz Han'ın vasiyeti gereği,Hıtay sınırına kadar olan toprakları Cengiz Han'ın üvey erkek kardeşi Ötekin'e (Otçigin) verdi (Kalkaşendî, 1914, s. 78, 308).Cengiz Han, siyaset işleri, acil işler, elçilik ve hükümlerin uygulanması için yetkili oğlu Çağatay'a Uygur ülkesi ve Maveraünnehir'i verdi (Kalkaşendî, 1914, s. 78, 308; Reşîdüddîn, 1394 h.ş., s. 525).Daha önceden avcılık ve seferler için görevlendirdiği en büyük oğlu Tuşi Han'a ise Kalin ve Harezm sınırlarından başlayıp Sakasin (Sıfsifin), Bulgar, Rum ve Ermeni sınırlarına, Kiyalak'a (muhtemelen Kıpçak veya Rus stepleri) kadar uzanan, hatta Konstantinopolis'e (İstanbul) komşu olan geniş bir ülkeyi verdi (Kalkaşendî, 1914, s.78, 308). Ayrıca diğer oğluna da, Tuluy (Hülegü ve Kubilay'ın babası) orduların işleri, askerî liderlik, sipahsalarlık, askerî düzenlemeler ve savaşla ilgili konularda yetkiliydi. Kardeşi (üvey erkek kardeşi Otçigin) Ötegin'e Tokat (توقات) bölgesini, onun çocukları, torunları ve bağlı kabilelerle birlikte verdi. Oğlu Tulay'a ise kardeşi Ögeday'ın hükümdarlığına komşu olan bölgeyi verdi. Buna ayrıca Horasan, Acem (İran) vilayetleri, Irak ve elinin ulaştığı diğer yerler de dâhildi (Kalkaşendî, 1914, s.78; Yuvalı,1994, s. 26-27).

Bu çerçevede Ögeday hükümdar olarak, doğu-batıdaki bütün hükümdarları bir araya toplayıp onlara da danıştı. Bu toplantıya Moğolca "Kurultay" denir. Sonra 626/1228 yılında tahta oturdu ve "Kağan" unvanını aldı. İkametgâh olarak Eymil ve Konak bölgelerini seçti. Burası Hıtay (Çin) diyarı ile Uygur ülkesinin arasındaki bölge olup, Moğolların asıl yurdu, doğdukları ve ülkelerinin merkezi olan yerdi (Kalkaşendî, 1914, s.77; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 209; Yuvalı,1994, s. 26).

Ayrıca Cengiz Han'ın ölümünden sonra oluşan devlet yapılanmasında parçalı bir yapının söz konusu olduğu görülmektedir. Merkezde bulunan oğul büyük han olarak kabul edilmekte diğer hükümdarlar ise ona tabi hükümdarlar konumundaydılar. Cengiz Han'ın oğullarına dört parçalı bir federasyon şeklinde büyük Moğol imparatorluğu miras olarak bıraktığını ifade edebiliriz. Bu yapı içerisinde diğerleri üzerinde daha fazla yetki sahibi ve daha üst bir makama sahip olan Ögeday ve onun mirasçılarının yönettiği en doğudaki hükümdarlıktı. Zaman içerisinde Kubilay Hanlığı, Çinli kaynaklarda Yuan Hanedanlığı ve Memlûklü kaynaklarda ise Hıtay veya Çin ülkesi hükümdarlığı olarak ifade edilmektedir.Bu

hükümdarlığın, diğer Moğol hükümdarları Maveraünnehir, Harezm-Deşt-i Kıpçak ve İran bağımsızlıklarını ilan edene kadar belli bir müddet üzerlerinde yetki ve söz sahibi olduğu kaynaklarda geçen bilgilerden anlaşılmaktadır.

el-Ömerî bu yapıyı şu şekilde tarif etmektedir:

Bu büyük İlhanın üç tane amcaoğlu vardı ve o, sanki onların başındaki halife gibiydi. Bunlardan birinin ülkesinde asker toplama veya büyük bir komutanın suçundan dolayı ölüm cezası verilmesi veya yasa ile ilgili mühim bir mesele varsa, muhakkak ona bir haberci yollayarak durumdan haberdar ederdi. Ondan izin almasına gerek yoktu, ama yürürlükteki adet bu şekildeydi.Ebu Said'in kâtibi el-Fâdıl Nizameddin b. Hakîm dedi ki: "Bu merkezdeki büyük İlhan hâlâ bu üç İlhana birlik, beraberlik ve yakınlık konusunda mektuplar yazardı. Onlara mektup yolladığı zaman mektuba önce kendi ismi ile başlar. Onlar da onun isminin kendi isimlerinden önce geçmesini kabul ederlerdi (el-Ömerî, 2010, s. 111).Doğuda hüküm süren ve İlhan diye isimlendirilen büyükleri Cengiz Han'ın makamında durur ve tahtında otururdu (el-Ömerî, 2010, s. 91).

Nitekim bu hükümdar, (Kubilay Hanı) daha önce bahsedilen (Maveraünnehir, Harezm-Deşt-i Kıpçak ve İran) üç hükümdarlığın en büyüğüdür. Çin ve Hıtay'ın hükümdarıdır ve Cengiz Han'ın tahtının varisidir. Bu hükümdar, Cengiz Han'ın yerine geçen kişidir ve onun tahtında oturmaktadır. Turân'ın geri kalan hükümdarları (İran, Deşt-i Kıpçak, Mâverâünnehir hükümdarları) üzerinde halife gibi bir konuma sahiptir. Bu hükümdarlıklardan birinde büyük bir olay vuku bulursa (örneğin bir orduyla savaş, büyük bir emirin cezası veya benzeri önemli meseleler), ona haber gönderilir ve bilgi verilir. Her ne kadar onun iznine ihtiyaç duyulmasa da, bu aralarındaki yerleşmiş bir gelenektir (Kalkaşendî, 1914, s. 477).

Ayrıca, bu üç kağanın her birine yazılar gönderilir,birlik ve dostlukla hareket etmeleri emredilirdi.Bu yazılarda büyük kağanın ismi diğerlerinden önce yazılırdı ve onlar da ona yazarken ismini en başa koyarlardı. Hepsi, onun üstünlüğünü kabul ederdi (Kalkaşendî, 1914, s. 477).

Bu durumu destekleyen bir bilgiyi ise Şemseddin el-İsfahanî şöyle ifade etmektedir: Hülegü öldüğü vakit bağımsız bir hükümdar değildi, kardeşi olan Mengü Han'ın naibiydi. Kendi adına herhangi bir sikke ve dinar bastırmadı. Bilakis kardeşi Mengü Han adına sikke bastırıyordu (el-Ömerî, 2010, s.105). Devamında ise el-Ömerî; Onun yerine geçen Abaka da böyleydi. Ancak Abaka'nın yerine geçen oğlu Argun Han bağımsızlığını ilan etti. Bastırdığı sikkelere büyük kağanın adının yanına,

kendi adını da ilave etti. Bu sözlerden yola çıkarak, el-Ömerî'ye göre İlhanlılar'ın ancak Argun Han döneminde tam bağımsız bir devlet olduklarını söyleyebiliriz (el-Ömerî, 2010, s. 105). Bu konu ile ilgili olarak Gazan ise şöyle demiştir; "Bu ülkeleri ben kılıcım ile aldım". Mahmud Gazan ile başlayan bu bağımsızlık durumu ondan sonra da devam etti (el-Ömerî, s. 106; Yuvalı,1994, s. 55).

2.2.2. Hıtay Ülkesinde (Kubilay Hanlığı, Yüan Hânedanlığı) Hükümdarlığın Düzeni ve Yönetim

el-Ömeri bu ülkenin durumu, hükümdarlığın kuralları, ordunun ve askerlerinin düzeni hakkında çok bilgi vermiştir. Onun aktardıklarına göre: Buradaki sultanlar, ülkede emir ve yasaklamalarla, toplanan ve harcanan paralarla çok ilgilenmezlerdi. Bu işlerle genellikle vezirler ilgilenirlerdi (el-Ömerî, 2010, s.165).

Yine el-Ömerî'nin, es-Seyyid Şerif Taceddin Hasan b. Celal es-Semerkandî ve Bedreddin Hasan'dan aktardığına göre: "Bu ülkenin idare düzeni şöyleydi:

İlhanın vezirlerinden iki büyük emiri vardır. Bu rütbede olan herkes "cinksan" (cingsang) diye isimlendirilir. Rütbece bu iki vezirden bir alt mevkide olan, "pencar" olan altında olarak rütbe vezirin iki Bu .vardır daha vezir iki isimlendirilen diye (بنجار) "zucin" (زوجين) diye adlandırılan iki emir vardır. Bu iki emirin de altında "semcin" adı verilen iki emir daha vardır. Bu iki emirin mevki olarak altında ise "yucin-bucin" .s ,1914 ,Kalkaşendî ;113.s ,2010 ,Ömerî-el)" vardır emir iki rütbesinde (بوجين) 486-487).

Çizelge 2.3. Hıtay Ülkesi (Kubilay Hanlığı) Sivil Bürokrasi Yapılanması

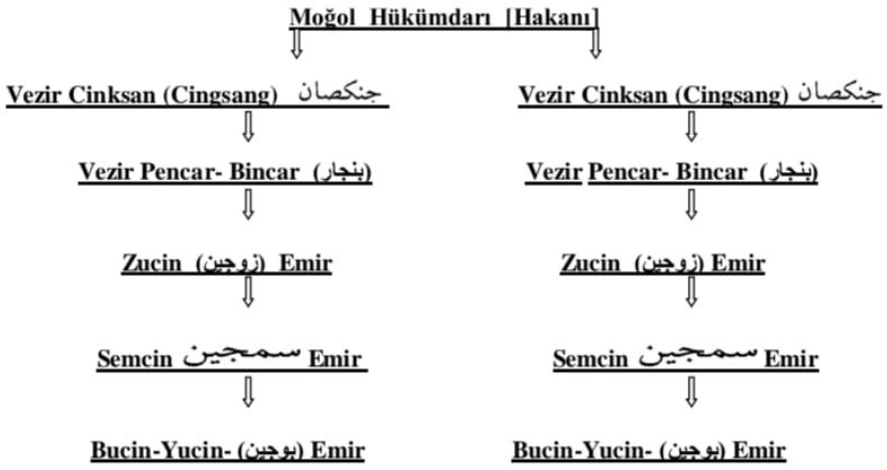

(el-Ömerî, 2010, s.113; Kalkaşendî, 1914, s. 486-487).

Lençun-Kencun- (لنجون) (Reisülküttab - Kâtibü's-Sırr)

Bu kişi hakanın başkâtibidir. Aynı zamanda Reisülküttab, "kencun-Lençun" makamına "sırr-s'kâtibü",devletindeki Memlûklu ,görev Bu .adlandırılır diye (لنجون) benzemektedir.Hakan, her gün "Şin" (شن) denilen büyük bir salonda tahtına oturur. Bu salon, Memlûkluların daru'l-adl saraylarına benzer. Yukarıda adı geçen emirler, sağında ve solunda kendi rütbelerine göre saf tutar. Hükümdarın başkâtibi Lençun onun hemen yanında durur (el-Ömerî, s.113; Kalkaşendî, s. 486-487).

Bunlara ilaveten, bir kimsenin bir şikâyeti olduğunda ya da bir ihtiyaç talebinde bulunduğunda, dilekçesi Lençun/başkâtip tarafından alınır. Başkâtip bu dilekçeyi okur, inceler ve ardından kendisinden sonra gelen iki emirin en küçüğüne ulaştırır. Bu emir de yanındakilerle birlikte dilekçeyi inceler ve kendi üstüne gönderir. Bu şekilde dilekçe, hiyerarşiyle yukarıya doğru ilerler ve nihayet hakanın önüne gelir. Hakan ise meseleye dair uygun gördüğü kararı verir. Kalkaşendî hakanla bizzat görüşmüş Şerîf Ebü'l-Hasan el-Kerbelâî'den verdiği nakilde"Bu hakanın memleketin her bir tarafına söz geçiren dört emiri vardır. Bu emirler hemen her konuda yetkilidir ve yalnızca nadir durumlarda hakanın görüşüne başvururlar" demektedir (Kalkaşendî, s. 486-487).

2.2.3. İlhanlılarda Yönetim ve Sivil Bürokrasi

Memlûklu kaynaklarında İlhanlıların merkezdeki büyük Moğol Han'ından bağımsız olmalarının Hülegü döneminde gerçekleşmediği, ancak Argun Han döneminde bağımsız oldukları ifade edilmektedir. Ömerî'ye göre; Hülegü öldüğü vakit bağımsız bir hükümdar değildi, kardeşi olan Mengü Han'ın naibiydi. Kendi adına herhangi bir sikke ve dinar bastırmadı. Bilakis kardeşi Möngke Han adına sikke bastırıyordu (el-Ömerî, 2010, s. 105).

Esasen Hülegü, hayatı boyunca Moğol geleneklerine ve Karakurum'a bağlı kalmıştır. Hatta yerine geçen oğlu Abaka'nın, İlhanlı Devleti tahtına oturmak için Büyük Han'ın onayını beklemesi, aradan geçen süreye rağmen bu uygulamanın yaşadığını göstermesi bakımından önemlidir (Yuvalı,1994, s. IX).

Kalkaşendî'ye göre ise;"Hülagu hükümdar olduğunda sikkede, tahtın sahibinin ismine kendi ismini de eklemiştir." (Kalkaşendî, 1914, s. 419-420). Yine el-Ömerî'nin aktardığına göre: ''Tahtın sahibinin, (büyük hanın) Hülegü ile birlikte İran'da ikamet eden bir kalıcı emîri (naibi) vardı (el-Ömerî, 2010, s. 106). Hülegü, ülkeleri Möngke Kağan adına fethettiği zaman, kendisini de onun bir naibi konumuna koymuştu, hiçbir işte ona muhalefet etmezdi. Möngke ona haber göndererek; Berke (Saray Hanı) kendi ülkesinde sanayi üretimi ve yüksek gelir elde edecek imkâna sahip değildir. Kendisi ve ordusu kumaşa ihtiyaç duyar. Bu sebeple ona Meraga ve Tebriz bölgeleri tahsis edilsin, demişti.Hülegü da bu emre uyarak, Meraga ve Tebriz'i Berke'nın temsilcilerine teslim etti. Orada kumaş üretimi için kârhaneler (kazhanah, imalathane) kurdular. Bu kazhanahlar Memlûkların darüttirazları (resmî kumaş dokuma evleri) gibi bir konumdaydı. Ayrıca bir cami inşa ettiler, ona görevli maaşları bağladılar ve caminin üzerine Berke'nin adını yazdılar. Sonrasında, Meraga ve Tebriz'in bazı gelirlerini bu kazhanah ve cami için tahsis ettiler. Gazan ise bu düzeni tamamen kaldırdı. 1363 yılında bu cami ve kazhanah varlığını korumaktaydı ve üzerinde hâlâ Berke'nın ismi yazılmaktaydı (es-Safedî, 1998, s. 11; Yuvalı, 1994, s. 55).

el-Ömerî'ye göre; Onun (Hülegü'nun) yerine geçen Abaka da böyleydi. Ancak Abaka'nın yerine geçen oğlu Argun Han bağımsızlığını ilan etti. Bastırdığı sikkelere büyük kağanın adının yanına, kendi adını da ilave etti. Bu sözlerden yola çıkarak el-Ömerî'ye göre İlhanlılar'ın ancak Argun Han döneminde tam bağımsız bir devlet olduklarını söyleyebiliriz (el-Ömerî, s. 105; Yuvalı,1994, s. 55).Gazan Han dönemine gelindiğinde Gazan'ın "Bu ülkeleri ben kılıcım ile aldım" ifadesi tam bağımsızlığını göstermektedir. Öte yandan Gazan ile başlayan bu bağımsızlık

durumu ondan sonra da devam etti (el-Ömerî, s. 106; Kalkaşendî, s. 419-420).Bu cümleden yola çıkarak Gazan Han dönemine gelindiğinde bağımsızlık durumunun daha da pekiştiği ifade edilebilir.

Daha sonra Gazan, "Kağan" unvanını aldı ve hutbelerde sadece kendi ismiyle anıldı. Ayrıca artık büyük kağan adına değil,kendi adına para bastırdı. Ülkesindeki büyük kağanın naibini de kovdu. Bu davranış, Gazan'dan önce hiçbir atası tarafından yapılmamıştı. Hülegü ve ondan sonra gelenlerin hepsi, kendilerini daima büyük kağanın naibi olarak görmüşlerdi ve "kağan" unvanını kullanmamışlardı. Onlar için sadece "Sultan falanca" denilirdi (es-Safedî, 1998, s. 11).

Bundan dolayı sikke ve hutbe, yalnızca büyük kağan adına düzenlenir, diğerlerinin adı ancak bağlılık ifade eden bir şekilde anılırdı. Oysa ülkenin gerçek hâkimleri, yönetim ve atamalardan sorumlu olanlar onlardı ve vergi toplama işleri onlara bağlıydı.Nitekim Gazan, büyük kağanın naibini kovduğunda şöyle demiştir:

"Ben bu toprakları kendi kılıcımla aldım. Ne Cengiz Han'ın ne de başka birinin desteğiyle aldım." artık kimse ona karşı çıkmaya cesaret edemedi. Bu yüzden, paraların üzerindeki isimler "Hülagûî", "Abağâî" veya "Arğunî" şeklinde yazılmadı.Sadece "Gazânî", "Hüdbendî" ve "Bûsaidî" gibi isimler kullanıldı (Safedî, 1998, s. 12).

2.2.3.1. Hükümdar Seçimi

Han seçimi bozkır kültüründe olduğu gibi Moğollarda da toplanan bir kurultay yolu ile yapılmaktaydı. Temuçin'in "Cengiz Han" olması ve han seçilmesi de böyle bir kurultay seçimi sonrasında olmuştur (Grousset, 2015, s.211; Yuvalı,1994, s. 118).

Esasen, fiili olarak birbirinden bağımsız olan Moğol devletlerinin hukuken birleşik Cengiz Han imparatorluğunun, birer parçası sayıldıklarını biliyoruz. Yakubovskiy'e göre, "Cengiz Han neslinin ulus üzerindeki hâkimiyeti, bu soy mensuplarının katılımı ile toplanan mecliste (kurultay) altan uruğ üyelerinden birini, han (kağan), imparator seçerek temin edilir; soyun diğer mensupları, özellikle erkekler prens olarak kabul edilirler ve miras olarak kendilerine bir ulus alabilirlerdi" (Yakubovskiy/Eren, 2021,s.71).

Cengiz, hayattayken ülkesini yönetim açısından oğulları arasında paylaştırdığı gibi, veliahdını da oğullarının da rızasını alarak belirlemişti. Buna göre, küçük oğlu

Tuluy Cengiz Han'ın mülkünün varisi olarak merkezde dururken, en büyük oğlu Cuci ise batıda Moğolların gidebildiği en uzak yerlerin idaresinden sorumlu idi. Buna göre, devletin sınırları batı taraflarında genişledikçe Cuci'nin idari kuvveti de artacaktı. Yani ülke dıştan içe doğru yaşı büyük olan oğuldan başlayarak taksim edilmişti (Yuvalı,1994, s. 33).

Bu itibarla Cengiz Han 1227 yılında ölümünden sonra, Moğol geleneğine uygun bir şekilde, en küçük oğlu olan Tuluy naip olarak devleti,1229 yılına kadar yani iki sene idare etti. Daha sonra Keluren Nehri'ndeki Kodeu adasında kurultay toplandı. Bu kurultaya Cengiz Han'ın oğulları, damatları, noyanlar ve binbaşılar katıldılar. Cengiz Han'ın vasiyeti gereği Ögeday Han seçildi (Temir, 1986, s.190-191;Grousset, 2015, s.265;Yuvalı,1994, s. 26,33).

Yukarıda bahsedilen han seçiminin yapıldığı kurultaylardan en geniş katılımlı olanlarından biri de hiç şüphesiz Güyük'ün Han olarak seçildiği kurultaydır. Bu Kurultay, 1246 ilkbaharı ve yazında, Karakurum'a yakın küçük Köku-nor Gölü yakınında toplandı. Burada çadırlardan "Sira-ordo" yani "sarı, yani altın merkez" denilen bir şehir inşa edildi. Buraya Batu dışında [1], Cengiz Han sülalesine mensup olan bütün prensler, tabi hükümdarlar ve birçok eyalet valileri koşup geldiler. Bu kurultaya katılanlar arasında Türkistan ve Maveraünnehir valisi Mesud Yalavaç, iki rakip Gürcü prens David Narin ve David Laşa, İran valisi Argun Aka, Ermeni Kralı (Kilikya'daki) Hetum'un kardeşi Serdar Sempad, Rus Grandükü Yaroslav, Selçuklulardan o tarihte (1249) Anadolu Sultanı olan IV. Kılıç Arslan, Pers, Kirman ve Musul Atabeklerinin temsilcileri ve Bağdat Halifesinin gönderdiği elçi heyeti yer almaktaydı. Kurultayda, Ögeday'ın Naibesi [2] ve eşi olan Töregene'nin isteği gereğince, kendisinin Ögeday'dan olan oğlu şehzade Güyük kağan seçildi. Güyük, 24 Ağustos 1246'da tahta oturdu (Grousset, 2015, s.278; Yuvalı,1994, s. 33).

Esasen yeni kağan da iktidarı ancak, hanlığın kendi sülalesinde irsi olarak kalması koşulu ile kabul etti. O vakit Moğol şehzadeleri,kemerlerini çözdüler, başlıklarını çıkardılar, yaldızlı bir taht üzerine Güyük'ü oturttular. Onu Kaan unvan ile selamladılar. Kurultay üyeleri dokuz defa yeni hükümdarın huzurunda secde ederek ona bağlılıklarını arz ettiler. Tabi şehzadeler, hükümdar otağının dışında saygıyla duran yabancı elçilerin tamamı ve ovaya yayılmış olan kalabalık, aynı zamanda başlarını yere koydular (Grousset, 2015, s.278).

Sonraki dönemlerde ise, İran memleketinde hükümdarlık yapan Cengiz Han soyundan olan Moğol sultanları sürekli Horasan'ın idaresi vazifesini oğula, kardeşe

veya emirlerden en muteberine vermişlerdir. Her kim bu diyarın hükümetinde bulunmuşsa hükümdarın ölümünden sonra saltanat tahtı kendisine ulaşmıştır. Nitekim Hülegü Han devrinde Abaka Horasan valisiydi. Abaka zamanında oğlu Argun, Argun devrinde onun oğlu Gazan Han, Gazan zamanında onun kardeşi Olcayto Muhammed Hüdâbende, Olcayto devrinde onun oğlu Sultan Ebu Said Bahadır Han Horasan valisiydiler (Semerkandî,1372, s.164).

Bu konu hakkında bir örnek vermek gerekirse; Olcaytu'nun taziye töreni ve onun taziye şartlarını yerine getirdikten sonra ülke ve hükümdarlık konusunu açtılar. Hiç kimsenin Ebu Said'in veliahtlığına karşı gelmediler. Hepsi onun saltanatı hususunda söz birliğinde idiler ve Sultaniye ovasında o kurultaya uygun bir mevkii seçtiler. Akalar, hatunlar, emirler, vezirler, devlet erkânı ve ileri gelenler o mevkide toplandılar. Moğol geleneği ve töresine göre emirler külahlarını çıkardılar ve kemeri boyunlarına asıp otağın içinde ve dışında yüz defa diz vurdular. Şehzade Ebu Said'in bir elini Emir Çoban ve diğer elini Emir Sevinç tutarak onu tahta oturttular ve onun saltanatı başladı. Bu olay 717 Safer ayının ilk günlerinde (Mayıs 1317) oldu ve o vakitte Şehzade Ebu Said'in yaşı 12'ye ulaşmıştı. Bundan sonra Onu Alaü'd-Dünya ve'd-Din Ebu Said diye yazdılar (Hâfız-i Ebrû, 1317, s.72-73).

[1] Batu, Güyük'ün Han seçilmesine karşı çıkmıştır. (Yuvalı,1994, s.34).

[2] Han öldükten sonra yeni han seçilene kadar, ölen Hanın baş hatunu naibe olarak devletin başında bulunuyordu.Her hatun kendi oğlunun han olmasını arzu ettiği için bu süreç çekişmeli geçmekteydi (Yuvalı,1994, s. 33-34,39).

2.2.3.2. Arpa Han'ın Hükümdar Seçilmesi

Sultanın Ebu Said ölümü yaklaşınca Gıyaseddin Muhammed, Arpa'yı kendi haylhanesinden çağırıp onunla anlaştı. Sultan ölünce, ertesi gün Moğol sultanlarının adet ve geleneğine göre hatunlar, kızlar, damatlar, aka ve iniyle birlikte onu tahta oturttular. Sultanın annesi Hacı Hatun onun cülusuna razı değildi. Vezirin çabasıyla ikna olup "Ebû Sa'îd evladı kalmadığı için Çobanlılar dışında saltanatı herkese verebilirsiniz" dedi. Arpa Han'ın saltanatı sağlamlaşınca Ebû Sa'îd'e ait murassa tacını onun başına koydular ve emirler Cevza (ikizler burcu) gibi kemer kuşanıp hizmet için durdular. Arpa Han güneş gibi Cemşid tahtına çıktı. O günü geceye kadar toy, eğlence, sevinç ve huzur ile geçirdiler(Semerkandî,1372, s.153; Mîrhând, 1385 h.ş. s. 4399).

2.2.4. Moğol Han'ının Huzurunda Devlet Protokolü

Kubilay Hanlığı'nda İlhan, her gün "şin" diye isimlendirilen geniş bir salonun merkezinde oturur. Onların "şin" dedikleri Memlûklardaki "daru'l-adl"e karşılık gelmektedir. İlhanın dört tane veziri vardır. Yukarıda adı geçen bu vezirler sağ ve sol tarafta mertebelerine göre dururlardı [1]. Ülkedeki bütün işleri bu vezirler yapar ve ilhan nadiren onların çalışmalarına müdahale ederdi. "Kencun" diye isimlendirilen reisü'l-küttab ise en sonda yer alır. Eğer birinin bir şikâyeti varsa, ona derdinin ne olduğu sorulur, reisü'l-küttab ve mertebesi ona yakın olanlar o konu hakkında bilgi aldıktan sonra, mevki olarak kendilerinden bir üst derecede olanlara ulaştırır ve bu sıra takip edilerek mesele ilhana sunulur. İlhan da o mesele ile ilgili adaleti ve insaflı bir şekilde hüküm verirdi (el-Ömerî, 2010, s. 116; Kalkaşendî, 1914, s.486-487).

Ayrıca hakanın *lençun* adında başkâtibi vardı (Kalkaşendî, s. 486). Başkâtip lençun, bir şikâyet söz konusu olduğunda ya da bir ihtiyaç talebinde bulunduğunda, verilen dilekçeleri kabul ederdi. Başkâtip bu dilekçeyi okur, inceler ve ardından kendisinden sonra gelen iki emirin en küçüğüne ulaştırırdı. Bu emir de yanındakilerle birlikte dilekçeyi inceler ve kendi üstüne gönderirdi. Bu şekilde dilekçe, bir hiyerarşiyle yukarıya doğru ilerler ve nihayet hakanın önüne gelirdi. Hakan ise meseleye dair uygun gördüğü kararı verirdi (Kalkaşendî, s. 486-487).

Hükümdar huzurundaki protokol düzeninde yukarıda anlatılan sivil bürokratlara ilaveten, yargı bürokrasisini temsil eden kadılara gelince; Kubilay Hanlığı'nda teamüller gereği hükümdarın yanında bir "kadı'l-kudât" bulunurdu. Bu, "kadı'l-kudât" ülkenin dört bir tarafına kadı ataması görevini de yerine getirirdi (Kalkaşendî, s.424).

Hükümdar huzurundaki protokol düzeninde hükümdar eşleri de bulunmaktaydı.Moğol Hanları eşlerine ve kadınlara değer vermekte ve onlara tahtın yanı başında yer vererek bu değeri göstermekteydiler. Bununla ilgili olarak Zehebî şu bilgileri aktarmaktadır; Melik Zahir Abaka'ya elçileri ile hediyeler gönderdi. Onun huzuruna geldiler babasının karısı Elci Hatun, onun huzurunda tahtının sol yanında oturuyordu (ez-Zehebî, s. 347).

[1]Çobanoğlularına mensup hükümdar Melik Eşref döneminde de vezirler ve bitikçiler onun karşısında divanda bulunurlardı. Böylece arz etmek istedikleri şeyleri arz ederlerdi (Mîrhând, 1385 h.ş. 4440).

2.2.4.1. Moğol Hanının Seyyar Saraydaki (Ordu-Karargâh) Protokol Kuralları

Moğol hükümdarları bir yerden ayrıldığı zaman orası Yurk (yurt, makam, hayme) diye isimlendirilir, belli bir mesafeye kadar köleler bu alana at sırtında giremezler. Emirleri ise en büyük saygı ile görgü kurallarına riayet ederlerdi. Eğer onlardan biri sultanın çadırına 20 ok atımı mesafe veya daha fazla yaklaşırsa atından iner ve yürürlerdi (el-Ömerî, s. 171; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.17-18).

Emirlere gelince onlar günün büyük bir kısmında genellikle Babü'l- Karbis'de duruyorlardı. Onlar için burada oturacakları sandalyeler getirilmişti. Her emir kendi mertebesine göre yüksekten düşüğe doğru bu sandalyelerde otururdu. Vezir her gün erken saatlerde Han'ın yanına giderdi. Emirler Babü'l- Karbas'da kalırlardı. Sultan ya kendisi onların yanına giderdi ya da onları yanına çağırırdı. Ya da Han'ın yemeği getirildiği zaman, emirlerin tek başlarına yemesi için onlardan her birine yemekten bir şeyler gönderilirdi. Eğer Han ile beraber yemek yiyenler varsa daha sonra onlar da ayrılırlar. Onun huzurundaki emirlerden oluşan topluluktan her biri dağılırlar, katılmayan emirler ise çağrılmadığı sürece katılması talep edilmezdi.Haksızlığa uğrayanların durumuna gelince, bunların şikâyetleri askerlerle ilgili ise ulus emirine giderlerdi. Eğer ülke, mallar veya halk ile ilgiliyse de şikâyetlerini vezire yaparlardı (el-Ömerî, 2010, s. 171).

2.2.4.2. Moğol Hanının Yazlık Sarayında Protokol Kuralları

İlhanlı hükümdarları yazın Karabağ'daki yazlık sarayına giderdi. Burada ikamet ettiği süre zarfınca hükümdarın resmi törenler ve kendisine gelen şikâyetleri almak gibi adetlerinin olmadığı, ancak onun için emirlerin çocuklarından el-İnafiyye denilen kişiler vardı, bunlar mutlaka onun çevresinde bulunur ve ayrılmazlardı. Emirlere gelince onlar, günlerin çoğunda genellikle at sırtında 20 mil giderek Karbas Kapısına gelirlerdi. Orada onlar için hasırdan örülmüş sandalyeler hazırlanırdı. Orada her bir emir mertebelerine göre; üst mevki ve alt mevki olacak şekilde otururlardı. Vezir, İlhanlı hükümdarından dolayı her gün erkenden oraya giderdi. Emirler Karbas Kapısında kalırdı, İlhan onlara giriş içinizin verinceye kadar dışarıda beklerlerdi. Ya da hiç birine izin vermezdi. İlhan'ın yemeği geldiği zaman emirlere mesaj gönderir, eğer tek yiyeceği bir şey varsa veya yanındakilerle yer. Emirler kendileri için ayrılan yemeği yer sonra ayrılırlar ve kendi istedikleri yere giderler. Eğer emirlerden huzura geç gelenler olursa, huzura alınmaz, ancak bir ihtiyaçtan dolayı çağrılırsa huzura kabul edilirdi (Kalkaşendî, 1914, s. 427).

2.2.5. İdari Yapılanma Vezirlik vs. (Irak-ı Acem- Irak-ı Horasan)

2.2.5.1. Ulus Emiri

Ebu Said'in döneminin sonuna kadar bu devletin ordu yönetimini üstlenen dört büyük emir vardı. Bu emirler, "Ümera-yı Ulûs" (Ulûs Emirleri) olarak anılırdı. En büyüğüne *beylerbeyi* yani "emirlerin emiri" denirdi. Bazen bu kişiye "Emîrü'l-Ulûs" unvanı da verilirdi. (Kalkaşendî, 1914, s. 262). Askeri yapı ve ordu bölümünde ulus emirine değinileceği için burada ele almayacağız.

2.2.5.2. Vezir

Büyük Hanlık ve şube Moğol devletlerde idari ve siyasi yönden en büyük yönetim organı kurultaydan sonra gelen büyük veya birinci makam vezirlik makamı idi. Devletin en yüksek makamını sivil bir memurun işgal etmesi artık gelenek halini almıştı.Mali işlerden birinci derecede sorumlu olan vezir, baş vezirdi [1]. Daha sonra bu görev maliye vezirlerine bırakıldı (Yuvalı,1994, s. 119-121).

Moğollarda vezirler hanın kararına göre belirlenmekteydi. Ebu Said hükümdar olduğunda Olcaytu Sultan'ın buyruğu gereği, memleketin bütün önemli işlerin yürütülmesi işini Emir Çoban'ın eline bıraktı ve vezirlik makamını önceden olduğu gibi Hace Reşid ve Hace Taceddin'e verdi (Hâfız-i Ebrû, 1317, s.73).

Kubilay Hanlığında dört tane veziri vardı. Ülkedeki bütün işleri bu vezirler yapar ve ilhan nadiren onların çalışmalarına müdahale ederdi (el-Ömerî, 2010, s. 116; Kalkaşendî, 1914, s.486-487).

Esasen devletin genel işlerini yürüten kişi vezirdi (Kalkaşendî, 1914, s. 262). Öte yandan el-Ömerî'ye göre; Bu ülkenin hükümdarlarının kendi zevklerine düşkün olmaları ve nefislerinin arzularına bağlılıklarından dolayı, devletin işlerini, ulus emirleri ve vezir arasında paylaştırırlar. Şehvetlerine düşkün olmaları ülke hakkında tedbir almaktan ve yönetmekten onları alıkoymuş, para durumunun az mı çok mu olduğunu düşünmemişlerdir (el-Ömerî, 2010, s.168).

Aynı şekilde o, bu ülkenin durumu, hükümdarlığın kuralları, ordunun ve askerlerinin düzeni hakkında da bilgi vermiştir. Anlattıklarından bazıları şunlardır: Buradaki sultanlar, ülkede emir ve yasaklamalarla, toplanan ve harcanan paralarla çok ilgilenmezler. Bu işlerle genellikle vezir ilgilenir (el-Ömerî, 2010, s.165).

Vezirin görevlerinden biri de bazı zamanlarda hükümdar yerine mezalim mahkemeleri ile ilgilenmekti. Moğol hükümdarı ordu sarayda olduğu dönemlerde âdeti olduğu üzere kendisine gelen davalara bakmazdı. Haksızlığa uğrayanlar ile ulus emiri veya vezir ilgilenirdi. Dava, ülke, para veya halk ile ilgiliyse de şikâyetlerini vezire yaparlardı Ancak, Ulus emirlerine nazaran İlhanın kapısına daha yakın olduğu için adaletsizliklerin çoğu vezir tarafından çözülürdü (el-Ömerî, 2010, s. 171; Kalkaşendi, 1914, s. 428).

Çoğu zaman Ûlûs emîri ordugâhta bulunmaz; çünkü yazlıkta, kışlıkta, avda ya da sınır bölgelerinden birine gitmiş olur. Bu yüzden şikâyetlerin çoğu doğrudan vezire iletilirdi. Bu ülkede belli bir düzene göre işleyen sabit bir kaide yoktu. Her kim bir hatuna, bir emire ya da büyük hâciplere yakınlık gösterirse, onun işlerini yürütür; ya bir dileğini yerine getirir ya da şikâyet ettiği bir haksızlığı giderirdi. Hatta bazı hatunlar ve emirler, hakanın ya da Ûlûs emîrinin izni olmadan dahi birini öldürüp onun hakkında tasarrufta bulunabilirdi (el-Ömerî, 2010, s. 171).

Vezirin görüşü olarak çıkan emirlere, *elciye* denirdi. *Berid* diye de isimlendirilirdi (el-Ömerî, 2010, s.172).

Bunlardan başka el-Ömerî, bu ülkenin durumu, hükümdarlığın kuralları, ordunun ve askerlerinin düzeni hakkında çok bilgi vermiştir. Anlattıklarından bazıları şunlardır: Buradaki sultanlar, ülkede emir ve yasaklamalarla, toplanan ve harcanan paralarla çok ilgilenmezler. Bu işlerle genellikle vezir ilgilenir. Vezir, atama, görevden azletme, emir ve yasaklama konularında mutlak güç sahibidir. Birkaç önemli konu dışında sultan ile istişare etmez, bunun dışında bütün sorunların hal ve çözüm mercii vezirdir (el-Ömerî, 2010, s.165).

[1] Hülegü'nun kurduğu divanın başkanı yani ilk baş veziri, Harezmli bir Müslüman olan Seyfcddin Bitikçi idi (Yuvalı,1994, s.120).

2.2.5.3. Vezire Bağlı Memurlar –Sivil Bürokrasi

a. Hevacikiyye –Kalem Ehli

Hevacikiyyeye (hocalara) ve kalem ehli olanlara gelince, her yıl devletten maaş alırlardı.Kâtiplere ve divan üyeleri ise; Divanü'l-İnşa, Divan'ül-Emvâldir, düzeni korurlar ve kuralları uygularlardı (Kalkaşendi, 1914,s.425).

Çizelge 2.3. İlhanlılarda Devlet Hiyerarşisi

Hükümdar

1.Ulus Emiri (Beğler Beyi) Emirü'l Ümera

2.Ulus Emiri **3.Ulus Emiri** **4. Ulus Emiri**

Vezir

Kalem Erbabı **Ser'i Makamlar**

(el-Ömerî, 2010, s. 166)

2.2.5.4. Dîvânü'l-İnşâ

a. Hükümdar ile İlgili Evraklar

İlhanlılarla resmi evraklarda tatbik edilen usulü ve isimlerin yazılış sıralamasını el-Ömerî bize detaylı olarak anlatmaktadır şöyle ki; vezir dışında kimsenin yazı ile ilgili çalışmaları yoktur. Daha doğrusu adet olarak, vezir bir görüşünün yazılmasını ister, daha sonra kâtipler vezirin konuşmasını yazıya aktarır, bir müsveddeye yazılan vezirin konuşması taslak olarak vezire sunulur daha sonra vezir temize çekilmesini emredince yazılanlar temize çekilir. Yazı temize çekilince daha önce söylediğimiz gibi önce sultanın ismi yazılır, sonra dört emirin adı yazılır ve altı yazı yazılmadan boş bırakılır, sonra vezir gelir ve boş bırakılan yere: *bunlar falan kişinin sözleridir* yazılır (el-Ömerî, 2010, s.172). Yarlık ve diğer hükümdar emirnamelerinde de aynı yöntemin uygulandığını görmekteyiz (Kalkaşendî, 1914, s. 428).

Ordu ile ilgili olan emirlere gelince, eğer emir, Ulus emirlerinden birinden

geliyor ise, kalan yerlerin düzeni tamamlanması için onlara emreder, Ulus emirlerinin emri için kendi el yazıları olmazdı (Kalkaşendî, 2014, s. 428). Öte yandan, sözleri süslemezler ve aşırı unvanlar kullanmazlar. Sözgelimi, hükümdarın fermanlarında sadece şöyle yazılır: "Hakan şu konuda buyurdu…" fazladan unvan eklenmez (Kalkaşendî, 2014, s. 312).

Diğer taraftan Moğollarda, Memlûklarda olduğu gibi hükümdarlara süslü ifadelerle hitap edilmemekte bilakis sade ve kısa unvanlar kullanılmaktadır. Bu konu hakkında el-Ömeri şu bilgileri nakletmektedir: *Birine hitap ederken abartılı lakap ve unvanlar kullanmazlar, hükümdardan bahsederken sıradan bir insandan söz ediyormuş gibi yalnızca kağan yâda falan filan han kelimesini kullanırlardı* (el-Ömerî, 2010, s. 98).

b. Ulus Emirleri ve Diğer Emirler ile İlgili Evraklar

Dört ulus emirden her biri ve vezir, sultanlık makamı adına yazışma yaparlardı. Beylerbeyine gönderilen mektup "yarım boy" (yarım sayfa) kâğıda yazılırdı ve mektubun başında şu ifade yer alırdı:"Allah Teâlâ yüce makamın zaferini aziz kılsın."Beylerbeyinin altındaki diğer üç emir ile yapılan yazışmalar ise üçte bir boyutunda kâğıt ile yapılırdı ve şu şekilde başlanırdı: "Allah Teâlâ yüce makamın zaferini daim kılsın."Bu dört emirin her biri için de "noyan" unvanı kullanılırdı. Bu tür yazışmalar, Anadolu'daki Eretna Beyliği ve Diyarbakır'daki Tümen Emiri olan Sûtay ve oğulları ve diğer tüm Noyan ve tümen emirleri için de geçerliydi (Kalkaşendî, 1914, s. 263).

Bunun yanında ulus emiri olan Şeyh Hasan el-Kebîr'e yazılan mektuplar, onun Bağdat'ta vefatına kadar aynı usulle yazılmıştır. Bu mektuplar "üçte bir boyutunda" olurdu ve tevkîat kalemi (sultanın imza dairesi) tarafından şu şekilde yazılırdı:

"Allah Teâlâ yüce, büyük, emirlik sahibi, âlemde yüceltilmiş, adaletli, desteklenmiş, koruyucu, yardım edici, yönlendirici, hidayete erdirici, sağlamlaştırıcı, destekleyici, tevâmîn (tümenler) ehli, falanca unvan sahibi yüce makamın zaferini aziz kılsın: İslâm'ın ve Müslümanların yardımcısı, iki cihanın emirlerinin efendisi, gazilerin ve mücahitlerin destekçisi, müvahhid ordularının önderi, devletlerin direği, ümmetin yardımcısı, Doğu ülkelerinin sorumlusu, tevâmîn (tümenler) komutanı, ûlûsların emiri, hükümdarların ve sultanların destekçisi, müminlerin halifesinin yardımcısı..." (Kalkaşendî, 1914, s. 263).

Yukarıda örneği verilen emirlerle ilgili yazışmaların dualarında genellikle şu dört ifade bulunurdu: "Bu yazı yüce makama gönderildi", "açıklanır ve bildirilir","Yüce makamdan maksat …..dır",ve "İşaret: Kardeşi".İşaretin izahı; falan ulus emiri Şeyh Hasan el-Ûlûs Bey (Kalkaşendî, 1914, s. 263).

Bununla ilgili olarak Kalkaşendî; *Şeyh Hasan'ın vefatından sonra, bildiğim kadarıyla onun yerini başka biri almadı ve ondan sonra bu şekilde kimseye böyle bir yazı gönderilmedi* demektedir. Ayrıca bu şahıslar için kullanılan"nuvînî" (noyan) unvanı, Mısır ve Şam'daki valiler/nâibler için kullanılan "kâfilî" unvanının yerine geçmektedir. Bu unvan, İran halkı için daima kullanılır, kâfilî ise İran'da hiç kullanılmaz (Kalkaşendî, 1914, s. 263). Şeyh Hasan el-Kebîr'e yazılan yazışmalarda kullanılan unvanlar arasında "kâfilî" unvanının da olduğunu (başka yerde) açıkça belirtmiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 264).

c. Vezir İle İlgili Evraklar

Vezire yazılan mektuplar üçte bir boyutunda olurdu ve şöyle başlardı: "Allah Teâlâ yüksek, büyük, emirlik sahibi, vezirlik makamının nimetini artırsın." Bu, vezirlere yazılan mektuplarda kullanılan geleneksel unvanlardandır (Kalkaşendî, 1914, s. 264).

Şayet bu kişinin bir emirlik görevi yoksa kendisine sadece "vezirlik makamı" denirdi, ancak "sâhibî" (efendi) denilmezdi. Çünkü bu unvan, onların gözünde değersiz sayılır. "Teskîf" adlı eserde, bu hükümdarlığın vezirine yahut geri kalan üç Ûlûs emirine yapılan yazışmalardan söz edilmemiş, bunun yerine Özbek ülkesindeki vezire yazılan mektuplara geçilmiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 264).

2.2.6. Altın Orda Devleti'nde İdari Yapılanma

Altın Orda Devleti, Cuci'nin 1227 yılında vefatından sonra oğlu Batu Han (1227- 1256) tarafından kurulmuştu. Onun liderliğinde gerçekleştirilen ikinci Kıpçak seferi (1229-1242) yeni oluşan Cuci Ulusu'na batıda bulunan Deşti Kıpçak bozkırlarını açmıştı. Batu Han'ın liderlik ettiği ikinci Kıpçak seferine, Hülegü'nun Ön Asya seferindeki gibi, diğer Moğol şehzadeleri kendi emirleri altındaki kumandan ve ordularıyla katılmışlardır. Dolayısı ile her iki siyasi kuruluşun oluşumunda aynı usule başvurulmuştur. Ayrıca Batu Han'ın ordusunda birinci Kıpçak seferi esnasında Cengiz Han'ın öncü birliğinin başında yer almış olan Subitay Noyan da vardı. Şehzadelerin yanında tecrübeli komutanların bulunması bir Moğol geleneği olmalıdır (Yuvalı,1994, s. 94)

Dolayısı ile İlhanlı devleti ile aynı kaynaktan, askerî ve siyasi gelenekten gelerek oluşan Altın Orda devletinin yönetim ve idari yapılanma konusunda benzerlik göstermeleri olağan bir durumdur. Bu sebepten Altın Orda Devleti'nin ordu ve hükümet düzeninin, emirü'l-ulus ve vezir açısından Irak ve Acem ülkesinin düzenine benzediğini söylemek yanlış olmaz. Yani emirler, idari işler ve hizmetlerde bir benzerlik vardır. Ancak bu hükümdarlıkta, ulus emirinin ve vezirin, İran'dakiler ve diğer Moğol hükümdarlıklarındaki kadar yetkisi yoktur. Bu durum, onların rütbe bakımından İran'daki emiru'l-ulus ve vezirden daha aşağı bir konumda olduklarını göstermektedir (Kalkaşendî, 1914, s. 302, 475; Yakubovskiy/Eren, 2021,s.76).

Diğer taraftan bu ülkedeki düzen ile ilgili el-Ömerî'de şu bilgileri nakletmektedir; *Deşt-i Kıpçak hükümdarları kanunlara fazla uymazlar. Bu ülkedeki askeri ve sivil düzen Irak ve İran'daki teşkilat gibidir. Emir sayıları, unvanlar ve uyguladıkları hükümler aynıdır. Fakat Deşt-i Kıpçak'taki ulus emiri biraz farklı bir konumdadır. Vezirlerin ve ulus emirlerin İran'da olduğu gibi çok yetkileri yoktur* (el-Ömerî, 2010, s.144).

Sadru'd-dîn Zeynüddin Ömer bin Müsâfir'den nakledildiğine göre, Mısır Sultanı Muhammed bin Kalavun zamanında hüküm süren Özbek Han, ülkesinin meselelerine detaylıca eğilmez, yalnızca genel meselelerle ilgilenirdi. Ona sunulanla yetinir, gelir-giderin detaylarına karışmazdı. Her bir eşi, devletin yükünden bir kısmını taşırdı (Kalkaşendî, 1914, s 476).

Esasen bu ülkede oturmuş kurallar yoktur. Bilakis herkes bir talebinin ve ihtiyacının karşılanması veya maruz kaldığı bir haksızlığın giderilmesi için ya bir hatuna ya da bir emire veya havacikenin büyüklerinden birinden yardım isterdi (Kalkaşendî, 1914, s. 428).

Bunlara ilaveten Arap ve Fars kaynaklarını incelemiş olan Yakubovskiy Altın Orda devletinde vezirlik kurumu ile ilgili şu bilgileri nakletmektedir:

Vezirler bütün divanları özellikle de hazine divanını kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Vezirin divanlar yanında *kârhane* (imalathane), mutfak ve ahır gibi kısımları da kontrol etme görevi vardı. Al mühür (al tamga) , altın mürekkeb, hokka ve kıymetli taşlarla süslenmiş olan kuşak, vezirlik vazifesinin sembolleriydiler. Yine Yakubovskiy'nin aktardığına göre; bazı Altın Orda vezirleri iyi derecede Arapça ve Türkçe bilmekteydi. Canıbek Han'ın vezirlerinden birinin adının ise Saray Timur olduğunu nakletmektedir (Yakubovskiy/Eren, 2021,s.75).

2.2.7. Moğol Hükümdarının Verdiği Emir ve Talimatlar

2.2.8. Yarlığ/Yarlık/Berâliğ "برالغ"

Türkçe'den Moğolca'ya geçen *yarlığ* kelimesi, Türkçe kökenli olup Türk ve Moğol dillerinde "hüküm, buyruk, emir, ferman" anlamına gelir. Şark ülkelerinde görev yapan katipler arasında yaygın olarak kullanılırdı (Kalkaşendi, s. 428). Geniş coğrafyalarda hüküm süren Moğol hanları, kendi şahıslarını Çin imparatorları gibi "Gök'ün oğulları" olarak gördükleri ve dünya üzerinde kendilerine eşit insanların olmadığını düşündükleri için başkalarına söyledikleri veya yazdıkları her şeyi "büyüğün küçüğe söylediği söz, emir" telakki etmiş ve dîvân-ı inşâlarında çıkan bu çeşit yazılara *yarlığ* demişlerdir.İlk Moğol hükümdarlarının yarlıkları sözlüdür. Bunların yazıya geçirilmesi düşüncesi, diğer birçok uygulamada görüldüğü gibi XIII. yüzyılın başında Uygur Türklerinden alınmıştır. Bu nedenle Moğol hükümdarlarının yarlıkları özellikle formül ve yapı açısından Uygur yarlıklarının tesiri altında kalmıştır (Kemaloğlu, 2013, s. 334).

Esasen Altın Ordu devletininse diğer Moğol devletlerinde siyasi ve idari hayatında özel ve resmi mahiyette birçok emir çıkmıştır. Moğolların hâkim oldukları dönemde, bütün Moğol devletlerinde, verilen bu emirlere *yarlığ* denilirdi. İran Moğolları (İlhanlılar) arasında Gazan Han döneminde yarlıkların yazılması çok sıkı bir hale geldi. Çeşit çeşit yarlıklar vardı. Her yarlığın kendisine göre hususi bir tamga çeşidi vardı (Yakubovskiy/Eren, 2021, s. 81; Yuvalı,1994, s. 42,76,82).

Bunlara ilaveten Moğol hükümdarlarından sadır olan hükümler eğer para ile ilgili ise buna tartamğa denirdi (el-Ömerî, s. 172). Bir çeşit kararname olan yarlığ, altın tamga diye adlandırılan para ile alakalıydı. Altın tamganın çıkarılması vezirin talebi ile olur. Aynı zamanda posta ile de ilgili bir kavramdı (Kalkaşendi, 1914, s. 428).

Ayrıca ordu ile ilgili olan *yarlığ* ise Ulus Emirlerinden çıkar ve vezirin dışında hiç kimsenin yazısı bunların üzerinde yoktur. Daha doğrusu vezirin gördüğü yazıyı emretmesi adetti, sonra o yazılı evrakla ilgili konuşanların yazısı alınırdı, sonra bir müsvedde hazırlanırdı ve vezire arz edilirdi ve böylece o evrakın temize çekilmesini emrederdi. Temize çekilince sultanın adı üzerine yazılırdı. Sonra altına dört emirin adları yazılırdı, onun altında da vezirin yazısı için boş yer bırakılırdı. Sonra yarlığ onu yazan şahsın tarihlendirmesi ile tamamlanıyordu. Daha sonra vezir boş bırakılan yere ‘‘falan kişi’’ yazılırdı. Yani falan şahıs kendisini bu şekilde isimlendirdi diye bir sözdür. (Kalkaşendî, s. 428).Bu çerçevede Hülegü Bağdat

kuşatması sırasında, kadılara, âlimlere, şeyhlere, Alevilere ve Hrıstiyan din adamlarına eman verdiğini belirten altı adet *yarlığı* mancınık taşları ile surlardan içeri atmıştır (Reşîdüddîn Fazlullah/Aka, 2013, s. 42,43).

Esasen Memlûklu tarihçiler *yarlığı, berâliğ* olarak ifade etmişlerdir. Mısır diyarında *yarlığ* uygulaması olmadığı için Memlûklu tarihçiler yarlığ örnekleri ile çok karşılaşmamışlardır. Fakat Kalkaşendî bir yarlığ örneğini, eş-Şihâbî İbn Fazlullah'ın Tazkire adlı eserinde, kardeşi el-ʿAlâʾî İbn Fazlullah'ın el yazısıyla gördüğünü ifade etmektedir. Bu belge, Muhammed b. Kalavun döneminde, 10 Recep 729/10 Mayıs 1329 da yazılmıştır. Söz konusu *yarlığ,* İlhanlı hükümdarı Ebû Said adına Timur Buga adlı elçiye, Mısır topraklarına ulaştığında gerekli ikram ve kolaylıkların sağlanması, alım-satımda hoşgörü gösterilmesi ve bu fermanlara muhalefet edenlerin uyarılması üzerine gönderilmiştir (Kalkaşendi, 1914, s. 428). Bu *yarlığın* metni aşağıda verilmiştir;

Yarlığ- Berâliğ Metni Örneği

[Belge] Besmele ile başlamaktadır.

Elleri cömertlikle açılmış, kapıları hac yollarına çevrilmiş, her milletten gelen elçilerin gönüllerini celbeden, menba ve kaynakları bol ve bereketli kılınmış olan beldeyi nasip ettiği için Allah'a hamdolsun;

Yüce Allah'a. O'na; bol nimetlerini bize ulaştırdığı ve umduklarımızı bizlere nasip ettiği için hamd ederiz. Şahadet ederiz ki: Allah'tan başka ilah yoktur, ortağı yoktur.

Bu şehadet, kıyamet günü yüzleri ak edecek türdendir. Yine şehadet ederiz ki: Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.

Ahlakı öğreten eden Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Size bir kavmin değerli kişisi geldiğinde, ona ikramda bulunun." Allah, üzerine salât eylesin; öyle bir salât ki, onunla birlikte anılan herkesin şanı yüceltilir. Aynı şekilde âline, ashabına ve onlara uyanlara da selâm olsun.

Ve bundan sonra deriz ki: Yüce Emirlik Divanı'na; İslam'ın ve Müslümanların şeref kaynağı, önde gelen emirlerin onur simgesi, iki devletin sadık destekçisi, hükümdarların ve sultanların güvenilir yardımcısı, özel dostların en seçkini olan Seyfi Esfehlarî, yani Temür Buga el-Resûl –Allah onun gayretlerini başarıya ulaştırsın, kendisine ihtimam gösterenlere rahmet etsin– yüce kapımıza

gelmiştir. Sadakat dolu niyeti yüzünden bellidir, bağlılığı ışık gibi önünde yürümektedir. Bizlere, yüce, yüksek, sultani, evrensel, adaletli, şehinşahî, yüce, eşsiz, babacan, aziz, büyük, hükümdarca, yüksek ve değerli sıfatlarla nitelenen Ebû Said Bahadır Han'dan –yüceliği artsın– gelen mesajı sunmuştur. Bize onun yüce nitelikleri, dolunayı kıskandıracak parlaklıkta görünmüş; elçisinin üstün edebi ise bize, onun hikmetli bir kişi olduğunu, ayrıca vasiyete bile gerek duymadığını göstermiştir. Tarafımıza, yüce divandan gönderilen yazılı ferman (berâlig), büyük sultan, aziz ve yüce hükümdar Bu Said adına düzenlenmiş, Tarhanîye vilayetinden gelmiştir. Bu belgede onun yüksek makamına vurgu yapılmakta, nazik arzuları ve güçlü vasiyetleri bildirilmektedir. Bizden, bu hükümdarın talimatı doğrultusunda bütün hükümetlere ve yetkililere hitap edecek bir yazı yazmamız istenmiştir ki, bu yazılar sayesinde hükümdarlar memnun olsun, melekler razı olsun. Biz de, yüce lütuflarımızla onu eski âdetimize uygun olarak ağırladık; geniş nimetlerimizle güvence altına aldık; yeryüzünün neresine giderse gitsin, koruduk. Yardımlarımızla istenilen neticeye ulaşılmasını sağladık ve onun mektubunu, bir peygamber elçisinin mektubuna yakışır biçimde onurlandırdık. Emrimiz şudur: Bu mektubu gören tüm valilere, yöneticilere, vergi tahsildarlarına, mali memurlara, devlet görevlilerine, sözcülere ve tüm yöneticilere –doğuda ve batıda, yakında ve uzakta olan tüm İslam beldelerindeki– Allah onlara yardım etsin, yollarını açsın, gelen heyetleri en güzel şekilde ağırlamalarını sağlasın:

Ve büyük emir, yüce katımıza yakın olan Temür Buga elçi —ki bizim kapımızda her zaman alışılmış olan ikram ve cömertliğimizle ağırlanmış, saygı ve ihtiramla uğurlanmıştır— tarafından gönderilecek olan her kim olursa olsun, bu yüce mülklerde serbestçe gidip gelebilecektir. Allah'ın nimetiyle bezenmiş elbiseleriyle dolaşacak, kendisine yardım ve ilgi, gözetim ve himaye iki kat sağlanacaktır. Satış ve alışta, alım ve verimde ne divan masrafları, ne de sultani vergilerden hiçbir şey talep edilmeyecek, az ya da çok, büyük ya da küçük hiçbir meblağ alınmayacaktır. Bu yüce fermanın anlamını kimse keyfi olarak yorumlamayacak, hiçbir kimse onun sınırlarını aşarak davranmayacaktır. Her kim bu fermana ulaşırsa, orada duracak ve gerek o gün gerekse sonrasında ona göre hareket edecektir.

Kim ki ona muhalefet ederse, kılıç ona karşı kınından çekilmiş olacaktır. Sınırları aşanlar için biz uyarıyor ve tehdit ediyoruz: Kim ki bu emri duyar da kalbi ondan saparsa, ya da anlamını bilmeyen birine ulaşır da o kişi içeriğini sormadan geçerse — zira nice kelâm vardır ki onu taşıyan kişi, ulaştırdığı kişiden daha şuurludur — o zaman onların gözleri bu fermanı dikkatle gözlemlemeli, kulakları da onu duymaya açık ve bilinçli olmalıdır. Ve tüm bu emirlerin dayanağı, yüce ve

şerefli imzamızdır — Allah onu yüceltsin ve aziz kılsın (Kalkaşendi, 1914, s. 429-31).

2.2.9. Tamgalar

Hükümdardan sadır olan yarlığ, ferman, emirname ve payza gibi evraklarda hükümdarın *tamgaları* olurdu. Bu tamgalar; yeşim tamga, al tamga ve altın tamga diye isimlendirilirdi.“Meşhur sultanlara, emirlere ve temellük işlerine" ait yarlıklara büyük yeşim tamgalar vurulurdu."orta değerdeki" yarlıklara ise büyük altın tamgalar basılırdı. Bu tamgaların, yeşim tamgalardan küçük olması şarttı. Askeri konulara ait yarlıklara da büyük altın tamgalar basılırdı. Yalnız, bu tamgaların kenarına da "kılıç, yay ve çomak" resmi yapılırdı (Yakubovskiy/Eren, 2021, s. 81).

Bu konu ile ilgili olarak Gazan, 700/1301 de Hâce Sadeddin’e tam yetkili suyurgamışı[1] ve al tamga bağışlayıp Sahib Divan işlerini onun yetkisine bıraktı (Reşîdüddîn Fazlullah/Aka, 2013, s.285). Hatta Argun döneminde güç ve itibar kazanan emirlerden Buka’nın, payza ve yarlığ üzerinde al tamgası bulunuyordu. Tebriz’de üzerinde Buka’nın al tamgası olmayan payza ve yarlığlar oranın valisi Emir Ali tarafından itibar görmeden geri çevriliyordu (Reşîdüddîn Fazlullah/Aka, 2013, s. 161).

Kalkaşendi’nin ise tamga ile ilgili görüşleri şu şekildedir; yarlığ bir kararnamedir, Altın Tamga diye adlandırılan para ile alakalıdır, onun çıkarılması vezirin isteği ile olur, posta ile ilgilidir. Ordu ile ilgili olanlar ise Ulus Emirlerinden çıkar ve vezirin dışında hiç kimsenin yazısı bunların üzerinde yoktur (Kalkaşendi, 1914, s. 428).

[1] Uygurca'da suyurgamak sözünden alınan suyurgal kelimesi, hükümdarın bir kimseye bağış ya da hibede bulunmasıdır. Suyurgalın belirgin olan özelliği irsen intikal etmesidir. Suyurgal uygulaması Moğollar'ın İran'ı ele geçirmelerinden sonra oldukça yaygınlaşmıştır.Suyurgal olarak verilen arâzi mülk olarak şahsa geçmekte idi. Suyurgal sistemi, toprak sahipliğinin gelişmesi sonucu ortaya çıkmış, Azerbeycan, İran ve komşu ülkelerin feodalleşme sürecinde önemli rol oynamıştır. Suyurgal müessesesi Moğollar, Timurlular, Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular döneminde yaygın olarak kullanılmıştır.Detaylı bilgi için bkz..Paydaş, K. (2006). Moğol ve Türk-İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması. Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 0 (39), ss.195-218.

2.2.10. Payza

Moğol hükümdarından çıkan yazılı emirnamelerden biri de *payza*dır. Üzerinde hükümdarın ismi ve tamgası bulunmaktaydı. Bundan dolayı bu belgelere de bir çeşit emirname diyebiliriz. Nitekim Toktamış ile Timur Kutluğa ait Altın Orda devleti yarlıklarında *payza* tabiri ile yarlığ tabiri beraber kullanılmıştır (Yakubovskiy/Eren, 2021,s.82).

el-Ömerî *payza* hakkında şu bilgileri aktarmaktadır; her kim İlhanın adalet ve iyilik kanadı altına girmek isterse, kendisine üstünde İlhanın ismi yazılı olan dut ağacı kabuğundan yapılmış bir malzeme *(payza)* verilirdi. Bu malzemeyi alan kişi bunu, ilhanın naiplerine götürür ve tıpkı darphaneden sikke basmak için altın ve gümüş alındığı gibi bu malzemeyi vererek karşılığında razı olacağı iyi bir bedel alırdı (el-Ömerî, 2010, s. 111-112). İlhanlılarda *payza* Hülegü döneminden itibaren kullanılmıştır. Nitekim 10 Muharrem 655 (28 Ocak 1257) de Hülagü, Hurşah'a yarlığ ve *payza* vererek onu şereflendirdi ve ona bir Moğol kızı verdi (Reşîdüddîn Fazlullah/Aka, 2013, s.26).

Barthold'a göre ise *payza,* Moğollarda sadece para yerine geçen bir belge değil memurlara verilen ayırt edici bir alamet ve yetki sahibi olduklarını gösteren fermanlardır (Barthold, 2004, s. 110-111).

Nitekim *payza*nın üzerinde hükümdarın ismi ve tamgası bulunmaktaydı (Cüveynî, 2013, s. 169). Ancak bazı dönemlerde güç ve iktidar kazanan bazı emirlerin de *payza*lara kendi isimlerini ve altamgalarını ilave ettiklerini görmekteyiz. Örneğin, Argun döneminde güç ve itibar kazanan emirlerden, Buka'nın *payza* ve yarlığ üzerinde altamgası bulunuyordu. Tebriz'de üzerinde Buka'nın altamgası olmayan payza ve yarlığlar oranın valisi Amir Ali tarafından itibar görmeden geri çevriliyordu (Reşîdüddîn Fazlullah/Aka, 2013, s. 161).

Kaynaklarda, yarlıklar yanında çok yüksek bir şeref alameti olan ve birçok önemli imtiyaz veren altın payzalardan da söz edilmektedir. Altın, gümüş, demir, bronz ve hatta ağaç levhalarından ibaret olan ve muayyen bir yazı taşıyan payzalar sahiplerine türlü türlü hak ve yetkiler verirdi. *Payza* sahiplerine gezi sırasında at, araba, mesken, erzak gibi şeyler verilirdi (Cüveynî, 2013, s. 496). Kişilerin mevkilerine göre altın, gümüş ve demir ve hatta ağaç *payza*lar vardı. Marko Polo meşhur hatıralarında kendisine verilen altın payzadan bahsetmiş ve *payza*nın üzerinde "varacağı bütün ülkelerde ihtiyaçlarının karşılanması, kendilerine kılavuz ve at verilmesi" şeklinde yazılar olduğunu ifade etmiştir (Polo/Güngören, 2015,

s.18). *Payza*lar elçilere, komutanlara ve önemli devlet görevlilerine verilmekteydi. Altın payza veya altınla yaldızlanmış payza, aslan başlı altın payza, üzerinde aslan veya kaplan tasvirleri olan payzalar olmak üzere birçok çeşidi bulunmaktaydı (Yakubovskiy/Eren, 2021,s.81-83; Yuvalı,1994, s. 42,76,82).

2.2.11. Çav

Moğol hükümdarından çıkan yazılı emirnamelerden biri de *çav*dır. Üzerinde hükümdarın ismi ve mührü bulunmaktaydı. Bundan dolayı bu belgelere de *payza* gibi bir çeşit emirname diyebiliriz. Hıtay ülkesinde Kubilay Hanlığında *çav* denilen kağıt para kullanılmaktaydı. Bu kağıt paranın üzerinde padişahın damgası bulunuyordu. Bu paranın karşılığı ise devlet hazinesinde mevcuttu. Devlet adamlarının olumsuz değerlendirmelerine rağmen Geyhatu kendi ülkesinde *çav* uygulamasını başlattı ve bununla ilgili yarlığ çıkarttı. Fakat halk *çav* uygulamasına itibar etmedi (Reşîdüddîn Fazlullah/Aka, 2013, s. 182-184; Özgüdenli, 2009, s.325).

2.2.12. İdrarat

İdrar (çoğ. *İdrarat*), hükümdarların "layık ve hak eden bir kimseye" bahşettiği bir ödenektir. Bu ödenek nakit olarak verilebildiği gibi mukâssa (ikta' olarak verilmiş toprak) olarak da havale edilebilirdi (Nahcevânî,1395 h.ş., s. 625).el-Ömerî İdararat hakkında şu bilgileri vermektedir; *İdrarattan elde edilen gelirlere gelince sahibinin elinde kalır, onu kendi mülkü gibi kullanır, istediği gibi değerlendirir isterse satar, isterse bağışlar, dilerse vakfeder. Ömrü boyunca geçimini sağlar, verilen resmi emirde ve nimetlerde bir değişiklik olmaz.* el-Ömerî'nin El-Fâzıl Yahya b. Hakîm'den naklettiğine göre; *bu durumda olanlar (idrarattan istifade edenler) sayılamayacak kadar çoktur.* el-Ömerî'nin verdiği bu bilgilerden yola çıkarak idraratın, hükümdar tarafından, devlette yararlılığı görülen kişilere verilen maddi bir değeri olan mal, mülk veya kıymetli bir hediyedir diyebiliriz (el-Ömerî, 2010, s. 167-168).

2.2.13. Saray (Ordu- Karargâh)

İlhanlı sultanları bir sefere çıktıklarında, yazlık veya kışlıklarına gittiklerinde kendileri ile beraber seyyar bir saray veya karargâh ile hareket ederlerdi. Ordu olarak isimlendirilen bu teşkilatta, hükümdarın haremi, emirleri, devlet erkanı, ilim ehli ve hizmetkarları da bulunmaktaydı. Kaynaklardan anlaşıldığına göre çarşı ve pazarları ile birlikte bu ordu adeta seyyar bir şehir haline gelmekteydi. Ayrıca sultana ait olan cariyelerin, ulemanın ve müderrislerin önde gelenlerinin her birinin talebeleri ile beraber, orduda, her durumda ve yolculukta, sultanın yanında bulunmaları sultanın

adetlerinden biridir. Bunlar "seyyar müderris" diye isimlendirilir. Onlarla beraber orduda, ayrıca divan grupları, katipleri bütün sanat erbabı ve meslek ustaları büyük bir şehir oluncaya kadar ayrılmaz ve sultana eşlik ederlerdi (el-Ömerî, 2010, s. 170).

Orduda, evi olmayan veya orduya eşlik eden insanlar için kurulan veya fakir insanlar için kiraya verilen çadırlar vardır. İleri, orta ve çocuk her yaştan insan bu çadırlarda kalırdı. Çarşıları pazar diye isimlendirilir. Büyük bir şehirde bulunan elbise dükkânı, lokanta, içecek satılan yerler ve daha başka dükkanlar bu pazarda bulunurdu. Onların münzevileri dahi kendilerine saldıranlara ve öldürmeye teşebbüs edenlere korkudan itiraz etmezlerdi. Moğolların adetlerinden biri de; bir yerden ayrıldığı zaman orası yurt diye isimlendirilir, belli bir mesafeye kadar köleler bu alana at sırtında giremezler. Emirleri ise en büyük saygı ile görgü kurallarına riayet ederler. Eğer onlardan biri sultanın çadırına 20 ok atımı mesafe veya daha fazla yaklaşırsa atından iner ve yürürdü (el-Ömerî, 2010, s. 170; Reşîdüddîn Fazlullah/Aka, 2013, s.17-18).

Bunların yanında Moğollarda orduda bütün hatunlar ve büyük emirler için çevresi çarşılarla donatılmıştır otağılar kurulurdu. Nelere ihtiyaç duyuluyorsa bu çarşılarda bulunurdu. Orduda ikamet edildiğinde tören alayının çalışmaması, hikaye okuma meclisinin kurulmaması ve mezalim mahkemesinin tebliğinin kendisine yapılmaması Sultanın adetlerindendi. Bunun yerine, sadece emirlerin oğullarından seçilmiş "ebnâ" diye isimlendirilen kişiler, hükümdarın yakınında bulunur ve neredeyse hiçbir zaman ondan ayrılmazlardı (el-Ömerî, 2010, s. 171).

Emirlere gelince onlar günün büyük bir kısmında genellikle Babü'l- Karbis'de duruyorlardı. Onlar için burada oturacakları sandalyeler getirilmişti. Her emir kendi mertebesine göre yüksekten düşüğe doğru bu sandalyelerde otururdu. Vezir her gün erken saatlerde Han'nın yanına giderdi. Emirler Babü'l-Karbas'da kalırlardı. Sultan ya kendisi onların yanına giderdi yada onları yanına çağırırdı. Han'ın yemeği getirildiği zaman, emirlerin tek başlarına yemesi için onlardan her birine yemekten bir şeyler gönderilir, eğer han beraber yemek yiyenler varsa daha sonra onlar da ayrılırlar. Onun huzurundaki emirlerden oluşan topluluktan her biri dağılırlar, katılmayan emirler ise çağrılmadığı sürece katılması talep edilmezdi (el-Ömerî, 2010, s. 171).

Diğer taraftan, hükümdar ordu sarayda sefer halindeyken kendisine gelen şikayetleri ulus emirine veya vezire yönlendirmekteydi. Bu şikayetler askerlerle ilgili ise ulus emirine giderlerdi. Eğer ülke, mallar veya halk ile ilgiliyse de şikayetlerini

vezire yaparlardı (el-Ömerî, 2010, s. 171).

2.2.14. Moğolların Kudretli Vezirleri ve Emirleri

2.2.14.1. Nevruz

İlhanlı devletinin kuvvetli vezirlerinden biri de Nevruz'dur. Gazan, halasının da kocası olan vezir Nevruz'un vasıtası ile 694 [1294/1295] yılında Müslüman oldu. İslam dini askerler arasında Nevruz'un çabalarıyla yayıldı. Çünkü Nevruz, samimi bir Müslümandı. Kur'an ayetlerinden ve manevi hikmetlerden çok şey ezberlemişti. Daha sonra Nevruz, Sultan Gazan'a Kur'an'dan bazı ayetler öğretmeye ve ona İslam'ı anlatmaya başladı. Ramazan ayı gelince Gazan oruç tuttu. O, eğer bu kadar İslam'a bağlı olmasaydı, Şam'ı ele geçirdiği zaman yağmalardı. (ez-Zehebî, 1999, s. 37-38; es-Safedî, 1998, s. 13; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 243).

Bunların yanında zaman içerisinde Nevruz'da bazı fikrî değişiklikler meydana gelmiştir. Mehdi'nin ortaya çıkacağı ve kendisinin de bu ortaya çıkış için hazırlık yapması gerektiğine inanmaya başladı. Nevruz sıradan bir vezir değildi, çünkü arkasında Moğolların kalabalık ve güçlü kabilelerinden biri olan Oyratların da desteği vardı. Gazân bu durumu, kendisi için bir tehdit olarak gördü ve onu ordusu ile büyük bir mağlubiyete uğrattı. Nevrûz, daha sonra yakalanıp idam edildi (es-Safedî, 1998, s. 13; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.215-220; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.52; Rostami, 2018, s. 228).

2.2.14.2. Emir Çoban

İlhanlıların kudretli veziri Emir Çoban Moğolların Soldoz (Suldız-Sulduz) boyuna mensuptur. Ataları Cengiz Han döneminden beri devlette etkili kişilerdi. Çoban, Argun döneminde devlette görev yapmaya başlamış, Gazan ve Hüdâbende dönemlerinde güç ve itibar kazanmıştır. Hüdâbende'nin kızı Dolandı Hatun (Satı Bik) ile evlenerek konumunu daha güçlendirdi. Olcaytu'nun ölümünden sonra yerine oğlu Ebû Saîd'in tahta oturması, Emîr Çoban'ın kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuş; yeni hükümdar tarafından Olcaytu dönemindeki emîrü'l-ümerâ (Ulus Emiri) mevkine getirildi. Zaman içerisinde İlhanlı eyaletlerinin yönetimi Çoban ve aile üyeleri arasında paylaşıldı. Çoban, idam edildiği 1327 senesine kadar yaklaşık on sene devletin kontrolünü elinde tutmayı başarmıştır. Şöhreti sadece İlhanlı ülkesinde değil diğer İslam beldelerinde de duyuldu. Olcaytu'nun, Rahbe kuşatmasında halkı katliamdan kurtardığı için Memlûklu tarihçileri tarafından adından övgü ile bahsedilir[1] (es-Safedî, 1998, s. 170-171; Uzunçarşılı, 1967,s. 601-602; Özen, 2023, s. 523).

Emir Çoban İlhanlı devletinin kudretli vezirlerinden biriydi. Otoritesi ile zaman zaman hükümdarı bile geride bırakmıştır. Sadr Mecdüddin İsmail'in el-Ömerî'ye naklettiğine göre; Çoban'ı büyük bir görkeme ulaşmış olarak görmüş, hatta onun yanında Ebu Said'in isminin dahi ağırlığı yoktu (el-Ömerî, 2010, s.171). Safedî'nin ifadelerine göre ise o; cesur, kahraman, sözü dinlenir, atılgan, azimli ve kararlı bir kişiliğe sahipti. Savaşların en şiddetli anında kararlı duruşuyla öne çıkardı. Moğollar arasında büyük bir şöhreti ve heybeti vardı; adeta alevler ondan kıvılcım alırdı. Bastığı yerde ağırlığını hissettirdi, ordugâhtaki herkes onun gazabından korkardı. Şöhreti yüksekti, itibar sahibi ve erişilmesi zor bir konumdaydı. İtikadı sağlam, İslam dinene teslimiyeti güzeldi. Namaz konusunda gayretliydi, İslam'a olan içten bağlılığı ise onun gülen yüzünden anlaşılırdı (es-Safedî, 1998, s. 169-171).

Emir Çoban bu hasletleri yanında gayet hayırsever bir şahıstı. Nitekim o çok miktarda altın harcayarak Mekke'ye su ulaştırdı. Mekke'de artık, su satın alınacak bir şey olmaktan çıktı; sadece taşınma ücreti alınır oldu. Su, 726 yılı Cemaziyelevvel ayının başlarında (1326 Nisan) Safa Tepesi'ne, İbrahim Kapısı'na ve Ebtah bölgesine ulaştı ve buralarda akmaya başladı. Ayrıca Medine-i Münevvere'de, Mescid-i Nebevî'nin yakınında güzel bir medrese ve kendisinin defnedilmesi için bir türbe yaptırdı. Müslümanlara karşı büyük bir sevgisi vardı.Müslümanlara karşı merhametliydi. O, aynı zamanda Ebu Said ile Sultan Melik Nasır Muhammed arasında barışın sağlanmasında da etkili bir rol oynamıştır (es-Safedî, 1998, s. 169-171).

Emir Çoban yukarıda bahsedilen özelliklerinin yanı sıra Müslümanların can emniyetini de sağlamış ve onlara zarar gelmesini engellemiştir. Ancak diğer yandan iç siyasi meselelerden dolayı çok sayıda Moğol'u öldürdü. Emir Çoban'ın zaman içerisinde çocukları ile de devlet içerisinde güç kazandı. Oğlu Timurtaş ve kızı Bağdat meşhurdur. Oğlu Dımaşk Hoca ise on bin süvariden oluşan birliğin komutanıydı. Zamanla bu ailenin etkinliği azaldı. Ebu Said, Emir Çoban'nın devlet üzerindeki otoritesini kırmak isteyince, onlara sırt çevirdi ve düşman oldular [2]. Oğlu Dımaşk Hoca öldürüldü. Çoban, Horasan'ın Herat valisine sığınmak zorunda kaldı. Vali onu korumak için onu kaleye aldı, ancak daha sonra onu öldürdü. Çoban'ın tabutu kızı Bağdat Hatun tarafından Irak hac kervanıyla Medine-i Münevvere'ye gönderildi. Ancak onun cenazesinin kendi yaptırdığı türbeye defnedilmesine izin verilmedi. Sultan Melik Nasır bunu öğrenince Medine'ye deve kervanları gönderdi ve orada, Çoban'ın kendi yaptırdığı türbesine gömülmesini engelledi. Sonuçta Çoban, Bakî Mezarlığı'na defnedildi. Çoban'ın ölümü 728 (1328) yılında gerçekleşti (es-Safedî, 1998, s.169-171, 666-668; Kalkaşendî, 1914, s.

272-273; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.68; Uzunçarşılı, 1967,s. 613-618; Özen, 2023, s. 523).

[1] Rahbe halkından birkaç kişi es-Safedî'ye şöyle anlattı: Hülegü Han'ın oğlu Olcaytu (Hülegü'nün torunu) Rahbe'ye geldiğinde, mancınıkları kurdu ve Karasungur'un mancınığından atılan bir taş kale duvarını salladı ve bir burcunu (kuleyi) yarıp geçti. Başka biri atsaydı kaleyi tamamen yıkardı. Çoban ise, askerlerin arasında dolaşıyor, kuşatma düzenini ayarlıyordu. Bu durumu görünce mancınıkçıyı huzuruna çağırdı ve ona, "Şu anda elini kesmemi ister misin?" diye çıkıştı, onu azarlayıp öfkeyle hakaret etti. Ardından şöyle dedi: "Vallahi, Ramazan ayında Müslümanları mı kuşatıp mancınık taşları mı atıyorsun? Eğer kağan isteseydi, yanında bulunan Moğollara 'Her biri bir çuval toprak atsın' dese, bu kaleyi zaten böylece yerle bir ederlerdi. Ancak o, bu kaleyi eman ile kan dökmeden, barış yoluyla teslim almak istiyor. Allah'a yemin ederim, eğer bir taş daha atarsan, seni mancınık oku üzerine çakarım!" Rahbe halkından birden çok kişi es-Safedî'ye şunu da aktardı: Çoban, okların ucundaki demir başlığı çıkarır, ok sapına şöyle yazar ve kaleye atardı: "Teslim olmayın, direnin; çünkü onlar açlıktan kıvranıyorlar, yiyecekleri hiçbir şey yok." Böyle birkaç ok atarak onları uyarıyordu. Çoban daha sonra vezirle görüştü ve ona şöyle dedi: "Bu kağan aldırmıyor, kimse ona itiraz edemiyor. Ama yarın ya da sonrasında insanlar konuşacaklar: 'Harbende Rahbe üzerine indi, Müslümanlarla savaştı, onların kanını döktü, Ramazan ayında şehri harap etti.' diyecekler. İnsanlar, 'Yanında bir Müslüman naib veya Müslüman vezir yok muydu?' diye soracaklar." Sonunda aralarında karar verdiler: Kağan Harbende'ye gidip, büyüklerini ve kadıyı huzuruna çağırmasını, onlardan eman almasını, onlara hil'atler giydirmesini ve daha sonra kendi itibarı korunmuş şekilde Rahbe'den ayrılmasını önermeye karar verdiler. Çünkü artık ordu içinde yiyecek sıkıntısı başlamıştı, Moğollar atlarını besleyecek hiçbir şey bulamıyorlardı, sadece ağaç kabukları ile hayvanlarını besliyorlardı. Moğollar ağaçları oyarak atlarına yediriyorlardı. Oysa buradakiler Müslümandı ve içinde bulunulan zaman Ramazan ayıydı. Sen de bir Müslüman olarak onların Kur'an okuyuşları, gece kadınların ve çocukların ağlayışları duyuluyordu. Bunun üzerine Çoban bu görüşe razı oldu. Kadı ve Bahriye'nin ileri gelenlerinden dört kişi çağrıldı, Harbende'nın huzuruna çıktılar, ona hil'at giydirdiler. O gece ordu oradan ayrıldı ve sabah olunca Moğolların hiçbir izine rastlanmadı. Hatta mancınıklar, ağırlıklar, kurşunlar, yiyecekler, hamur ve benzeri şeyler hep orada bırakılmıştı. Sırf bu hareketi bile Çoban için Allah katında yeterlidir. Allah onun için daha azını da yeterli görebilirdi. Çünkü o Müslümanların kanını korudu, onlara zarar gelmesini engelledi. Ancak diğer yandan çok sayıda Moğolu öldürdü (es-Safedî, 1998, s. 170-171).

[2] Uzunçarşılı'ya göre; Emir Çoban ile Ebu Said'in arasının açılmasında, Ebu Said'in, Emir Çoban'ın Şeyh Hasan ile evli olan kızı Bağdat Hatun'a ilgi duyması yatmaktaydı (Uzunçarşılı, 1967,s. 610).

2.2.14.3. Kutlukşah

es-Safedî'nin belirttiğine göre Kutlukşah; kâfir biriydi, fakat zeki ve kurnazdı. Yüksek mevkideydi, ayıplamaya ve kınamaya aldırmazdı. Gazân, Dımaşk'ı alınca Kutlukşah, el-Eblak Sarayı'na yerleşti. İnsanlara karşı her türlü kötülüğü ve çirkinliği yaptı. Şeyh Takiyyüddin İbn Teymiyye ona gitti ve halkın durumu hakkında konuştu. Ama Kutlukşah ona saldırgan bir şekilde cevap verdi, ondan yüz çevirdi ve ona kulak asmadı. Memlûklar ile yapılan Şakhab (Mercü's-Süffâr) Savaşı'nda (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303) Moğol ordusunun komutanıydı. Savaşta aldığı mağlubiyetten sonra ne ailesi kaldı, ne dostu, ne de onu karşılayacak biri. Aşağılanmış şekilde kaçtı ve sabah olunca perişan, sarsılmış haldeydi; oysa öncesinde güçlü ve koruyucuydu.Gazân, onu Gilan Dağları'nın hâkimiyle savaşmak üzere büyük bir Moğol ordusunun başında gönderdi. Ancak Gilan hükümdarı Dubah, onu gece vakti baskınla alt etti. Geceleri suyu onların üzerine saldı ve çoğu boğuldu. Moğol ordusunu kuşatarak çevrelerinde ateşler yaktılar, sabaha kadar bağırarak onları rahatsız ettiler. Askerlerin çoğu dumandan boğularak öldü. Dubah, Kutlukşah'ı kalbinden vurduğu bir okla öldürdü 707 (1307-1308) Gazân Kutlukşah'tan çekinip ondan korktuğu için onun ölümüne sevindi (es-Safedî, 1998, s. 321; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 89).

2.2.14.4. İrenci

İrenci Ebu Said'in dayısı ve dönemin kudretli komutanlarından biriydi. İrenci ve Ebu Said Çoban'ın artan otoritesine karşı ittifak yaptılar. Ancak Çoban'a karşı yaptıkları suikast girişimi başarısız olunca Ebu Said, İrenci ile aralarındaki ittifakı inkar ederek Çoban'ın tarafına geçti. Sultanın desteğini de alan Çoban diğer komutanlarla beraber İrenci'yi mağlup ederek, onun ve destekçilerinin idam edilmelerini sağladı (H.719/M.1319-1320). es-Safedî'ye göre İrenci, haşmetiyle eşi benzeri olmayan biriydi; azametli, asaletli ve cömertliği yüce biriydi. Siyasette heybetliydi, yasa uygulamada kudretliydi. Ancak Çoban ile karşı karşıya gelmesi onun değerini düşürdü. Böyle yaparak kendi felaketini hazırladı. Netice itibariyle hükümdarın huzurunda yargılanarak idam edildi (en-Nüveyri, 2004, s. 233; es-Safedî, 1998, s. 668; Uzunçarşılı, 1967,s. 606-607).

2.2.14.5. Reşidüddin Fazlullah b. Ebi'l-Hayr Âlî

Reşîdü'd-Devle, Fahrü'l-Vüzerâ, Meşîrü'd-Devle el-Hemedânî, Hamedan'da dünyaya geldi. Tabip ve aktar olan Yahudi bir babanın oğludur. Otuzlu yaşlarında Müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Muhtemelen Abaka döneminde tabip olarak devlet hizmetine girdi. Argun döneminde konumu iyice güçlendi. Gazan Mahmud ile irtibat kurdu, ona hizmet etti. Bu hizmeti ona yüksek bir mevki kazandırdı. Konumu büyüdü, yeri sağlamlaştı ve çevresinde onunla boy ölçüşecek kimse kalmadı. Etkisi her yerde hissediliyordu. Sonra Hüdâbende ile de bağlantı kurdu. O da onun makamını daha da yükseltti ve itibarını artırdı. Reşîdüddîn, Gazan Han'ın ölümünden sonra ilmî ve dinî konulara büyük ilgisi olan Olcaytu'nun şahsında kuvvetli bir hâmi buldu. Olcaytu onu sâhib dîvân makamına getirdi. Sa'deddîn-i Sâveci'yi de kendisine ortak ve divan ile alakalı işlerinden sorumlu vezir tayin etti. Bu dönemde Reşîdüddin'in İlhanlı Devletindeki nüfuzu ve gücü ve arttı. Hatta Olcaytu onun etkisi ile Şâfiî mezhebine geçti. Serveti çoğaldı, sanki sultanlar sınıfına katıldı.Fazlullah bin Ebi'l-Hayr, devletin hazinesini ve servetlerini yönetiyordu. Emirler ve valiler bile onun izni olmadan hiçbir işe karışamazdı. Onların döneminde sayısız mücevher biriktirmişti (es-Safedî, 1998, s. 41-44; Özgüdenli, 2008, s. 19-21).

Fakat zamanla bu itibarı bozulmaya başladı.Olcaytu'nun ölümünden sonra İlhanlı tahtına çıkan Ebû Said döneminde olaylar Reşîdüddin'in aleyhine gelişti. Tâceddin Ali Şah'ın entrikası neticesinde vazifesinden azledilen Reşidüüdin (717/1317) kısa bir süre sonra Olcaytu'nun zehirletilmesi suçuna karışmakla itham edilerek yargılandı. Reşidüddin'in bütün mal ve mülküne el konuldu. Vezirler, özellikle Ali Şah ona karşı cephe aldı. Canını kurtarmak için kantar kantar altın, yüklüce mücevherler verdi ama fayda etmedi. Rivayete göre, Emir Çoban ondan bir milyon miskal altın aldı. Emîr Çoban'ın ve Tâceddin Ali Şah'ın müdahalesinin olduğu bu yargılamada suçlu bulundu. Olcaytu'yu zehirlediği iddiası ile suçlanan oğlu İzzeddin İbrâhim ile beraber Ebher yakınlarında idam edildi (17 Cemâziyelevvel 718 / 17 Temmuz 1318). Reşîdüddin'in bedeni bir süre Tebriz sokaklarında gezdirildikten sonra Tebriz yakınlarında yaptırdığı Rab'ıreşîdî adlı külliyedeki türbeye defnedildi. Öldüğünde geride oğullar, kızlar, gösterişli binalar ve sayısız mal varlığı bıraktı. Kitapları ölümünden birkaç yıl sonra yakıldı (es-Safedî, 1998, s. 41-44,171; Özgüdenli, 2008, s. 19-21).

2.2.14.6. Sadu'd-devle

ez-Zehebî'ye göre, Argun'un Veziri Sadu'd-devle, Argun'un aklını, etkisi altına almıştı. Onu istediği gibi yönlendiriyor ve devlet işlerinde tam yetkiyle hükmediyordu (ez-Zehebî, 1999, s. 400).

2.3. Moğollarda Diplomasi ve Elçilik

2.3.1. Memlûklu Kaynaklarında Moğol Devletleri ile Mektup Diplomasisi

Moğollar ile Memlûklar arasında yürütülen diplomatik ilişkilerinden biri de; mektuplar yoluyla yürütülen diplomasidir. Bu mektuplar dönemin inşâ divanında görevli memurlar tarafından çok iyi bilinen ve yeri geldiğinde kullanılan üslup ve usuller çerçevesinde düzenlenmiştir. Muhatabını övmek ya da yermek için kullanılan birçok nazım örneği, dini ve edebi terimlerle süslenmiş klişe ibareler bu diplomatik mektupların önemli özellikleridir. Bu ibareler geniş anlamlar ifade eden anahtar ıstılahların çözümlenmesiyle anlaşılabilen gayet beliğ ifadelerdir. Yine bu mektuplarda geçen ayet ve hadisler dönemi de aşan geniş anlamlar taşımaktadır. Ayrıca bu metinlerdeki beliğ ifadeler ve nükteler edebi yönü ağır basan ince mesajlar yüklüdür. Açıkçası mektupların yalın haliyle çevirisinin mümkün olmadığını söylemek mümkündür. Yine bu diplomatik faaliyetleri yürüten diplomatlar da özel kimselerdir. Bunlar, gerektiğinde sultan ya da hükümdarın huzurunda devlet adamlarını muhatap alıp konuşabilecek hukukçular yani kadılar arasından seçilmişlerdir. Aynı zamanda siyasi konuşmalar yapıp cevaplar verebilecek donanımlı,yetkili ve mümtaz şahsiyetlerdir (Sağlam, 2018, s.84-85).

Kalkaşendî'ye göre; Moğol hükümdarlarının yürütmüş oldukları mektup diplomasisi, İslam dinine girmeden önce ve girdikten sonra yapılan mektup diplomasisi olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilir (Kalkaşendî, s. 63). Buna ilaveten Ebu Said'e kadar uygulanan diplomasi ve ondan sonra uygulanan diplomasi diye gruplara ayırmak da mümkündür. Hülegü'dan Ahmed Tegüdâr'a kadar geçen sürede Moğol hükümdarlar, Cengiz Han'ın vârisi olmaları münasebeti ile dünyanın efendileriymiş gibi, tehdit, korkutma ve üstenci bir üslupla mektuplar yazmışlardır.Ahmed Tegüdar'ın Müslüman olması ile üslup biraz daha yumuşamış ama boyun eğdirme, tehdit, korkutma ve uyarma dili, üstü kapalı bir üslupla devam etmiştir. Bu durum özellikle Gazan döneminde daha da belirgin bir hâl almıştır. Ebu Said döneminde ise elçiler ve mektup diplomasisi aracılığı ile anlaşma yapılarak barış temin edilmiştir. Bundan sonraki dönemlerde ise İlhanlı Devleti yıkılana kadar iki eşit egemen devlet gibi ilişkiler devam etmiştir. Ebu Said'den özellikle de Emir Çoban'ın ölümünden sonra yazışmaların azaldığı da söylenebilir. Hatta bu konu ile ilgili olarak Kalkaşendî şöyle demektedir: "Ben Çobân olayından sonra Şihâbüddîn el-Kâdı'nın yazdığından başka ona gönderilen bir mektuba rastlamadım. Görünüşe göre, ne kendisine (Memlûk sultanına) ne de yerine geçen oğluna daha sonra mektup gönderildi. Çünkü ne meşhur bir yazışma olmuştur ne de görevde bulunduğum süre boyunca ona yazılmış bir mektup gördüm." (Kalkaşendî, 1914, s.272; Sağlam, 2018,

s.149-151).

2.3.1.1. Müslüman Olmayan Moğol Hükümdarlarının Mektup Diplomasisi

İran Moğollarının kuruluş döneminde başta Hülegu ve oğlu Abaka olmak üzere Moğol dini geleneklerine bağlı kalan hükümdarlar bulunmaktaydı. Nitekim Bağdat istila edilmeden önce de halife ile aralarında mektuplaşmalar ve elçi teatisi olmuştu. Hatta bu dönemde Halife'ye giden Moğol elçi heyetinden bir tanesi halk tarafından iyi karşılanmamış kıyafetleri parçalanmış, küfür, hakaret ve tükürüklere maruz kalmışlardır ve zorluklar içerisinde ülkelerine dönebilmişlerdir. Gelişmelerden haberdar olan Hülegu bu durumdan dolayı Halife'ye karşı öfkelenmiştir. (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.32,33). 655 (1257/58) yılında Moğol elçileri Bağdat'a gelerek korkusuzca iki ferman getirmişlerdi. Buna mukabil halk ve Halife ise gaflet içerisindeydiler (ez-Zehebî, 1999, s. 26). Abbasî Halifesi'ne gönderdiği elçilerin söylediklerinden dolayı rahatsız olan Hülegü şu sözleri söylediği nakledilmektedir; *Tanrı bunların aklına böyle fikirler yerleştirdiğine göre, herhalde bu millete başka bir muamele yapacaktır* (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 32,33).

İlhanlıların Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırmadan önce aralarında gerçekleşen diplomasi trafiğinde dil ve üslup giderek sertleşmişti. Bu durumun sebepleri arasında Hülegü'nun İsmaililer üzerine düzenlediği sefer esnasında Abbasi Halifesi'nden kuşatmaya asker göndermesi bulunmaktaydı. Aynı zamanda halifeliğin kendisine tabi olmasını [1], bu ikisinin yapılmaması durumunda halifenin cezalandırıldığı bildirilmekteydi (Cüveynî/Öztürk, 2013, s. 592-593; Grousset, 1980, s.337-339; Gördegir; 2020, s. 64-65). Hülegü, Abbasi topraklarına doğru hareket edince halife aciz kalmış ve elçiler göndererek şöyle demişti: *Zira ben, Yüce Allah'ın, bütün cihanı Moğol'a ve onların sultanlarına verdiğini biliyorum. Kağan beni bağışlayıp öldürmese ne kaybeder; ben yine Bağdat'da oturayım ve Müslümanların imamı olayım. Bir kişinin katlinden ne çıkar?* (Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 221).

Esasen Memlûklu kaynaklarının verdiği haberlere bakıldığında Hülegü'nun doğrudan Bağdat üzerine yürüdüğü, diplomatik çözümlerin pek de devreye girmediği izlenimi görülmektedir. Fakat dönemin Fars kaynaklarında incelendiğinde bazı durumlarda verilen bilgilerin aksi yaşandığı anlaşılmaktadır. Söz gelimi Cüveynî'de aktarılan kayıtlara göre Hülegu, Haşhaşilerin ülkesini ele geçirdikten sonra Halife'ye sert bir mektup gönderdi. Bu mektubunda ondan niçin asker göndermediğini sordu. Mektubu alan Halife korkuya kapılıp vezirinin görüşüne başvurdu. Vezir de ona nakit paradan, mücevherlerden, işleme silahlardan, değerli elbiselerden, kıymetli

binek hayvanlardan, kölelerden, cariyelerden ve develerden meydana gelen bir hediye hazırlayıp Hülegu'ya göndererek ondan özür dilemek gerekir diye akıl verdi. Onun dediği halifenin aklına yattı. Denilenlerin derhal hazırlanmasını ve hediyeyi götürüp özür dileyecek iki üç kişinin görevlendirilmesini istedi. Fakat orada bulunan Devat-dâr-ı Kuçek ile diğer devlet büyükleri, vezir bu kararıyla kendini kurtarmak, bizi, askerleri ve Türkleri birbirimize düşürerek yok ettirmek istemektedir. Onlar hediyeyi şehirden dışarı çıkardıkları zaman hediyelere el koyalım, veziri ve adamlarını ortadan kaldıralım dediler. Sözleri duyduktan sonra halife, hediyeleri ve elçileri göndermekte isteksiz davrandı. Hülegu'ya önemsiz miktarda bir hediye gönderdi. Hülegu, gönderilen hediyeyi alınca daha çok öfkelendi. Halifeye haber gönderip, kendin gel, eğer gelmiyorsan vezirden, Devat-dâr-ı Kuçek'ten, Süleyman Şah'tan birini gönder diye haber gönderdi. Fakat halife, onun dediklerinin hiç birini yapmayıp özür dilemekle yetindi. Halifenin bu davranışı karşısında Hülegu'nun öfkesi büsbütün arttı. Bağdat üzerine yürümek için birkaç defa harekete geçti. Fakat öfkesini bastırarak geri döndü. Bir defa da Muhyiddin'in oğlu İbnü'l-Cevzî'yi gönderip meseleyi barışçı yollardan halletmeye çalıştı. Fakat onun da bir faydası olmayınca 655/1257 yılında Hemedan'dan hareket etti (Cüveynî/Öztürk, 2013, s. 593-596).

Şebânkâreî'nin bir kaydına göre İran Moğolları ile Abbasi Halifeliği arasında yaşanan diplomatik münasebetler esnasında yaşanan hadiselerden biri şuydu: Halife bir gün birkaç mesaj göndermişti. Elçi, Hülegü'nun tahtının dibinde ayakta durduğu ve haberi aktardığı sırada, bir müezzin minareden ezanı eda ettikten sonra şu ayeti okuyordu: ***De ki: Ey mülk ve hâkimiyet sahibi Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden onu çeker alırsın. Dilediğini aziz, dilediğini zelil kılarsın. Her türlü hayır yalnız Senin elindedir! Sen elbette her şeye kadirsin (Âl-i İmran/26).*** Hülegü, o sırada huzurunda bulunan bütün nedimlerden ve bir grup fazıldan Bu adamın söylediği nedir; onun tefsiri nedir diye sordu. Onlar şu cevabı verdiler: Bunun manası Âlemlerin Rabbi, dilediği kimseyi aziz, dilediği kimseyi de zelil eder, demektir. Hülegü bu cevabı aldıktan sonra elçiye dönerek şöyle dedi: Musta'sım'a verilecek cevap işte budur; ona söyle ki, Allah bizi aziz, seni zelil etti (Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 221).

O dönemde (Moğollar Müslüman olmadan önce) yazılan mektuplarda sertlik, düşmanlık açıkça yer alırdı. Kalkaşendî, o günlerde mektuplarının kâğıt boyutları ve yazım düzenleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığını ifade etmekle beraber, bazı mektup örnekleri de bizlere vermiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 63).

a. Hülegu'nun Şam Eyyûbî Hükümdarına Gönderdiği Mektuplar

Hülagü'nün Şam Hakimi Sultan Melik Nasır Gönderdiği Mektup

[656/1258] yılında, Maveraünnehir'den Kağan'ın elçileri ve Hülagü'nün elçileri Şam sahibine geldiler. Hülagü'nün mektubu şöyleydi:

"Sultan Melik Nasır –varlığı daim olsun- biliyor, Irak'a bize karşı ordusunu çıkardığında, Yüce Allah'ın kılıcı ile onları öldürdüğümüzü, sonra ülkenin liderleri ve komutanlarını, bize karşı çıktılarını ve sözlerinin canlarının helak olmasına neden olduğunu aşağılanmayı hak ettiğini, bu sebepten hepsinin idam edildiğini biliyor. Bu durum kendi elleri ile yaptıklarından dolayıdır. Şehrin sahibine gelince, o yanımıza gelerek bizim hizmetimize ve köleliğimiz altına girdi. Biz de ona yalan söylediği şeyleri sorduk ve böylece oda idamı hak etti. Onun yalanı apaçık ortadaydı ve yaptıklarını da ortada hazır buldular. Yeryüzünün hükümdarına cevap ver ve şunu söyleme: kalelerim [size karşı] engeldir, askerlerim savaşçıdır. Bize ulaşan bilgiye göre, ordunun bir kısmı kaçarak senin yanına gelmiş ve sana sığınmış.

Kaçış nereyedir? Ve kaçamayan için kaçış yoktur.

İki basit şeyimiz var; satın alma ve su

Mektubumuzu okuduğunuz zaman Şam kalelerinin yeryüzünden yüksekliğini genişliğini ve uzunluğunu göreceksiniz. Selam ile" (ez-Zehebî, 1999, s. 41-42).

İkinci bir mektupta ise Hülagu şöyle diyor:

"Melik Nasır'ın hizmeti -ömrü uzun olsun- ve sonra, biz Bağdat'ı fethettik, hükmünü ve hükümdarını söküp attık, kuşkulu ve para konusunda cimriydi, adamlarla rekabet etmiyordu. Hükümdarlığının hep aynı kalacağını zannediyordu. Adı ve şöhreti yükseldi, kıymeti arttı. Bu yüzden ay ışığı (parlaklığı) battı. Biz ebediyet yolunun artmasını istiyoruz. Allah'ı unutanlar ve bu yüzden de, Allah'ında onlara kendilerini unutturduğu insanlar gibi olmayın. Sonsuzluk sizin ruhunuzdadır. Onu ya iyilik ile tutun veya iyilikle serbest bırakın.Yeryüzünün hükümdarına cevap ver onun şerrinden emin olursun, onun iyiliklerine ulaşırsın. Adamlarınla ve paranla ona git, elçimizi engelleme vesselam."(ez-Zehebî, 1999, s. 41-42).

Hûlâgû'nun Şam Sahibi Sultan Melik Nasır ve Dımaşk Halkına Gönderdiği Mektup

Moğol Hanlarının Müslüman olmadan önce gönderdikleri mektuplara Hülagü'nün Dımaşk halkına gönderdiği mektubu da ilave edebiliriz. Hûlâgû Halep'i ele geçirince, Naibi Ketboğa Noyan ve Kadı Muhyiddin aracılığıyla Şam Sahibi Sultan Melik Nasır ve Dımaşk halkına bir mektup gönderdi. Diplomatik içerikli mektuplar aynı eşit statüye sahip makamların birbirine gönderdikleri mektuplardır. Hülagü'nün bu mektubu Dımaşk halkına hitap etmekle beraber verdiği mesajlar, orduya ve ülkeye yaptığı tehditler itibari ile topyekûn bir devleti ilgilendirmektedir.658/1260 yılının ortalarında Hülagü'nün Nasır için yazdığı mektup ona ulaşmadan önce Dımaşk'ta okundu (ez-Zehebî, 1999, s. 58; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 52).Mektupta şöyle diyordu:

"…Bundan sonrasına gelince, bizler Allah'ın askerleriyiz, Allah bizim aracılığımız ile bize karşı büyüklenen, zulmeden ve mağrur olanlardan intikam alacaktır. Bizimle kibirlenenleri, azanları, Allah cezalandırır. Allah'a yemin olsun ki biz asla kibirlenmeyiz. Eğer ikaz ediliyorsanız bu zorbalık yapmanızdan dolayıdır. Eğer tekrar isterseniz devam ederiz. Allah'ın emriyle iş görür, yasaklarıyla geri dururuz. Ülkenizi helak ettik, insanları yok ettik, babaları, kadınları ve çocukları esir aldık ve öldürdük. Ey geride kalanlar, sizlerde geçip gidenlere katılacaksınız. Ey gafiller siz de onlara yetişeceksiniz. Ey gafiller siz de, bize doğru sürülüyorsunuz. Yeryüzünde sizden hiç kimse sağ kalmayacak. Biz yıkım (helak etme) ordusuyuz, hükümdarlık ordusu değiliz. Biz kurtuluş değil, felaket ordusuyuz; biz nimet değil, azap getiren askerleriz. Amacımız yurt edinmek değil, intikam almaktır. Bizim hükümdarlığımızda bir sorun yok, bizim halkımız içinde de bir sorun yok, mülkümüzde adaletimiz bilinmektedir. Bizim saltanatımıza erişilemez, misafirimiz ezilmez. Kılıcımızdan kurtuluş nerededir? Bizden kaçış yoktur. Toprak ve su bile bize boyun eğmiştir. Aslanlar korkumuzdan teslim olmuş, emirler, halifeler ve ordular bizim elimize düşmüştür. Ülkenizi mahvettik, çocuklarınızı yetim bıraktık, hizmetkârlarınızı öldürdük, onlara azabı tattırdık, büyüklerini küçük yaptık, emirlerini esir aldık. Siz bizim elimizden kurtulacağınızı mı sanıyorsunuz? Yakında neye uğrayacağınızı anlayacaksınız. Uyarı görevimizi yaptık, ikazda adil olduk."(ez-Zehebî, 1999, s. 58; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 52).

Reşidüddîn'de aktarılan kayıtlara göre yukarıda zikredilen mektupların muhtevasının dışında bir durum yaşanmıştı. Şöyle ki; Halep ve Şam'ın alınmasından sonra Dımaşk halkı burada yaşananları öğrendikleri için korkuya kapılmışlardı. Bu

vesileyle şehir ileri gelenleri çeşitli hediyeler ve şehir kapılarının kilidiyle birlikte Hülegü'nun kulluğuna gelip, tabi ve il olduklarını bildirerek şehri teslim ettiler. Hülegü, Dımaşk halkını sınamak için Kitbuka Noyan'ı şehre gönderdi. Şehir ahalisi karşılamaya çıkıp canları için aman istediler. Kitbuka, oranın eşraf ve ayanını Hülegu'ya gönderdi. Bunlara acıyıp ricalarını yerine getirdi. Moğollar kuşatmaksızın ve savaşmaksızın şehre girdiler. Dımaşk memleketinin işlerini yoluna koymaları için Moğol şahneliğine Alâeddin-i Casî, Cemâleddin Kadakay-i Kazvinî ve Kadı Şemseddin-i Kumî adında üç Tacik'i nöker tayin etti. İşlerin hâsılı kısa bir zamanda Bağdat, Diyarbakır, Diyar-ı Rabia ve Şam ele geçirildi (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.54-55).

[1] Hülegu, halifeye gönderdiği bir elçiyle her zaman ben size itaat ediyorum, deyip duruyorsun. Onu ispat etmek için şimdi bize askerî yardım yapman gerekir" dedi. Haberi alan halife, vezirlerine ve naiblerine oraya bir miktar asker göndermenin uygun olacağını söyledi. Fakat onlardan bazıları halifeye o, bu bahaneyle ülkenizi askerden arındırıp, zahmet çekmeden istediği zaman Bağdat'ı alacak dediler. Onların bu sözüne kanan halife, asker gönderme işini ihmal etti (Cüveynî/Öztürk, Tarih-i Cihan Güşa, 2013, s. 592-593).

2.3.1.2. İlhanlılardan Memluklara Giden Diplomatik Mektupların İçerik ve Üslubu

İlhanlılar ile Memlûklar arasındaki diplomatik ilişkiler Suriye bölgesine gelen Hülagü'nün elçilerini Kahire'ye yollamasıyla başlamıştır. Daha sonra bu ilişkiler Sultan Baybars-Abâkâ, Sultan Kalavun-Ahmed Tegüder ve Melik Nâsır Muhammed-Gazan/Olcâytû/Ebû Saîd arasında devam edilen elçilik faaliyetleri ile sürdürülmüştür. Hülegü ve halefleri adına korkutma ve tehdide dayalı mutlak itaat talep eden Moğol diplomasisi söz konusudur. Hülegü'nun oğlu Ahmed Teküdâr'ın İslam dinine girmesi ile nispeten yumuşak bir tarz ile bu gelenek sekteye uğramış fakat Tegüder'in tahttan indirilmesiyle ilişkiler önceki haline dönmüştür. Gazan döneminde ise artık topyekûn değişen ve İslami bir kimliğe dönüşen diplomasi anlayışı söz konusudur. Bunun yanında gerek Tegüder döneminde gerekse Gazan Han döneminde İslami geleneğe uygun mektuplar her ne kadar kaleme alınmış olsa dahi muhatabından otoritesine boyun eğmesini ve hatta kendisine tâbi olmasını talep eden aynı zamanda İslami literatüre uygun, muhatabını tehdit içerikli mektuplar dikkat çekmektedir. Gazan dönemiyle beraber İslamlaşan hatta Olcâytû'nun hükümdarlığının son dönemlerinde Sünnilik ile Şiîlik arasında gel-git yaşayan İlhanlı

devlet anlayışı, kendisinden önceki hükümdarlara göre daha fazla hüküm sürmüş olan Ebu Saîd zamanında Sünni İslâm geleneğinde karar kılmış ve nihayetinde bu dönemde İlhanlı-Memlûk diplomatik ilişkileri yapılan bir antlaşmayla taçlandırılmıştır (Sağlam, 2018,s.83).

Bu diplomatik sürecin ilk başladığı dönemlerde Hülegü, Suriye (Şam) bölgesine geldikten sonra bölgedeki yerel valilere ve Memlûklu Sultan'ı Seyfeddin Kutuz'a gönderdiği bir mektup ile kendisine itaat etmelerini emretmiştir. Müslümanları cezalandırmak için Allah tarafından vazifelendirildiklerini, bundan dolayı kendisine itaat etmelerini emretmiş, aksi durumda başlarına gelecek şeylerden kendilerinin sorumlu olacağını söyleyerek gözdağı vermiştir. 5 Safer 658/21 Ocak 1260 Cumartesi günü Kahire'ye gelen Hülâgû'nun elçileri, tehdit ve korkutma içerikli, dönemin geleneksel Moğol diplomasi dili ile kaleme alınmış olan mektubu, Memlûk Sultanı Kutuz'a sunmuşlardır. Hülâgû, bu mektubun hemen sonrasında Moğol Büyük hükümdarı, Möngke Han'ın ölüm haberi üzerine hanlık için yapılacak olan seçime katılma maksadı ile bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Sultan Kutuz ise bu tehdide karşı cevabı aynı sertlikte olmuştur; elçilerin boynunu vurdurup başlarını kale kapısına asmıştır. (Kalkaşendî, 1914, s.63-64; Sağlam, 2018,s.86-87). Hulegû'nun, Memlûk Sultanı el-Melik el-Muzaffer Kutuz'a yazdığı mektup şu şekildedir:

Doğunun ve batının hükümdarlarının hükümdarı, büyük kağan'dan:

Yerin yayıcısı, göğün yükselticisi Allah'ın adıyla.

Melik el-Muzaffer Kutuz'a — ki o bizim kılıçlarımızdan kaçarak bu bölgelere sığınan meliklerdendir — bildiriyoruz: Bu topraklarda Allah'ın nimetlerinden faydalanıyorlar ve daha sonra da hüküm sürenleri öldürüyorlar.

Melik el-Muzaffer'e, devletinin tüm emirlerine ve Mısır'daki tüm halkına ve civar bölgelere bildirilir ki: Biz Allah'ın yeryüzündeki ordusuyuz. O'nun gazabından yaratıldık, öfkesini üzerine saldığı kimselerin üzerine salındık. O yüzden işlerinizi bize teslim edin ki selamette kalasınız. Yoksa perde kalkmadan önce pişman olursunuz. Siz de bilmektesiniz ki biz diyarları harap ettik, kulları katlettik. Sizin kaçma hakkınız varsa, bizim de sizi takip etme hakkımız vardır (Kalkaşendî, 1914, s. 63).

Kılıçlarımızdan kurtuluşunuz yoktur: Atlarımız hızlıdır, kılıçlarımız keskindir, kalplerimiz dağlar gibidir, sayımız kum taneleri kadar çoktur. Kim bizimle savaşmak

isterse pişman olur, kim de güvenliğimize sığınırsa selamet bulur. Eğer şartlarımıza ve emirlerimize itaat ederseniz, bizim sahip olduklarımız sizin olur, üzerimize düşen yükümlülükler size de düşer. Zira uyarıda bulunan mazur sayılır. Size göre bizim kâfir olduğumuz sabit olmuştur; bize göre de siz fasıklar olduğunuz sabittir. O halde savaş ateşi harlanmadan, sizi kıvılcımlarıyla sarmadan önce cevabınızı aceleyle gönderin. Yoksa size ne bir itibar kalır ne bir güç; sizi bizden ne bir dağ ne bir sığınak koruyabilir. Artık tek hedefimiz sizsiniz. Selam bizim üzerimize, sizin üzerinize ve doğru yolu izleyen, felaketin sonunu düşünen ve yüce hükümdara itaat edenlerin üzerine olsun (Kalkaşendî, 1914, s. 64).

Hülegu Han, Şam'dan dönüşü sırasında Moğol elçisini kırk nökerle birlikte Mısır'a göndererek şöyle bir mektup göndermişti: Yüce Tanrı, Cengiz Han ve onun uruğunu güçlendirip, yeryüzündeki memleketlerin hepsini birden bize bağışladı. Hiç kimse ki bizim itaatimizden ve bize tabi olmaktan baş çevirdiyse, karısı, çocukları ve kendisi ve ona tâbi olan kimseler ve beldeleri ve bendeleri yok oldu. Her halde bunlar sizin kulağınıza ulaşmıştır. Sınırsız olan askerimizin ünü, Rüstem ve İsfendiyar destanı gibi şöhret bulmuştur. Eğer bizim hazretimizin kullarına boyun eğiyorsan vergi gönder, kendin gel ve şahse iste; yoksa savaş için hazırlan. (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.54-55).

2.3.1.3. Müslüman Moğol Hükümdarlarının Uyguladıkları Mektup Diplomasisi

İlhanlı hükümdarlarından bazıları İslam dinine girdikten sonra da Memlûklar ile aralarında mektup diplomasisi devam etti. Moğollar (İlhanlılar) İslam'a girdikten sonra başka ülkelere göndermiş oldukları mektupların girizgâh kısımlarında dini içerikli sözlerin ön plana çıktığı ve üslubun biraz daha yumuşadığı görülmektedir. Memlûklu tarihçiler Moğolların göndermiş oldukları mektupların içerik ve şekil özellikleri hakkında bazı bilgiler vermişlerdir. Memlûklu devletinin Divan-ı İnşâsında çalışmış olması hasebiyle Kalkaşendî'nin bu konu ile ilgili verdiği bilgiler son derece önem arz etmektedir. Onların (Moğolların) yazışma usullerine göre, besmeleden sonra "Allah Teâlâ'nın kudretiyle" ifadesi yazılır, ardından da "falan hakanın emriyle" denilirdi (Kalkaşendi, 1914, s. 64). Bu konuda iki yöntemleri vardı:

İlanlıların Mektup Yazımında Kullandıkları Yöntemlerin Birincisi

"Bismillah" bir satır olarak, onun altına "Er-Rahman Er-Rahim" bir satır olarak yazılırdı. Altına da "Bi kuvvetillahi" bir satır, onun da altına "teâlâ" (تعال) bir satır daha yazılırdı. Sonrasında ortalanmış biçimde, kenarlarda boşluk kalacak şekilde "Bi ikbâl-i han" bir satır olarak, altına da "Ferman-ı falan" yani hangi sultanın yazdığı mektup ise onun adıyla bir satır daha yazılırdı (Kalkaşendi, s. 64).

Bu konu ile ilgili bilgileri vermeye devam eden Kalkaşendî, o dönemde mektubun hangi ebatta kâğıda yazıldığına dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Ona göre; bu mektuplar onların nazarında, mektubu gönderen kişinin büyüklüğünü göstermek için genellikle "tam Bağdadî" tarzında yazılıyordu. Genel itibarıyla, bu devletten(İlhanlılardan) onlara (Memlûklara) gönderilen mektupların usulüne benzer şekilde onların mektuplarının da aynı düzen ve tertip ile yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu, doğu ve batıdaki büyük hükümdarlarla yazışma usullerine benzemeye çalışan bu ülke (İlhanlı) yazıcılarının genel bir kuralıdır (Kalkaşendi, 1914, s. 65).

Yukarıda aktardığımız birinci yönteme göre yazılmış bir mektubun örneği, daha önce ismi geçen Hülâgû Han soyundan gelen, İran hükümdarlığının sahibi Sultan Ahmed tarafından Mısır diyarının sultanı el-Mansur Kalavun'a gönderilmiştir (Kalkaşendi, 1914, s. 65).

Ahmed Teküdâr Hülâgû ailesinden İslam'ı tercih eden ilk kişidir. Dolayısıyla başta diplomatik ilişkiler olmak üzere münasebetler kısa süreliğine de olsa iyi yönde devam etmiştir. Nitekim Ahmed Teküdar, daha gençliğinde iken yani hükümdar olmadan önce babası Hülegu'nun sağlığında, onun Suriye ve İran seferleri esnasında Müslümanlar ile münasebetlerde bulunarak bu dine yönelmiş ve kısa bir süre sonra da İslamiyet'i kabul edip Ahmed ismini almıştı. Zaten kendisi de bu durumu, yani hükümdar olmadan önce gençliğinde Müslüman olduğunu Memlûk sultanı Kalavun'a gönderdiği ilk mektupta açıkça ifade etmişti. (Kanat, 2002, s. 233-234) Ahmed Teküdâr'ın Müslüman olması diplomatik ilişkilerin temelinde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir.Ahmed Teküdâr adına 15 Cemaziyülevvel 681 (22 Ağustos 1282) tarihinde Vâsıt şehrinde Teküdâr'ın otağında el-Fahr b. İsa el-Mûsulî hattı ile yazılmış bir mektup Kahire'de Sultan'a sunulmuştur. Karatay el-İzzî, mektupla alakalı olarak mektubun unvansız,açık olarak mühürsüz bir şekilde geldiğini, 13 kırmızı damganın bulunduğunu aktarmaktadır. Heyette Sivas kadısı Kutbeddin Mahmud eş-Şirâzî başkanlığında Anadolu Selçuklu Sultan'ı Mesud'un Atabek'i Emir Bahâeddin ile Mardin veziri es-Sâhib Şemseddin Muhammed b. es-Sâhib Şerefüddin b. et-Tîtî de yer almaktadır. Memlûk kaynakları heyetin ülke topraklarında gizli bir şekilde yolculuk yaptıktan sonra Kahire'ye geldiklerini ve geceleyin kaleye çıkarıldıklarından söz etmektedirler. Kahire'ye gelen heyettekiler ilmiye sınıfına mensup İslami teamüllere vâkıf kadılardan seçilmiştir. Ayrıca mektup ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin inşâ divanına uygun bir usul ve üslup ile yazılmıştır. Reşidüüdin, Ahmed Teküdâr'ın Müslüman olmasını sağlayan ve devlete hâkim bir isim olan Şeyh Abdurrahman ile vezir Sahip Divan Şemseddin'in tavsiyeleri doğrultusunda heyetin belirlendiğinden söz etmektedir [1](Kalkaşendi, s. 65;

Reşidüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 133; Sağlam, 2018, s.97-98).Bu diplomatik münasebetin kurulması hakkında da bazı görüşler mevcuttur. Buna göre Ahmed Teküdar İlhanlı tahtına oturduktan sonra ilk kurultayını gerçekleştirdi. Kurultayda, Memlûklara karşı yeni ve büyük bir ordu gönderilmesi yönünde bir karar çıkmış olmasına rağmen, Sultan Ahmed'in baskısıyla oybirliği ile alınan bu karar tekrar gözden geçirilerek değiştirilmiş ve Memlûklar üzerine ordu gönderilmesinden vazgeçilmişti. Muhtemelen Sultan Ahmed artık Memlûklara karşı kemikleşmiş düşmanlık siyasetinin bir işe yaramadığını görmüş ve Müslüman olması sebebiyle de iki devlet arasındaki ilişkileri düzenleyip barış tesis etmek için diplomasiye öncelik vermişti. Onun bu kararı almasında Şeyh Abdurrahman'ın çok büyük etkisinin olduğu da bilinmektedir (Kanat, 2002, s. 236). Bu vesileyle Memlûk hükümdarına bir mektup gönderildi. Mektup şu şekildedir:

Bismillah

Er-Rahman Er-Rahîm

Bi kuvvetillahi

Teâlâ (Yüce Allah'ın kuvveti ile)

Bi İkbâl-i Hân

Ferman-ı Sultan Ahmed

Mısır Sultanı'na: Bundan sonra bilinmelidir ki, Allah Teâlâ önceden gelen inayeti ve hidayet nuruyla bizi gençliğimizin başında, delikanlılık çağımızda Rubûbiyetini kabul etmeye, birliğine iman etmeye ve Muhammed'in —salât ve selam onun üzerine olsun peygamberliğini tasdik etmeye, salih kullarına ve velîlerine güzel bir itikatla bağlanmaya yönlendirdi. Zira "Allah kime hidayet dilerse, onun göğsünü İslam'a açar." O zamandan beri dinin yüceltilmesine, İslam'ın ve Müslümanların işlerinin ıslahına meyilli olduk. Nihayetinde yüce babamızın ve büyük kardeşimizin ardından saltanat bize ulaştı. Bu da bize ilahi lütufların cilbabları (örtüleri) ve incelikleriyle, Allah'ın bol nimetleri ve ihsanlarıyla umutlarımızı gerçekleştirdi. Bu hükümdarlığı bize bahşetti ve onun cevherini (yani yönetimini) bize hediye etti. Mübarek kurultay—ki görüşlerin olgunlaştığı bir meclistir— tüm kardeşler, evlatlar, büyük emirler, ordu komutanları ve bölge liderleri bir araya geldiler. Hepsi, büyük kardeşimizin daha önce verdiği kararı uygulamak üzere fikir birliğine vardılar. Bu karar, yeryüzünün genişliğiyle dahi sığamayacağı kadar çok olan ordumuzdan büyük

bir kısmını o tarafa göndermekti. Onların gücü öylesine büyüktü ki, dağlar önlerinde eğilir, sert taşlar bile yumuşardı. Onların kararlarını ve arzularını düşündüğümüzde, bunun bizim içimizdeki genel iyiliği gözetme arzusuyla örtüşmediğini gördük. Bu arzunun özünde, İslam'ın alametlerini güçlendirmek, elimizden geldiğince sadece kan dökülmesini engelleyen, halkı yatıştıran ve ülkeler arasında güven ve huzur esintileri yayan kararlar almak vardır. Böylece Müslümanlar tüm şehirlerde şefkat ve iyilik yurdunda rahat ederler. Allah'ın emirlerine saygı ve O'nun kullarına şefkatle bunu gözetiyoruz.

Allah bize fitneleri bastırma ve bu ateşi söndürme konusunda ilham verdi. Bu görüşü ileri sürenlere, Allah'ın bize ilham ettiği hak yolu bildirip, dünyanın hastalığını iyileştirecek ilaçları öncelememiz gerektiğini ve zor tedavilerin ertelenmesi gerektiğini anlattık. Biz, kılıçlara sarılmayı hemen istemeyiz; bu ancak gerçeğin açıkça ortaya konmasından ve delillerin sunulmasından sonra olur (Kalkaşendî, 1914, s.65- 66).

Islah ve başarı yollarını araştırmamızda gördüğümüz faydalar azmimizi güçlendirdi. Din işlerinde bize destek olan ariflerin önderi Şeyh Kâmilüddin Abdurrahman'ı gönderdik. O, çağrımıza kulak verenler için Allah'ın rahmeti, karşı çıkanlar ve isyan edenler içinse gazabı olacaktır. Ayrıca, bu parlayan devletin güvenilirlerinden olan Kadı'l-kudat Kutbu'l-Mille ve'd-Din ile Atabek Behaeddin'i de gönderdik. Onlar da bizim yöntemimizi onlara anlatacak, tüm Müslümanlara yönelik güzel niyetimizi göstereceklerdir. Böylece onlara Allah'ın bize bağışladığı açık bir basiretle hareket ettiğimizi, İslam'ıntabii yaradılıştan gelen güzel ahlaklar olduğu kendilerinden gizli kalmaz. Allah Teâlâ, kalplerimize hakkı ve ehil olanları takip etmeyi, hayrı öncelemeyi, ihsan sebeplerini yaymayı ilham etti. Bu, Allah'ın tüm insanlara büyük bir nimeti olup, başka hâllere bakarak bu nimetlerden mahrum bırakılmamalıdır; çünkü Allah her gün yeni bir iştedir. Eğer onların gönülleri, güven duyacakları bir delile ya da ulaşmak istedikleri hedefe götürecek bir kanıta ihtiyaç duyuyorsa, bizim işlerimizden çıkan sonuçlara, yayılan haberlere ve her yere ulaşan etkilere baksınlar.

Biz, Allah'ın tevfikiyle dinin sancaklarını yükseltmek ve onu yaymakla başladık. Herkese İslam'ı ulaştırmakta öncü olduk; Muhammedî şeriatın esaslarını, Ahmedî adalet kanununa uygun şekilde yücelttik ve ona hürmet gösterdik. Halkın gönlünü sevindirdik, kötülük yapan herkesi affettik, suç işleyeni bağışladık ve "Allah geçmişi affetsin" dedik. Müslümanların vakıflarını —camiler, türbeler, medreseler— düzenledik; harap olmuş dinî yerleri onardık, gelirlerini usulüne göre hak

sahiplerine ulaştırdık ve vakıf şartlarına aykırı bir müdahaleyi yasakladık.

Hacılar için büyük bir hürmetle hazırlık yaptık; yollarını güvene aldık, kafilelerini yola çıkardık. O diyarlara gidip gelen tüccarların yollarını açtık, seyahatlerini diledikleri gibi yapmaları için imkân sağladık. Askerlere, yol bekçilerine ve sınır görevlilerine, bu tüccarların geliş gidişlerine engel olmalarını kesinlikle yasakladık.

Bir keresinde bir karakol görevlisi, casus olduğunu düşündüğü birini —fakir kılığında olduğu için— yakaladı. Normalde öldürülmesi gerekirdi, ancak biz Allah'ın haram kıldığını haram sayarak onu öldürmedik ve geri gönderdik. Casusluk faaliyetlerinin Müslümanlara verdiği genel zararı gizlemek mümkün değildir. Çünkü askerlerimiz onları genelde fakir, zahid ve dindar kılığında görür; bu da bu gruplara karşı su-i zan doğurur ve birçok masum insan öldürülür ya da eziyet görürdü. Fakat çok şükür ki, bizim iznimizle ticaret yolları açıldı, tüccarlar gidip gelmeye başladı ve artık bu tür faaliyetlere gerek kalmadı.Eğer onlar bu işleri ve benzerlerini dikkatlice düşünürlerse, bunların ne kadar asil ve doğuştan gelen güzel ahlaklar olduğunu anlayacaklardır.

Gösteriş ve yapaylık çıplaklıktır. Durum bu şekilde olduğuna göre, muhalefeti gerektiren nedenler ortadan kalkmıştır. Zira eğer bu nedenler İslam'ın sınırlarını koruma ve savunma yollarıysa, artık Allah Teâlâ'nın lütfuyla bizim devletimizde apaçık nur ortaya çıkmıştır. Eğer önceki bazı sebeplerden kaynaklanıyorsa, artık şimdi doğru yolu arayanın bizde yüksek bir makamı ve güzel bir dönüşü olacaktır. Biz aradaki perdeyi kaldırdık, kesin sözü söyledik. Onlara yöntemimizi ve Allah Teâlâ'ya halis bir niyetle yeniden başlatmaya azmettiğimiz yönü bildirdik. Bütün askerlere, bu yoldan başka bir şekilde hareket etmeyi yasakladık; Allah'ı ve Resulü'nü razı etmek için… Bu sözlerin satırlarında kabul ve hoşnutluk izleri görünsün, ümmet bu söz birliğiyle rahat etsin, ayrılık ve kargaşanın karanlığı birlik nuruyla dağılsın. Gölgesinin bereketiyle çöller ve şehirler nimet bulsun, cehalet yüzünden boğaza kadar gelen kalpler ferahlasın. Geçmiş suçlar affedilsin. Eğer Allah, Mısır sultanını da dünya düzeni ve insanlık işlerinin ıslahına muvaffak ederse, artık ona düşen, kopmaz kulpa (yani İslam'a) sarılmak ve en doğru yolu izlemektir: İtaat ve birlik kapılarını açmak, samimiyeti yaymak… Öyle ki bu memleketler ve diğer bölgeler imar görsün, ayaklanan fitneler sönsün, keskin kılıçlar kınına girsin. Halk, huzur yurduna ve barış bahçelerine yerleşsin. Müslümanların boynundaki zillet zincirleri çözülsün. Ama eğer Allah'ın rahmetinden gelen bu lütfa karşı kötü zan galip gelir ve bu nimetin farkına varılmazsa, yine de Allah bizim gayretimizi

kabul eder, özrümüzü kabul eder. Zira biz "Biz, bir peygamber göndermedikçe azap ediciler değiliz" (İsra,15) ayetinde belirtildiği gibi, gerekeni yapmış olduk. Allah Teâlâ doğruya ve başarıya ulaştırandır. O, ülkeler ve kullar üzerinde egemen olandır, inşallah (Kalkaşendî, 1914, s. 67-68).

Bu mektubu incelediğimizde; giriş kısmında Ahmed Teküdâr'ın Müslümanlığı övülmekte ve dindaş olduklarına işaret edilmektedir. İlhanlı devlet adamlarının Suriye üzerine düzenlenmesini istediği askeri bir sefere Müslüman kanı dökülmemesi için mani olduğunu ancak savaş kararının gelecek cevaba göre alınacağını üstü kapalı bir tehditle belirtmiştir. Müslüman olmasının gereği olarak camiler inşa ettiğini, şer'i kanunların uygulandığını, hac yollarının güvenliği başta olmak üzere tüccarın güvenli şekilde seyahat etmesi için yaptığı hizmetleri anlatmıştır. İlhanlı-Memlûk mücadelesinin din farklılığından kaynaklandığını artık bunun ortadan kalkması gerektiğinden de bahsetmiştir. Tegüder iyi ilişkilerin başlaması adına yakaladıkları Memlûk casuslarını öldürmediğini, iyi niyet göstergesi olarak ülkelerine sağ salim gönderdiğinden bahsetmiştir (Sağlam, 2018, s. 98-99).

Ayrıca konu hakkında araştırmalar yapmış olan batılı tarihçi Adel Allouche, yaptığı analizler çerçevesinde bu mektuplaşmanın iyi niyet göstergesi olmadığını vurgulamıştır. Aslında bunun Kalavun'un itaati altına girmesini talep eden hatta bunu İslami kılıfa uygun yapılmış bir tehdit bir uyarı mektubu olduğu üzerinde durmuştur.Yine mektubun sonunda Teküdâr; itaat edilmediği takdirde olacaklardan biz sorumlu değiliz, şeklinde çok açık bir tehditte bulunmuştur. Sultan Kalavun'un adı geçmeden "Mısır Sultanı" şeklinde geçiştirilirken Tegüder'in ismi sayfanın başında ve tek bir satırda tek başına geçmektedir. Dolayısıyla burada karşılıklı barış yapılacak bir devlet başkanından ziyade tâbiliği istenen muhatap bir devlet adamı söz konusudur. Ayrıca Tegüder'in, kurultayda İlhanlı devlet adamlarının Suriye üzerine sefer düzenlenmesi şeklindeki kararını engellediği ifadesini de bir çeşit korkutma şeklinde yorumlamak mümkündür (Sağlam, 2018, s. 99).

Vassaf'ın kayıtlarına göre Sahib-i Divan Şemseddîn Cüveynî, bir mecliste padişaha artık sultanın İslam dinini yüceltmeyi amaçladığına göre, Mısır sultanıyla dostluk temelleri atmalı ve uzun yıllara dayanan düşmanlığa unutmalıdır. Kılıçlar kınına girmeli ve tüccarlar gidip gelmeye başlamalıdır dedi. Bu sözler maslahat gereği olduğundan Şeyh Kemaleddîn Abdurrahman'ın elçilik vazifesiyle gidip Sultan Ahmed'in İslam'a girdiği haberini Mısır hükümdarına iletmesi hükmolundu. Ardından, büyük kadılardan Kutbeddîn Şirazî ile Atabeg Pehlivan da şu içerikteki bir mektupla Kahire'ye gönderildiler: Yüce Allah bizi çocukluk çağımızın başlarında

hidayete erdirerek, Onun rabliğine ve Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğine iman etmemizi nasip etti. O günden beri daima dinin kelimesini yüceltmeye ve Müslümanların işlerini ıslaha gayret ettik. Babamızdan bize padişahlık geçince, kardeşler, oğullar, emirler, büyükler ve ordu kumandanlarının istişare meclisi olan mübarek kurultay huzurumuzda toplandı. Hep birlikte, büyük kardeşimizin oraya büyük bir ordu göndermeye dair görüşünü uygulamakta ittifak ettiler. Fakat biz, bunu kendi düşünce ve inancımıza aykırı bulduk. Çünkü amacımız İslam şiarını güçlendirmek olup, kararımız mümkün mertebe kan dökmekten kaçınmaktır. Özellikle bu mektubu göndermemizdeki asıl sebep, Şeyhülislam, ariflerin önderi olan zatın bize rehberlik etmesidir. Zira kendisi, dini işlerde bizim en hayırlı yardımcımızdır.Bunun üzerine, bu devletin güvenilirlerinden olan Kıdvetü'l-Mille ve'd-Din Kadı'l-Kudât ile Atabeg Bahâüddîn'i elçilik ile gönderdik ki yolumuzu size tanıtsınlar ve İslam'a girişimiz ile imanımızı size bildirsinler. Hükümdar bu mektupla birlikte müjdeler verip bütün işlerini bir bir anlattı. Bu mektup 681 yılı Cemaziyelevvel ayının sonlarında yazıldı (Şîrazî, 1346, s.70-71).

2.3.1.4. Memlûk Sultanı Kalavun'dan Ahmed Teküder'e Gönderilen Mektup

Bu mektup, inşa kâtiplerinden biri olan Nâsırüddin Şâfi' b. Ali b. Abbâs tarafından 681/1282 yılı Ramazan ayında kaleme alınmıştır. Yazı dili, daha önce belirtilen üslupta olduğu gibi, "biz" zamiriyle yazılmış; muhataba ise "onlar" şeklinde hitap edilmiştir.

Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

Yüce Allah'ın Kudretiyle

Sultan El-Melik El-Mansûr'un Devletinin Yükselişiyle

Kalavun'un, Sultan Ahmed'e Sözleridir

Allah'a hamdolsun; O ki bizimle ve bizim için hak yolunu apaçık kıldı.Ve (Kur'an'daki şu ayeti gerçekleştirdi): ***"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde, insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiklerini görürsün" (Nasr:1-2).****Ve salât-u selâm, Rabbimizin en üstün kıldığı, bizim peygamberimiz Muhammed'in üzerine olsun...*

Her ümmetini kurtaran peygambere ve Rabbiyle münacatta bulunan her nebiye salât olsun; öyle bir salât ki karanlıkları aydınlatsın. Zira büyük bir hürmetle karşılanan, yüce haberleri barındıran kıymetli mektubunuz elimize ulaştı; içeriğinde

sizin dine girişiniz ve yakın akrabanızdan ayrılışınız (yani İslam'ı seçmeniz) anlatılıyordu. Bu mektup, haberin kendisiyle açılınca —ki bu, herkesin bildiği ve Müslümanlar nezdinde İslam'ınıza dair doğruluğu sabit olmuş bir haberdir— yüzlerimiz Allah'a yönelip dua etti. O'ndan dileğimiz, sizi bu doğru sözde sabit kılması ve bu dine olan sevgi tohumunu kalbinizde öyle yeşertmesidir ki; Allah, en sert topraklardan en güzel bitkileri nasıl çıkarıyorsa, sizde de öyle bir iman neşvünema bulsun.

Ayrıca, gençlik çağlarınızın başından beri ihlâs üzere olmanızı, tevhide (Allah'ın birliğine) yönelmenizi, Hz. Muhammed'in (sav) dinine söz, fiil ve niyetle girmenizi düşündükçe derin bir tefekküre daldık. Allah'a hamdolsun ki kalbinizi İslam'a açtı ve size bu yüce ilhamı lütfetti. Bizler, bu sözü ve makamı sizden önce benimseyenlerden olduğumuz için Rabbimize tekrar tekrar hamdettik. Ve her gayret ve cihad meydanında, ayakların titrediği yerlerde bizi sabit kıldığı için ona şükrettik.

Babanızdan ve büyük kardeşinizden sonra, hükümdarlığın size geçmesi, bu büyük nimetin size verilmesi ve Allah'ın sizi imanla temizlediği bu aileye (saltanatıyla) izzet kazandırması ise; şüphesiz Allah'ın, kulları arasından seçtiği kimselere verdiği bir mirastır.

Bu, Allah dostlarına ait müjde veren haberlerin doğruluğunu da teyit eder niteliktedir.

Kardeşlerinizin, büyük emirlerin, ordu kumandanlarının ve ülke ileri gelenlerinin Kurultay Meclisi'nde (muhtemelen bir kurultay) bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmalarından ve fikirlerinin, büyük kardeşinizin daha önce orduların bu tarafa gönderilmesi yönündeki görüşüne dayanmasından ve sizin de onların görüşlerini dikkatlice değerlendirmenizden sonra bu fikirlerin içinizdeki düşünceye aykırı olduğunu fark ettiğinizden söz etmişsiniz. Zira sizin maksadınız barıştır, düşünceniz ıslah üzerinedir. Siz o ateşi söndürdünüz, o fitneyi bastırdınız.

İşte bu, halkına karşı şefkatli ve onları düşünen takvalı bir hükümdarın işidir; olacakları önceden gören, derin görüşlü bir liderin tutumudur. Aksi takdirde onları eğer onların görüşleri kendilerini aldatmaya sevk etseydi, bu durum ikinci bir saldırıya (yeni bir savaşa) sebep olabilirdi. Ancak o (yani Sultan Ahmed), Rabbinden korkan, nefsini hevâdan (arzularından) alıkoyan biri gibi davrandı; ne sapıtmış birinin sözünü benimsedi ne de azgınların fiilini takip etti.

Onun, savaşmaya acele etmekten hoşlanmadığını, ancak hakikatin ve delilin açıkça ortaya konulmasından sonra harekete geçmeyi tercih ettiğini söylemesi ise;

onun imana katılmasıyla birlikte, bizim delilimiz onun deliliyle birleşmiş oldu. Oysa bu açık hakikat yoluna sırt çeviren tiranlar karşısında bizim ve onun delilimiz artık ortaktır. Zira Allah ve bütün insanlar biliyor ki, bizim kıyamımız (ayağa kalkışımız), bu dini yüceltmek içindir. Bizim cihadımız ve gayretimiz yalnızca Allah içindir. Ve madem o da bizimle aynı dine girmiştir, kinler ortadan kalkmış, hileler yok olmuştur. Düşmanlıkların kalkmasıyla yardımlaşma (birlik) sağlanır. İman, tıpkı bir bina gibidir; parçaları birbirini kuvvetlendirir. İman kalesini ayakta tutan, her yerde dostlarla dost, her beldede komşularla komşudur.

Bu büyük kazançların, ariflerin önderi, Şeyhülislam Kemaleddin Abdurrahman'ın isminin anılmasıyla birlikte gelmiş olması ise, ondan önce bu kadar büyük bir keramet görülmediğini göstermektedir. Umut edilir ki onun ve tüm salihlerin bereketiyle her İslam yurdu gerçek bir istikamet ve barış yurdu olur. Böylece imanın tüm şartları tamamlanır ve İslam birliği en güzel haliyle yeniden tesis edilir. Onun bu istikrarın başlangıcında sahip olduğu manevi kıymet yadsınamaz; çünkü onun bereketiyle her hak yerini bulacaktır.

Kadılar kadısının ve dinin kutbu olan kişi ile Emirü'l-Ümera Behaeddin'in, bu yüce ve anlamlı mektupları ulaştırma konusundaki görevleri ise en güzel şekilde yerine getirilmiştir. Onlar gelip, onun (Sultan Ahmed'in) halinden, düşüncelerinden, bakış açılarından her güzel sözü tekrar etmişlerdir. Her sözü şükre ve övgüye değerdi; söyledikleri sanki Ahmed'in (Ahmet b.Hanbel) Müsned'indeki sahih hadisler gibi senetliydi.

Eğer insanlar, sevginin ve dostluğun güzel temelleri üzerine kurulması için bir delil görmek isterlerse, onun emirleri konusundaki tutumuna, adaletle giriştiği işlerin kaynaklarına ve sonuçlarına bakmaları yeterlidir.

Kalp ve dille ihsan etmek, zamanları ıslah ederek öne geçmek, işte bunlar, mülkünün devamını isteyen bir hükümdarın vasıflarıdır. Zira hükümdar, mülkü eline geçirince adaletle hükmetti, ne düşmanlık edenin kınamasına kulak verdi ne de adaletli olanın kınamasına. Her ne kadar bu yapılanlar güzel fiiller ve dillerin dua ile dile getirdiği sevaplar olsa da, bunlar aynı zamanda yerine getirilmesi gereken görevlerdir. Ve o (Sultan Ahmed), öyle bir kişidir ki, ne bir başkasını geri bırakır ne de sadece kendisiyle yetinir; bu işleri sonraya bırakmaz. Büyük bir hükümdarın övüncü, memleketler, bölgeler ve kaleler vermek ya da mülkünü sağlamlaştırmak için en kıymetli şeyini feda etmekle olur.

Askerlere, sınır bekçilerine ve uç bölgelerdeki şıhnelere (yerel yöneticilere)

başkalarına zarar vermeyi yasaklaması, gelenlerin ve gidenlerin yollarının temiz tutulmasını kesin şekilde emretmesi meselesine gelince: Bu emrinin bize ulaşmasından itibaren biz de Halep, Rahbe ve Ayıntab'daki tüm valilere aynı şekilde emir verdik. Yine sınır boylarındaki tüm komutanlara da bu doğrultuda talimat gönderdik. Zira iman bir olunca, yeminler de bağlanmış olur; o zaman bu tür hükümleri kesinleştirmek zorunlu olur ve bütün diğer hükümler bunun üzerine bina edilir.

Casus kılığına giren ve sonra serbest bırakılan o fakire gelince, bazı sahte dervişlerin casusluk niyetiyle fakir kılığına girmeleri yüzünden birtakım gerçek, salih dervişlerin şüpheyle taşlanarak öldürülmesi, bu tarafın hatasıdır. Bu kapı onların tarafından gizlenmiş, gerçek niyetleri göz önüne serilmemiştir. Valiler onlardan bir grup yakalayıp sorgulasa da, üzerlerindeki dervişlik örtüsünü kaldırmamış, fakirliğin kisvesini sorgulamamışlardır.

Ve "söz birliği sağlanırsa, dünyada barış ve düzen hâkim olur" ifadesine gelince:

Birlik kapısını çalan kimseye kimse engel olamaz. Barışa yönelen kimse ne sapmıştır ne de yanlış yapmıştır. Mücadeleden yüz çeviren kişi, el uzatarak barışa yönelen gibidir. Barış her ne kadar hükümler içinde en yücesi olsa da, üzerine inşa edileceği birtakım esaslara ihtiyaç vardır. Bu esaslardan faydalar çıkarılır ve anlamı öğrenilir. Kitabında yer alan hususlar ise, barış sağlansın ya da sağlanmasın, herkes için gerekli genel prensiplerdir. Ancak yine de bazı işler vardır ki mutlaka hükme bağlanmalıdır.Bu işler barış ahitlerinin zincirlerine dizilir ve sağlam temellere oturtulur. Bu mesajlar, bizzat getiren elçiler vasıtasıyla sözlü olarak da iletilmiş olup, ağızdan çıktığında kulaklar tarafından kabulle karşılanmıştır. Onun dine girişinin anlamı, iman edenler safına katılması ve yaydığı adalet ve ihsan; her dilde meşhur olan güzel yönetimi sebebiyle, bu konuda hamd ve minnet Allah'a aittir. Bu durumda kendisinden bir minnet beklenmez. Zira Yüce Allah, Resulüne (s.a.v) İslam'a girmesiyle övünenler hakkında şöyle buyurmuştur: ***"De ki: Müslüman olduğunuz için bana minnet etmeyin; bilakis Allah, sizi imana eriştirdiği için size minnet etmektedir." (Hucurât, 17)***

Sözlü görüşmelerde ifade edildiğine göre, Allah ona öyle bir nimet vermiştir ki, başka birinin elindeki toprak veya mala göz dikmeye ihtiyaç duymaz hale gelmiştir. Eğer birlikte hareket etme konusunda bir istek varsa, güvenlik zaten sağlanmıştır. Cevap şudur: Eğer bazı meselelerde karşılıklı bir uzlaşma sağlanırsa, dostluk ve birlik tamam olur. O zaman Allah ve insanlar görürler ki, düşmanlarımız

nasıl zelil hale getirilmiş, dostlarımız nasıl yüceltilmiştir. Nice dostlar vardır ki, babadan ve kardeşten daha vefalıdır. Nitekim Muhammedî dinin işi, sahabenin yardımıyla tamamlanmış, İslam'ın ilk döneminde güç kazanmıştır.

Eğer onun isteği birlik kurmaya, güzel dostluklara, karşılıklı yardımlaşmaya ve düşmanların bastırılmasına yönelikse; eğer sırtını yaslayacak güvenilir bir dosta ihtiyaç duyuyorsa — ki bu niyet ortadadır — artık neyin kast edildiği anlaşılmıştır.

Ve yine sözlü olarak belirtildiği üzere: Eğer bizim onun elindeki toprak ve mala yönelik bir hırsımız yoksa o halde Müslümanlara bir faydası olmayacak şekilde saldırılar düzenleyen akıncıları göndermeye gerek kalmaz. Cevaben deriz ki: Eğer oradan gelen saldırılar durdurulursa ve Müslüman hükümdarların sahip oldukları mülk onlara bırakılırsa, halkın öfkesi yatışır, kanlar dökülmez.

O (karşı taraf) ne kadar da layıktır ki: Kendisi bir kötülüğü yasakladığında, aynı kötülüğü kendi de yapmasın; bir şeyi emrettiğinde, kendi de o emre uygun davransın. Hâlbuki şu anda Rum tarafında bulunan "Kangar" bölgesi iyi bir durumda görünse de, elinizdeki topraklarda alınan vergiler size ulaştırılıyor. Ama orada kan döküldü, katliam yapıldı, insanlar esir alındı, kadınlara tecavüz edildi. Hür insanlar köle yapıldı. Ve hâlâ bu zulümler devam ettiriliyor, bu yanlışlardan vazgeçilmiyor.

Sözlü görüşmede ayrıca şöyle denmiştir: Eğer bu akınların durdurulması kesin olarak reddedilecekse, bu kışkırtmalardan vazgeçilmesi düşünülmüyorsa, o zaman bir yer belirlenmeli, karşılaşma orada gerçekleşmelidir. Ve Allah, dilediğine zaferini verecektir. Cevap olarak denir ki: İki ordunun daha önce birkaç defa karşı karşıya geldiği yerler, önceki kavimlerden kalanlar tarafından artık uğranılmayan, terk edilmiş yerler haline gelmiştir.Çünkü o gün yaşanan felaketin yeniden yaşanmasından korkulmuştur. Buluşma vakti ise ancak Allah katında bilinir; kimse tarafından kesin olarak tayin edilemez. Zafer ancak Allah'tandır; kudret veren O'dur, sadece plan yapanın değil. Biz, tesadüfî fırsatları bekleyenlerden değiliz; gözünü başka bir yere dikenlerden de değiliz. Zira zafer anı, ancak ansızın gelen bir an gibidir; Allah dilerse gerçekleşir. Allah Teâlâ bu ümmetin selameti için hayırlı olanı nasip edendir ve her türlü iyilik ve nimetin tamamlayıcısıdır — inşallah.

Bu yazı, altı yüz seksen bir (681/1282) yılı Ramazan ayının başında yazılmıştır.

Hamd yalnızca Allah'adır. Salât ve selam Efendimiz Muhammed'e, ailesine

ve ashabına olsun. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir (Kalkaşendi, 1914, s. 237-241).

Memlûk hükümdarı Kalavun'un Sultan Ahmed'e gönderdiği cevabi mektupta dikkat çeken hususlar bulunmaktadır. Öyle ki cevabi mektupta Sultan Ahmed'in Müslüman olmasını ve tahta cülusunu tebrik ederek başlayan Sultan Kalavun, kurultayda çıkan Memlûklara karşı savaş kararının değiştirmesinin dindar bir hükümdara yakışan bir davranış olduğunu söyleyerek, bu sayede Tegüder'in kendi tebaasının güvenliğini sağladığını ve İlhanlı ordusunun hayallere kapılıp kahramanlık gösterisinde bulunmaya kalkışması durumunda bu hareketlerinin onlara müthiş bir başarısızlığı tattırabileceğini belirtmekteydi (Kanat, 2002, s. 240).

2.3.1.5. İlhanlıların Mektup Yazımında Kullandıkları İkinci Yöntem

Besmele tümüyle tek satır olarak yazılır, hemen altına ortalanmış şekilde "Allah Teâlâ'nın kudretiyle" ve ardından "Muhammedî ümmetinin uğurlu eliyle "ifadeleri yazılırdı. Sonra altına biraz genişletilmiş biçimde, iki yana taşacak şekilde "Ferman-ı Sultan Falan"yani "Sultan Falan'ın sözü" yazılırdı (Kalkaşendi, 1914, s. 64).

es-Safedî de, Moğol Hanlarının Müslüman olduktan sonra uyguladıkları mektup diplomasisinde kullanılan yöntem ve üsluba Ebu Said döneminde Memlûklara gönderilen mektubu örnek olarak göstermiştir. Bununla ilgili olarak es-Safedî şu kıymetli bilgileri vermektedir:

"Halk arasında ona "Ebu Said" denilirdi; ancak bunun bir künye olduğu söylenmişse de, doğrusu, bunun bir özel isim olduğudur. Ben, Sultan Melik Nasır Muhammed'e gelen mektuplarında da böyle gördüm: Altın yaldızlı unvanlarının üzerine, üstün kalite lacivertle "Busaid" yazılmış, altınla da süslemeler yapılmıştı. Kendisiyle Mısır hükümdarı arasında barış ve uzlaşı sağlanınca, Sultan ona mektupla ilk yazıyı göndermek istedi. Bu sebeple Sultan, sır kâtibi olan Kadı Alâeddin bin el-Esir'e mektubu yazmasını emretti. Ancak Kadı Alâeddin ona şöyle dedi: "Ey efendim, eğer mektupta kendimiz için 'köleniz' diye yazarsak, o karşılık verirken 'köleniz' demez; eğer onun babası veya kardeşi gibi ifadeler yazarsak bu da çirkin olur." Bundan bir ay sonra Sultan ona şöyle dedi: "Ey efendim, düşündüm de, ismin yazılacağı yere, altınla 'Efendimiz Şeyh Sultan' unvanlarını yazar, ardından tüm yazının üzerine de altınla 'Muhammed' ismini işleriz; bu da fermanlardaki tuğraların tarzına uygun olur."Kadı Alâeddin de buna: "Bu iyi bir fikirdir." diyerek cevap verdi. Böylece mektup bu usulle hazırlandı. Gelen cevapta da her şey bu şekildeydi,

yalnızca "Busaid" ifadesi güzel madenî lacivertle yazılmıştı. Bunun üzerine Sultan: "Biz de aynı şekilde yazalım." dedi. Kadı Alâeddin bin el-Esir de: "Ey efendim... onları taklit etmiş oluruz", diyerek mektuplaşma bu şekilde devam etti, ta ki Allah rahmet eylesin Busaid vefat edene kadar." (es-Safedî, s.68-69).İlhanlıların mektup yazımında kullandıkları yöntemin ikincisine Gazan'ın Muhammed b. Kalavun'a gönderdiği mektubu örnek olarak verebiliriz.

2.3.1.6. Gazan Han'ın Muhammed b. Kalavun'a Gönderilen Mektup Hakkında

700/1301 yılı Zilkade ayında, Gazan'ın elçileri, Emir Nasreddin Ali Hoca, Kadı Kemaleddin Musa b. Yunus ve yol arkadaşları Şam ülkesine geldiler.Onların geldiğine dair bilgi posta yolu ile Halep'ten Kahire'ye geldi. Emir Seyfeddin Karay el-Mansûrî onların hazırlanıp getirilmeleri için emir verdi. Zilhicce ayının on beşinde pazartesi gecesi Cebel Kalesi'ne ulaştılar ve saltanat kapısına getirildiler.Salı gününün sonunda sultanın huzuruna çıkarıldılar. Konuşmacı olan Kemaleddin, barış ve ittifakı arzulayan bir konuşma yaptı. Daha sonra mektup nüshasını çıkardı ve okudu (en-Nüveyrî,2004, s. 265-267; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 286; Özgüdenli,2009, s. 153-154, 209; Sağlam, 2017, s. 176; Ayaz, 2007, s. 12).

Gazan'ın mektubunun yüksek sesle okunmasından sonra, Sultan en-Nâsır, Gazan'ın asıl niyetinin ne olduğuna dair elçi Kâdı Ziyâu'd-dîn Muhammed'e bir takım sorular sordu. Anlaşıldığı kadarıyla, Ziyâu'd-dîn Muhammed, kendisinin, Gâzân ve İlhanlı ileri gelenlerinin esas niyetlerinin "barışın, ticaretin devam etmesi ve yaşamın kutsallığı olduğuna dair bir düşünceye sahip olduğunu bildirmiştir. Gazan tarafından gönderilen bu mektubun okunması ve elçilerle geçen konuşmanın ardından, Sultan bu mektuba cevap yazılmasını emretti. Bu cevap mektubunu yazan kişi İnşâdan sorumlu olan, Kadı Alâeddin Ali ibn'ül-Mevla el-Merhum Fethuddin Muhammed b. Kadı el-Merhum Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzâhir'di. 701 yılının Muharrem ayının yirmi sekizinci gününde (3 Ekim1301) cevap mektubu yazıldı. 701 yılında 28 Muharrem (3 Ekim 1301) Salı günü Sultan en-Nâsır, av için gittiği Abbase'den geri dönerken, es-Salihiyye'de Gazan'ın elçilerinin de katıldığı gösterişli hil'at merasimleri tertip ederek Memlûk ordusunun ihtişamını sergiledi. Elçilerin gördükleri manzara karşısında gözleri kamaştı. Elçilik heyetine ve emirlerden oluşan kalabalık bir topluluğa hil'at giydirildi. Akabinde bolca ihsanda bulunulan İlhanlı elçileri, Memlûklu elçileri eşliğinde yola koyuldular (Nüveyrî, 2004 s. 265-266; Özgüdenli, 2009,s. 210; Sağlam, 2017, s. Sağlam, 2021,s. 176; 222; Ayaz, 2007, s.12).

Gâzân'ın Muhammed b. Kalavun'a Gönderilen Mektup Metni [1]

Bu mektup ikinci usule göre yazılmış bir mektubun nüshasıdır: İran hükümdarı Sultan Mahmûd Gazan tarafından, Mısır ve Şam diyarlarının sultanı el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'a yazılmıştır (Kalkaşendi,1914, s. 64).

Bismillahirrahmanirrahim

Bi KuvvetillahiTeâlâ (Allah Teâlâ'nın Kudretiyle)

ve Muhammedî Milletin Bereketli Eliyle

S u l t a n M a h m u d G a z a n' ı n F e r m a n ı d ı r

Mısır Sultanı Melik Nâsır bilsin ki, geçen yıl askerlerinizden bir grup bozguncu bizim topraklarımızın sınırlarına girdi ve orada Allah'a ve bize olan düşmanlıkları sebebiyle fesat çıkardılar; Mardin ve çevresine saldırdılar. Ellerine geçen halka karşı açıkça Allah'a isyan ettiler. Hayret verici işler yaptılar, korkunç eylemlerde bulundular; Allah'a karşı savaş açtılar ve şeriatın yasalarını çiğnediler. Bu saldırılarından dolayı öfkelendik, zorbalıkları karşısında içimizde bir kin doğdu. Bizi, İslam gayreti sardı ve onların topraklarına girip bozgunculuklarına karşılık vermek için askerlerimizle yola çıktık. O sırada elimizde kim varsa, onlarla birlikte yola koyulduk. Ama bizden henüz bir eylem çıkmadan, kıyımımız duyulmadan önce, peygamberlerin efendisinin yolunu izledik, öncekilerin izinden gittik ve şu ilahi sözü rehber edindik: ***"Ta ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın" (Nisa, 165).*** *Bunun üzerine sevdiğimiz Yakub es-Sükracı aracılığıyla güvenilir kadılar ve imamlar gönderdik. Dedik ki:* ***"Bu, öncekilerin uyarılarından bir uyarıdır. Vakit yaklaştı; onu Allah'tan başka kimse açığa çıkaramaz." (Necm, 56-58)***

Ama siz bu uyarıyı inatla karşıladınız. Hem kendinize hem Müslümanlara zarar verdiniz. Hükümdarların güzel yolunu terk ettiniz, sabrımızı zorladınız, azgınlığınızda ısrar ettiniz. Ama sonunda Allah bize zafer nasip etti ve kendi içinizde O'nun hükmünü gördünüz. ***"Allah'ın tuzağından güvende mi oldular? Allah'ın tuzağından ancak hüsrana uğrayanlar emin olur" (A'râf, 99).*** *Biz sandık ki sizler durumu anladığınızda, işin vardığı noktayı gördüğünüzde, önceki davranışlarınızı telafi eder, bozduğunuzu onarırsınız ve özrünüzü bize yönlendirirsiniz. Belki Mısır'a girdiğinizde, bu meseleyi düzeltmek üzere elçiler gönderirsiniz diye düşündük. Bu nedenle biz de Şam'da hareket etmeden kaldık; durumun netleşmesini bekledik. Ama*

onlar durumlarını düzeltmek için harekete geçmekten geri durdular, tereddütle oyalanıp kesin adım atmaktan kaçındılar.

Sonra, biz kendi ülkemize döndükten sonra bize ulaştı ki, onlar askerlerin ve halkın kalbine birtakım şeyler atmışlar, İslam'a verdikleri zararı telafi etmeye niyetlenmişler ve demişler ki: "İleride Halep ve Fırat civarında onlarla karşılaşacağız, tek hedefimiz de bu olacaktır." Bunun üzerine biz de askerleri topladık, onları karşılamaya doğru yola çıktık ve Fırat'a ulaştık. Orada onların söylediklerinin gerçekleşmesini bekledik. Dedik ki: "Belki gelirler, kim bilir." Ama ne bir umut ışığı göründü, ne bir sabah doğdu. Sonra Halep'in sınırlarına geldik, bu gecikmelerine hayret ettik. Düşündük ki eğer büyük ve kahredici ordularımızla ilerlersek, geçtiğimiz yerlerde şehirler yıkıma uğrayabilir, kaldığımız yerlerde düzen bozulur, halk zarar görür, ülke harap olur. Bunun üzerine, şehirlere acıdığımızdan, Allah'ın lütfuna olan umudumuzdan dolayı geri döndük. Ve şimdi biz, zafer kazanmış askerleri toplamaya, meşhur kararlılığımızı bilemeye, mancınıklar ve kuşatma araçları hazırlamaya meşgulüz. Uyarıdan sonra ki ***"Biz peygamber göndermedikçe azap etmeyiz" (İsra, 15),*** *harekete geçmeye niyetliyiz.*

Bu mektubu taşıyan büyük emir Nâsırüddin Ali Hoca ve büyük imam, kadıların başı Cemâleddin Musa bin Yusuf'tur. Onlara yüz yüze söylediklerimizi aktardık. Bizim onlara söylediklerimize güvenin, çünkü onlar divanımızın güvenilir önde gelenlerindendir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: ***"Artık Allah'ın hücceti (delili) tamam olmuştur. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi." (En'am, 149).*** *Bize hediyeler ve armağanlar hazırlayın. Zira uyarıdan sonra artık özür geçerli değildir. Eğer bu toprakları kurtarmazsanız, Müslümanların kanları ve malları onların beceriksizliği yüzünden heder olacak, Allah katında da bu ihmalleriyle sorumlu olacaklardır (Kalkaşendi, s. 70).*

Sultan, halkının işine dikkatle baksın. Zira Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Allah, bir kimseyi ümmetimin işlerinden bir işin başına getirirse ve o kimse ihtiyaçlarını, dertlerini ve yoksulluklarını göz ardı edip halktan perde gerisine çekilirse, Allah da onun ihtiyaçlarını ve dertlerini göz ardı eder."*** *Artık uyarı yapan mazeret sahibidir, uyaran da adaleti yerine getirmiştir.*

Ve selam,

Doğru yola uyanların üzerine olsun– yedi yüzüncü yılın Ramazan ayının ortalarında, Kürt dağlarında [yazıldı] – ve hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur, salât ve selâm efendimiz [Muhammed] Mustafa'ya, onun âline, ashabına

ve tertemiz soyuna olsun (Nüveyrî, 2004, s. 265-266; Kalkaşendî, 1914, s. 69-71).

Memlûklu Sultanına mektup okunduktan sonra, sultan cevap yazılması emretti ve cevap yazıldı. Bu [cevap yazan] kişi İnşadan [devletin yazı işlerinden] sorumlu olan, Kadı Alâeddin Ali ibn'ül-Mevla el-Merhum Fethuddin Muhammed b. Kadı el-Merhum Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzâhir'di Sultan Salihiyye'de Gazan Han'dan gelen elçiler için ev hazırlattı, onlara ikramda bulundu ve onları donattı. Gazan Han'dan gelen elçileri, yanlarında onlara eşlik edecek Memlûklu elçiler ile gönderdi. Elçiler 701 (1301) yılında yola çıktılar (Nüveyrî, 2004, s. 265-267; Sağlam, 2017, s.176,186).

Gazan Han Tarafından Gönderilen Mektubun İçeriği Hakkında Değerlendirme

Gazan'ın mektubunun giriş kısmında değindiği, Mardin ve çevresinde yaşanan olaylar, İlhanlıların Anadolu eski umumi valisi Sülemiş'in Mardin ve çevresinde yaptığı yağma faaliyetleri ile ilgilidir. Mektupta, Şam bölgelerinden gelen bazı askerlerin Mardin'e akın yaptığını ve bu durumun, karşılık vermeyi gerektiren bir hamiyet duygusunu (onur, öfke, sahiplenme) doğurduğunu belirtmektedir (Kalkaşendî, 1914, s. 242-243; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 277; Özgüdenli,2009, s.209). Gazan'a isyan eden Sülemiş, başarısız olunca Memlûklara sığınmış, ailesini getirmek için İlhanlı topraklarına girmiş ve Mardin'de yağma faaliyetlerinde bulunmuştur (en-Nüveyrî,2004, s.236,237; Özgüdenli, 2009,s.137). Gazan Han, Suriye bölgesini ele geçirmesinin gerekçesi olarak bu olayı öne sürmüştür [2]. (Özgüdenli, 2009,s.137, 207; Sağlam, 2017, s. 80,83; Sağlam, 2021, s. 206). Fakat Sülemiş henüz isyan etmeden önce, Gazan Han'nın Sülemiş'i, Suriye'nin ele geçirilmesi için görevlendirmiştir (Yiğit, 2015, s.71; Sağlam, 2017, s. 78). Ayrıca Memlûklardan kaçarak Gazan Han'a sığınan emirlerin Suriye Seferi için kendisini cesaretlendirdikleri de bilinmektedir (Özgüdenli, 2009, s. 207, 208; Sağlam, 2021, s. 208). Dolayısı ile Suriye'ye hâkim olma düşüncesi Sülemiş isyanından önce de İlhanlıların gündeminde olan bir konuydu (Özgüdenli,2009,s. 207; Sağlam, 2017, s. 77-78; Sağlam,2021,s. 207; Güneş, 2021, s.791-793).

Gazan Han'ın mektubunun baş kısmında diplomatik teamüller gereği Memlûk Sultanı için saygı ve yüceltme ifadeleri kullanılmakla beraber, ilerleyen kısımlarda, sultanın şahsında Memlûk askerleri için, aşağılama, kötüleme, suçlama ifadeleri kullanılmakta hatta''Allah'ın dinine karşı gelme, Şeriat'ın namusu çiğneme'' gibi ağır ve suçlayıcı ifadeler söylenilmektedir [3]. Ayrıca onların (yani

Müslüman askerlerin) sapkınlıkta ısrar etmelerine karşı sabrettiklerini ifade etmiştir. Gazan Han kendisini zulümlere karşı çok sabreden bir kişi olarak anlatırken, Memlûk Sultanını ise hükümdarların güzel adetlerini terk eden, halkının görüşlerini dinlemeyen kişi olarak sunmaktadır. Bütün bunlara rağmen karşı taraftan,yaptıkları ihanetten dolayı bir özür ve mahcubiyet duymaları beklentisi içerisinde olduğu da ifade edilmektedir.

Gazan Han'ın, kendini haklı gören eleştirel bir dil ile yazılan mektupta, iddialarını desteklemek için ilim adamlarından yardım alındığı anlaşılmaktadır. Çünkü mektupta sık sık ayet ve hadislere atıf yapılarak iddialar desteklenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca ayet ve hadislerde İslam düşmanları, müşrikler, kâfirler ve münafıklar için kullanılan söz ve ifadeler dile getirilmekte, Gazan Han kendisini İslam'ın savunucusu ve temsilcisi olarak göstermektedir (Kalkaşendî, s. 242-250).

Gazan Han'ın mektupta, kendilerini üstün gördüğü diğer bir konuda askeri güçtür. Kendi ordusu için, ''muhteşem, kahredici, meşhur kararlılığı olan, büyük topluluk, büyük ordu'' gibi ifadeleri kullanırken, Memlûk ordusunu ise korkak, karşılarına çıkmaya cesareti olmayan ve kendilerinden kaçan bir ordu olarak anlatılıp küçümsemektedir. Düşmana karşı psikolojik üstünlük sağlayıp morallerini bozmak için, kendi muzaffer ordusunun şu an asker topladıklarını, savaş aletleri ve mancınık yapımı ile meşgul olduğu, eğer barışın şartları sağlanmazsa, Müslümanların kanının dökülеceğini belirtmiştir. Mektupta İlhanlıların Vâdiü'l-Haznedâr savaşı akabinde yüz günlük bir hâkimiyetten sonra Suriye'den geri çekilmeleri, Dımaşk Kalesi'nin alınamamasına ve bölgede tutunamamalarına değinilmezken, savaştan dolayı, insanların zarar görmemesi, ülkenin harap olmaması ve işlerin aksamaması geri çekilmenin gerekçesi olarak sunulmaktadır (Kalkaşendî, 1914, s. 242-243; Sağlam, 2017, s. 84, 95, 99).

Mektubun son kısımlarına doğru Gazan Han, Memlûk Sultan'ından, bir çeşit tabiiyet veya boyun eğme anlamına gelecek olan değerli hediyeler ve eşyalar yollamasını talep etmektedir. Bu istek de yine kendisinin karşı taraftan üstün olduğunu göstermeye çalıştığı bir taleptir. Eğer bu talepler ve özür yerine getirilmezse akacak Müslüman kanından ve yaşanacaklardan Memlûk Sultanı'nın sorumlu olacağı ve bundan dolayı da Allah katında hesaba çekileceği ifade edilerek tehdit ve korkutma amaçlanmıştır. ''Uyarılan özür diler, uyaran ise adaletli olur'' sözleri ile özür talebi yinelenmiş, barış ve huzur dilekleri ile mektup sonlandırılmıştır (en-Nüveyrî, 2004, s.266; Kalkaşendî, s. 242-243; Özgüdenli, 2009, s. 154; Sağlam, 2017, s. 124, 177).

Gazan Han, Memlûklara yolladığı mektubun cevabını beklemeden diplomatik girişimlerde bulunmuş ve Avrupalı devletlerle ve Papa ile ittifak arayışına girmiştir (Özgüdenli, 2009, s.154; Sağlam, 2017, s. 174,177). Memlûkların Vâdiü'l-Haznedâr Savaşı'nı kaybetmiş olması Avrupa'da büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Kutsal toprakların kurtuluşu için bir umut olmuştu. Bundan dolayı Venedik, Katalonya, Aragon, Ceneviz, İngiltere ve Papalık Gazan Han'a elçiler ve tebrik mektupları yollamışlardır.1301-1303 yılları arasında yaşanan bu diplomasi trafiğinde, İlhanlı- Avrupa ittifakından söz edilerek Memlûklar ortak düşman ilan edilmiştir. Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi sebeplerden dolayı bu ittifak, karşılıklı iltifat ve hediyeleşmeden öteye gidememiş fiiliyata dönüşmemiştir (Özgüdenli, 2009, s.154, 230-232; Sağlam, 2017, s. 177; Sağlam, 2021,s.220,221).

[1] Gazan Han tarafından gönderilen mektubu en-Nüveyrî, Baybars el-Mansûrî, İbn Devâdârî, Kalkaşendî, Makrizî ve İbn-i Tağrîberdî, Yunûni gibi farklı müellifler eserlerinde kaydetmişlerdir. Anlam açısından olmasa da, aralarında bazı kelime farklılıkları bulunmaktadır. bkz. Sağlam, 2021, s. 223; Özgüdenli, 2009, s. 210.

[2] Memlûk askerlerin 697/1298 yılında İlhanlı sınırlarında, Mardin ve çevresinde yaptıkları yağma ve işledikleri suçlar, İslam'a uymayan davranışları Suriye Seferi'nin gerekçelerindendir. bkz. Özgüdenli, 2009, s.137.

[3] Sülemiş ve Memlûk askerlerin 697/1298 yılında İlhanlı sınırlarında, Mardin ve çevresinde yaptıkları yağma ve işledikleri suçlar, İslam'a uymayan davranışlarından dolayı bu sıfatlar kullanılmış olabilir. bkz. Özgüdenli,2009,s.137.

2.3.1.7. Memlûklardan İlhanlılara Giden Diplomatik Mektupların Üslubu

a. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun Tarafından Gazan Han'a Gönderilen Cevap Mektubu

Memlûklu Sultanı tarafından Gazan Han'dan gelen mektuba cevap yazılması emredildi. Bu cevap mektubunu yazan) kişi İnşadan (devletin yazı işlerinden) sorumlu olan, Kadı Alâeddin Ali ibnü'l-Mevla el-Merhum Fethuddin Muhammed b. Kadı el-Merhum Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzâhir'di. Bu mektup en-Nâsır Muhammed'in emri ile 28 Muharrem 701 (3 Ekim 1301) salı günü yazılmış, ayet ve hadislerle süslenmiş, belagat ve edebiyat yönüyle Gazan'ın mektubuna karşı meydan

okuyan bir üslupla kaleme alınmıştır (en-Nüveyrî, 2004, s. 266, 267, 272; Kalkaşendî, 1914, s. 242-243; Sağlam, 2017, s. 187-188; Sağlam, 2021, s. 222, 223).

İmadüddin Ali b. Abdülaziz b. Abdurrahman b. es-Sükkarî, Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî ve Emir Şemseddin Muhammed b. et-Tîtî'den oluşan Memlûk elçilik heyeti ile Gazan'ın elçileri 16 Rebiyülevvel 701 (19 Kasım 1301) pazar günü Hille'de Gazan'ın huzuruna çıktılar.Sorduğu sorulara verilen cevaplardan hoşlanmayan Gazan Han, Memlûk elçilerinin tutuklanıp Tebriz'e gönderilmelerini emretti (Özgüdenli, 2009, s. 153; Sağlam, 2021, s. 222).

Sultan Melik el-Muazzam Nasır'ın, Gazan'a Cevap Mektubu:

Hamd, bizi önce geçenlerin, doğru yolda olanların ve kıyamet gününe kadar iyilikle Peygamberler Efendisi'nin sünnetine uyanların arasına dâhil eden Allah'a mahsustur.

Salât ve selam, Efendimiz Muhammed'e ve ailesine ve Allah'ın, Kur'an-ı Kerim'de imanda öne geçenlerin üstünlüğünü açıkça belirttiği ashâbına olsun. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ve öncüler, öncüler; işte onlar, Allah'a en yakın olanlardır" (Vâkıa Suresi, 10-11).

Sultan el-Melik en-Nâsır'ın devletinin yükselişiyle, Kalavun oğlu Muhammed'in sözüdür:

Sultan-ı Muazzam Mahmud Gazan bilsin ki: Mektubu elimize ulaştı. Biz de kendisine yakışır şekilde karşılık verdik, onu hak ettiği şekilde ikramla karşıladık. Geliş amacına saygı duyduk ve kendisini selamla kabul ettik. Mektubunu, inceliklerini kavramaya çalışan bir anlayışla, hakikatini ortaya çıkarmaya çalışan bir dikkatle inceledik. Ve gördük ki: Mektubu bazı konulara dair kınamalar ve ithamlar içermektedir; bu da bizden bir tür hesaplaşmayı gerektirmiştir. Başka şeylerle suçlanmışken bu davranış için özür beyan etmek ve bazı kimselerin yaptığı bir eylemi herkesin üzerine yıkmak, başka bir deyimle, 'bazılarının suçu herkesinmiş gibi göstermek' mazur görülemez. Oysa Yüce Allah şöyle buyurur: ***"Hiçbir günahkâr, bir başkasının günahını yüklenmez." (En'âm, 164).***

Sınır bölgelerimizdeki piyadelerin Mardin'e yaptıkları baskın ve kendilerine isnat edilen hayret verici işler ve çirkin günahlara gelince; onların bu saldırıyı inkâr ettikleri, bu atak karşısında öfkeye kapıldıkları ve millî gururlarının kendilerini bu

karşı saldırıya yönelttiğini söyledikleri iddia edilmektedir. Bu şekilde, saldırganlıklarını bir mazeretle örtmeye çalıştıkları ve böylece yaptıkları azgınlığa gerekçe aradıkları görülmektedir. Buna cevaben şunu belirtiriz ki: Baskınlar iki taraflı olmuştur ve aramızda el uzatmayı ya da istekleri yatıştırmayı gerektirecek bir barış ya da sulh anlaşması yapılmamıştır. Bu nedenle, elimizi geri çekmeyi ya da hazırlıklı niyetlerimizden vazgeçmeyi gerektirecek bir durum oluşmamıştır. Sizin atalarınızın inkâr ve ayrılıkla dolu tutumları, İslâm'a dost olmamaları ve barış içinde yaşamamaları herkesçe bilinmektedir. Mardin'in hükümdarı ve halkı, ülkelerine ve kullara verdikleri zararı sürekli kılmakta, işledikleri kötülüklerin en büyüğünü üstlenmektedirler. Allah Teâlâ şöyle buyurur: ***"Sizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır." (Mâide, 51).*** *Mademki siz bu olayı cahiliye gururunun bir günahı olarak görmekte ve öç alma isteğinizin buna yöneldiğini belirtmektesiniz, o halde bu niyetinize sadık kalsaydınız yalnızca o bölgelerde bulunan ve bu eylemlere sebep olan kişileri cezalandırır, onlardan intikam alırdınız. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurur:* ***"Kötülüğün cezası, onun misliyle olur." (Şûrâ, 40).*** *Fakat siz, farklı dinlerden derlenmiş ordularla İslam topraklarına yöneldiniz; Hıristiyanlarla birlikte kutsal topraklara ayakbastınız; Beytü'l-Makdis'in (Kudüs'ün) hürmetini çiğnediniz ki orası, Allah'ın Kâbe'sinden sonra ikinci en kutsal evidir ve Allah Resulü'nün mescidinin kardeşidir. Eğer bu saldırının bizim tarafımızdan yönlendirildiğini ve sebebinin bize ait olduğunu iddia ediyorsanız, biz de bu hususta cevabımızı verdik: Aramızda sulh ve barışın bulunmaması, bizi bu yola sevk etmiştir.*

Onların, öncelikle peygamberlerin yolunu izlediklerini ve eski salihlerin izinden giderek elçiler gönderdiklerini iddia etmelerine gelince, biz bu söylemi de dikkatle inceledik ve sundukları ayetleri anladık. Buna cevabımız ise; Bu konuda da şunu belirtmek gerekir ki: Bu elçiler bize ancak çadırlar çadırlarla iyice yaklaşmışken, oklar birbirine isabet etmeye başlamışken, iki taraf da artık birbirinin karşısına dikilmişken ulaştılar. Artık karşılaşmaya sadece bir gün ya da günün bir kısmı kalmıştı. Her iki tarafın mızrakları karşılıklı olarak çekilmiş, her bir taraf düşmanını göz göze görmüştü. Biz öyle kimselerden değiliz ki, bir arzusu belirip de onu terk etsin; ya da barış teklif edildiğinde buna yüz çevirsin. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurur: ***"Eğer onlar barışa yönelirlerse, sen de ona yönel." (Enfâl, 61).*** *Kaldı ki, gönderilen mektubun başlığından bile maksat anlaşılmaktadır. Nitekim Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle demiştir:* ***"İnsan bir şeyi niyet ettiğinde, bu niyet yüzüne ve diliyle sarf ettiği sözlere yansır."***

Eğer bu elçiler, kılıçlar kınlarında huzurla dururken, mızraklar yerlerinde sakinken, oklar gerilmemişken, atlar dizginlenmişken gelmiş olsalardı, elbette

onların sözlerini dinler, cevabımızı da hazırlardık.

Gelelim onların kalemlerinin diliyle söylediklerine ve kaba sözlerle ifade ettikleri iddialarına: "Siz zulümde ısrar ettiniz, biz ise sabrettik." dediklerine. Hangi sabırdan söz ediyorsunuz ki? Siz, uzlaşma için elçi göndermeden önce doğrudan savaşa yöneldiniz; özür beyanı ve uyarı iddiasında bulunmadan evvel diyarlarımıza daldınız. Eğer bu sebepleri gerçekten düşünseler ve söyledikleri sözleri tartarak inceleselerdi, cevabımızı neden geciktirdiğimizi anlayacaklardı. ***"Fakat ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alır." (Bakara, 269).***

Ayrıca, Allah'ın kendilerine zafer verdiğini ve her seferde Allah'ın ordusu üzerine galip geldiklerini zannetmelerine gelince: Eğer bu zannettiklerini dikkatle inceleselerdi, aslında bunun apaçık bir kayıp olduğunu görürlerdi. Derinlemesine düşünselerdi, bununla övünmezlerdi. Gerçekte başlarına gelenin bir nimet değil, bir bela olduğunu anlarlardı. Allah Teâlâ şöyle buyurur: ***"Biz onlara mühlet veririz ki, günahları artsın diye." (Âl-i İmrân, 178).***

Kaldı ki, İslâm kılıçlarının onlara ne tür zararlar verdiği de kendilerinden gizli değildir. Eğer o gün bizim ordularımızın tamamı bir arada olsaydı, onların hali hiç görünmez olurdu. Zira o zamanlar biz saltanatımızın başlangıcında, işimizin henüz başındaydık. Şam'a yeni gelmiştik; halkın ve memleketin işlerine göz kulak oluyorduk. Sizin haberiniz bize ulaştığında, hemen izlerinize düştük. Yeryüzünün toprağını adeta çiğnercesine yola koyulduk; Müslümanlara zarar ve sıkıntı gelmesin diye hızla harekete geçtik. Rabbinizin emrettiği cihadın farz ve sünnetini yerine getirmek için acele ettik ve Yüce Allah'ın şu buyruğuyla amel ettik: ***"Rabbinizin mağfiretine ve genişliği göklerle yer kadar olan cennete koşun." (Âl-i İmrân, 133).*** *Hazır bulunan zaferle desteklenmiş ordularımızla karşılaşma gerçekleşti. Allah Teâlâ'nın şu ayetine güvenerek savaştık:"Nice az topluluklar vardır ki, çok topluluklara galip gelmiştir." (Bakara, 249) Kaldı ki sizin büyükleriniz, İslam ordularının nice zaferlerini iyi bilirler. Bu ordular öyle çok diyara ayakbastı ki, kâfirleri öfkelendirdi; bu yüzden onların her bir adımı salih bir amel olarak yazıldı. Allah yolunda yürüdüler, Allah da onlara başarı kapılarını açtı. Zafer günleri çoktur; eğer biraz dikkatle düşünseydiniz, elinizdeki karışıklık dağılırdı. Bu zaferleri inkâr edemezdiniz; çünkü güneşin ışığını inkâr etmek ne kadar mümkünse, bunları da inkâr o kadar abestir. Allah her zaman en güzel dost ve en iyi yardımcı olmuştur. Eğer bu durumu ordularımıza sorarsanız, size güçlenmenin hikâyesini anlatacaklardır.* ***"Ve seni sana en iyi, bir bilen haber verir."(Fatır:14).*** *Zaten hükümdarlar arasında savaşlar hep olur, zaferler ve mağlubiyetler Allah'ın*

takdiriyle gerçekleşir. Ne galip olan övünebilir ne de mağlup olan yerilebilir. Nice hükümdarlar önce mağlup edilmiş, sonra tekrar zafer kazanmış; kırıldıktan sonra tekrar desteklenmiş ve onarılmıştır. Özellikle bu dinin hükümdarları hakkında Allah şöyle buyurmuştur: ***"Ve güzel sonuç takva sahiplerinindir." (A'râf, 128)***

Gelelim bize hüccet getirip, bizi ihmalkârlıkla suçlamalarına… Yani onların Şam'a geldiğinde bizden bir elçi göndermemiş olmamıza. Biz Mısır diyarına ulaştığımızda hemen harekete geçtik, her yerden ordularımızı topladık. Hazırlıkta tüm imkânlarımızı seferber ettik. Asker ve toplantılar için yüklü miktarda harcama yaptık ve Allah'ın şu ayetinden ilhamla iyi karşılıklar bekledik: ***"Allah yolunda mallarını harcayanların durumu, her başağında yüzlerce tane bulunan bir tohuma benzer." (Bakara, 261).*** *Mısır'dan yola çıktığımızda, hükümdarın (Gazân) bölgeden ayrıldığı haberi bize ulaştı. Bazı sebepler onu hedefinden alıkoymuştu. Biz de seferimizi durdurduk; çünkü düşmana korku salmak, bazen süvarileri yola koymaktan daha etkilidir. Sarsılmaz bir kararlılıkla durduk; tıpkı dağların sabit durması gibi. Oysa onlar hakkında Allah şöyle der:* ***"Sen dağları yerinde durur sanırsın, oysa onlar bulut gibi geçer gider." (Neml, 88).*** *Ve biz bir kısım askerlerimizi gönderdik. Memlekette kalan savaşçıların izine rastlamadık, ne bir parıltı gördük ne de bir iz belirdi. Harekete geçtik, gecikmeye niyetlenenlerin önünü kestik ve Fırat'a ulaştık, ama onlardan hiçbir iz bulamadık.*

Onların, "askerlerin ve halkın kalbine bizimle Hâleb veya Fırat'ta karşılaşacaklarına dair bir inanç yerleştirdiğimiz, bu nedenle asker toplayıp Fırat'a ve Hâleb'e hareket ettikleri" şeklindeki sözlerine gelince, cevabımız şudur: "Biz onların harekete geçtiğini duyduğumuz anda kesin karar verdik, karşılarına çıkmaya niyetlendik ve yola çıktık. Emirü'l-Mü'minîn, Allah'ın emriyle hükmeden, Peygamber Efendimiz'in amcasının oğlu, her Müslüman'ın itaatle yükümlü olduğu, biat edilmesi ve izlenmesi farz olan, muhalefet edenin yanlış yolda olduğu bu yüce zat da bizimle birlikteydi. Biz de Allah'a ve Resulü'ne itaat ederek cihad görevimizi yerine getirmeye ve bu konuda elimizden gelen gayreti göstermeye hazırdık. Biliyorduk ki ne dinin ne de dünyanın işleri onun desteği olmadan tamamlanmaz. Onu dost edinen kimse Allah'ın himayesinde olur; ona düşmanlık eden veya görevlendirdiğine karşı gelen ise Allah tarafından zelil kılınır.

Şam topraklarına vardığımızda ordularımız ilerledi, dağları ve ovaları doldurdu. Allah'ın yardımıyla zafer ümidi ve beklentisi güçlendi. Ordunun öncü birlikleri Hama ve çevresine kadar ulaştı ama düşman tarafından kimse öne çıkmadı, hatta oraya göz atmaktan bile çekindiler. Biz de orada kalmaya devam ettik, ta ki

hükümdarın geri döndüğünü ve buluşma sözünü yerine getirmediğini haber aldık. Allah ise asla verdiği sözü bozmaz. Bu gelişme üzerine, tıpkı coşan bir sel gibi itaate akan ordularımızı yeniden hazırlamaya koyulduk. Allah Teâlâ'nın şu buyruğuna uyarak hareket ettik: "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın."

Sınır bölgelerinde kalmalarını, içeri girmemelerini, yoksa geçtikleri yerleri harap edeceklerini ve uzun süre kalırlarsa düzeni bozacaklarını ileri sürerek mazeret göstermeleri ise, bu iddialarının neye hizmet ettiğini açıkça göstermektedir. Ne zamandan beri onların halk ve şehirler hakkında böyle bir şefkati olmuş? Ne zaman orduları böyle bir ahlâk ile nitelenmiş? Selçukoğulları dönemindeki hüküm sürdükleri yerlerde yaptıkları ortadadır; kimseye acımamış, zarar vermekten çekinmemişlerdir."Ne bir ev, ne bir komşu, ne de bir iz, hiçbir zarara uğramamış Müslüman yoktu. Onlardan hiç kimse, sabah ya da akşam vaktinde rahatsız edilmedi. Birisi yiyeceğini bir dirhem ve bir dinar karşılığında alırken, hiçbir Müslümana zarar vermemek için elinden geleni yapıyordu. İşte bu, İslam halkının örfüdür ve kendi saltanatının devamını isteyenin davranışıdır.

Ve onların, ne kadar korkutmaya çalıştıkları, kalemlerini ne kadar hızlı ve korku verici bir şekilde kullandıkları, ordularını toplamak, mancınıklar hazırlamak gibi söyledikleri her şey hakkında gelince, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: (İnsanlar onlara 'İnsanlar size karşı toplandılar, onlardan korkun' dediler, bunun üzerine onların imanları arttı ve 'Bize Allah yeter, O ne güzel vekildir' dediler).

Ve onların söyledikleri şu: 'Eğer böyle devam ederseniz, Müslümanların kanı dökülecek' gibi sözlerine gelince, aslında bu tür bir söyleme gerek yoktu. Bu konuya karşılık vermek, onlara hiçbir şekilde bir cevap verilmemeliydi. Barış ve ıslah için niyet eden birisi, nasıl olur da bu kadar büyük bir suçun altına girer? Böyle bir düşünceyi nasıl gizler ve bununla övünür? Bu sözün ne kadar yanlış ve hatalı olduğunun farkında olmuyorlar mı? Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle demiştir: ***'Kişinin niyeti, amellerinden daha etkilidir.'*** *Müslümanların kanını dökmek, nasıl olur da bu kadar basit bir şekilde savunulabilir? Çünkü bu, hem dünyada hem de ahirette Allah'ın hesabını sormasına yol açar. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: (Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası cehennemdir; orada sürekli kalacaktır, Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve ona büyük bir azap hazırlamıştır). Eğer durum böyleyse, o zaman müjdeler olsun İslam'ın ehline. Biz, hazırlık yapmak ve ordularımızı toplamak için gayret gösteriyoruz. Allah'ın izniyle, bu ordulara melekler de yardımcı olacaktır. Artan sayıda İslam ordusu, zaferle kuşatılmıştır ve bu ordunun başarılı*

olacağına dair umutlarımız her geçen gün artmaktadır. Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ***'Ümmetimden bir topluluk, daima galip olacak ve doğruyu savunacaktır.'*** *Düşmanlarına karşı kıyamet gününe kadar üstün olacak, Allah'ın dinine yardım etmede son derece istekli, Allah kendilerine* ***'Hafif ve ağır olarak sefere çıkın' (Tevbe, 41)*** *dediğinde bu çağrıya hazırlıklı olan topluluklardır onlar.*

Elçileri olan falan ve falan bize ulaştılar, huzurumuza geldiler. Biz de onları en güzel şekilde ağırladık, gönderenlerine hürmeten onlara büyük ilgi gösterdik. Sözlerini dinledik, onlara cevabımızı verdik. Hâlbuki biz onların değerinin düştüğünü, güçlerinin zayıfladığını çok iyi biliyorduk. Onların bu durumlara düşmeleri, ancak işledikleri günahlar yüzündendir. Böylesi yüksek bir makama, böylesi önemli bir mesele için, ancak sözünün özü olan ve faziletiyle tanınan kimseler gönderilmeliydi, bu iş için sıradan insanlar uygun değildir.

Onların talep ettiği hediyelere ve armağanlara gelince; eğer bize güzel hediyeler sunmuş olsalardı, biz onlara daha güzeliyle karşılık verirdik. Eğer bize değerli armağanlar getirmiş olsalardı, biz onları daha büyük hediyelerle ödüllendirirdik. Zaten onların amcaları hükümdar Ahmed, bizim şehit babamızla mektuplaşmış, uzak diyarlardan hediyeler ve armağanlarla dostluk kurmuştu. Güzel sözlerle onun gönlünü kazanmış, bizden güzel bir karşılık almıştı. Edepli bir şekilde davranarak, dostluğun kapısından girmişti. Tatlı dille yaklaşmış, en sağlam yoldan ilerlemişti.

Artık cevapların sınırına ulaşıldı ve bu mektuba verilecek cevabın onur duygusuyla ulaştığı en yüksek noktaya erişildi. Şimdi şöyle deriz: Eğer hükümdar barışa yanaşırsa, biz de barışa yanaşırız. Eğer Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınarak Muhammedî dine girerse; imanın gereklerini, minnet etmeksizin, bu dine girmekle şeref bulmuş biri gibi yerine getirirse; Allah Teâlâ'nın, ***'Müslüman olduğunuzu başa kakmayın, bilakis Allah sizi imana ulaştırmakla size lütufta bulunmuştur' (Hucurât, 17)*** *dediği kimseler gibi davranmazsa; sözünü fiiliyle doğrular, çevresindeki kâfirleri terk eder, yanına almaması gerekenleri bırakır ve bize kendi tarafından bir elçi gönderip, sulh ayetlerini güzelce okursa, cevabını da güzelce sunarsa, o zaman herkes onun ardından şöyle diyecektir:* ***'Keşke ben de Peygamber'le birlikte bir yol tutsaydım!' (Furkan, 27)."***

"Bundan sonra bizim delilimiz de onunki de, bu yoldan ayrılanlara karşı bir hüccet (kanıt) olur. Bizim sözümüz de onunki de şirk ehlini tüm memleketlerde

susturur. Bizim ona olan desteğimiz, kâfirlerin zelil olmasına sebep olur. Bu dostluğumuzun şahidi de Yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***'Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşmandınız da O, kalplerinizi birleştirdi; böylece O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz.' (Âl-i İmrân, 103).*** *Allah'ın izniyle menfaatler en güzel şekilde bir araya gelir, barış ve yardımlaşmaya tutunmak öyle bir bağla gerçekleşir ki, ne kopar ne de zayıflar. Barış temelleri, Allah ve Resulü'nün –Allah'ın salât ve selamı onun üzerine olsun– razı olacağı şekilde yerleşir."(en-Nüveyrî, 2004, s. 267-272; Kalkaşendî, 1914, s. 243-250).*

b. Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun Tarafından Gazan Han'a Gönderilen Cevap Mektubunun İçeriği Hakkında Değerlendirme

Sultan el-Melikü'n-Nâsır, Gazan Han'ın yolladığı mektuba nazaran daha uzun bir mektup yazmıştır. Genel olarak Gazan Han'ın suçlamalarına karşı verilen cevaplar bulunmaktadır. Gazan Han'ın mektubuna karşı denge sağlaması bakımından aynı sertlik ve üslupla cevap yazıldığı görülmektedir. Mektup yazılırken edebî ve ilmî yönü kuvvetli kişilerden faydalanıldığı bellidir. Çünkü Gazan Han'ın suçlamaları ve ithamları reddedilmekte bazı yerlerde müstehzi bir dil ile hafife alınmaktadır. Sultan el-Melikü'n-Nâsır da, Gazan Han gibi haklılığını ve doğru yolda olduğunu ispat etmek için sık sık ayet ve hadislere müracaat etmekte, kendi durumunu ayet ve hadisler çerçevesinde açıklamaktadır. Aynı şekilde ayet ve hadislerde müminler için kullanılan durum ve sıfatları kendilerine, müşrik ve kâfirler için ifade edilen durum ve sıfatları ise karşı tarafa uyarlamaktadır. İlhanlıların yapmış oldukları İslam aleyhtarı davranışları, atalarının İslam öncesi adetleri olarak lanse edilmekte ve Müslümanlık konusunda samimi olmadıkları ima edilmektedir (Kalkaşendî, 1914, s. 242-250; Sağlam, 2017, s. 194).

Sultan el-Melikü'n-Nâsır, mektubunda Gazan Han'a sıkça sitem etmektedir. Suriye Seferi'ne çıkmadan önce sorunların halledilmesi için diplomatik yolları kullanmadan acele ile savaşa karar vermesi eleştirilmektedir (Kalkaşendî, 1914, s. 242-250).

Sultan el-Melikü'n-Nâsır, Vâdî el-Hazindâr Savaşı'nda alınan yenilgiyi kabullenememekte ve bazı gerekçelerle yenilgisini hafifletmeye çalışmaktadır. Diplomasi kanallarını kullanmadan saldırıya geçilmesi, kendisinin saldırıdan geç haberdar edilmesi, ordusunu toparlayacak zamanın olmaması, düşmanın sınırları aştığını fark edememe, ani İlhanlı saldırısı ve İlhanlıların küçük bir orduya karşı savaşmaları bu gerekçelerden bazılarıdır (Kalkaşendî, 1914, s. 242-250; Sağlam,

2017, s. 195).

Gazan Han'ın, en-Nâsır'a yaptığı eleştirilerden biri de eski hükümdarların güzel adetlerini terk etmesiydi. Buna karşılık en-Nâsır da, Gazan Han'ı daha önceki İslam hükümdarlarının uygulamalarına uymayarak, halkın canına, malına kast etmekle ve insanlara zulmetmekle suçlamıştır.[1] Gazan Han'ın korkutma amacıyla kendi ordusu hakkında verdiği bazı bilgilere ise yine ayetle cevap verilerek bu durumun cesaret ve imanlarını daha da arttırdığı ifade edilmektedir (Kalkaşendî, 1914, s. 242-250).

Gazan Han'ın korkaklık ithamına karşılık en-Nâsır, Gazan Han'ın ikinci Suriye seferini kast ederek, Suriye'de ordusu ile dolaştığını, fakat karşısına çıkacak bir ordu bulamadığını, Gazan'ın karşısına çıkacak cesareti olmadığını ve korktuğunu ifade etmiştir. Ayrıca Gazan Han'ın, Müslümanların canlarını ve mallarını önemsediği iddiasına da müstehzi bir üslupla cevap vererek "eğer gerçekten şefkati ve merhametli olsaydın, Ermeniler vasıtası ile Hıristiyanlara sattığın Müslümanlar bugün esir olmazdı" şeklinde cevap verilmiştir (Kalkaşendî,1914, s. 242-250).

Sultan el-Melikü'n-Nâsır'ın eleştirdiği bir diğer konuda gönderilen elçiler olmuştur. Bu kişiler bir hükümdarın elçisi olduğu için saygıda ve ikramda kusur edilmemiş, fakat yetersiz görülmüş ve kendilerine denk olmadığı ifade edilerek, gönderilecek elçilerin faziletli ve konuşmasını iyi bilen insanlardan seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü bu elçiler en-Nâsır'ın ifadesine göre günahları savunmaktan başka bir şey yapmamışlardır (Kalkaşendî, 1914, s. 242-250).

Yine mektupta eleştirilen konulardan biri de elçilerin talepleri ile ilgilidir. Gazan Han'ın, boyun eğme ve üstünlüğü kabul ettirme anlamına gelecek olan hediye ve değerli eşya isteğine; Eğer sen bize hediye yollasaydın biz sana daha güzelini verirdik denilerek uygun bir üslup ile mütekabiliyet ölçüsünde bir cevap verilmiştir (Kalkaşendî, 1914, s.242-250).

Mektubun son kısmında ise Sultan el-Melikü'n-Nâsır, Gazan Han'ın İslam'ı tercih etmiş olmasını başlarına kakmamasını istemiş, mü'min ve Müslümanlara ait birçok vasıf sayarak, Gazan Han'ın samimi bir mü'min olmasını talep etmiştir. Barışa taraftar olduğunu dile getirerek, Gazan Han'nın samimi bir Müslüman olmaya söz vermesi durumunda kendisi ile barış görüşmesi yapacağını ifade etmiştir (Kalkaşendî, 242-250).

Ayrıca dönemin İlhanlı kaynakları Muhammed b. Kalavun'un, Gazan'a

gönderdiği mektubun içeriği hakkında bilgi vermemektedirler (Özgüdenli, 2009, s. 154).

Gazan ve Muhammed b. Kalavun Arasındaki Yazışmalar Hakkında Ortak Bir Değerlendirme

İki hükümdar arasında yaşanan mektuplaşma süreci, İlhanlıların ağır bir hezimeti ile neticelenen Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303) öncesinde olmuştur. Gazan Han'ın özür ve hediye talebinde bulunduğu ve barış yanlısı olduğunu ifade ettiği mektubuna henüz Memlûkların cevabı gelmeden Avrupalı devletlerle, Memlûklara karşı ittifak arayışında olmuştur. Memlûkların cevabı geldikten sonra da Avrupalılar ve Papa ile ittifak arayışları devam etmiştir. Bu durum Gazan Han'nın samimiyetini ve barışa ne kadar istekli olduğunu düşündürmektedir (Kubat, 2024, s. 445-476).

Bu yazışmalardan her iki tarafın da yaşananlardan dolayı karşı tarafı suçladığı ve savaşmaktan çekinmediklerini kararlılıkla ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Gazan Han mektubunda, birinci Suriye seferine gerekçe olarak Sülemiş ve Memlûk askerlerinin Mardin ve çevresinde yaptıkları saldırı ve yağma faaliyetlerini göstermekte ve yapılanların İslam'a uymadığını ifade ederek şiddetle eleştirmektedir. Oysaki İlhanlılar Suriye bölgesini ele geçirince benzer durumlar hatta daha şiddetlisi İlhanlı askerlerince sergilenmiştir. Her iki hükümdar da aynı konularla birbirilerini şiddetle eleştirmektedirler. Ayrıca Hülagu döneminden beri İlhanlıların Suriye'yi ele geçirme düşüncesi daima olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile Gazan Han'ın mektubundaki Mardin saldırısı olayı Memlûklu Sultanı en-Nâsır'a göre bir bahanedir (Kubat, 2024, s. 445-476).

Her iki hükümdar da mektuplarında, kendilerini İslam dininin odak noktasına oturtarak karşı tarafı İslam dışı hareket etmekle suçlamaktadırlar. İddialarını ve haklılıklarını ispat etmek için dinî referanslar, ayet ve hadisler bolca kullanmışlardır. Ayet ve hadislerdeki müşrik, kâfir ve münafıklar için anlatılan durumları karşı tarafın durumu ile özdeşleştirerek kendilerini İslam'ın hakiki temsilcileri olarak görmüşlerdir. Kısacası dini referanslar siyasî hesaplar için kullanılmıştır (Kubat, 2024, s. 445-476).

Mektuplardan anlaşıldığı kadarı ile her iki mektupta edebî ve belagat yönü kuvvetli mektuplardır. Fakat Memlûklu Sultanı en-Nâsır'ın mektubu her yönü ile daha ağdalı, edebî bir dille yazılıp ayet ve hadislerle süslenmiş, karşı tarafın iddia ve suçlamalarını, bazen net ifadelerle ret etmiş, bazen de müstehzi bir üslupla alaya

almıştır. Sultan en-Nâsır, Gazan Han'ın mektubunu genel olarak samimiyetsiz ve gerçeklere aykırı görmüştür. Mektubun birçok yerinde bu anlaşılmaktadır. Fakat her iki hükümdar da mektuplarında barışa açık kapı bırakarak kesin ve net bir dil ile barışı reddetmemişlerdir. Ancak sonrasında yaşanan Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303) ve Gazan Han'ın üçüncü defa Suriye seferine çıkması bu diplomatik girişimlerin pek işe yaramayıp sadece ordularının toparlanması için taraflara zaman kazandırmış olduğunu göstermektedir (Kubat, 2024, s. 445-476).

c. Memluk Sultanı Nasır Muhammed b. Kalavun'un, Ebu Said Bahadır Han b. Hüdabende'ye Yazdığı Yazışma Üslubu Hakkında

Bu tür bir mektup, tam boy Bağdadi kâğıdına yazılır. Besmele ve altınla süslenmiş övgü cümlesinden sonra, sultanın tuğrasında olduğu gibi unvanlarıyla başlanır. Ardından hutbe tamamlanır ve 'baʿdiyye' (konuya giriş) ile açılarak hükümdara ait unvanlar sıralanır:

"El-Hadratü'ş-Şerîfe, el-'Âliye, es-Sultâniyye, el-A'zamiyye, eş-Şâhinşâhiyye, el-Evhadiyye, el-Ahaviyye, el-Kâniyye, el-Fülâniyye" — ancak *"el-Melikiyye"* unvanı kullanılmaz çünkü onların gözünde bu düşük görülür (Kalkaşendî, 1914, s. 250).

Sonra kendisine yüce dualar edilir: Sultanlığının yüceltilmesi, yardımcılarının desteklenmesi, ömrünün uzun olması, bayraklarının yayılması, ordularının desteklenmesi, elçilerin çoğalması gibi hükümdarlığa uygun büyük ve görkemli dileklerde bulunulur. Bundan sonra, dostluğun daim olması, inancın saf olması, özlemlerin betimlenmesi, kavuşma arzusunun fazlalığı ve bu minvaldeki duygular açıkça ya da üstü kapalı olarak dile getirilir (Kalkaşendî, 1914, s. 250).

Birincisi: Başlıkta hitap edilen kişinin tanımı zikredilir. Yani ismi yazıldıktan sonra "Han" kelimesi eklenir. Örneğin şöyle denir: "Bu Said Bahadır Han".

İkincisi: Mühürler (tuğralar), mektubun ek yerlerine basılır.

Üçüncüsü: Unvanlar arasında"Melikî"(hükümdarlıkla ilgili) unvanı yazılmaz. Yine denildiğine göre: Bu şekilde bir yazışma, Sultan Ebu Said'den sonra başka kimseye yapılmamıştır. Sadece Kadı Nâsırüddin b. Neşâî'nin bahsettiği üzere, Ebu Said'den sonra Toğay Timur Han için benzeri bir yazı kaleme alınmıştır. Denildiğine göre eğer bu mektup "muğlîyye" tarzında (yani özel, yüksek seviyede yazım) yazılacak olsaydı, yine belirtilen bu ölçüde yazılırdı. Ancak "mülattafat" (dostane,

yumuşak yazılar)"sülüs" kâğıdı üzerine yazılır (Kalkaşendî, 1914, s. 253).

[1] İran kronikleri Dımaşk'ın alınması ile orada nispeten adil bir yönetim anlayışının başladığını ifade ederler. Memlûklu kaynaklarında bu durumla bağdaşmayan bilgiler vardır. bk. Özgüdenli, 2009,s. 148.

2.3.1.8. Sultan Melik Nasır "Muhammed b. Kalavun" Tarafından Sultan Ebu Said Bahadır Han'a Gönderilen Mektup

Şihâbî b. Fazlullah tarafından yazılan mektubunun bir nüshası:

Hamd, Allah'a mahsustur ki bizi nimetleriyle kardeş kıldı ve bizi, O'na itaat üzere, dalları ayrılmayan köklü bir ağacın gövdesi gibi birleştirdi. O'na verdiği nimetler için hamd ederiz, bize verdiği görevler için şükrederiz ve O'nun lütuflarının artması için dua ederiz ki lütufları, uzak yakını kapsar şekilde her yanımızı kuşattı. Şahadet ederiz ki: Allah'tan başka ilah yoktur, O'nun eşi ve ortağı da yoktur. Bu şahadet, güneş gibi apaçıktır; yeryüzünde karanlık bırakmaz. Ve yine şahadet ederiz ki: Efendimiz Muhammed, O'nun kulu ve resulüdür. Şeriatının temellerini bizimle sağlamlaştırmış, bizleri birbirimize kenetlemiş, adeta bir parmak ya da bina gibi sımsıkı yapmıştır. Allah'ın salât ve selâmı onun ve âline olsun

ve ashabına ve onlara ihsanla tabi olanlara; Allah onları daha da yüceltsin.

Bize ulaşan en büyük mutluluk sebeplerinden biri, yolu aydınlatan, kalbimize sevinç taşıyan ve bize gelen en kıymetli şeylerden biri: O şerefli mektuptur. Hatta diyebiliriz ki: o bir serin buluttur, belki de inciler saçan bir denizdir, hatta gökyüzünden gelen bir nefestir. Bize sırları açar, ay gibi doğar, ışıklar saçar, parlaklıklar gösterir, harikalar anlatır, güzellikleri yayar, bahçeleri yeşertir, tatlı rüzgârlar estirir. Seher vaktinin tatlılığı gibi… Altın süslemeleriyle göz kamaştıran, asil ve yepyeni bir parıltıyla ışıldayan, yüce ve azametli, şerefli hükümdarlık makamından çıkmış olan, dünyalara adalet yayan, şahların şahı, kardeşliğin timsali, asil ve yüce hükümdarın gönderdiği bir mektup... Allah bu makamı daha da şereflendirsin, onunla her gönüle hediye ulaştırsın, her kulağa şifa versin ve onu art arda nimetleriyle desteklesin ta ki şöyle denilsin:"Bana bu yeter." Bu mektup, büyük ve seçkin emir, yakın dost, seçkinler içinden seçilmiş, razı olunan, tercih edilmiş, dinin şeref kaynağı, İslam'ın gururu, insanların süsü, yakınların gözdesi, hükümdarların ve sultanların sevgilisi, Hac görevini yerine getirmiş olan Ahmed el-Eşkar eliyle bize ulaştı. Kendisine duyulan özlem büyük, onu görmek bayram sevinci

gibiydi. Bize özel olarak geldi ve biz onu rehber gibi karşıladık. Sanki gökyüzü ona mücevherler sunmuştu veya yıldızlardan bir inci düşürmüştü. Sanki Samanyolu'ndan yollar çekilmiş, şimşeklerin parıltılarından kemerler örülmüştü. Gönüllerimizin karanlığını onunla aydınlattık, her satırında gözyaşı dökenlerin bakışı feda edildi ona. Bakışlarımızı cennet bahçelerine çevirdik onunla, gerçeklerle dolu yolculuklarımızı onunla zenginleştirdik. Onunla birlikte özlemimizin güneşini doğurduk ve sevgi dolu hislerle dolu kıymetli ruhlara ulaştık. Gönlümüzde, onun getirdiği haberleri arzulayan bir kalp vardı ve yurdundan esen melteme hasret kalan bir ruh... Biz onun gönderdiği saygın elçileri özlemle bekledik ve onların getireceği her haberi sabırsızlıkla karşılamaya hazırlandık. Hac görevini yerine getirmiş olan Şerefeddin Ahmed'in anlattıklarından, bu şerefli hükümdarlığın ona nasıl büyük lütuflar sunduğunu anladık. O bu lütufların giysisine bürünmüş, onun bahçelerinden meyveler toplamıştı. Ona verilen nimetler, kılıçların parıltısı gibi görkemliydi, ufku süsleyen yıldızlar gibi gösterişliydi, güneşten dokunmuş bir cüppe gibi ihtişamlıydı. Hac Ahmed Şerefeddin'i yüce huzurumuza kabul ettik ve onu gözümüz gibi koruduk; bu da onun şerefini daha da artırdı. Onun gelişi ve yüce makamımızın ona olan teveccühü, övülmeye değer av sahnelerini canlandırdı. Her fırsatta onun adını anıyor, onunla birlikte o anlarda olmasını diliyoruz. Her başarıda, her hedefe ulaştığımızda, onun da bu anlara tanıklık etmesini diliyor, keşke bizimle birlikte olsaydı diyoruz. Av seferlerimize katılsaydı, avcıların hünerini izleseydi... Ve nasıl ki ordumuzun görkemli konvoyu çölü deve sürüleriyle doldurmuşsa, o da bunlara şahit olsaydı. Ayrıca, bize boyun eğdirilen yele gibi esen atlardan oluşan süvarilerimiz de vardı. Süleymanî bir hükümdarlığın bahşettiği hızla ilerleyişimizi ve insanlar, vahşi hayvanlar ve kuşlardan oluşan toplulukların çeşitliliğini görseydi, neyle onurlandırıldığımızı bizzat müşahede ederdi. Bizim için kıymetli olan zamanlarımız, onun yüce gönlünün hali ve daimî neşesi hakkında bilgi almakla geçti. Allah'ın nimeti ve lütfuyla dostlarının kazandığı zaferden ve onlara hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın rızasına erişmelerinden dolayı sevinçlerimiz yenilendi.

"Ve onlar Allah'ın rızasına uydular; Allah büyük lütuf sahibidir."

Bu müjdelerle gelen sevinçler katlandı ve Allah'a şükrettiğimiz sayısız nimetlere bir yenisi daha eklendi. Zaferler, başarılar ve ardı ardına gelen Allah'ın lütuflarıyla doluyuz ve daha fazlasını umuyoruz. Bu değerli hediyelerle bize erişen nimetler için Allah'a hamd ve şükürlerimizi artırıyoruz. Bunlar, bize en kıymetli yüzlerini gösterdi, ufuklarımızda parlayan aylar gibi ışık saçtı. İslam hükümdarlarını her yandan kuşatan bu nimetler, doğudan batıya kadar her yeri ışığıyla aydınlattı.

Şerefli hediyeler olarak gönderilen "bilkatlar" (kıymetli kumaşlar veya eşyalar) elimize ulaştı, kabul ettik, değer verdik ve saygıyla karşıladık. Çünkü gönderen kişi kerem sahibidir; gönderdiği hediyeler de büyük bir şahsiyetin armağanıdır. Ona güzel dualar ettik ve biz, zengin denizimizle kardeşimizin cömertliğini övdük.

Yüce makamından gelen talep üzerine, güreşçiler ve taşıyıcılarla ilgili hazırlık yapılması istenmişti. Buna dair gerekli düzenlemeleri hemen yaptık, zira aramızda, tüm bu konularda kardeşliğe dayalı tam bir birlik vardır. Hazırlanabilen kadar güreşçi ve mühürlü toprak (bir tür hediye veya tören malzemesi) derhal gönderildi. Geri kalanı ise, onun şerefli adıyla kullanılmak üzere daha sonra hazırlandı. Tamamlanınca onlar da gönderildi.

Bundan sonra, onun yüce huzuruna gidecek bir elçi hazırlanacak ki bu elçi dostluğu yenileyip, bağlılığı sunacak. Yola çıkış, yalnızca arka arkaya gelen yağmurların dağılmasını beklemektedir. Böylece, güvenli bir şekilde o yüce makama ulaşılabilecektir.

Gelelim diğer bir meseleye: Hacı Ahmed bize yüce makamın kendi el yazısıyla yazılmış kıymetli bir sayfa getirdi. Hayır, bu sadece bir sayfa değil; adeta benzersiz bir mücevherdi. O yazıya hayran kaldık; bahar çiçekleri bile onun güzelliğiyle yarışamazdı. Daha önce onun gibisini hiç görmedik; sanki gökyüzü, yıldızlarını o satırlara dizmişti. Ne yüce bir eldir ki, öyle satırlar yazmış ki mızrak bile kaleme boyun eğmiş! Satırlarından bulutlar cömertlik dersi almış! Altından bir mürekkep ve kan gibi akan duygularla yazılmıştı. Sayfalar, kalemler, mürekkep hokkalari, hava, şimşek ve yağmurlar bile onun satırlarını kopyalayabilmek için birbirleriyle yarıştı. O yazıdan başarı müjdeleri yükseldi, geceyi koklayan misk ile sabahı tazeleyen kâfur bile ona imrendi. Farklı tarzlarda yazılmış olsa da, hepsi tek bir anlamda birleşti. Öyle parladı ki, gökyüzü bile onun bir sayfası, şimşek ise onun kalemi olmak istedi! Bu yazı öyle kıymetliydi ki, yakut artık eskisi kadar değerli sayılmaz oldu. Onun güzelliği, sevgiliyi bile unuttururdu. Yazıda ulaşılan nokta yazı sanatının zirvesiydi. Hatta ünlü hattat İbn Hillel'in kalemini bile gölgede bıraktı. Evet, Veli (yani hattat) onun dostlarındandı; yağmurlar onun kaleminden taşmıştı. Ebu Ali onun yazısına gözlerini dikince, göz kamaştıran parlaklığıyla babasının (İbn Mukla) bakışını çaldı. İbnü'l-Esed bile onun kalemini görseydi, babasının yeteneğini unuturdu. Subhanallah! Allah'ın kudreti ki, o elin kalemine değil sadece mürekkep, bizzat dünyaları boyun eğdirdi. Ve ona her şeyin en güzelinden nasip etti: "Bu, Allah'ın lütfudur; onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."

Şerefeddin Ahmed tekrar gönderildi. Yanında, kardeşimiz olan hükümdarın sözlerini ve mülakatlarını içeren haberler ve hediyeler getirdi. Yüce makam, müjdeleri ve yıldızlarla dolu semasıyla bizi daima sevindiriyor. Onun güzel nitelikleri dilden düşmüyor ve kalpler, iman birliği etrafında birleşmeye devam ediyor, İnşallah.

Kalkaşendî'nin belirttiğine göre; Moğol hanına yazılan bu mülahazalar (resmi mektuplar), "üçte bir ebadında" kâğıtlara yazılırdı. Aynı şekilde "mağla" (yani yüksek seviyeli yazışmalar) da aynı boyutta olurdu (Kalkaşendî, 1914, s. 250-256).

2.3.1.9. Ebû Said'den Sonra İlhanlı - Memlûklu Yazışmaları

İlhanlılarda Ebû Said'den sonra şu şahıslar hükümdar olmuştur: Arfâ Han, sonra Mûsâ Han, ardından Toğhay Temür Han. Ebû Said'den sonra yukarıda zikredilen biçimde yalnızca Toğay Temür Han'a benzer bir hitapla mektup yazılmıştır. Kadı Nâsırüddin b. Neşâî'nin el yazısıyla şöyle bir ifade vardır: "Toğay Temür Han'a yazılan mektup, Ebû Said'e yazılanın aynısıdır."Bu da gösteriyor ki, Ebû Said'den sonra bu tarz yazışmayla yalnızca Toğay Temür Han'a hitap edilmiştir. (Kalkaşendî, 1914, s. 257).

Sultan el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dan, daha önce adı geçen Mûsâ Han'a yazılmış bir mektuba Kalkaşendî rastlamıştır. Bu mektup, eş-Şihâbî İbn Fazlullah tarafından kaleme alınmış.ed-Dur el-Multakat adlı eserde yer aldığına göre, bu mektup daha önce Mûsâ Han'ın gönderdiği bir mektuba cevap olarak yazılmıştır. İçeriğinde, düşmanlarına karşı kazanılan zafer ve onun yönetimindeki devlet düzeninden söz edilir. O dönemde devleti onun adına yöneten kişi ise Ali Paşa idi. Mektup, başlangıcında Kur'ân-ı Kerîm'den bir zafer ayeti ile başlar. (Kalkaşendî, 1914, s. 257).

"Yüce makama" ve uygun düşen diğer unvanlarla birlikte hitap edilir. Ardından gelen ifade ise: "Kardeşinden ve seveninden" Sonra, "Allah'a hamd olsun" şeklinde başlayan klasik hutbe gelir. Sonraki cümle: "Ve sonra, yüce mektubunuz elimize ulaştı" Mektubun içeriğinde "Yüce makama" ifadesi tekrar tekrar geçer. Sonu ise klasik dualarla bitirilir. Gizli saklı bir şey yoktur ki, bu da tıpkı Ebû Said'e yazılan mektup tarzındadır. Ancak ben bu mektubun yazıldığı kâğıt boyutuna veya mektubun şekline dair bir örneğe rastlamadım (Kalkaşendî, 1914, s. 257). Sonra şu şekilde devam eder:

"Ve dediler ki: ***'Hamdolsun Allah'a ki bizden hüznü giderdi. Şüphesiz***

Rabbimiz çok bağışlayandır, çok şükredilendir.", (Fâtır:34). *"O gün müminler, Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir."(Rûm:4-5).*

Yüce, sultani, en yüce, evrensel, adaletli, eşsiz, şahların şahı, temiz, kardeşçe duygularla dolu, aziz, büyük, saygıdeğer Musa Han'ın yüce makamına – Allah onun saltanatını aziz kılsın ve devletinin saadetiyle memleketlerini sağlamlaştırsın – kendisinin kardeşi ve seveni, uzakta da yakında da ona olan sevgisinde içten ve sadık olan kişiden…

Hamd, İslam'ı yardımıyla destekleyen, düşmanlarının kudretini daraltan ve zamanında devletinin eteklerine güzellik katan Allah'a mahsustur. Bu zaferle, varlığın tamamı aydınlanmış, dine ve hükümdarlığa karşı çıkan herkes esir edilmiştir. Şehadet ederiz ki, Allah'tan başka ilah yoktur, O'nun eşi ve ortağı yoktur; bu şahadeti söyleyen, bütün gayretiyle bunu tasdik eder. Yine Şehadet ederiz ki, Muhammed, Allah'ın kulu ve elçisidir; Allah yolunda gerektiği gibi cihad etmiştir. Allah'ın salâtı onun ve ailesinin, sahabelerinin üzerine olsun; öyle bir salât ki, onun müjdeleriyle kullarının yükleri hafiflesin.Ve çokça selam olsun.

Ve sonra: Yüce, sultani, temiz (kaaniyye), aziz kardeşimiz ve evladımızdan – düşmanlarına karşı zafer ve kısa sürede fethiyle desteklenmiş olan – yüce makamdan gelen mektubunuz elimize ulaşmıştır. Yüce devleti, sürekli yükselmede ve artışta olsun, hilalin yükselişini geride bıraksın. Bu mektup, iki büyük ve yüce meclisin eliyle – sultanlar ve hükümdarların gözdesi iki emir: Delinci ve Kuray (Giray) vasıtasıyla – Allah onların izzetini daim kılsın – İslam'ın zaferiyle, kardeşimizin dine ve hükümdarlığa karşı çıkan düşmanı üzerindeki başarısıyla müjdelenmiştir. Biz de bu zafer için Allah'a hamd ettik, bu zaferle sevincimiz katlandı. Zaten biz, İslam'ı desteklemek için tüm askerler ve muzaffer İslam ordularıyla birlikte sefere çıkmış bulunuyorduk. Hiçbir gecikme göstermedik. Ancak bize doğruluğundan emin olmadığımız haberler ulaşınca harekete geçmedik. Sonrasında Allah Teâlâ'nın lütfuyla bu haberlerin doğruluğuna kesin kanaat getirdik; bu zaferleri tüm diyarlarda müjdeledik. Allah Teâlâ'nın Müslümanlara, kâfirlerin yularını ele alma konusunda gösterdiği inayeti anladık. Yüce ve kerim makam sahibi, büyük emir, adaletli ve azametli Ali Paşa'nın — Allah Teâlâ yardımını artırsın — hakkı ehline iade etme çabası, herkesten önce güzel davranışlara sabrı, bu işe layık olacak şekilde gösterdiği gayret, sadece onun gibisinden beklenirdi.Yine, yüksek dereceli büyük emirlerin de — Allah başarılarını artırsın! — sultana hizmette, yani haklarında en büyük hak sahibi ve öncelikli olan ulu hakanlarına bağlılık göstermekte üzerlerine düşeni yapmak için yarıştıklarını gördük. Bu büyük

emirlerden olan adaletli Ali Paşa ve diğer önde gelen emirlerin her biri, üzerlerine düşen sözleşmeleri yerine getirdiler ve hedeflenen sonuç — Allah'a hamd olsun — onların gayretiyle elde edildi. Hak sahibine hakkı, mirası ve en layık olduğu şeyler teslim edildi. Allah onlardan razı olsun; üzerlerine düşeni hakkıyla yaptılar. Geride kalan ise, yüce makamın (yani sultanın) onları iyilik ve ihsanla mükâfatlandırmasıdır. Onlar bu iyiliği hak etmişlerdir.

Ve yüce makamın (sultanın) şöyle demesi: "O (Ali Paşa) bizim evladımız gibidir." — Evet, o bizim evladımız gibidir, hatta evladımızdan daha değerlidir. Hepimiz, İslam'ın maslahatları uğrunda ittifak sağlamak konusunda birbirimizin destekçisi, yardımcısı, güvencesi ve dayanağıyız. Daha önce gönülleri birleştiren girişimler olmuştu; şimdi o gönül bağları daha da kuvvetlenmiştir. Bizim nezdimizde o (Ali Paşa), bir babanın evladına duyduğu şefkatle sevilen; bir kardeşin kardeşine duyduğu saygıyla değer verilen biridir. Kıymetli elçilerini geri gönderdik; onlara yüce makama iletmek üzere bazı sözlü mesajlar ve yazılı tavsiyeler verdik. Çünkü o bizim için evladımızdan daha kıymetlidir. Maksadımız yalnızca İslam'ın maslahatları üzerinde uzlaşmak, birlik ve uyumun düzenini sağlamaktır. Bu bağlamda onun yazışmaları ve sevindirici haberleriyle iletişimini devam ettirmesini temenni ederiz. Allah Teâlâ da onun sevinçlerini daim, hayırlarını kat kat artırsın. İnşallah.

Bu mektubun yazıldığı nüshaya ait sayfayı Kalkaşendî, tam olarak görmemiştir. Görünen o ki, bu yazışma yarım sayfa formatında kaleme alınmış, çünkü ileride Bağdat ve Tebriz sahipleriyle yapılan yazışmalarda da bu formatın kullanıldığı ifade edilecektir (Kalkaşendî, 1914, s. 258-259).

2.3.1.10. Moğol Devletleri ile Memlûklar Arasındaki Elçilik Teatisi

Moğollarda elçilerin iki temel işlevi bulunmaktadır. Bunları siyasî ve casusluk olarak ikiye ayırmak mümkündür. Siyasi elçiler ittifak sağlamak veya askeri yardım istemek için gönderilmiştir. Casusluk için yollanan elçiler ise detaylı gözlemler yapmış ve planlanan bir saldırıdan önce karşı taraftan bilgi toplamışlardır (Biran, 2008, s. 373).

Moğolların Memlûklarla teması ise siyasî bir amaç için başlatılmış olsa da resmî olarak da sınıflandırılabilir. İlk belgelenmiş Memlûk elçiliği, 1281-1282'de Memlûk Sultanı Kalavun (h. 1279-1290) tarafından, onun tahta geçtiği konusunda müttefiklerini bilgilendirmesinin bir parçası olarak gönderilmiştir. Ancak Kaydu ile ilk temasların Kalavun'un döneminde başladığına dair söylentiler olsa da selefi Sultan Baybars (h. 1260-1277) döneminde olmuştur. Kalavun'un elçileri, diğer tüm

Memlûk elçilikleri gibi Moğolların elçileriyle birlikte Altın Orda'ya gönderilmiş ve Kaydu'yu onları desteklemeye ve düşmanlarına (İlhanlılar) karşı çıkmaya çağırmıştır. Burada çoğu zaman olduğu gibi elçilerin geliş amacı siyasi ittifak sağlamak olmuştur. Ancak böyle bir ittifakın tam olarak gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Kaydu geri elçiler göndermiş ve Memlûkler 1284'te yeniden elçiler göndermiş, ancak ilişkiler daha sonra soğumuş gibi görünmektedir (Biran, 2008, s. 375-376).

Moğollarda elçiler kabulü yalnız hükümdarlara münhasır bir hak değildi. Şahzadeler ve vezirler de yabancı memleketlerin elçilerini kabul ederlerdi. Burada Memlûklardan farklı olarak şehir hâkimleri yani valiler hiçbir zaman bu hakka sahip olamamışlardır. Diğer taraftan İran coğrafyasında yeni bir devlet inşa etmelerine rağmen Moğol geleneklerinden arınmamış seremonilerin devam ettiği görülmektedir. Nitekim Büyük Moğol İmparatorluğu'nda olduğu gibi İlhanlılar zamanında da elçilere yapılan törenin hiç değişmediği 1258 yılından sonrası için de aynı şekillerin muhafaza edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Moğol eski inançlarını barındıran ateşle temizlenme türünden bazı adetlerin İslamiyet'in kabulünden sonra kalkmış olması pek tabiidir (Spuler, 2011, s. 394-396).

2.3.2. İlhanlı-Memlûklu Devletleri Arasında Elçilik Teatisi

2.3.3. Ahmet Tegüder'in el-Mansur Seyfeddin Kalavun'a Gönderdiği Elçilik Heyetleri

2.3.3.1. Ahmet Tegüder'in el-Mansur Seyfeddin Kalavun'a Gönderdiği Elçilik Heyeti

681/1282 yılında Abaka'dan sonra tahta geçen, Sultan Ahmed'in elçisi geldi. Gelen elçiler; Sivas Kadısı Kutbeddin Mahmud Şirazî, Rum Hükümdarı Sultan Mesud'un Atabeyi Emir Bahaeddin, Mardin Sahiplerinden es-Sahib Şemseddin Muhammed b. es-Sahib idi. Bu kişilerin Bîre'ye ulaştığı haberi gelince Sultan (el-Mansur Seyfeddin Kalavun) onlara karşı uyanık olunmasını emretti. Spuler'e göre Memlûklu devleti ile müzakerelerde bulunmak üzere devamlı ve sürekli savaşlardan pek ağır zararlarla çıkmış olan Suriye halkını kızdırmamak için elçiler halkın gözünden mümkün mertebe uzak tutulurdu. Hatta elçiler uzun bir müddet seyahatlerini yalnız geceleri yapmak zorunda idiler (Spuler, 2011, s. 405; Allouche, 2006, s. 243). Bundan dolayı bu grubu takip edenler, elçiler Sultanın huzuruna çıkıp onun kontrolü altına girinceye kadar, onlara karşı kendilerini hiç belli etmediler. Elçiler sultana, Ahmed Tegüder'den gelen mektubu sundular. Bu mektupta; Moğol Hükümdarı olduğunu ve Müslüman olduğunu, mescit, medreseler, vakıflar imar

ettiğini ve hacıları donattığını,doğruluk ve dürüstlüğün her türlüsünü emrettiğini söylüyordu. Ahmet Tegüder,söz birliği yapmak, fitne ve savaşların sona erdirilmesini ayrıca, Müslümanlarla Moğollar arasında barış yapılması da talep ediyordu. Sultan Kalavun elçilere iyi bir şekilde cevap verdi. Ahmet Tegüder'ın İslam'a girmiş olmasından dolayı onu tebrik etti ve kendisinin de barış istediğini söyledi.Fakat resmi bir anlaşma yapılamadı.Elçilere ikramlar yapıldı ve geri gönderdiler (en-Nüveyrî, 2004, s. 60, 154-155).

Yukarıda zikredilen elçilik teatisinin gerçekleşmesinde bir takım sorunlar yaşandığını Spuler ifade etmekte olsa da bunun nedenlerini açıklamamaktadır. Nitekim elçiler Sultan Ahmed'in Müslüman olduğu haberini getirip samimi barış müzakerelerine bağlamak istemelerine rağmen kaba muameleye maruz kaldılar. Hatta Sultan Ahmed'in vefatından sonra Budist Argun'un yerine geçtiğini öğrenen Memlûk tarafı diplomasi adetlerine göre verilmesi gereken hediyeler istendi. Bunun red edilmesi şiddet gösterilmesine neden oldu. Hatta elçilik heyetinin eşyası yağmalandı. Elçiler bir müddet hapsedildiler ve o kadar olumsuz durumla karşılaştılar ki bu heyet içinden Abdurrahman vefat etti. İlhan'ın diğer elçileri bu olaydan bir müddet sonra serbest bırakıldılar (Spuler, 2011, s. 405-406).

2.3.3.2. Ebu Said'in Elçilerinin Muhammed b. Kalavun'a Gelmesi Hakkında

722/1322 yılında Rebiülevvel ayının son günlerinde, Irakeyn, Horasan ve buraların arasındaki yerlerin hükümdarı Ebu Said'in elçisi saltanat kapısına geldi. Bu gelen kişiler: Emir Hasan b. Şadî b. Suncak ve yanında emir-i ahur, Tebriz Kadi'ül-Kudât'ı Nasreddin Muhammed b. Muhammed b. Kazvînî eş-Şâfiî idi. Sultan onların Cebel Kalesi'ne getirilmesini emretti. Rebiülevvel ayının başlarında Pazartesi günü sultanın huzurunda durdular. Bedreddin Baybars es-Sâlihî onları karşıladı (en-Nüveyrî, 2004, s. 31).

Ayrıca 723/1323 yılında İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in üç kişiden oluşan elçilik heyeti saltanat kapısına geldi. 14 Cemâziyelâhir (20 Haziran) pazartesi günü Cebel Kalesi'nde sultanın huzuruna çıktılar. Tümen komutanlarından biri de gelenler arasındaydı. Bu tümen komutanı olan elçi Halep'e geldiğinde büyük bir kibir gösterdi. Buna karşılık Halep'deki saltanat naibi Emir Alâeddin et-Tunboğa ise nezaket gösterdi, ona ve çalışanlarına ikramda bulundu, ikramların sonunda ise onu onurlandırıp saygılı ve edepli davrandı. Fakat o önceki tavır ve hareketlerine devam etti. Humus'a vardığında şehrin naibi onu karşıladı. İlhanlı elçisi öpmesi için elini naibe uzattı. Bu haber Şam saltanat naibi olan Emir Seyfeddin Tengiz'e ulaştı. İlhanlı elçisi ile buluşmak için, öncü birlik komutanlarından biri olan Emir Seyfeddin

Çoban'ı gönderdi. Elçinin yanına gittiği zaman ona ikramda bulunmadı ve onun için ayağa kalkmadı tam tersi öpmesi için ona da elini uzattı, Emir Seyfeddin Çoban bu eli geri çevirdi, arkasını döndü ve ona selam dahi vermedi (en-Nüveyrî, 2004, s. 47).

İlhanlı elçisi Dımaşk'a yaklaştığında, buradaki saltanat naibi Şam askerlerine tören kıyafetleri ile atlarına binmelerini emretti. Askerler altın ve gümüş yaldızla süslenmiş nakışlı kıyafetler giyip süslü aksesuarlar takarak, parlak kumaşlarla süslenmiş atlarına bindiler, en güzel ve en iyi şekilde çıktılar. Onlara iki sıra halinde Kâbûn'dan, Dâru's-Saadet Kapısı'na kadar durmalarını emretti. Burası saltanat naibinin bulunduğu yerdi. Askerler emredileni yaptılar. Saltanat naibi Emir Seyfeddin Tenkiz onu karşılamak için atına binmedi ve Dâru's-Saadet'ten çıkmadı. Elçi geldiğinde saltanat naibi onları kendi huzurunda karşıladı. Örtü ile kendini kapatmıştı. Ona doğru hareket etmedi ve bakmadı. İlhanlı elçisinin önünde durdu ve ona hükümdar Ebu Said'in naibi olan, Emir Çoban'ı ve diğer emirleri sordu. Elçi ona, "onlar afiyettedir" diye cevap verdi (en-Nüveyrî, 2004, s. 47).

Daha sonra saltanat naibi, elçinin istirahat edeceği yere götürülmesini emretti. Onun için çadır direği dikilmesini talimatını verdi ve içinde çetr olan meydana yerleştirildi. Elçi taht odasına (saraya) geldiğinde, Sultan Naibi'ne geri dönmek için izin istedi, ancak kendisine izin verilmedi. Bunun üzerine elçi ona şöyle bir mesaj gönderdi: "Ben hükümdar adına geldim, Çobân naibi ya da emirler adına gelmedim. O hâlde neden Sultan Naibi beni onlar hakkında sorguladı da hükümdar hakkında bir şey sormadı?" Bunun üzerine Emir Seyfeddin Tankız ona şöyle cevap verdi: "Ben bir Sultan Naibi'yim; ancak benim gibi bir Sultan Naibi ya da bir emir hakkında soru sorarım. Hükümdara gelince, onun hakkında ancak sultan (Allah mülkünü daim kılsın) soru sorabilir."Daha sonra kendisini karşılamak için gönderdiği emîre karşı yapmış olduğu saygısızlıktan dolayı İlhanlı elçisi şiddetli bir şekilde azarladı ve dedi: "Fırat'ın öbür tarafında olan sizin ülkeniz, küfür, nifak ve isyan ülkesidir. Fırat'ın bu tarafında olan Şam ülkesi kısmı ise İslam diyarıdır, enbiyalar mekânıdır, salih kulların, âlimleri ve fakihlerin yaşadığı yerlerdir. Bundan dolayı, buraya geldiğiniz zaman Yüce Allah'ı edebi ile edeplenmeniz gerekir."Şam saltanat naibi böyle yaparak elçi karşısında kendi konumunu yüceltmiş, elçinin kendine çeki düzen vermesini ve bundan sonraki davranışlarında daha edepli olmasını sağlamıştır. Daha sonra Saltanat Kapısı'na doğru yöneldi. Saltanat naibi Sultanın durumunu kontrol etti ve İlhanlı elçisi yaptıkları için Saltanat naibine teşekkür etti. (en-Nüveyrî, 2004, s. 48).

Elçi Saltanat Kapısı'na geldiği zaman, Sultanın huzurunda durdu. Sultan

onlara iyi davrandı ve ikramda bulundu ve onları kendi meclisinde oturttu. Elçiler, Sultana içeriğinde barış isteği ve bunun için bir anlaşma yapmak, olan bir mektup verdiler. Sultan onlarla anlaştı. Emir Seyfeddin Aytemuş el-Muhammedî elçilik görevi için hükümdar Ebu Said'e gittiği zaman Ebu Said barış anlaşmasının düzenlenmesini, savaş ateşinin sönmesini, her iki tarafın da saldırılara son vermesini, kabul etmişti. Elçi, yanında hükümdar tarafından sultana gönderilen hediyeleri getirmişti. Bu hediyeler iki adet eğer kemeri kayışı ve kumaşlardı. Sultan kendisine sunulan bu hediyeleri kabul etti. Daha sonra Ebu Said'in tacir olan arkadaşının geldiği söylendi. Sultan onları da kabul etti. Sonra Cebel Kalesi'ndeki naiblik binasının revaklarında oturdular. Onlar için içinde, kuzu eti, tatlılar, meyveler, çeşitli helal içecekler olan bir ziyafet tertip edildi. Daha sonra Perşembe günü onlara hediyeler verildi. Verilen hediyeler içerisinde, metallerle süslenmiş atlas kumaşlar, eyer kemeri kayışı ve altın ile süslenmiş bir kılıç vardı. Diğer elçiye de yine değerli, süslü kumaşlar ve başka hediyeler verildi. Onlarla beraber gelen hizmetçilere de uygun hediyeler verildi (en-Nüveyrî, 2004, s. 48).

723 yılı Cemâziyelâhir ayının on dokuzunda Cumartesi (25 Haziran 1323) günü geldiğinde Sultan huzurundaki elçilere ata binerek meydana doğru gelmelerini emretti. Onlara üç at başı hediye etti. Atlarına bu şekilde hediyelerle bindiler ve sultanın gösterişli muhafız birliğini gördüler. Daha önce böylesini hiç görmemişlerdi. Daha sonra sultan, ayın yirmi birinde Pazartesi günü onları çağırdı ve onlara ikinci defa hediyeler bahşetti. Bu verilenler içerisinde, onların mektubuna verilen cevap ve ikram edilen birçok para vardı. Sultan onlara iyi muamelenin en iyisi ile davrandı(en-Nüveyrî, 2004, s. 48).Yaşanan olumsuzluklara rağmen bu elçilik heyetinin Kahire'de ilgi görmesi hatta barışın yapılması yönünde sultandan teminat almaları soğuk başlayan bu sefaretin umduklarından iyi bir şekilde sonlanmış olduğunu göstermektedir (Sağlam, 2018,s. 138).

Onların mektubunda sultandan talep edilen konulardan biri de, sultanın kızının, Hükümdar Ebu Said'in naibi Emir Çoban'ın oğlu ile evlendirilmesiydi. Sultan bunun için kızının yaşının küçük olduğunu bahane gösterdi ve şöyle dedi: "O kız, henüz beş yaşındadır. Yüce Allah izin verirse evlilik çağına geldiği zaman bu talebinize cevap vereceğiz". Sultan onları güzel ağırlanmış bir şekilde gönderdi. Elçiler ile beraber, Emir Seyfeddin Aytemuş yola çıktı ve Gazze'ye varıncaya kadar onlara eşlik etti (en-Nüveyrî, 2004, s. 48).

2.3.3.3. Ebu Said'in Elçilerinin ve Sultanın Yakınlarının Saltanat Kapsına Gelmeleri

726/1326 yılında Recep ayının on dördünde Pazartesi günü, Hükümdar Ebu Said'in naibi Emir Çoban'ın elçisi ve sultanın yakınları olan arkadaşları, Seyfeddin Tayerboğa ve oğlu Yahya, Saltanat Kapısı'na ulaştılar. Diğer elçiler gibi onlar da bugün Muhammed b. Kalavun'un huzurunda bulundular. İkramlara ve teşrifatlara onlar da dâhil edildiler. Tayerboğa ve oğlu ayın on üçünde Pazar günü elçilik vazifesi için sultanın huzuruna çıkmışlardı. Tayerboğa, getirdiği mesajları aktardı. Ayın on yedisi olan Perşembe günü adet olduğu üzere Kahire'deki hâkimiyet alameti olan Mansûriye Medresesine gittiler. Elçilere ikinci defa hediyeler verildi. Ayın yirmi dördünde onların gönderilmesi için düzenleme yapıldı (Nüveyrî, 2004, s. 154-155).

Ebu Said'in Elçisinin Saltanat Kapısına Gelmesi

727 yılında Recep ayının dördünde Çarşamba (16 Haziran 1326) günü, Irakeyn, Horasan, Rum ülkesi ve daha başka yerlerin hükümdarı olan Ebu Said b. Harbende'nin elçileri, muzaffer hükümdarlığın saltanat kapısına geldiler. Gelen elçiler, tümen komutanlarının büyüklerinden olan Emir Seyfeddin Esentemur. Yanlarında Sultanın yakınlarından biri olan aynı zamanda Emir Seyfeddin Tayurboğa'nın kız kardeşinin oğlu olan Muhammed Beyh b. Çakmak geldi. Perşembe günü temsil görevi için sultanın huzuruna çıktılar. [Sultan] onların mektubunu dinledi. Gönderilen hediyeleri kabul etti ve onlara iyi davrandı. Daha sonra Cebel Kalesi'ne Emir Seyfeddin Aytemuş el-Muhammedî'nin yanına gittiler. Sultan onları ağırladı ve ikramlarda bulundu (en-Nüveyrî, 2004, s. 176).

Ebu Said'den gelen mektuplarının içeriğinde ise, sultanın kızının, Ebu Said'in naibi Emir Çobanın oğlu Dımaşk Hoca ile nişanlanması konusuydu. Sultan buna cevap verdi ve Çoban'ın, huzuruna gelmesini şart koştu. Elçiler, ayın yedisinde Cumartesi günü sultanın hizmeti altında meydana gittiler ve daha önce benzerini hiç görmedikleri sultanın muazzam tören alayını gördüler. Daha sonra, ayın on üçünde Cuma günü Sultanın babası olan Sultan el-Melik'ül-Mansûr'un türbesini ziyaret etmek için Mansûriyye Kubbesi'ne gittiler. Medreseye girdiler, onlar için Kıblî Güney Eyvanı'nda sofra kuruldu. Fakihlerin tamamı da Bahrî Eyvanı'nda hazır bulundular (en-Nüveyrî, 2004, s. 176).

Daha sonra elçiler Cumartesi günü yine aynı şekilde sultanın hizmeti altında meydana yöneldiler. Onlara bol miktarda ikramlar ve paralar verildi. Recep ayının on

altısında Pazartesi günü yola çıktılar. Sultan, Hâcib Emir Seyfeddin Kutluboğa el-Mağrîbî'yi onlarla beraber gönderdi (en-Nüveyrî, 2004, s. 176).

Onlarla beraber gelen Muhammed b. Çakmak'a gelince, Sultan ona tabakhanede yetki verdi. Emir-i Âlem İzzedin Aybek el-Bektûtî'nin iktası ona verildi. El-Bektûtî ise Sâfed'e nakledildi Necmeddin Feyrûz'un iktası da ona verildi. Kendisinin iktası elinden alınmış ve tutuklanmıştı (en-Nüveyrî, 2004, s. 176).

Ebu Said'in Elçisinin Saltanat Kapısına Gelmesi

Hükümdar Ebu Said'in elçileri 727 yılında Ramazan ayının 11'inde (31 Temmuz 1327) Çarşamba günü üç kişi olarak saltanat kapısına geldiler. Gelenlerden biri de hükümdar Ebu Said'in emir-i canları olan Ayacı idi.Sultanın huzuruna çıktılar. Adet olduğu üzere ikram ve ihsanlarla karşılandılar. Elçiler yanlarında sultanın emir-i silahı olan Emir Seyfeddin Kıclîs ile tutuklu olan Timurtaş'ın yanına gittiler, onunla bir araya geldiler ve onunla konuştular. Gelen mektubun içeriğinde ise Timurtaş'ın sultandan istenilmesi vardı. Eğer Timurtaş kendilerine teslim edilirse, buna karşılık olarak Hükümdar Ebu Said, sultana Emir Şemseddin Kara Sungur el-Mansûrî'yi verecekti. Sultan bu teklife olumlu baktı. Emir Seyfeddin Aytmış el-Muhammedî, bu teklifi kabul ettiklerini Hükümdar Ebu Said'e bildirmek için elçi görevlendirildi. Ramazan ayının 16'sında Pazartesi günü sultan, Emir Şemseddin Kara Sungur el-Mansûrî'yi Moğollardan istemek için elçi göndermeye karar verdi.Daha sonra sultan bu emrini değiştirdi ve onu Ebu Said'e göndermemeye karar verdi (en-Nüveyrî, 2004, s.195).

Ebu Said'in Elçilerinin Mısır'a Gelmesi ve Muhammed b. Kalavun'un Ebu Said'e Elçi Yollaması

728 yılı Rebiülahir ayının başlarında (1328 Şubat) Pazar günü, Hükümdar Ebu Said b. Herbende'nin iki elçisi saltanat kapısına geldi. Sultanın huzuruna çıktılar ve elçilik görevlerini yerine getirdiler. Onlara hediyeler verildi. Elçiler Timurtaş'ın Rûm ülkesini terk etmesinden ve Mısır'a iltica etmesinden önce yola çıktıklarını söylediler. Daha sonra Pazartesi günü sultanın huzuruna çıktılar. Elçiler, ayın dokuzu olan pazartesi gününe kadar saltanat kapısında kaldılar. Elçilik görevlerini yerine getirdiler, Sultan onların yolculuk ihtiyaçlarını karşıladı ve onlarla beraber Kıpçak memlûk Emir Seyfeddin Aruc'u yanında bir mektup ile hükümdar Ebu Said'e gönderdi. Sultan bu mektupta, Ebu Said'ten, Timurtaş'ın affedilip bağışlanmasını, ailesinin serbest bırakılmasını ve Timurtaş'ın Rûm ülkesindeki görevine iade edilmesini istiyordu (en-Nüveyrî, 2004, s.194; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142;

Hâfız-i Ebrû, 1395, s.68).

Bunun akabinde 728 yılında Şevval ayının 4'ünde (12 Ağustos 1328) Perşembe gecesi, Timurtaş burçtaki tutuklu olduğu yerden çıkarıldı. Karafat yönündeki Babu's-Sır açıldı ve oradan çıkarıldı. Susuzluktan bitkin düşmüş ve elleri boynundan bağlanmış haldeydi. Hükümdar, Ebu Said'in elçisinin bu durumu görmesi istendi. Daha sonra boğularak öldürülmesini gördüler. Başı kesildi ve derisi yüzüldü ve içi dolduruldu. Sultan, başı Ebu Said'e gönderdi. Ceset ise öldürüldüğü yere defnedildi. Elçiler Şevval ayının 4'ünde Perşembe günü saltanat huzuruna geldiler ve Cumartesi günü meydana gitmek için Sultanın huzurunda atlarına bindiler. Daha sonra Şevval'in 8'inde pazartesi günü tekrar huzura çıktılar. Hepsine hediyeler verildi. Ve aynı gün ülkelerine gönderildiler. Aynı şekilde Emir Seyfeddin Aytmış el-Mahmûdî de sultanın, Hükümdar Ebu Said'e yazdığı mektup ile yola çıktı (en-Nüveyrî, 2004, s.195; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.68).

Ebu Said'in Elçilerinin Gelmesi

730 yılının Recep ayının yirmisinde, (9 Mayıs 1330) Hükümdar Ebu Said b. Harbende'nin elçileri saltanat kapısına geldi. Gelenlerden biri de, Emir Hamza idi. İki gün sonra sultanın huzuruna çıktılar. Sultan onları ikram, nimet ve hediyelerle ağırladı. Nüveyri elçilerin sultana getirdiği mektubun içeriğinden haberdar olduğunu söylemekte ve şu bilgileri aktarmaktadır; Sultanı tebrik ediyor sağlık ve selametini diliyordu. Bunun dışında kalpleri kazanmak için söylenen muhabbet sözleri vardı. Recep ayının yirmi yedisinde Perşembe günü ülkelerine döndüler. Emir Seyfeddin Aytemuş el-Muhammedî onları uğurlamak için yola çıktı, Katya'ya kadar gittiler ve Emir Seyfeddin Aytemuş geri döndü. Onlar ulaşmadan önce Hükümdar Ebu Said'in naibi Şeyh Hasan el-Celâyirî'nin elçisi saltanat kapısına geldi. Sultanın huzuruna çıkmayı, Emir Hamza'nın ayrılışına yani, ayın yirmi yedisi Perşembe gününe kadar erteleldiler. Ayın yirmi yedisinde Perşembe günü sultanın huzuruna çıktılar ve mektubu sundular. Adet olmadığı halde, hükümdarın elçilerine hediyeler verildi ve geri gönderildiler (en-Nüveyrî, 2004, s. 232-233).

Ebu Said döneminde İlhanlı Memlûk ilişkilerinin elçilik diplomasisi ile yapılan anlaşmalarla iyi yönde seyrettiğini söyleyebiliriz. Ancak İlhanlılar açısından Suriye politikasının iflası anlamına gelen bu antlaşmalar aslında iç ve diş politikada zor durumda olan İlhanlıların Batı sınırlarını güvence altına alma girişimi olarak değerlendirmek mümkündür. Amacı ne olursa olsun bu antlaşma ile bölgeye huzur geldiğini iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin geliştirildiği bunun neticesinde

karşılıklı güven ve sadakat ortamının yoğun hediyeleşme dönemini başlattığını gözlemliyoruz. Artık askeri operasyonlar geride kalmış birbiri ile yarışan kıymetli paha biçilmez hediyelerle muhataplarını onurlandırma yarışı söz konusudur (Sağlam, 2018, s. 139).

2.3.4. Memlûklardan Moğollara Giden Elçiler

2.3.4.1. Sultanın Elçilerinin Moğol Hükümdarı Abaka ile Karşı Karşıya Gelmesi

670/1271-72 yılında Samgar ve Pervane'nin elçileri Mısır Sultanına gelerek; İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin iyi olması için elçi göndermesini ve gerekirse Samgar'ın iki hükümdar arasında arabuluculuk yapabileceğini ilettiler. Sultan Melik Zahir Rukneddin Baybars elçilere iyi muamelede bulundu ve yanlarında Abaka'ya zırh ve Samgar'a ok ve yay verilmek üzere, hediyelerle beraber Emir Fahreddin İyaz el-Makarrî ve Emir Mübarezeddin el-Tûrî'yi elçi olarak gönderdi.Memlûklu elçileri Abaka'ya sultanın şu mesajını ilettiler;" Sultanımız, eğer size itaat etmemizi istiyorsanız öncelikle elinizdeki Müslüman şehirlerini geri iade ediniz diyor" Bunun üzerine Abaka öfke ile şunları söyledi; "Bir baştan öbür başa memnun olmuyor doymuyor!" Böylece barış olmadı ve elçiler de oradan ayrıldılar (ez-Zehebî, 1999, s. 65).

Bu anlatılan elçilik girişiminin neticesiz kaldığı bir gerçektir. Burada dikkati çeken nokta hediye olarak verilen oklar Türk devlet geleneğinde tâbi olan devlet statüsünü çağrıştırmaktadır. Baybars'ın Pervane ve Samgâr'a gönderdiği oklar aslında Anadolu'nun Memlûk Devleti'ne tâbi olması istikametinde bir siyaset güdüldüğünün de işaretidir. Gerçekten de Baybars çok zaman geçmeden Kayseri'ye kadar gelerek Selçuklu tahtına oturacaktır (Sağlam, 2018,s.95).

Zehebî'ye göre; Mısır Sultanı, Abaka'dan muhtemelen sadece Irak ve el-Cezîre'yi istemiştir, yoksa bütün Müslümanların yaşadığı toprakları istememiştir (ez-Zehebî, 1999, s. 65).

2.3.4.2. Emir Seyfeddin Aytemuş el-Muhammedî'nin Elçi Olarak Ebu Said'e Gönderilmesi

726 yılında Cemaziyülevvel ayının yedisinde (11 Nisan 1326) Perşembe günü Sultan, emirlerden binler askerin komutanlarından biri olan, Emir Seyfeddin Aytemuş el-Muhammedî Nasrî'yi, mektup ve kıymetli hediyelerle donatarak, Irakeyn, Horasan ve bunlarla beraber başka yerlerin sahibi olan Hükümdar Ebu Said'e gönderdi. Yolculuk esnasında bir müddet Halep'te kaldı. Sonra gideceği

istikamete karar verdi ve yoluna devam etti. Onun Saltanat Kapısı'na dönüşü, bahsi geçen yılda Şaban ayının yirmi sekizinde Salı günü oldu (en-Nüveyrî, 2004, s. 152).

2.3.4.3. Hükümdar Vekili ve Alt Makamlar İle Yazışmalarda Takip Edilen Usul

a. Sultan Ebû Saîd'in ölümünden sonra İlhanlı sarayında hükümdarlığın vekâletini üstlenenler ile yapılan yazışmaların usulü

Bunlar arasında, Şeyh Uveys'in vezirleri olan Muhammed el-Kâzerûnî ve Zekeriya da vardır. Bunlara yazılan mektuplar, geleneksel olarak üçte bir kâğıda yazılırdı ve başlığı şöyle olurdu: "Bu mektup, yüce, azametli, büyük, seçkin, öncü, önde gelen, falanca (unvan), İslam'ın şerefi, insanların ziyneti; reislerin onuru, eşsiz ileri gelenler, hükümdarların özü olan yüksek makama sultanlara gönderilmiştir."Ardından dua gelir, işaret olarak "el-ismü'ş-şerîf" yazılır ve tanımlama kısmında "Şeyh Uveys Behadır Han'ın veziri olan falanca" ifadesi kullanılır (Kalkaşendî, 1914, s. 262).

Ebû Saîd'in ölümünden sonra İlhanlı sarayında hükümdarlığın vekâletini üstlenenlerden biri de, Tavâşî Mercan olup, Şeyh Uveys adına Bağdat'ta görev yapan naipti. Lakabı Emînü'd-dîn Belîs idi. Kendisine yazılan mektup usulü: hitapta "babası" ve "es-sâmî" (yüce, ulu) şeklinde olur. Tanımı kısmında : "Hâce Mercan" yazılmıştır (Kalkaşendî, 1914, s. 262).

Hükümdar vekili ve alt makamlar ile yazışmalarda takip edilen usule bir diğer örnek ise, yine Şeyh Uveys'in naibi olan Muhammed Feltân'a yazılan mektuptur. Ona yazılan mektup da Mercan'a yazılan usuldedir. Yazışmalarda işaret olarak "el-ismü'ş-şerîf" kullanılmıştır, tanım kısmında: "Şeyh Uveys'in naibi Feltân" denilmiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 262).

Bunlara ilaveten hükümdar naiblerine yazılan mektup türlerinden biri de Ulus emirlerine yazılan mektuplardır. Ebu Said'in döneminin sonuna kadar bu devletin ordu yönetimini üstlenen dört büyük emir vardı. Bu emirler, "Umârâü'l-Elûs" (Ulûs emirleri) olarak anılırdı. En büyüğüne "Beylerbeyi" yani "emirlerin emiri" denirdi. Bazen bu kişiye "Emîrü'l-Ulûs" unvanı da verilirdi. Devletin genel işlerini yürüten kişi ise vezirdi (Kalkaşendî, 1914, s. 262).

Yukarıda bahsi geçen ulus emirleri ile yapılan yazışmaların usulüne gelince; bu dört emirden her biri ve vezir, yüce sultanlık makamları adına yazışma yaparlardı. Beylerbeyi'ne gönderilen mektup "yarım boy" (yarım sayfa) kâğıda yazılırdı ve

mektubun başında şu ifade yer alırdı:"Allah Teâlâ yüce makamın yardımını aziz kılsın."Diğer üç emire (Beylerbeyi'nin altındakiler) ise yazışmalar "üçte bir boyutunda" yapılırdı ve şu şekilde başlanırdı: "Allah Teâlâ yüce makamın yardımını daim kılsın."Bu dört emirin her biri için de "noyan" unvanı kullanılırdı. Ardından şöyle denir: Bu tür yazışmalar, Rum'daki Ertene Beyliği (Aretna) ve Diyarbakır'daki Tümen Emiri olan Sûnay ve oğulları ve diğer tüm nuveynat (noyanlar) emirler (emîr-i tevâmîn/tümenler emirleri) için de geçerliydi (Kalkaşendî, 1914, s. 263).

Şeyh Hasan el-Kebîr, yani el-Ûlûs Emiri'ne yazılan mektuplar, onun Bağdat'ta vefatına kadar aynı usulle yazılmıştır. Bu mektuplar "üçte bir boyutunda" olurdu ve tevkîat kalemi (sultanın imza dairesi) tarafından şu şekilde yazılırdı:

"Allah Teâlâ yüce, büyük, emirlik sahibi, âlemde yüceltilmiş, adaletli, desteklenmiş, koruyucu, yardım edici, yönlendirici, murabıt, hidayete erdirici, sağlamlaştırıcı, destekleyici, tevâmîn ehli, falanca unvan sahibi yüce makamın yardımını aziz kılsın: İslâm'ın ve Müslümanların yardımcısı, iki cihanın emirlerinin efendisi, gazilerin ve mücahitlerin destekçisi, müvahhid ordularının önderi, devletlerin direği, ümmetin yardımcısı, Doğu ülkelerinin sorumlusu, tevâmîn komutanı, ulusların emiri, hükümdarların ve sultanların destekçisi, müminlerin halifesinin yardımcısı."(Kalkaşendî, 1914, s. 263).

Yukarıda örneği verilen, emirlerle ilgili yazışmaların dua kısımlarında, genellikle şu dört unsur bulunurdu: "Bu yazı yüce makama gönderildi", "Açıklanır ve bildirilir","Yüce makamdan maksat budur" ve "İşaret: Kardeşi". Tanıtımı: Şeyh Hasan el-Ûlûs Bey şeklindedir (Kalkaşendî, 1914, s. 264).

Bu bilgilere ilaveten, Şeyh Hasan'ın vefatından sonra onun yerini başka biri almadığı için ondan sonra bu şekilde kimseye böyle bir yazı gönderilmemiştir. Ayrıca Bu şahıslar için kullanılan "nuvînî" unvanı, Mısır ve Şam'daki valiler (nâibler) için kullanılan "kâfilî" unvanının yerine geçmektedir. Bu unvan(nuvînî) o bölge (İlhanlı Devleti) halkı tarafından daima kullanılırdı, kâfilî ise orada hiç kullanılmazdı (Kalkaşendî, s. 263). Ancak Şeyh Hasan el-Kebîr'e yazılan yazışmalarda kullanılan unvanlar arasında "kâfilî" unvanını da açıkça belirtmiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 264).

Yukarıda verilen yazışma usul ve örneklerine ilaveten bu (İlhanlı) hükümdarlığın vezirine gelince; vezire yazılan mektuplar üçte bir boyutunda olurdu ve şöyle başlardı: "Allah Teâlâ yüksek, büyük, emirlik sahibi, vezirlik makamının nimetini artırsın." Bu, vezirlere yazılan mektuplarda kullanılan geleneksel

unvanlardandı. Şayet kendisine mektup gönderilen bu kişinin bir emirlik görevi yoksa kendisine sadece "vezirlik makamı" diye hitap edilirdi ancak "sâhibî"(efendi) denilmezdi. Çünkü bu unvan, onların gözünde değersiz sayılırdı (Kalkaşendî, 1914, s.264).

Bunların yanında, Moğol devletlerinde hükümdardan sonraki en yüksek makam olan, Emirü'l-ulus (ulus beyleri) dört kişidir. Bunların en büyüğüne, "Beylerbeyi" yani "Emîrü'l-ümerâ" (emirlerin emiri) denirdi. Hicrî 782 (Miladî 1380-81) yılında bu dört kişiden birinin Kutlubuga İnak olduğu ve kendisine aynı yılın 10 Cemâziye'l-âhir'inde yazılan mektubun metni şöyle nakledilmiştir:

"Allah Teâlâ yüce, büyük, adaletli makamın (yani sizin) nimetini kat kat arttırsın;

Dinî destekleyen, yardım eden, liderlik yapan, doğru yolu gösteren, güçlendiren, koruyan, izleyen, kılıç kuşanan; İslam ve Müslümanlar için, dünyanın dört bir yanındaki emirler için bir kılıç olan; gazilere ve mücahitlere yardım eden; orduların başı, askerlerin kumandanı, ümmetin sığınağı, devletin hazinesi, hükümdarların ve sultanların yardımcısı, Emirü'l-Mü'minin'in (Müminlerin Emiri) kılıcı…"

Ardından dua yazılır ve mektubun altında "Kardeşi" ibaresi ile birlikte onun tanıtımı şu şekilde yapılır:"Kutlubuga İnak, Han Cani Bey'in naibi" (Kalkaşendî, 1914, s. 302).

Daha sonra, İlhan Muhammed zamanında işlerin, Mısır topraklarında saray kapılarında görev yapan Hâsekîye Emir Yelboğa el-Ömerî konumunda biriyle yürütüldüğü ve 773/1371-72 yılında kendisine yazışma başlatıldığı belirtilmiştir. Bu kişiye sülüs hatlı yazı ile gönderilen mektubun metni şu şekildedir:

"Allah Teâlâ, yüce, büyük, evrensel, cihad eden, destekleyen, yardım eden, zafere ulaştıran, önde gelen, yücelten, kılıç kuşanan makamın nimetini daim kılsın.İslam ve Müslümanlar için, dünyanın dört bir yanındaki emirlerin efendisi, gazilere ve mücahitlere yardım eden, orduların başı, devletin hazinesi, hükümdarların ve sultanların destekçisi, Müminlerin Emiri'nin keskin kılıcı…"

Ardından uygun dua yapılır ve "validuhu" (babasıdır) ifadesi ile birlikte, kişinin tanıtımı şöyle yapılır: Eğer bu kişi, Mısır'daki Yelboğa'nın konumunda ise, bu onun en büyük emirlerden biri olduğunu gösterir. Eğer gerçekten öyleyse, nasıl

olur da emirü'l-ulus (ulus beyleri) seviyesindeki kişilerden daha aşağıda bir hitapla kendisine yazılırdı. Daha önce belirtildiği üzere emirü'l-uluslara hitap şöyleydi: "Allah Teâlâ, yüce makamın nimetini kat kat artırsın…"(Kalkaşendî, 1914, s. 302-303).

2.3.4.4. Memlûklar İle Üst Düzey İlhanlı Kadınları Arasında Yapılan Yazışmalarda Usul

Memlûklular ile İlhanlıların kudretli hatunları arasında da bazı yazışmalar olmuştur. Kalkaşendi üç önemli İlhanlı hatununa yazı yazıldığı belirtmiş, bu mektupların üslup ve şekil özellikleri hakkında bilgiler vermiştir:

Birincisi: Dilşâd Hatun, Şeyh Hasan el-Kebîr'in eşi ile yapılan yazışma.Kendisine yazışma şu şekilde yapılmıştır: "Allah Teâlâ, örtülü, korunmuş, azametli, hatunluk makamına sahip, yüce, hanımların hanımefendisi, âlemin kadınlarının ziyneti, örtülülerin en güzeli, korunmuş hanımefendilerin en yücesi, hükümdarların ve sultanların dostu olan bu makamı korusun."

Dua kısmı ve imza işareti: "Kardeşi".Tanımı: "Yüce Hatun Dilşâd."(Kalkaşendî,1914, s.292).

İkincisi: Kulmuş, Bulâd'ın (Polat) annesi ile yapılan yazışma. Aynı şekilde yazılmıştır, yalnızca imza kısmı "isim"dir. Tanımı, adıyla birlikte anılmıştır (Kalkaşendî, 1914, s. 292).

Üçüncüsü: Şeyh Hasan-ı Büzürg'ün oğlu Amlikân'ın eşi ile yapılan yazışma. Bu yazışma, 740/1340 yılı Zilkade ayında, onun elçisi vasıtasıyla gelen cevaba göre yapılmıştır. Dilşâd'a yazılan yazı gibi yazılmıştır.

İmza işareti: "Babası." Tanımı: "Sultân Tahtî."(Kalkaşendî, 1914, s.292).

2.3.5. Altın Orda Devleti ile Memlûklar Arasındaki Diplomatik İlişkiler

Memlûklu devleti ile İlhanlılar sınır komşusu ve bir birinin rakibiydiler. Aynı zamanda İlhanlıların, Şam topraklarına hâkim olma arzuları da vardı. Bundan dolayı İlhanlılar ve Memlûkler, Hülegü döneminden itibaren bir mücadele içerisindeydiler. Diğer taraftan Altın Orda devletini kuran Cuci ulusunun da İlhanlılar ile arası iyi değildi ve aralarında bazı anlaşmazlıklar vardı. Bu durum da Altın Orda ile İlhanlıların arası ne kadar kötü olursa bu Memlûkların işine geliyordu. Memlûkler ile Altın Orda devleti sınır komşusu olmadığı için aralarında her hangi bir problem de

yoktu. Memlûklar olabildiğince Altın Orda devleti ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıp mümkün oldukça İlanlılar ile arasını açmaya çalıştılar. Bu amaçla Altın Orda'nın İslamlaşma sürecini de hızlandırmaya çalışmışlardı. İttifak yapmak her iki devletin de yararına olduğu için diplomatik ilişkileri olabildiğince iyi tutmaya çalışmışlardır. Berke Han ve Sultan Baybars arasında başlayan elçilik teatisi her iki hükümdardan sonra da canlı tutulmaya çalışılmıştır (Yakubovskiy, 1976, s. 60-62).

Altın Orda-Memlûk ilişkileri her ne kadar ortak dini esaslara göre yapılsa da işleyişte siyasî unsurlar ve ekonomik çıkarlar iki devletin ilişkilerini derinleştirmiştir. Nitekim Altın Orda hükümdarları Memlûk Devleti'ne yakınlaşmakla, İlhanlılar üzerinde baskı kurarak Kafkasya politikasındaki hedeflerine ulaşmak için çaba harcamışlardı. Altın Orda-Memlûk ittifakının kurulması birçok alanda İlhanlıları güç duruma düşürecekti. Bu vaziyet Hülegü'nün Mısır-Şam seferlerini ve yayılmacı politikasını geciktirmiş, yeni kurulan devletin gelişiminde zaman kaybı yaşatmıştı (Bayat/İhsanî, 1394, s. 21-44). Bu durumla ilgili olarak Abaka Han tarafından Memlûk Devleti hükümdarı Baybars'a yazılan mektupta; Moğollar arasında meydana gelen anlaşmazlıklardan dolayı İlhanlıların Şam'a saldıramadıkları ifade edilmişti (Amitai, 2004, s. 235).

2.3.5.1. Memlûk-Altın Orda Arası Yazışmalarda Usul

Memlûklu Devleti'nin divan-ı inşasında görev yapmış olan Kalkaşendî, Altın Orda Devleti'ne gönderilen mektuplar hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Buna göre; Altın Orda hükümdarına mektup yazılırken genellikle Moğolca yazılırdı. Bu tür yazışmalar daha önce İytemiş el-Muhammedî, Tayar Buga en-Nâsırî ve İrğadlak et-Tercümân tarafından yürütülmüştü. Sonraları ise Kusûn es-Sâkî bu işi üstlenmişti. Bazı belgelerde, Kadı Alâeddin b. Fazlullah'tan aktarıldığına göre, bu hükümdar için Arapça yazılmış bir taslak da hazırlanmıştı, ancak bu uygulama iptal edilip tekrar Moğolcaya dönülmüştü. Eğer Arapça yazılırsa, İran hükümdarına yazılan mektuplardaki üsluba göre yazılırdı (Kalkaşendî, 1914, s.294).

Bunlara ilaveten gönderilen mektupların şekil özellikleri hakkında ise Kalkaşendî şu bilgileri vermektedir; "Bağdâdî kâğıdı üzerine tam bir yazım düzeniyle yazılırdı. Besmele ve altın yaldızlı bir hat ile süslenmiş girizgâhtan sonra, Memlûk Sultanının lakapları tuğralarda olduğu gibi anılırdı. Ardından hitap cümleleriyle mektuba giriş yapılır ve unvanlara geçilir. Bu unvanlar şunlardır: *"Hazretü'ş-Şerîfe, el-'Âliye, es-Sultâniyye, el-A'zamiyye, eş-Şahınşâhiyye, el-Evhadıyye, el-Ahviyyye, el-Kâniyye."* Bu unvanlara *"melikiyye"* (hükümdarlıkla ilgili sıfatlar)eklenmez; çünkü bu onların nezdinde hafif görülürdü. Ardından

hükümdar için yüce dualar edilirdi: Memlûklu Sultanının yüceliği, yardımcılarının zaferi, hükümranlığının daim olması için niyazda bulunulurdu. Günlerin daim olması, sancakların yükseltilmesi, orduların desteklenmesi, bayrakların çoğaltılması ve bu minval üzere dualarla devam edilirdi. Ardından, dostluğun sürekliliği ve özlem dile getirilir; sonra maksada geçilir, ardından yüce bir dua ile mektup sonlandırılırdı. Emir ve fermanlar gözden geçirilir, onlara duyulan arzu ve özlem anlatılırdı." (Kalkaşendî, 1914, s. 294).

Altın Orda Sarayında Hükümdarlığın Vekâletini Üstlenenler İle Yapılan Yazışmaların Usulü

Bu hükümdarlığın (Altın Orda) vezirinin adının Mahmud, unvanının ise Hüsameddin olduğu, "Mahmud ed-Dîvân" ismiyle tanındığı belirtilmiştir.Ona yazılan resmî mektubun sülüs hatla düzenlenmiş örneği ise şu şekildedir:

"Allah Teâlâ, yüce, büyük, diğerlerinden üstün, benzersiz, en kâmil, işlerin yöneticisi, yardım eden, vezirlik makamının sahibi, Hüsami;İslam ve Müslümanlar için koruyucu, dünyadaki tüm emirlerin ve vezirlerin şerefi, yöneticilerin ziyneti, en yüce yakınlardan biri, devletin hazinesi, hükümdarların ve sultanların danışmanı".Ardından dua yapılır ve "validuhu" (babasıdır) işareti yazılır. Tanıtımı da şu şekildedir: "Hâce Mahmud, el-Kaanîyeh hükümdarlığın veziri"(Kalkaşendî, 1914, s. 303).

Kalkaşendî'ye göre; bu hükümdarlıkta (Altın Orda'da) yer alan emîrü'l-elus (ulus beyleri) ve vezire yazılan mektupların, İran hükümdarlığındaki emîrü'l-ulus ve vezirlere yazılan mektuplardan daha aşağı düzeyde olduğu bilinmektedir. Zira daha önce de belirtildiği gibi, İran hükümdarlığında emîrü'l-ulus'un en büyüğü olan Beylerbeyi'ne hitaben şöyle yazılırdı: "Allah Teâlâ mübarek makamın zaferini aziz kılsın."Ondan sonra gelen üç kişiye ise şu şekilde yazılırdı:"Allah Teâlâ yüce makamın zaferini daim kılsın", ve daha sonra da "Allah Teâlâ yüce makamın yardımcılarını aziz kılsın" şeklinde istikrar kazanmıştır. Vezire hitaben yazılan ifade ise: "Allah Teâlâ yüksek meclisin nimetini kat kat artırsın." Bu farkın sebebi de daha önce açıklandığı üzere, bu hükümdarlıktaki (Altın Orda'da) emîrü'l-ulus ve vezirin yetki ve tasarruf bakımından, İran hükümdarlığındaki muadillerine göre daha düşük seviyede olmalarıdır (Kalkaşendî, 1914, s. 304).

2.3.5.2. Berke Han'dan el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars'a Giden Elçiler

Altın Orda Devleti ile Memlûk Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler

özellikle Berke Han döneminde ilerleme kat etmiştir. İki devlet arasındaki bu ilişkilerin hız kazanmasında iki önemli faktör vardır. Birincisi; Berke Han'ın Müslüman bir hükümdar olması. İkincisi ise; Hülagü'nün her iki devlet tarafından da tehlikeli bir rakip olarak görülmesi. Bu bağlamda iki devlet arasında elçiler ve mektuplar yoluyla diplomatik ilişkiler, Memlûklu müellifleri tarafından kayıt altına almışlardır. Aşağıda bu kayıtlar ile ilgili bazı örnekler verilmiştir:

660/1262 yılının Şevval ayında Mısır sultanı Melik Zahir'e, Berke Han tarafından gönderilen bir elçi olduğunu görmekteyiz. Gönderilen bu elçinin ve mektubunun içeriğinde Hülagû'ya karşı bir ittifak yapma talebi vardır (ez-Zehebî, 1999, s. 84).

2.3.5.3. el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars'ın Berke Han'a Elçi Göndermesi

Uzun zamandan beri Altın Orda hakkında bilgi toplayan Memlûk Sultanı Baybars hem Berke Han'ın Müslüman olduğunu hem de onun İlhanlı hükümdarı Hülegu Han ile Azerbaycan arazisi sebebiyle ihtilafa düştüğünü öğrendi. Neticede Baybars aradığı fırsatı bulmuş; Berke Han'ın içinde bulunduğu bu durum karşısında kendisi ile kolayca ittifak kurabileceğini düşünmüştü. Bu durum karşısında Berke Han ile doğrudan irtibat kurmaya karar verdi (Özbek, 2018, s. 81).

en-Nüveyrî'nin aktardığına göre; Berke Han tarafından gönderilen elçiler, Memlûk Sultanı Melik Zâhir'e ulaştıklarında, Melik Zâhir bu elçilerden Berke Han, ülkesi, ahvali ve yolları hakkında bilgiler aldı. Mısır Sultanı daha sonra, Harezmşah Sultanına câmedârlık yapmış olan ülkeleri ve dilleri bilen Türk asıllı Emir Seyfeddin Keşrik ve Fakih Mecdüddin Revzerâverî (Ruzraverî)'nin de içinde olduğu bir elçi heyetinin Berke Han'a gönderilmesi talimatını verdi. Altın Orda ülkesine gidecek olan bu elçilere ise Berke Han'ın elçi heyetinden bazıları eşlik edecekti. Memlûk Sultanı Melik Zâhir'in Berke Han'a gönderdiği mektupta:

Berke Han'ı cihada cesaretlendirdi İslam ordularının vasıflarından, çokluğundan, (İslam ordusundaki) milletlerin, Türk, Kürt ve Arap kabilelerinin çokluğundan, İslam hükümdarlarına itaat eden Haçlılardan, muhalefet edenlerden, aynı fikirde olanlardan bahsetti, onu sakinleştirdi ve ona rehberlik etti. Bunların hepsinin kendi itaati altında olduğunu, onun işaretini beklediklerini bunlardan başka, yaşanan sorunların Hülegü'nün kışkırtması, çirkin işleri ve gafletinin sonucu olduğunu söyledi. Halife Hâkim Biemrillah da kendini ve neslini elçilere tanıttı. Bu durum Berke Han'a da iletildi. Melik Zâhir aylar boyunca (Berke Han'ın) elçilerini ağırladı. Elçiler 661/1262 yılının Muharrem ayında yola çıktılar. Fakih Mecdüddîn

kendisinde çıkan bir hastalıktan dolayı geri döndü. Memlûklu elçileri, Berke Han'ın elçileri ile beraber yola çıktılar (en-Nüveyrî, 2004,s. 38-39).

Elçiler yirmi gün zarfında Konstantiniyye'ye ulaştılar. Oradan da Defnisya'ya (odessa-dinyester) gittiler. Orası Sevadik (Suğdak) sahilinde, Eşkari (Aşkeri) yönündedir. Ardından iki ile on gün arası bir yolculuktan sonra deniz yolculuğu bitti kara yolculuğu başladılar. Daha sonra Sevadik (suğdak) dağı diye bilinen dağa çıktılar. Bu bölgede Kıpçak, Rus ve Alanlar gibi çok sayıda milletin yaşadığı Kırım'a geldiler. Kırım valisi onları karşıladı. Sahilden bu şehre bir günlük yürüme mesafesi vardır. Daha sonra Kırım'dan steplere (bozkıra) doğru bir gün yürüdüler. Daha sonra yolculuk yaptıkları bölgenin hâkimiolan komutanı buldular. Ardından çölde yirmi gün daha yürüdüler. Sonra içi teknelerle dolu olan İtil Nehrine ulaştılar. Bu nehir, suyu tatlı ve Nil nehri kadar geniş bir nehirdi. Berke Han'ın saygınlığının olduğu bu yerlerde sahil boyunca Rusların gemileri vardı.Uzun yol boyunca kendilerini taşıyan (gemide) kaldılar. Urdu'ya (Orda) yaklaştıklarında onları Vezir Şerafeddîn Kazvînî karşıladı(en-Nüveyrî, 2004, s. 66-68).

Bu nehir yolculuğundan sonra Berke Han'ın huzuruna vardılar. Kendisi ile beraber olan güvendiği kişiler onlara hükümdarın huzurunda uyulması gereken protokol kuralları adabı öğretmişlerdi. O adap kuralları şöyleydi; Huzura sol taraftan girmek, mektup onlardan alındığı zaman ise sağ tarafa geçilmek, diz çökerek durmak, elçinin yanındakilerden hiç kimsenin hargâhta kılıç ve bıçak gibi teçhizatlar bulundurmaması, hargâha (otağda) ayakları ile (hükümdarın) eşiğine basılmaması, eğer bir teçhizat veya malzeme çıkarılacaksa mutlaka sol taraftan çıkarılması, her iki yanında yay bulundurulmaması, yay gergin bir şekilde bırakılmaması, tirkeşte (sadak) ok bulundurulmaması, şeklindeydi (en-Nüveyrî, 2004, s. 66-68).

Moğollarda elçilik teatisi sırasında yapılması gereken bazı adetler özellikle Altın Orda topraklarında elçilik görevi gören yabancı seyyah ve keşişlerin dikkatini çekmişti. Söz gelimi Altın Orda hükümdarı Batu Han'ı ziyaret eden Carpini burada huzura çıkacağı esnada kendisinin uygulaması gereken bir takım adetleri açıklamaktaydı. Burada başta Batu Han'a takdim edilmeden önce iki ateş arasından geçmeleri gerektiği vurgulanmıştı. Carpini ve beraberindekiler bunu şiddetle kabul etmediklerini bildirseler de görevliler iki ateş arasından korkmadan geçmelerini, böylece Batu Han'a karşı bir kötülük varsa veya beraberlerinde zehir taşıyorlarsa bu ateşin bütün kötülükleri yok edeceğini söylediler. Aynı zamanda huzura kabul olunacağı sırada Orda kapısının eşiğine basılmaması, kapının önünde diz çökülmesinin de adet olduğunu zikretmektedir. Carpini'ye göre elçiler hükümdarın

huzurunda sol tarafta otururlardı (Carpini, 2018, s. 135-136). Carpini'den sonra Batu Han'ı ziyaret eden Rubruk da benzer adetlerin kendisine uygulandığını ifade etmektedir. Bununla birlikte otağın kapısında eşiğe basılmaması gerektiğini oradaki görevliler kendilerine ikaz ettiler. Aynı zamanda yalın ayak ve başları açık şekilde huzura gireceklerdi (Rubruk, 2019, s. 87).

Yine Nüveyrî'nin aktardığına göre; Berke Han'ın hargâhta (otağda) beyaz keçeden kıyafetler giyinmiş 509 adamı vardı. Ayrıca Berke Han, içten şeritler ve hıtaîlerle kaplı, inci ve mücevherlerle süslenmiş bir tahtta oturmuştu. Berke Han'ın büyük hanımı da yanında bulunuyordu. Berke Han'ın yanında elli veya altmış emiri hargâhın içinde sandalyelerinde oturuyorlardı. Berke Han'ın huzuruna girdiklerinde vezir, mektubun okunmasını emretti. Sonra da onları sol taraftan sağ tarafa aldı [5]. Berke Han onlara Nil Nehri'nin durumu hakkında: ''Âdemoğlundan büyük bir grubun Nil'i geçmekte olduğunu işittim" dedi. Elçiler: ''biz böyle bir şey görmedik''diye cevap verdiler.(Nüveyrî, s. 66-68;Yakubovskiy, 1976, s.109). Daha sonra Berke Han'ın yanında bulunan Kadiü'l-Kudat mektubu aldı okudu ve sayfaları Berke Han'a sundu. Sultanın mektubu, Berke Han'ın huzurunda Türkçe olarak okundu. Bundan (mektuptan dolayı) çok mutlu oldular. Berke Han cevap olarak kendi elçisini gönderdi. Berke Han'ın elçisi Sultanın elçileri ile beraber yola çıktı. Onların (Mısır'a) ulaşması bu yılın (661/1263) Zilkade ayını buldu (en-Nüveyrî, 2004, s. 66-68).

[5] Carpini'nin Batu Han'ın huzurunda kendilerine uygulandığı adet de böyleydi. Bkz. Carpini, 2018, s. 136.

2.3.5.4. Berke Han'ın Elçilerini el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin I. Baybars'a Göndermesi

Nüveyrî'nin aktardığına göre: 661/1263 de Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars Erek'ten dönüp Gazze'ye ulaştığı zaman ona, Mısır'daki saltanat naibi Emir İzzeddin el-Hillî'den, Berke Han'ın elçilerinin İskenderiye Limanı'na ulaştığına dair mektup ulaştı. Bu heyette; Emir Celaleddin b. Gazi, Şeyh Nureddin Ali ve başkaları da vardı. İkram ve ihsanlarla karşılanan bu elçiler Cebel Kalesi'nde sultanın huzuruna çıkarıldılar. Berke Han'ın gönderdiği mektubun içeriğinde ise şu konular vardı; öncelikle, Hülegü, Cengiz yasasına aykırı davranarak saldırganlık ve yok etme politikası izlediği için ona karşı yardım talep ediyordu. Berke Han'ın diğer bir talebi ise şuydu; Memlûk sultanından, Rum Ülkesi (Anadolu) Hükümdarı Sultan

İzzeddin'e (II. Keykavus'a), ordusundan bir grup askeri, Hülegü'nün kullanacağı yolları tutması için Fırat tarafına göndermesi konusunda telkinde bulunması (en-Nüveyrî, s. 54; İbn Tağrıberdî, s. 349) idi.

Daha sonra sultan, elçilere ve Berke Han'a verilmesi için büyük hediyeler hazırlanması talimatını verdi. Kadı Muhyiddin b. Abdullah b. Abdüzzahir'in dediğine göre; gönderilen hediyeler arasında, Hz. Osman b. Affan'a ait hat olduğu söylenen kıymetli bir mühür, seccadeler, ayakkabılar ve hepsi çok zarif olan birçok eşyalar olduğu ifade edildi. Görevini tamamlayan elçiler 17 Ramazan 661(25 Temmuz 1263) tarihinde ülkelerine dönmek üzere yola çıktılar (en-Nüveyrî, 2004, s. 54;Yakubovskiy, 1976, s. 62).

Ayrıca Berke Han'ın gönderdiği bir diğer elçilik heyeti ise 661/1262 yılında gitmiştir. Aynı tarihte Memlûk Sultanı Melik Zahir'in elçileri olan Emir Celaleddin, Şeyh Nureddin Ali de Berke Han'a elçi olarak gelmiştir. Berke Han'a gelen elçilerin sunduğu mektupta; Berke Han'ın Müslüman olmasına vurgu yapılmakta, İslam'da cihadın ehemmiyetine değinilmekte, akraba bile olsa kâfirlerle mücadele edilmesi dini delillerle anlatılmaktadır (en-Nüveyrî, 2004, s. 38-39; Yakubovskiy, 1976, s.61-62).

Esasen bu elçi gönderme hadisesinden bir yıl sonra (661/1263) Recep ayında Moğol hükümdarı Berke, Mısır sultanı Melik Zahir'e tekrar elçiler göndermiştir. Gönderilen bu elçilerin ve mektubun içeriğinde ise; yine ortak düşman olan Hülegü'ya karşı duyulan rahatsızlık olduğu görülmektedir. Melik Zahir ise aynı duygu ve düşünceleri paylaştığını ifade ederek ona hediyeler göndermiştir (ez-Zehebî, 1999, s. 8).

Bunlara ilaveten Kalkaşendi'nin "Zeyl alâ el-Kâmil" adlı eserden naklettiğine göre; Berke Han ile Memlûk Sultanı Zâhir Baybars arasında yazışmalar 665 (1266) yılında Berke Han vefat edinceye kadar kesintisiz devam etti (Kalkaşendî, 1914, s. 473).

Bu itibarla Altın Orda devleti ile Memlûklar arasındaki diplomatik ilişkilerin Berke Han vefat ettikten sonra da devam ettiğini görmekteyiz. Berke Han'dan sonra yerine Möngke Timur tahta çıktı. Ondan sonra kardeşi Tudan Möngke Temur hükümdar oldu. Mısır sultanı, Möngke Temur'a bir hediye göndermişti. Fakat bu esnada Möngke Temur vefat edince hediyeler kendisine ulaşamadı. Daha sonra Tudan Möngke tahta geçti ve hediyeler ona sunuldu. O da bu hediyelerden memnun kaldı ve elçiler bu memnuniyeti bildiren cevabı alarak ülkelerine geri döndüler

(Kalkaşendî, s. 473; Yakubovskiy, 1976, s. 50). Aynı şekilde Tokta zamanında da Memlûklu ve Altın Orda devletleri arasında diplomatik yazışmalar devam etmiştir (Yakubovskiy, 1976, s. 71).

2.3.5.5. Mengütemur b. Toğan'ın Elçilerinin Mısır'a Gelmesi

670 (1272) yılında Altın Orda hükümdarı Mengütemur b. Toğan'ın elçileri geldiler ve Abaka'nın kökünün kazılması için sultandan yardım istediler (ez-Zehebî, 1999, s. 65).

Bu hadiseden bir yıl sonra (671/1273) Sultan Melik Zâhir'e, Berke'nin yeğeni olan Mengütemur'dan elçiler geldi. Sultan da buna karşılık olarak onlarla beraber hediyelerle kendi iki elçisini gönderdi (ez-Zehebî, 1999, s. 7).

2.3.5.6. Muhammed b. Kalavun'dan Özbek Han'a gönderilen Mektup

Kalkaşendî, Memlûklu Sultanı Muhammed b. Kalavun döneminde, Altın Orda Devleti hükümdarı,Özbek Han'a yazılan mektupların şekli ve üslubu hakkında şu bilgileri nakletmektedir; mektup tam Bağdadi kâğıdı genişliğindeydi. Besmele-i Şerife'den sonra iki satır şöyle yazılırdı:

"Allah Teâlâ'nın kudretiyle"

"Muhammedî millet adına"

Sonra nişan (hükümdarlık simgesi) için boşluk bırakılırdı, ardından sultana ait lakaplar yazılırdı. Bu lakaplar şunlardı: "Sultanü'l-a'zam" ve diğer geleneksel şerefli unvanlar, yazılırdı. Sonrasında çok kısa bir hamdele ve kısa bir hutbe yazılırdı. Ardından şu ibare yer alırdı: "Bu mektup, yüce ve yüceltilmiş makama, büyük sultan, şefkatli kardeş, âlim, adil, en yüce hakan, biricik şah, şahların şahı, hükümdar, Özbek Han hazretlerine; İslam'ın ve Müslümanların sultanına, sultanların biricik önderine, hükümdarlığın direğine, Moğolların, Kıpçakların ve Türklerin hükümdarına, zamanın hükümdarlarının süsüne, Cengiz Han soyunun dayanağına, Tuğac'ın yüceliğine, taht ve tacın sahibine, müttakilerin yardımcısına, müminlerin hazinesine yazılmıştır."Sonra, mektubun hitabına uygun dualar yazılırdı: "Size özel selamlarımızı sunarız, haberlerinizi sormak ve yüce ilminizle istişarede bulunmak arzumuzdur."Yazı, altın ve siyah mürekkeple, tıpkı Ebu Said'e yazıldığı gibi yazılırdı. Başlık da aynı usulde yazılırdı. Sonrasında şu not düşülürdü: "Bu şekilde yazılan benzer bir mektup, Özbek Han'dan sonra kimseye yazılmamıştır."Ayrıca şöyle denmiştir: "Yedi yüz elli altı (756/1355) yılında, Özbek'in oğlu Cani Bek

tarafından yüce makama bir mektup ulaştı. Kendisine, babasının gönderdiğine benzer bir mektup yazıldı. Bu mektup, Bağdadi kâğıdından üç parmak daha dar bir sayfaya yazılmıştı. Açılış kısmı, tamamen altınla yazılmış uygun bir hutbe ile başladı. Ardından 'Amma baʿd' (Bundan sonra...) ifadesiyle devam etti."(Kalkaşendî, 1914, s.295).

Özellikleri anlatılan bu mektup siyah mürekkeple yazılmıştı. Başlık ise altınla yazılmıştı. Yazılan unvanlar arasında şunlar yer almaktaydı: "Yüce, yüksek, sultanî, azamî, âlemşümul, adaletli, en kâmil, hakanî, kardeşlik sahibi, aziz, hükümdarlık sahibi, şerefli yüce makam (azameti artırılsın)"(Kalkaşendî, 1914, s.296).

Bahsi geçen mektup hakkında Kalkaşendî (kâtibin ağzından) şu bilgileri aktarmaktadır: *776 yılının Rebîü'l-evvel ayının son on gününde (Eylül 1374), Özbek ülkelerinde bulunan Han Muhammed'e, Özbek'in yerine geçtiği söylenen kişi olarak, padişahın elçileri aracılığıyla, selam, muhabbet ve haber alma maksatlı yazı yazmam emredildi. Bunun üzerine, tam Bağdadi kâğıdına, belirtilen usule göre bir mektup yazdım. Açılış kısmı altınla yazılmış kısa bir hutbeydi, kalan kısımlar ise siyah ve altınla, daha önce Ebu Said'e yazıldığı şekildeydi. Gözden geçirilerek yazılan unvanlar şunlardı:"Yüce makam, sultanî, büyük, hükümdarlık sahibi, en keremli, en adaletli, güneş gibi parlak, dinin ve dünyanın güneşi, gazilerin ve mücahitlerin destekçisi, kâfir ve müşriklerin yok edicisi, emirü'l-müminîn'in naibi – sultanlığı daim olsun". Başlık ise altınla yazılmış, ancak isim belirtilmemişti. Nişan yerine Irak kırmızısıyla şöyle yazılmıştı: "Müştak Şaban"* (Kalkaşendî, 1914, s. 296).

Muhammed b. Kalavun'dan Altın Orda Hanı'na Giden Mektup şu şekildedir:

Bismillahirrahmanirrahim

"Hamd, o Allah'a mahsustur ki bize bir mülk bağışladı; bu mülk karşısında diğer hükümdarlar boyun eğdi. Taçlar ve tahtlar onun yüce şanı ile süslendi. Azametli kişiler onun sultanlığına itaat etti. Dostlarını kuşatıp, düşmanlarını ezdi; cebbar ve kahhar olan kudretiyle. Ordularını sevk etti ve Allah onun mübarek elleriyle kâfir kalelerini fethetti. Hükmü boyunlara geçti, ordusu sel gibi aktı. O'na, iki kutsal haremin hizmetini verdi; bu iki hareme hep destek vermiş ve onunla daima zafere ulaşılmıştır."

"O'na hamd ederiz ki, bizim yüce devletimizi Abbasî hilafetine sığınak kıldı; bu ne inkâr edilebilir ne de görmezden gelinebilir. Bizim yüksek mertebemizi, Emirü'l-Müminîn'in kıyamete dek bize vasiyet ettiği gibi en değerli makamlardan

eyledi. Ona şükrederiz ki, atalarımız olan şehitlerin mülkünü bize miras bıraktı; gözleri aydınlattı, sırları sevindirdi. Sultanlığı, mübarek hânemizde ebedî kıldı. Burçlarında dönen dolunaylar sırların ulaşamayacağı derecede emin bir yerdedir. Bizler, Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun bir ve ortağı olmadığına Şehadet ederiz. Bu şahadetle daima destek olmuş, ihlâs ile kelime-i tevhidinde sebat göstermişizdir. Rabbimiz bizi bu hâl üzere sâlihlerden eylesin.Ve yine Şehadet ederiz ki, Efendimiz Muhammed –Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun– O'nun kulu ve resûlüdür; melekleriyle desteklenmiş, peygamberlik ve risaletle hususileştirilmiştir. Allah Teâlâ, O'nun şanını diğer tüm peygamberlerin üzerine yükseltmiştir. Bu hüküm, açık ayet, hadis ve sabit rivayetlerle bildirilmiştir. Allah, O'na, ehline ve fazilet yurdu olan ashabına, gecelerle gündüzler devam ettikçe, kesintisiz salât ve selâm eylesin."

Bundan sonra: Her ne kadar bedenler uzak diyarlarda bulunsa da, dostların kalpleri, sevgiyle kaynaşmış ve birleşmiş hâlde birbirine yakındır; aralarında yabancılık ve ihtilaf yoktur. Hele ki İslam hükümdarları –ki aralarında safa ve teslimiyet birliği vardır– onların gönülleri birbirine daima yakın olmuş, sırları birbirini tamamlamıştır.İşte bu sevgi, onun yüce hanedanına karşı bizde kadimdir; atalar arasında daim olmuş muhabbet ve samimiyet hâlâ sürmektedir. Bu bizlere bir miras değil, bilakis sâlih selefimizin izinden giderek benimsediğimiz bir ahd-i vefadır. Çünkü atalar arasındaki sevgi, evlatlar arasında da bağ kurar.

Uzunca bir müddettir ki, bizim taraftan yüce huzuruna elçiler gönderilememiştir; aynı şekilde oradan da bize elçiler ulaşmamıştır. Lakin bunun sebebi, kutsal davamızdan uzaklaşmak değil, haçlıların –din düşmanlarının– üzerimize yönelen saldırıları olmuştur. Biz, onlarla sahil boylarında kıyasıya cenk ettik; azimle, kuvvetle onları bastırdık. Nihayetinde Yüce Allah'ın yardımıyla onların başlarını eğdik, kalelerini yıktık. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ve mü'minlere yardım etmek Bizim üzerimize bir hak olmuştur." (Rum, 47)İmdi, bu mektup, yüce sultanlık makamına –önceden beyan edilen bütün unvan ve sıfatlarla birlikte– gönderilmiş, kendisine meltemden daha latif bir selâm, tesnîmden daha hoş bir latiflik sunulmuş, övgüsü misk kokularını gölgede bırakmış, müjdesiyle yüzleri tebessüme kavuşturmuştur. Yüce makamınıza bildirilsin ki; adaletinizin haberi bizlere ulaştı. Halkınıza karşı ne derece insaflı, yolları ne derece emniyete kavuşturmuş, iyilik yollarını ne güzel takip ettiğiniz haber verildi.

Ve geçmiş zamanlarda selef-i sâlihîn tarafından tesis edilen sevgi bağları yeniden teyit edilerek, bu mektup vasıtasıyla onunla yazışmaya başlamak, dostane

bir selamlaşmayla giriş yapmak istedik. Ta ki bizim halis muhabbetimize, sağlam ittihadımıza, güzel niyet ve temiz inancımıza, eleştiriden arınmış bir sadakatle olan samimi bağlılığımıza vâkıf olsun.

Bu mektupla birlikte gönderdiğimiz iki elçimiz ve yanlarında olan diğerleri vesilesiyle onun dostluğunu talep ediyor, sıkı bir şekilde kurulmuş olan velâyet bağlarını yeniden sağlamlaştırmak istiyoruz. Bu da iki devlet arasındaki dostluk ve samimiyetin kuvvetlenmesi, iki taraftan da sâfi bir bağlılığın ortaya konması, iki hükümdarlık arasında muhabbetin pekiştirilmesi içindir.

Yüce makam –Allah derecesini yüceltsin– ticaretle uğraşanların bu diyarlardan gidip gelmelerine izin versin, dilediği şekilde haberleşme ve bilgi alışverişini sürdürsün, elçi ve habercilerin alışıldığı üzere karşılıklı gidiş gelişlerini devam ettirsin.

Ayrıca, mezkûr elçilerimizle birlikte, İskenderiye kumaşlarından ve başka hediyelerden oluşan, özenle hazırlanmış hediyeleri de yolladık. Bu hediyelerin içeriği, ilişikteki listede (ekli kâğıtta) detaylıca belirtilmiştir. Yüce makam –adaleti daim olsun– bunların teslim alınmasını emretsin; sultanımızın kalpten gelen sevgisinin derinliğine kanaat getirilsin; güzel yollarla tesis edilen bu dostluk sebeplerinin kuvvetliliği kesinlik kazansın.

Allah Teâlâ, mülk sahibi olan sultanımızın saltanatını devam ettirsin, dostlara yönelttiği adaletini ebedileştirsin, düşmanlarını helak uçurumlarına atsın, yüce makamının ihtişamıyla saraylar ve tahtlar onunla iftihar etsin. Bu, ancak Allah'ın lütfu ve keremiyle olur –inşallah Teâlâ (Kalkaşendi, 1914, s.296-298).

Kalkaşendî, yukarıda verilen bu mektubun gönderildiği kişinin, Özbek'in yerine geçen vekili olduğunu ve isminin Muhammed olduğunu belirtmiştir. Bu yazışma 776 (1374-75) yılında yapılmıştır. Ancak, Özbek'ten sonra bu ülkenin hükümdarları arasında adı Muhammed olan biri yoktur. O yıl bu memlekette hüküm süren kişi "Ars" idi. Bu şahıs, daha önce adı geçen Aybek Han'dan yönetimi zorla almıştı. Kaynaklarda belirtildiği üzere, aslen Harezmli idi. Bu bağlamda, isminin Muhammed, 'Ars' ise lakabı olması ihtimali vardır. Tıpkı Ebu Said'in babası Hüdâbende'nin, İran hükümdarlarından olup adının Muhammed ve unvanının "Hüdâbende" olması gibi (Kalkaşendî, 1914, s.298-299).

2.3.5.7. Muhammed b. Kalavun'dan Altın Orda'ya Giden Bir Mektup

Kalkaşendî'nin, Dîvân-ı İnşâ reisinin talimatı ile kaleme aldığı Altın Orda Devleti'ne giden bir mektubun metni aşağıda verilmiştir:

Hamd, Sultanımız Nâsır'a yüce zaferiyle yardım eden Allah'a mahsustur. O ki, şanlı makamımızın değerini yükseltmiş, bayrağını yüceltmiş, adını azametle anılır kılmıştır. Saltanatımızın temellerini sağlamlaştırmış, onun yüce talihini parlak bir şekilde desteklemiştir. Allah dilediğini gerçekleştirendir.

Ona hamdolsun ki, bizi sıkıntılı durumlardan uzak tuttu ve adaletli yönetimimizle halkımızın işlerini darlıktan ferahlığa ulaştırdı. Şehadet ederiz ki, Allah'tan başka ilah yoktur, O'nun ortağı yoktur. Bu Şehadet, büyük hükümdarların nesilden nesle aktardığı, haleflerin seleflerden devraldığı bir inançtır. Bu emaneti, ardıllar atalarından alır ve Nâsır onu sağlam bir şekilde tutar. Zâhire (görünen hakikate) yemin ederiz ve şahitlik ederiz ki, Efendimiz Muhammed, Allah'ın kulu ve elçisidir; O, peygamberlerin en faziletlisidir. Genel çağrısıyla farklı milletleri bir araya getirmiş, Hanif (tevhid) dini ile Arap kabileleriyle Acem hükümdarlarını birleştirmiştir. Allah'ın salâtı onun üzerine olsun; ayrıca ailesi ve ashabı üzerine de olsun ki, onların aralarında kardeşliği tesis etmiş, kin ve düşmanlık taşıyan kalpleri temizlemiş, böylece en mükemmel dostluk ve en eksiksiz vefayı elde etmişlerdir. Öyle bir salât ki, onun bereketiyle kervanlar yola koyulur, onu anan şarkıcılar neşeyle şarkı söyler; doğu ve batı onun kokusuyla dolar. Allah'ın selamı da üzerine çokça olsun.

Bundan sonra, ruhlar kaynaştığında, sırlar aracısız birbirine fısıldar. Kalpler birleştiğinde, gizli olanı açığa vurmaya gerek kalmaz. Bedenler uzak düşse de mektuplar, amaçlara ulaşmanın aracı olur. Diyarlar uzak olsa da yazışmalar, mesafeyi kapatır. Samimi sevgi, uzaklıkla zedelenmez; içten muhabbet ise her geçen gün artar. (Ve bazen kulak, gözden önce âşık olur). Tasvir, özlemi harekete geçirir, gönülden dallar ve yapraklar gibi arzular filizlenir.

İşte bu yüzdendir ki, hükümdarların sevinç vesilesi olarak kullandığı en haklı gerekçe ve ister tahtta otursun, ister taç giysin, hükümdarların önem verdiği en büyük iş; geçmiş hükümdarların sevgi yollarını canlandırmak, aralarındaki güzel yazışma usullerini, uzaklık ve ayrılıkta bile olsa takip etmektir.Bu sebeple, bu mektup yüce, sultanî, büyük, kardeşlik dolu, değerli, İslam milletinin direği, Cengiz Hanlılar ülkesinin dayanağı, dinin hazinesi, Emirü'l-Mü'minîn'in dostu olan yüksek makama —Allah onun ihtişamını artırsın ve adaletini daim kılsın— gönderilmiştir. Bu

mektup, güney rüzgârlarıyla estikçe kuzeyde kabul görsün diye onun yüksek şahsına yöneltilmiş bir selamla başlar. O saraya ulaşsın ki, sarayın bu mektuba kavuşmasıyla en şerefli adımı atsın ve en değerli kabulü gerçekleştirsin. Bu mektup, Harezm ve Deşt-i Kıpçak'a onun geniş çadırının gölgesini uzatsın; Sarir hükümdarlığı üzerine onun bayrağını dalgalandırsın; Ceyhun ve Turan arasında kalan bölgeyi kapsasın; Turan ise Hitay ile Demirkapı arasını içine alır.Yüksek şahsiyetinin bilgisine sunulur ki, bu durum onun yüce makamına gizli değildir. Bizim yüksek burçlu, yüce tahtlı memleketimizin geçmişte yaşamış hükümdarları – Allah onların adını yüceltsin, misafirperverlik ateşlerini daim eylesin – memleketler uzak olsa da birliklerini korur, görüşmeler azalsa da sevgilerini sürdürürlerdi. Kılıçlar araya girse de elçi göndermeye devam eder, rüzgârların sırtında, kuşların kanatlarında bile olsa mektuplar yollamaktan geri durmazlardı.

Ancak uzun bir süredir – Allah yüce makamını yüceltsin – sizin yüce katınızdan ne içimizdeki özlemi dindirecek bir elçi geldi, ne de sevgilinin kavuşma ümidiyle avunduğu bir mektup ulaştı. Yazışmanın kapısı sanki hiç açılmamış gibi kapalı kaldı; ama – Allah'a hamdolsun – sevginin kapısı hiçbir zaman kapanmadı. Bu sebeple, içimizde artan özlem duygusu ve sadık muhabbetimiz bizi, bu yazılı görüşmeyi başlatmaya sevk etti:

Eski ahitlerin izini yeniden canlandırmak, konuşma doğusundan dostluğun yıldızlarını tekrar doğurmak, ayrılık ayetini silmek, saf dostluğun aynasını parlatmak, sözleşme sağlam olsa bile ülfeti artırmak ve temelleri sabit kalmış olsa da sevgiyi hatırlatmak için... Bu mektup, bizim yüce gözlerimizin onun şanlı yüzünü görememesi, onun mübarek elini tutamamamız adına bir vekil gibidir. O elin sevgisi bizim için eskiden beri bilinendir. O'nun haberlerini bize ulaştırır, geçmiş zamanlardaki muratları ve gelişmeleri anlatır.

Bu mesajı ulaştırmak, emanetini teslim etmek üzere biz, yüce ve yakın meclisin güvenilir bir kişisini (Allah onu aziz kılsın) seçtik. Ona, gece yolcusu yolunu bulsun diye ışık gibi bir selam emanet ettik; kokusuyla Hint amberini ve miskleri bile aşan bir selam... Böylece, dostluk binasının temellerini sadık elçilikle sağlamlaştıracak ve elçi gidiş gelişleriyle aramızda köprüler kuracaktır.Kendisine [size vermesi için] hediyeler verdik ki, bu hediyeler verilmesi ve kabul edilmesi teşvik edilen türdendir. Büyük ya da küçük, bu tür hediyeler muhabbetin doğruluğuna delildir. Allah Teâlâ, onun yüce makamını daha da yüceltsin ve Cengiz Han soyunun mülkünde onu korusun ki, onun gerçekten taç ve taht sahibi olduğunu kanıtlasın (Kalkaşendî, 1914, s. 299-301).

Altın Orda ve Memlûk devletleri arasındaki dostane ilişkiler mektup diplomasisi dışında evlilikler yoluyla da ilerletilmiştir. Nasır Muhammed b. Kalavun, Altın Orda devletinin hükümdarı Özbek Han'a kızıyla evlenmesi için teklifte bulundu. Daha sonra bu evlilik gerçekleşmiş ve aralarında kurulmuştur. (Kalkaşendî, 1914, s.294, 451, 473).

2.3.6. Altın Orda -Bizans İlişkileri ve Mektuplaşmaları

Kalkaşendî'nin Zeyneddin Ömer b. Müsafir'den aktardığına göre; Konstantiniyye, Kıpçak hükümdarlığının sınırlarına komşudur. Rum (Bizans) hükümdarı, Kıpçak hükümdarı ile sürekli bir çekişme içindedir; zaman zaman teklifler, girişimler olur. Rum hükümdarı, Kıpçakların tehlikesinden ve saldırısından çekinir; onunla iyi geçinmeye, yakınlaşmaya çalışır, zaman kazanmak için oyalar. Bu durum, Cengiz Han'ın soyundan gelen hükümdarlar bu hükümdarlığı yönetmeye başladığından beri böyle sürmektedir. Aralarında sürekli barış antlaşmaları ve belirli bir süreliğine yapılan anlaşmalar olur, Rum hükümdarı tarafından Kıpçak hükümdarına çeşitli hediyeler gönderilir (Kalkaşendî, 1914, s. 475).

2.3.7. Çağatay Hanlığı İle Memlûklar Arasındaki Yazışmalar

Bu hanlığın eski başkenti Buhara iken, artık Semerkand'dır. Bu bölgeye bağlı şehirlerden biri de Gazne'dir ve Hind sınırına yakın olan bölgelerle birlikte yönetilmektedir. Bu bölge üzerindeki hâkimiyet en son Tirmâşîrîn'in (Tarmaşirin) elinde toplanmıştı. Kalkaşendî, Memlûklar tarafından ona yazılan mektubun, İlhanlı hükümdarına yazılan mektup usulüne göre kaleme alındığı da belirtilmiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 305).

Buna göre; Bağdadî Kâmil tarzında yazılan mektup, besmeleyle başlar. Ardından, Memlûk sultanının unvanlarının yer aldığı, altın yaldızla yazılmış tuğralar geleneğine uygun bir cümleyle süslenmiş parlak bir giriş cümlesi (hutbe) yazılır. Bu hutbenin tamamlanmasından sonra, doğrudan hitap kısmına geçilir ve ardından şu unvanlar sıralanır: "Yüce makam, sultanlık, azametli, şahların şahı, eşsiz, kardeşlik makamı, kanaatkâr ve falanca." Bu sıralamaya "meliklik" ifadesi karıştırılmaz; çünkü bu onların nezdinde aşağı bir unvan kabul edilir. Daha sonra, sultanın yüceltilmesine, yardımcılarının zaferine, günlerinin kalıcılığına, sancaklarının yayılmasına, ordularının desteklenmesine, birliklerin artmasına ve benzeri yüce anlamlar taşıyan dualar edilir. Ardından, samimi dostlukların devam edeceği, saf inancın sürdüğü, özlem duygularının anlatıldığı ve bu minvaldeki hislerin dile getirildiği ifadelerle mektuba devam edilir. Bu kısmı, asıl maksatların bildirildiği ana

içerik takip eder. Mektup, yine yüce dualarla son bulur. Gönderilen hediyeler ve hizmetler zikredilir, bunlara olan iştiyak dile getirilir, sabırsızlıkla beklendikleri ifade edilir (Kalkaşendî, 1914, s. 306).

Bu mektubun tüm giriş bölümü ve tuğrası altın yaldızla yazılır. Ayrıca, içinde geçen yüce isimler ve yüksek makam sahiplerine dair her ifade; Allah'ın ismi, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) adı, İslam diniyle ilgili sözcükler, Memlûk sultanın veya hitap edilen sultanın isimleri ve bu iki tarafla ilgili geçen "bize" ve "size", "kitabımız" ve "kitabınız" gibi ifadeler, altınla yazılır; geri kalan tüm metin siyah mürekkeple yazılır. Başlık kısmı, unvanlar zikredilerek başlar ve özel unvana kadar devam eder. Ardından bir veya iki dua gelir örneğin: "Allah Teâlâ onun sultanlığını aziz kılsın, şanını yüceltsin" gibi. Daha sonra, hitap edilen sultanın adı zikredilir ve sonuna "Han" kelimesi eklenir. Örnek olarak: "Termâşîrîn Han" denir. Mektubun kenarlarında, altınla yapılmış "tuma" denilen süslemeler bulunur; bu süslemeler, Memlûklu sultanının unvanlarını taşır ve bağlantı noktalarında yer alır. İlk bağlantıda sağdan, ikinci bağlantıda soldan başlayarak sırayla yazılır ve son bağlantı yine sağda tamamlanır. Beyaz kuşağa (tura) ise süsleme yapılmaz. Mektubu yazan kişi, bu süslemelerin yer alacağı kısımları bazen sağa bazen sola bırakır. Bu ve benzeri tüm detaylar uygulanır (Kalkaşendî, 1914, s. 306).

Memlûklar tarafından Çağatay Han'ı Tarmaşirin'e gönderilen bu mektupta, kendisine gönderilen hediyeler ve hizmetler zikredilir, bunlara olan iştiyak dile getirilir, son olarak da sabırsızlıkla cevap beklendikleri ifade edilirdi (Kalkaşendî, 1914, s. 306).

2.3.8. Moğolların Evlilikler Yoluyla Kurduğu Diplomatik İlişkiler

Siyasî evlilikler yoluyla akrabalık bağı kurmak öteden beri doğu hükümdarlarının adet edindikleri bir siyaset olmuştur. Hükümdarlar genellikle zayıflıklarını örtbas etmek için bu teşebbüse başvurdukları gibi hükümdarlar kendilerini komşu hükümdarlar ile aynı konumda olduklarını göstermek ve komşu devletleri kendilerine vasal haline getirmek için de siyasî evlilikler yoluna başvurmuşlardır. Bu evlilikler ile komşu hükümdarların iç işlerine müdahale etmeyi de kendilerine amaç edinmişlerdir. Ayrıca hükümdarlar kendilerine

müttefik bulmak içinde bu siyaseti takip etmişlerdir. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde hedef alınan siyasî amaçları gerçekleştirmek

için de sıkça siyasî evlilikler gerçekleştirilmiştir. Devletlerarası diplomasinin belirleyici faktörlerinden biri olan siyasî evlilikler neredeyse her devletin kullandığı bir yöntemdi. Ortaçağ'daki büyük devletlerin ve Moğol devletlerinin çeşitli

devletlerle kız alıp vermeleri, bu siyasî evliliklerin yüzyıllardan beri devlet politikalarında varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. XIII. yüzyılda Ön Asya'da egemen olan otorite şüphesiz Moğol hanlarıydı. Buna rağmen hem bu dönemde hem de İlhanlıların daha müsamahalı zamanlarında Moğolların, Roma İmparatorluğu ile Türk ve Müslüman devletleri ile yapmış oldukları evlilik ilişkileri, onları devletlerarası dış politikanın en belirleyici faktörlerinden biri durumuna gelmiştir (Paydaş, 2019, s. 413; Subaşı, 2022, s.3-4).

2.3.8.1. İlhanlılar ve Gürcüler Arasında Evlilik Yoluyla Yapılan Diplomasi

Memlûklu kaynaklarında İlhanlıların ilk hükümdarı olan Hülegü'den itibaren bazı diplomatik evliliklere yer verilmiştir. Zahir Kazvinî, Merâga'da yaşayan müneccim Ahmed b. Bavvâb Nakkaş'tan duyduğu bilgiyi İbn Tağrıberdi'ye şu şekilde aktarmıştır; *Hûlegü, Gürcistan hükümdarının kızıyla evlenmek istedi. Kız, onun Müslüman olmasını şart koştu. Hülegü, "Bana ne söylemem gerektiğini öğretin," dedi. Ona kelime-i Şehadet getirttiler, o da bunu ikrar etti. Şahitliklerini Hâce Nâsırüddin Tûsî ve müneccim Fahrüddîn yaptı. Bu haber kıza ulaşınca kabul etti. Kadı Fahrüddîn Halâtî geldi ve Hâce Nâsırüddin vekil olarak nikâhı kıydı. Hûlâgû için nikâhı Fahrüddîn müneccim kıydı. Akdi, Kral Davud'un kızı Tamara Hatun adına otuz bin dinar mehirle gerçekleştirdiler*. Ahmed b. Bavvâb şöyle der: *"Ben de akit namenin metnini beyaz bir atlas kumaş üzerine yazdım."* Böylece işlem tamamlandı (İbn Tağrıberdî, 1984, s. 51-52).

2.3.8.2. Emir Çoban'ın Ebu Said'in Elçileri Aracılığı ile Yaptığı Evlilik Teklifleri

Moğollarda devletlerarası diplomatik evliliklere hükümdar ve ailesi dışında, devlette önemli ağırlıklı olan kişilerin de istekli oldukları görülmektedir. Bu konu ile ilgili en belirgin örnek Emir Çoban'ın girişimleridir. Emir Çoban'ın Oğlunu Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'un kızı ile evlendirme teşebbüslerine, incelediğimiz eserlerden anladığımıza göre, 723/1323 yılında başlamıştı. Bu tarihte İlhanlı hükümdarı Ebu Said b. Herbende'nin üç kişiden oluşan elçilik heyeti Kahire'ye gelmişti. Ebu Said'in anlaşma ve barış içerikli mektubunu sultana sunmuşlar ve ondan olumlu cevaplar almışlardı. Elçilerin getirdiği mektupta sultandan talep edilen konulardan biri de, sultanın kızının, Hükümdar Ebu Said'in naibi Emir Çoban'ın oğlu ile evlendirilmesiydi. Sultan bunun için kızının yaşının küçük olduğunu bahane gösterdi ve şöyle dedi: "O kız, henüz beş yaşındadır. Yüce Allah izin verirse evlilik çağına geldiği zaman bu talebinize cevap vereceğiz". Sultan onları güzel ağırlanmış bir şekilde gönderdi. Elçiler ile beraber, Emir Seyfeddin Aytemuş yola çıktı ve

Gazze'ye varıncaya kadar onlara eşlik etti (en-Nüveyrî, 2004, s. 48).

Bu konu ile ilgili Emir Çoban'ın ikinci girişimi ise üç yıl sonra olmuştur. 726 yılında Ramazan ayının yirmi beşinde Salı günü (25 Ağustos 1326) Emir Çoban tarafından Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'a elçi olarak gönderilen üç sûfî, Kahire'ye ulaşmıştı. Getirdikleri mektubun içeriğinde; Emir Çoban'ın oğlu ile Sultan'ın (Muhammed b. Kalavun) kızlarından birinin evlendirilmesi teklifi vardı. Bu nedenle Sultan'ın huzuruna çıktılar. Sultan, Kadı Bedreddin'e bu elçilerin sözlerini dinlemesi için talimat verdi. Elçiler konuşmalarını yaptılar, ardından posta atlarına binip geri döndüler (en-Nüveyrî, 2004, s.155).

Bu konu ile ilgili emir Çoban'ın üçüncü girişimi ise bir yıl sonra olmuştur. 727 yılında Recep ayının dördünde (26 Mayıs 1327) Çarşamba günü, İlhanlıların göndermiş oldukları bir elçi heyeti de aynı taleple gelmiştir. Ebu Said tarafından gönderilen mektubun içeriğinde, sultanın kızının, Ebu Said'in naibi Emir Çobanın oğlu Dımaşk Hoca ile nişanlanması vardı. Sultan buna cevap verdi ve Çoban'ın, huzuruna gelmesini şart koştu. Elçiler, ayın yedisinde Cumartesi günü sultanın hizmeti altında meydana gittiler ve daha önce benzerini hiç görmedikleri sultanın muazzam tören alayını gördüler. Daha sonra, ayın on üçünde Cuma günü Sultanın babası olan Sultan el-Melik'ül-Mansûr'un türbesini ziyaret etmek için Mansûriyye Kubbesi'ne gittiler. Medreseye girdiler, onlar için Kıblî (Güney) Eyvanı'nda sofra kuruldu. Fakihlerin tamamı da Bahrî Eyvanı'nda hazır bulundular (en-Nüveyrî, 2004, s. 176).

Bu hadise ile ilgili olarak Kalkaşendî'nin aktardığına göre; Çoban'ın oğlu Cülûkân, daha sonra Sultan Melik Nâsır'ın kızıyla evlendirildi. Bu evlilik, barış anlaşmasının temelini oluşturmuştu. Çoban'ın planı şuydu: Bu evliliğin ardından, Hülegü Han soyunun tahtını ele geçirmek, çünkü o, Hüdâbende'nin kız torununun oğluydu ve Sultan Ebû Said'den sonra tahtta hak iddia eden başka kimse kalmamıştı. Ardından, Mısır ve Şam tahtına da damatlığı vasıtasıyla hak iddia etmek istiyordu; çünkü Mısır hükümdarının kızı da onun (Çoban'ın oğlu Cülûkân'ın) eşi idi. Ancak Emir Çoban'ın ölümü, bu arzularının gerçekleşmesine engel oldu (Kalkaşendî, 1914, s. 272).

2.3.8.3. Ebu Said'in Memlûklu Sultanı Muhammed b. Kalavun'un Kızı İle Evlenme Talebi

729 yılının Cemâziyelâhir ayının yirmi sekizinde (29 Nisan 1329) Pazar günü, Ebu Said b. Herbende'nin elçileri, Kahire'ye geldi.Gelenlerden biri tümen

komutanlarından olan Temurboğa el-Merğinanî idi. Ayın sonunda Pazartesi günü Cebel Kalesi'nde Sultanın huzuruna çıktılar ve getirdikleri hediyeleri sundular. Bu sunulan hediyeler içerisinde,12 adet at, 10 adet sandık içerisinde muhafaza edilmiş kırmızı çuha kumaşı, çok değerli ve gizemli antika eşyalar sundular. Mektubun içeriğinde ise, Ebu Said'in, sultanın kızı vasıtası ile sultanla akraba olma arzusu vardı. Sultan el-Melikü'n-Nâsır onun bu talebine;şuan için kızının yaşının küçük olduğu mazeretini bildirdi ve üç yıl sonra bu talebin yerine getirileceği sözünü verdi. Daha sonra sofra kurdular ve emirler yemek yediler. Recep ayının onunda Perşembe günü, bu önemli konuda Sultan Moğolların elçisinden, bir şartın yerine getirilmesini istedi; o da mehir olarak Diyar-ı Bekr'in verilmesiydi. Recep ayının üçünde Perşembe günü, elçilere hediyeler ve ikramlar bahşetti. Daha sonra ayın yedisinde Pazartesi günü onlara ikinci defa hediyeler, ikramlar bahşetti ve elçilerin geldikleri yere gönderilmesi talimatını verdi (en-Nüveyrî, 2004, s. 213). Ebû Saîd döneminde İlhanlı-Memlûk ilişkileri düşmanca ilişkilerden çok, farklı bir noktaya, sultanlar arasında akrabalık tesisine yönelik bir aşamaya gelmiştir (Sağlam, 2018, s.151).

2.3.8.4. İlhanlılar ve Doğu Roma Arasında Evlilik Yoluyla Yapılan Diplomasi

Esasen İlhanlı hükümdarlarının diplomatik ilişkileri ilerletmek için sadece Müslüman ülkelerle evlilik ile yakınlık kurmamıştır. Doğu Roma imparatorluğundan da benzer bir talepler gelmiştir. Bu teklifler dönemin siyasi dengeleri açısından son derece önemlidir. Çünkü İlhanlıların iki önemli düşmanı olan Altın Orda ve Memlûk devletlerinin kara sınırı bulunmamaktaydı. Aralarındaki bağlantı Doğu Roma'nın hâkimiyetindeki denizler yoluyla sağlanıyordu. Doğu Roma bu iki güçlü devletle karşı karşıya gelmemek için onlara engel olmuyor ama diğer taraftan da İlhanlıları kızdırıp ilişkilerini bozmamak için onlarla da iyi geçinmeye çalışıyordu. Bundan dolayı Doğu Roma İmparatoru VIII. Mihail döneminde Hülegü'ya evlilik dışı olan kızı prenses Maria Palaiologina'yı göndermiştir. VIII. Mihail'in gönderdiği prenses ile Abaka evlenmiştir (Subaşı, 2022, s. 18-20).

Buna ilaveten Doğu Roma İle İlhanlılar arasındaki evlilik yoluyla sağlanan ittifak değişen şartlara göre sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Gazan'ın hükümdar olduğu dönemde, Doğu Roma Osman Bey'in akınlarından dolayı çok zor duruma düşmüştü. Dolayısı ile Doğu Roma'nın Osman Bey kendilerine saldırdığı zaman onu arkadan vuracak bir müttefiğe ihtiyacı vardı. Bu maksatla Gazan'a İslam âleminin yegane koruyucusu ve sultan diye hitap ederek yanlarına çekmeye çalıştılar. Gazan ise bunu, Doğu Roma'nın ilhanlıların himayesine girme arzusu olarak algılamaktaydı. Dolayısı ile bu defa da Osmanlı tehlikeli bu ittifakın gerekçesini oluşturdu. (Subaşı, 2022, s. 21-22).

Doğu Roma İmparatoru Fasilyus (II. Andronikos) Gazan'a hediyeler eşliğinde elçilerini göndermiştir. Hatta elçiler Fasilyus'un, Gazan'ın gölgesi altında olması için kendi kızını da ona eş olarak göndermek istediğini iletmişlerdir (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 292). Doğu Roma İmparatoru Fasilyus (II. Andronikos) Gazan'a kızını göndermiş ancak Gazan'ın vefat etmesi üzerine bu evlilik gerçekleşememiş. Bu prenses ile daha sonra Olcaytu evlenmiştir. (Subaşı, 2022, s. 22).

2.3.8.5. Altın Orda ve Memlûklar Arasında Evlilik Yolu ile Diplomasi

Evlilik yolu ile diplomasi örneklerinden biride Altın Orda Devleti ve Memlûklar arasında yaşanmıştır. Bu konu ile ilgili Kalkaşendî'nin aktardığına göre:"Nâsırîye döneminde (Nasır Muhammed b. Kalavun zamanında), Altın Orda devletinin hükümdarı Özbek Han'dı."Sultan (Kalavun) Özbek Han'a, kızıyla evlenmesi için teklifte bulundu, onu kendine yaklaştırmak istedi. Ve ardından şu söz geldi: Bu ülkenin hükümdarlarıyla bizim hükümdarlarımız arasında, Zâhir Baybars zamanından itibaren günümüze kadar süregelen bir ittifak ve samimi bir dostluk vardır."Daha sonra bu evlilik gerçekleşmiş ve aralarında kurulmuştur (Kalkaşendî, 1914, s.294, 451, 473).

Bu hadiseden sonra Sultan Melik Nasır Muhammed b. Kalavun, Özbek Han'ın kızına (bazılarına göre kız kardeşine) talip oldu. Özbek Han, bu teklife olumlu cevap vererek ona kızı gönderdi. Kız Mısır topraklarına ulaştığında devletin ileri gelenleri onu karşılamak için yola çıktılar. Bir müddet meydanda konakladı.Kahire Kalesi'nin eteklerinde, onun için üç gün boyunca sofralar kuruldu. Sonra saraya çıkarıldı. Ancak Sultan, onun Özbek Han'ın kızı olduğundan şüphelendi. Bunun üzerine onu kabul etmedi ve Emir Menkli Boğa es-Silahdar ile evlendirdi. Emir kısa süre sonra vefat etti. Ardından onu Emir Kusun ile evlendirdi, o da öldü. Son olarak onu Emir Arğun'un oğlu Emir Ömer ile evlendirdi (İbn Tağrıberdî, 1984, s. 343-344; Yakubovskiy, 1976, s.75).

2.3.8.6. Hediye (Örgacüt) Gönderme Yoluyla Diplomasi

Devler arası diplomatik ilişkiler de karşılıklı hediyelerin verilmesi ilişkilerin yumuşaması ve ilerlemesi açısından önemli bir faktördür. Dolayısı ile elçiler vasıtası ile devletlerarası hediye [örgacüt] alıp-verme Moğol devlet geleneklerinde de görülen bir uygulamadır (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 108).

Hülagu, Bağdat ve Şam gibi önemli İslam beldelerine yaklaşınca Buraların hükümdarları endişeye kapılarak kendisine hediyeler gönderip ilişkileri iyi tutmaya

çalışmışlardır. Mesela, 655/1257 yılının Ramazan ayında, henüz çocuk yaşta olan, Eyyûbilerin Halep hükümdarı Melik Nasır Yusuf'un oğlu Melik Aziz, yanında Emir Zeyneddin el-Hâfizi ve bir topluluk ile beraber hediyelerle beraber Hülagu'ya gittiler (ez-Zehebî, 1999, s. 26).

Bu bağlamda Hülagü'nün Bağdat'ı ele geçirmesinden önce [Abbasî Halifesi] Mustansırbillah, Moğollara iyi davranıyor, hediyeler gönderiyor ve onları memnun etmeye çalışıyordu. O [Mustansırbillah] halife olduğunda görüş beyan etmekten ve tedbir almaktan uzak biri olduğu için (vezir İbnü'l Alkamî) kendisine asker sayısını azaltması, Moğolları yatıştırıp yüceltmesi ve böylelikle Moğolları memnun edeceği yönünde tavsiyede bulunuyordu. O da[Mustansırbillah] da bunları yaptı (ez-Zehebî, 1999, s. 34). Halife, Bağdat kuşatması esnasında kurtuluş ümidi kalmadığını görünce Hülagu'ya altınlar ve pahalı hediyeler göndererek onun gölünü almaya çalıştılar fakat o bu hediyelere itibar etmeyip onları geri gönderdi (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 43).

Hülagü'nün ölümünden sonra Abaka döneminde İlhanlılar ile Memlûkların elçi ve hediye gönderme adetlerinin devam etmiştir.Nitekim Abaka'nın Anadolu valileri Samgar ve Pervane ilişkilerin daha iyi olması ve barışın temini için 670/1321-22 yılında Melik Zahir Rükneddin Baybars'a gelmişlerdir. Sultan onları güzel karşılamış Abaka'ya verilmek üzere bir zırh, Samgar'a ise yay hediye etmiştir. Fakat bu görüşmelerin neticesinde barış adına bir ilerleme sağlanamamıştır (ez-Zehebî, 1999, s.65).

Abaka'dan sonra Ahmet Teküder döneminde Memlûklu sultanına hediyeler gönderildiğini, Muhammed b. Kalavun'un Gazan'a gönderdiği cevap mektubundan öğrenmekteyiz. Bu mektupta Memlûk sultanı şöyle demektedir;

Hükümdar Ahmed, bizim şehit babamızla mektuplaşmış, uzak diyarlardan hediyeler ve armağanlarla dostluk kurmuştu. Güzel sözlerle onun gönlünü kazanmış, bizden güzel bir karşılık almıştı. Edepli bir şekilde davranarak, dostluğun kapısından girmişti. Tatlı dille yaklaşmış, en sağlam yoldan ilerlemişti (en-Nüveyrî, 2004, s. 267-272; Kalkaşendî, 1914, s. 243-250).

Esasen hediye göndermenin veya talep etmenin Orta Çağ'da bir tür tabiiyet anlamı da vardır.Bunun örneklerinden birini Gazan'ın Muhammed b. Kalavun'a gönderdiği tehdit dolu mektupta görmekteyiz. Mektubun bir bölümünde Gazan şöyle demektedir;Bize hediyeler ve armağanlar hazırlayın. Zira uyarıdan sonra artık özür geçerli değildir. Eğer bu toprakları kurtarmazsanız, Müslümanların kanları ve malları

onların beceriksizliği yüzünden heder olacak, Allah katında da bu ihmalleriyle sorumlu olacaklardır (Kalkaşendi, 1914, s. 70).

Gazan'ın göndermiş olduğu mektuba bir cevap mektubu yazan Memlûk Sultanı her şeyin karşılıklı olduğunu ve eşit statüde olduklarını ifade eden şu cevabı vermiştir:

Onların talep ettiği hediyelere ve armağanlara gelince; eğer bize güzel hediyeler sunmuş olsalardı, biz onlara daha güzeliyle karşılık verirdik. Eğer bize değerli armağanlar getirmiş olsalardı, biz onları daha büyük hediyelerle ödüllendirirdik (en-Nüveyrî, 2004, s. 267-272; Kalkaşendî, 1914, s. 243-250).

Gazan döneminde diplomatik ilişkilerde devam eden gerginlik onun ölümünden sonra durulmuş olsa da Ebu Said döneminde bir süre soğukluk olmuştu, fakat 721/1321-22 yılında barış sağlandı. Karşılıklı hediyeler verildi, her iki taraf da elçilerini saygıyla karşıladı. Ebu Said'in gönderdiği hediyeler arasında 60 cüzden oluşan büyük bir Kur'an hatim seti ve harika antika eşyalar vardı. Memlûk Sultanı bu hediyeleri kabul etti ve elçileri vasıtasıyla Ebu Said'e mektup yolladı ve aynı değerde hediyeler ile karşılık verdi.Sultan Melik Nasır Muhammed b. Kalavun tarafından Sultan Ebu Said Bahadır Han'a gönderilen mektupta kendisine verilen hediyelerle ilgili şu bilgiler verilmektedir;

Şerefli hediyeler olarak gönderilen "bilkatlar" (kıymetli kumaşlar veya eşyalar) elimize ulaştı, kabul ettik, değer verdik ve saygıyla karşıladık. Çünkü gönderen kişi kerem sahibidir; gönderdiği hediyeler de büyük bir şahsiyetin armağanıdır. Ona güzel dualar ettik ve biz, zengin denizimizle kardeşimizin cömertliğini övdük.

İki devlet arasındaki barış halk arasında büyük sevinçle karşılandı.İnsanlar Moğol tehdidinden kurtuldukları için huzura erdi ve savaş sona erdi (en-Nüveyrî, 2004, s. 6; İbn Tağrıberdî, 1984, s.337; Kalkaşendî, 1914, s.250-256).

İlhanlıların yürütmüş olduğu elçiler yolu ile hediyeleşme diplomasisini bir diğer Moğol devleti olan Altın Orda Devletinde de görmekteyiz. Cengiz Han'ın oğulları Deşt-i Kıpçak'ta hâkimiyeti ele geçirdiklerinde, Rum İmparatoru onlarla dostluk kurup onlarla iyi geçinmeye çalışmıştır. Aralarında barışın devam etmesi için sürekli hediyeler göndermişlerdir (el-Ömerî, 2010, s. 150).

Altın Orda Devletinin takip ettiği bu diplomasisi Memlûk Devleti ile de

devam etmiştir. 661/1263 yılında Berke Han'ın elçileri Mısır'a gelmişlerdi. Sultan Baybars elçilere ve Berke Han'a verilmesi için büyük hediyeler hazırlanması talimatını verdi.Kadı Muhyiddin b. Abdullah b. Abduzzahir'in dediğine göre; gönderilen hediyeler arasında, Hz. Osman b. Affan'a ait hat olduğu söylenen kıymetli bir mühür, seccadeler,ayakkabılar ve hepsi çok zarif olan birçok eşyalar olduğu ifade edildi. Görevini tamamlayan elçiler 17 Ramazan 661 (25 Temmuz 1263) tarihinde ülkelerine dönmek üzere yola çıktılar (en-Nüveyrî, 2004, s. 54;Yakubovskiy, 1976, s. 62).

Bunlara ilaveten Hicri 776 yılının Rebîü'l-evvel ayının son on gününde (Eylül 1374), Altın Orda ülkesinde bulunan Özbek Han'ın yerine geçtiği söylenen Han Muhammed'e, Sultan Melik Eşref II. Şaban elçileri aracılığıyla, selam, muhabbet ve haber alma maksatlı bir mektup gönderdi. Bu mektupta aralındaki sevgi ve dostluğun artması için Han'a gönderilen hediyeler hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Ayrıca, mezkûr elçilerimizle birlikte, İskenderiye kumaşlarından ve başka hediyelerden oluşan, özenle hazırlanmış hediyeleri de yolladık. Bu hediyelerin içeriği, ilişikteki listede (ekli kâğıtta) detaylıca belirtilmiştir. Yüce makam –adaleti daim olsun– bunların teslim alınmasını emretsin; sultanımızın kalpten gelen sevgisinin derinliğine kanaat getirilsin; güzel yollarla tesis edilen bu dostluk sebeplerinin kuvvetliliği kesinlik kazansın (Kalkaşendî, 1914, s.298).

2.3.8.7. Gözdağı Mesajı Olarak Baş ve Uzuv Yollama

Baş ve uzuv koparma en ağır cezalandırma yöntemlerindendir. Karşı tarafı korkutmak, sevindirmek veya bilgilendirmek amacıyla kesilen baş veya uzuvların hükümdara gönderilmesi uygulamasına Moğollarda da rastlamaktayız Nitekim Memluklara sığınan, İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'ın idam edilmesi 728/1328 yılı Ramazan ayında gerçekleşti. Ardından başı, İlhanlı elçilerin önünde kesildi ve onlar yola çıkmadan önce bir ulakla Busayd'a (Ebu Said'e) gönderildi. Sultan Muhammed b. Kalavun, Busayd'a şöyle yazmıştı: "Düşmanının başını sana gönderdim, sen de benim düşmanımın başını gönder." Burada kastettiği kişi Karasungur idi. Ancak Timurtaş'ın başı Ebu Said'e ulaşmadan Karasungur doğal ölümle hayatını kaybetmişti. Busayd'a Karasungur'un öldüğü haberi ulaştırılınca ona, "Onun başını yine de göndermeyecek misin?" diye sordular. Ebu Said de, "Hayır, çünkü onu ben öldürmedim, Allah eceliyle canını aldı," dedi (es-Safedî, 1998, s.115; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s. 68).

Bu bağlamda Moğol tarihinde uzuv koparıp hükümdara mesaj gönderme

hadisesine emir Çoban'ın idam edilmesinden sonra rastlamaktayız. Ebu Said döneminin kudretli vezirlerinden olan Emir Çoban, Ebu Said'e isyan edip onunla karşı karşıya gelince, çok güvendiği Horasan'ın Herat valisine sığınmak zorunda kaldı. Vali onu korumak için kaleye aldı, ancak daha sonra onu öldürdü (728/1328). Emir Çoban öldürüleceği zaman, o dönemin uygulamaları gereği başının kesilerek Ebu Said'e gönderileceğini biliyordu. Bundan dolayı, öldürüldüğünü hükümdara bildirmek için başı yerine, çift tırnaklı olan başparmağının kesilerek gönderilmesini vasiyet etti. Bu arzusu yerine getirildi ve başı yerine parmağı kesilerek hükümdara gönderildi (es-Safedî,1998, s.169-171, 666-668; Kalkaşendî, 1914, s. 272-273; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s. 68; Uzunçarşılı, 1967, s. 613-618; Özen, 2023, s. 523).

2.4. Askerî Yapılanma ve Ordu

2.4.1. Askeri Yapılanma

Konar-göçer bozkır ordularında, toplumun her tabakası asker olarak kabul edilmektedir. Moğol orduları, diğer Asyalı kavimlerde olduğu gibi dünya literatüründe, "halkın ordusu" veya "halktan müteşekkil ordu" olarak isimlendirilmişlerdir. Moğol ordusunda sadece savaş zamanında, askere alma söz konusu olmayıp askerlik barış zamanında da varlığını devam ettirmekteydi. Ailelerin tüm erkek fertleri, asker olarak kaydedilebilmekteydi. Ayrıca fethedilen topraklardaki halkların da askere kaydı söz konusuydu. Moğol Devleti'nde Kasım veya Aralık 1229 tarihinde, 20 ile 30 yaş arasındaki herkesin askere alınması ile ilgili bir yarlığ ilan edildi. Yarlığda, askerlik hizmetine katılamayan herkesin ölümle cezalandırılacağı da yaptırım olarak belirtilmiştir. Bazı dönemler sayım yapılarak, 15 ile 60 yaş arasındaki herkes askerlik hizmetiyle yükümlü kılınmaktaydı. 1267 yılında alınan karara göre, hane halkı sayısı iki veya üç olan her hane bir; dört veya beş olan iki; altı veya yedi olan üç neferi askere göndermek zorundaydı. Orduya alınan asker, artık bir Moğol askeri olmaktaydı. Askere alım sırasında bir tören yapılmaktaydı ve askerin artık sıradan halktan farklı olması istenmekteydi. (Uyar, 2007, s. 12-13; May, 2023, s. 59).

Moğolların genişleme ve fetih siyasetlerinin en önemli unsuru ordu idi. Bundan dolayı orduya önem vermişlerdir. Cengiz Han ve sonraki hanların dönemlerinde Mete Han'ın geliştirmiş olduğu onluk (decimal) sistem kullanılmıştır. Onluk sistem sayesinde Kabile olarak gruplaşmış olan Moğol ve Moğol olmayan kabileler, daha kolay disiplin ve itaat altına alınmışlar ve Yeke Moğol Ulus (urug) haline gelmişlerdir. Cengiz Han, ast ve üstün katı sınırlarını belirleyerek itaatsizliğe

kesinlikle taviz vermemiş, birlikler arası geçişi de ölüm cezası ile yasaklamıştır (el-Ömerî, 2010, s. 99; Uyar, 2007, s. 15; May, 2023, s. 64).

Bu konu ile ilgili olarak Grousset ise; Moğol ordusundaki askeri hiyerarşide muhtelif derecelerde prensiplerin hâkim olduğunu ifade etmiştir. On kişilik arban, yüz kişilik cagun (djaghoun), bin kişilik minggan (minggan) ve on bin kişilik (tümen) kuvvetlerin kumandanlarını aynı şahsi sadakat bağı birleştirmektedir. Yüzbaşılar, binbaşılar, onbaşılar, büyük noyanlar aristokrasisinden çıkardı. Onların altında, ordu ve kadrosunu, Türkçe eski Tarkan (tarkhan) (Moğolcası darkan, darqan) unvanı taşıyan hür adamlardan mürekkep küçük aristokrat grup teşkil ederdi. Hâfız-ı Ebrû ise Moğol ordusun en küçük biriminin on kişilik grup olduğunu, on tane onluk birimin başında emir-i sede (yüzbaşı), on tane yüzlük birimin başında emir-i hezare (binbaşı) olduğunu aktarmaktadır (Hâfız-i Ebrû, 1395, s.141; Grousset, 2015, s.231).

Bu konu ile ilgili olarak Memlûklu müellifi el-Ömerî'nin ifade ettiğine göre, Moğol askerî hiyerarşisinde emirler içerisinde en üst mevkide olan ulus emirleridir. Ulus emirlerinden sonra en ise Noyandır. Noyan on bin askerin komutanıdır, daha sonra bin emiri, yüz emiri ve on emiri gelir. Bu tabakalar onların askeri rütbelerdir. Bunlarda bir eksilme veya üzerlerine arttırma olmaz. el-Ömerî, Moğol askeri yapılanmasını en güzel düzenleme olarak belirtmiştir. Ayrıca askerlerin, noyan, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşıların komutası altına verildiği bu sistemi, emir komuta zincirinin en hızlı sağlanması konusunda en kolay usul olduğunu da aktarmıştır. Bunlara ilaveten ordu disiplinine çok önem veren Cengiz Han henüz hayattayken orduda atama, görev taksimi, teftiş, teçhizat ve disiplin ile ilgili görevleri oğlu Ögeday'ın sorumluluğuna vermiştir (el-Ömerî, 2010, s. 99,100, 166; Kalkaşendî, 1914, s. 423-424).

Çizelge 2.3. İlhanlılarda Ordu Hiyerarşisi

Hükümdar

1.Ulus Emiri (Beğler Beyi) (Emirü'l Ümera-Emîrü'l-Ulûs) Noyan

2.Ulus Emiri Noyan **3.Ulus Emiri Noyan** **4. Ulus Emiri Noyan**

Noyanlar

Binler Emiri

Yüzler Emiri

Onlar Emiri

(el-Ömerî, 2010, s. 166)

2.4.1.1. Ulus Emiri

Moğol ordusunda Ulus emirler, noyan denilen askerî aristokratik sınıfın içerisinden yükselerek en üst askeri unvanı elde eden dört büyük emirdir. İçlerinden Beylerbeyi (beylerbeyi-emirü'l-ümera-emîrü'l-ulûs) unvanına sahip olan kişi ise diğer üç ulus emirin üstünde bir mevkie sahiptir. Ordu ve askeri konularla ilgili en üst yetkili merci beylerbeyidir. Bu dört ulus emiri, Ebu Said'in döneminin sonuna kadar İlhanlı devletinin ordu yönetimini üstlenmişlerdir. (el-Ömerî, 2010, s. 166, 172; Kalkaşendî, 1914, s. 262, 423-424; Uyar, 2007, s.154-159; Abzalov vd., 2022, s. 775; Spuler, s. 436).

Bahsi geçen beylerbeyi ile beraber toplam dört ulus emiri vardır. Bu dört emir, söz emiri olarak isimlendirilir. Yarlık ve fermanlarda sultanın adından sonra bu dört emirin isminin yazılması şarttı.Vezirin ismi ise daha sonrasında yazılır. Ulus emirlerden her hangi biri ordugâhta olmasa dahi hepsinin adı yarlık ve fermanlarda yazılırdı. Bu dört kişiden biri olmadan önemli kararlar alınmaz, onlardan biri olmaz ise isimleri yarlığa yazılır; o resmi yazı, sanki o kişi varmış gibi yazılır, ancak naibi onun yerine vekâlet edebilirdi. Velayet ve görevden alma işleri gibi önemli konular bazen sadece beylerbeyi tarafından yürütülürdü. Askerî işlerde ise tek başına konuşur ve karar verirdi. Askeriye ile ilgili talimatlar, ulus emiri tarafından verilen emirlerdi. Ulus emirinin kendi el yazısı ile yazdıkları ise bulunmamaktadır. Kılıç taşıyan herkes ulus emirlerinin emri altındadır (el-Ömerî, 2010, s. 166, 172; Kalkaşendî, 1914, s. 262, 423-424).

Bunlara ilaveten, ulus emirlerinin görevlerinden biri de; hükümdarın olmadığı zamanlarda mezalim mahkemeleri ile ilgilenmekti. Moğol hükümdarı ordu sarayda olduğu dönemlerde âdeti olduğu üzere kendisine gelen davalara bakmazdı. Haksızlığa uğrayanlar ile ulus emiri veya vezir ilgilenirdi. Şikâyetleri askerî konularla ilgili ise ulus emirine yönlendirilirdi eğer şikayetler, ülke, paralar ve halk ile ilgiliyse de vezire yönlendirilirdi. Ancak, ulus emirlerine nazaran ilhanın kapısına daha yakın olduğu için adaletsizliklerin çoğu vezir tarafından çözülürdü (el-Ömerî, 2010, s. 171; Kalkaşendî, 1914, s. 428).

Esasen ulus emîri çoğu zaman ordugâhta bulunmazdı; çünkü vazifesi gereği, yazlıkta, kışlıkta, avda ya da sınır bölgelerinden birine gitmiş olur. Bu yüzden şikâyetlerin çoğu doğrudan vezire iletilir. el-Ömerî'ye göre; İlhanlılarda belli bir düzene göre işleyen sabit bir sistem yoktu. Her kim bir hatuna, bir emire ya da büyük hâciblere yakınlık gösterirse, onun işleri yürür; ya bir dileğini yerine getirir ya da şikâyet ettiği bir haksızlığı giderirdi. Hatta bazı hatunlar ve emirler, hakanın ya da ulus emirinin izni olmadan bile birini öldürüp onun hayatı hakkında tasarrufta bulunabilir (el-Ömerî, 2010, s. 171).

Bahsedilen bu beylerbeyi (emirü'l-ümera, emîrü'l-ulûs) vazifesini, Gazan ve kardeşi Olcaytu dönemlerinde Kutluşah, yine Olcaytu ve oğlu Ebu Said dönemlerinde ise Emir Çoban yerine getirmişlerdir.Daha sonra bu görevi, Şeyh Hasan b. Hüseyin b. Akboğa, Sultan Muhammed b. Taştemur b. İsentemur b. Abarcî döneminde ifa etmiştir (el-Ömerî, 2010, s. 166).

Bu bağlamda bir diğer Moğol devleti olan Altın Orda devletinde ise düzen

"emirü'l-ulus ve vezir açısından" İran Hükümdarlığına benzemekteydi. Ancak burada emirü'l-ulus ve vezirin, İran'dakiler gibi bir yetki sahibi değildir. Bu durum, onların rütbe bakımından İran'daki emiru'l-ulus ve vezirden daha aşağı bir konumda olduklarını gösterir (Kalkaşendî, 1914, s. 302; Abzalov vd., 2022, s. 776).

Bu bilgilere ilaveten ulus emirin gelirine gelince;askerî divanda en büyükleri beylerbeyi olan Çoban ve sonrası için 300 tümen yani 18 milyon dirheme karşılık gelen 3 milyon dinar kararlaştırılmıştır.Bununla beraber, her dört ulus emiri için, ülkenin her tarafında hizmetkar tahsis edilir, bu onların her biri için belirlenen vergi tahsilatı ile ilişkili idi.Yani sorumlu olduğu bölgeden tahsil edilen vergi ile de doğrudan ilgilidir diyebiliriz (el-Ömerî, 2010, s. 167).

2.4.1.2. Noyan - Emir-i Tümen

Noyan, Cengiz Han döneminden itibaren orduda varlığı bilinen bir rütbedir. Emirlerin dereceleri içerisinde ulus emirlerinden sonra en üst mevkie sahip olan *noyan*dır. *Noyan* on bin askerin komutanıdır. Bu *noyanlar*, birden fazla tümenin emiri olabildikleri gibi sadece bir tümenin emiri de olabilmekteydiler. On tane binler emiri (emir-i hezare) *noyanın* emri altındadır. Rütbe olarak, noyandan sonra, bin emiri (emir-i hezare), yüz emiri (emir-i sede) ve on emiri gelir. Bunlarda bir eksilme veya üzerlerine arttırma olmaz Kalkaşendî *noyan* (el-nûyan) için su tanımlamayı yapmaktadır: "Kaan memleketlerinde reislerin elkâbıdır. Saltanatın ve ulus ümerâsının ve vezirin nâibi gibidir. Bunlar, İran memleketinde varlıklarını Ebu Saîd dönemi sonuna kadar devam ettirmişlerdir (el-Ömerî, 2010, s. 166; Kalkaşendî, 1914, s. 423-424; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.141; Temir, 1986, s.135; Uyar, 2007, s. 155).

Esasen *noyanlar,* Moğol Devletleri tarihinin her döneminde kilit rol oynamışlardır. *Noyanların* Moğol devlet ve ordu yapısında önemli bir mevkie sahip olduklarının göstergelerinden biri de kurultaylara da katılmaktaydı. Nitekim Cengiz Han'ın ölümünden sonra toplanan kurultayda Cengiz Han'ın oğulları, damatları *noyanlar* ve binbaşılar da bulunmaktaydı. *Noyanların* devletin iç siyasetinde de çok etkin oldukları görülmektedir. Tahta oturmak isteyen hükümdar adayları için noyanların desteği önem arz etmektedir. Hatta bazı dönemlerde güçlü ve nüfuz sahibi noyanın otoritesi hükümdarı bile gölgede bırakmıştır. Ebu Said'in hükümdarlığı döneminde görev yapan Emir Çoban'ın durumu buna örnektir (el-Ömerî, 2010, s.171; Temir, 1986, s.190-191). Diğer bir örnek ise Gazan döneminin en kudretli emiri olan Kutluşah'tır (es-Safedî, 1998, s. 321; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 89).

Bu bağlamda devlet içerisinde bu kadar etkili olan *noyanların* geliri de

yüksektir. Nitekim el-Ömerî, kendi yaşadığı dönemde *noyanların* geliri hakkında şu bilgileri vermektedir; Tümenlerin komutanı olan bütün *Noyanlar* için eskiden beri belirlenmiş olan maaş miktarı 60 bin Dirhemdir, bu da 10 bin Dinara karşılık gelmektedir. Günümüze ise(el- Ömerî ölümü 749/1349) *noyanlar,* 50 Tümene, yani 3 milyon Dirheme karşılık gelen 500 bin Dinara kanaat etmektedir. 40 dan 50 tümene kadar da olabilmektedir (el-Ömerî, 2010, s.167).

İlhanlı Ordusunda Görev Yapmış Bazı Meşhur Noyanlar

Ketboğa noyan, Hülagu ordusunda Alamut ve diğer kaleler alınmadan önce ordunun sol kanadında görev yapmış olan noyanlardan biriydi. Aynı zamanda Aynu Câlut Savaşı'nda (658/1260) Moğol ordusunu komuta eden noyandır. Aynı savaşta öldü. (ez-Zehebî, 1999, s. 61; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 119-120; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.22).

(675/1277) Elbistan Savaş'ında İlhanlı ordusunda bütün noyanların komutanı Tanavun (Tatavun) noyan idi. Elbistan Savaş'ında Tatavun'un emri altında savaşan ve esir alınan Moğol emirlerinden ise şunlar esir alındı: Abaka Han'ın damadı olan Zirak, (zirek,ziyrek), Sırtak (Sertak), Cırkar (Cerkar), Tumadeyh, Sirkuh (Serkuh) (ez-Zehebî, 1999, s. 24,26).

Kutlukşah Gazan döneminde Moğol ordusunun güçlü noyanlarından biridir. 702/1303 Şaban ayında Memlûk ordusu ile başlarında Gazan'ın naibi Kutlukşah olan Moğol ordusu arasında Mercü's Sefer'de savaş yaşanmıştı. Bu savaşta Kutluşah Moğol ordusunun başındaydı. Moğol ordusu yaklaşık 50 bin kişiydi.Moğol ordusu bu savaşta yenilmiş olmasına rağmen Kutluşah ağır bir cezaya çarptırılmadı. Ordudaki diğer komutanlar ise; Kurumşî b. el-Nâk, Sutay, Çoban b. Tedâvun, Aktâcî, Bolay, Doğan, Siyavmî b. Kutluşah, Tuğrul b. Acay, Abaşka, Ulaçkan, Alkan ve Taytak. Kutluşah, isyan eden Gilanlılara karşı savaşırken Gilanlıların lideri Dubah tarafından okla öldürüldü 707 (1307-1308) (el-Ömerî, 2010, s.325; en-Nüveyrî, 2004, s.16-18,321; es-Safedî; 1998, s.85, 321; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 89,360).

Taz b. Ketboğa, Ebu Said dönemi önemli noyanlardan birisidir. Ebu Said'in hükümdarlığı döneminde isyan eden emirlere karşı mücadele etmek için Emir Çoban, Ebu Said'den asker yardımı talep etti. Ebu Said ise ona, 10 bin süvari verdi. Bu süvarilerin komutanlarından biri de babası Ayn Calut'ta öldürülmüş olan Emir Tâz b. Ketboğa Noyan idi (es-Safedî, s. 666; en-Nüveyrî, 2004, s. 231; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 120).

Sutay, Diyarbakır ve çevresinin tamamına hükmeden büyük noyandı. Sutay, Olcaytu döneminin başlarından itibaren, Ebu Said döneminin sonlarına kadar Diyarbakır'da hâkimiyetini sürdürdü.732/1331-32 yılında vefat etti (es-Safedî, 1998, s. 486; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 101).

Noyan Abka Taşmış, Olcayto dönemi Diyarbakır hâkimiydi (es-Safedî, 1998, s. 486).

İrenci, önemli noyanlardan birisidir, Ebu Said'in dayısıdır (es-Safedî, 1998, s. 666).

Büyük Noyan, Büyük Şeyh Hasan Bey; Ebu Said dönemi Bağdat ve Irak'ın hâkimidir (es-Safedî, 1998, s. 191).

Noyan Ali Paşa, önemli İlhanlı noyanlardan biridir (es-Safedî, 1998, s. 447).

2.4.1.3. Sekiz/Dört Bin Emiri- Emîr-i Çehâr-Hezâr/Hezâre

Kaynaklarda hakkında detaylı bilgi olmamakla beraber, muhtemelen tümenin bir alt birimiydi. Bu emîrliğin var oluşu, tümenlerin gerçekte tam olarak 10.000 kişi değil de 8.000 veya daha az sayılarda birliklerden oluştuğu anlamına gelmektedir. Yani bir tümen iki çehârhezâreden (sekiz bin kişiden) oluşmaktaydı (Erdem, 1995, s. 310; Uyar, 2007, s.155).

2.4.1.4. Binbaşı -Binler Emiri -Emir-i Hezare

Binbaşı emir-i hezare veya binler emiri, noyanın bir altındaki ve bin askerden sorumlu olan komutandır. On tane emir-i sede (yüzler emiri) onun sorumluluğu altındadır. Cengiz Han zamanından itibaren var olan askeri bir rütbedir. Binbaşılar, kurultaylara da katılmaktaydı. Nitekim Cengiz Han'ın ölümünden sonra toplanan kurultayda Cengiz Han'ın oğulları, damatları noyanlar ve binbaşılar bulunmaktaydı (Kalkaşendî, 1914, s. 423-424; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.141; Temir, 1986, s. 134-135,143,144,190-191).

Vadi'l-Hazindar Savaşı 699 (1299/1300) yılında Gazan Han Memlûk ordusunu yenilgiye uğratmış ve Dımaşk'a doğru hareket etmişti. Dımaşk halkı için bir emanname yazdırmış ve bu emannamede ordusundaki komutanları sıralarken binler başını da saymış ve şöyle demiştir; "Allah-u Teala'nın kuvveti ile Şam bölgesi tümen, binler, yüzler emirlerin, Tacik, Gürcü ve diğer Moğollardan oluşan tüm ordularımızın egemenliği altındadır (en-Nüveyrî, 2004, s. 244; es-Safedî, 1998, s.80).

Bunlara ilaveten, binler emirine maaş olarak 6 bin dirheme karşılık gelen, bin dinar verilirdi (el-Ömerî, 2010, s.167). Öte yandan Zeyrek, Nemadur Yahşi, Abaka'nın damadı ve Karlak Elbistan Savaş'ında binbaşı olarak görev yapmışlardır (el-Ömerî, s.219). Kuncukbal, Tuğrulça ve Taycu, Argun Han döneminde orduda görev yapan binler emirlerden bazılarıdır (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.169).

2.4.1.5. Yüzbaşı-Emir-i Sede

Yüzbaşı (emir-i sede), binbaşı veya binler emirinin bir altındaki ve yüz askerden sorumlu olan komutandır. Gazan Han'ın, Vâdiü'l-Haznedâr Savaşı'ndan sonra 699 (1299/1300) Dımaşk halkına verdiği emanname metninde adı geçen askerî unvanlardandır (el-Ömerî, 2010, s.167; en-Nüveyrî, 2004, s. 244; es-Safedî, s.80; Kalkaşendî, 1914, s. 423-424; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.141).

Bunlara ilaveten, yüzbaşı (emir-i sede), maaş olarak 600 dirheme karşılık gelen 100 dinar verilir.Bu miktar devletin ilk zamanlarından beri belirlenen bir ölçüdür. Ancak yüzler emiri (emir-i sede)'nin tek kazancı bu değildir. el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre onların askerlik ve ordu görevi kapsamında başka gelirleri de vardır (el-Ömerî, 2010, s.167).

2.4.1.6. Onbaşı- Emir-i Dehe

Onbaşı (emir-i dehe), yüzbaşı (emir-i sede) veya yüzler emirinin bir altındaki ve on askerden sorumlu olan askerdi.Yüzbaşı ile aralarında fark olmaksızın maaş olarak 600 dirheme karşılık gelen 100 dinar alırdı.Bu rakam devletin ilk zamanlarından beri belirlenen bir miktardı. Yine el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre onbaşının tek geliri bu değildi, askerlik ve ordu görevi kapsamında başka gelirleri de vardı (el-Ömerî, 2010, s.167).

2.4.1.7. Aktaçı - Akatcı (Emir-i Ahur)

Memlûklardaki ahır amirine (emir-i âhur) benzer bir görevdir. Hükümdarın ahırından ve atlarından sorumlu olan bir görevlidir. Bu makam, Moğol hanları katında daima itibarlı bir konumdaydı.Olcaytu döneminde Diyarbakır ve çevresinin hakimiyetinden sorumlu olan Noyan Sutay, bu görevden önce Abaka Han'ın zamanında "Aktaçı-Akatcı"ydı (es-Safedî, 1998, s. 486; Uyar, 2007, s. 203).

2.4.2. Askeri Birlikler

2.4.2.1. Süvariler

Süvari birlikleri Moğol ordusunun temelini teşkil etmekteydi. Cengiz Han ve onun takipçilerinin orduları genelde, aileleri ve sürüleriyle hareket eden kabile güçleri olarak kalma eğiliminde idiler. Moğol Devleti'nde uygulanan feodal ilkelerin hemen hepsi, ordu için de geçerli idi. Neredeyse tümü hafif donanımlı süvariydi ve yegâne silahları yay idi.Her ne kadar daha sonra şube devletler tarafından piyadeler kullanılacak olsa da,ilk zamanlarda Moğol ordusunun tamamı süvari idi. Moğollar, at binmeyi ve okçuluğu daha küçük çocukken öğrenirlerdi. Gerektiğinde atlarının üzerinde uyuyabilirlerdi.Her askerin en az üç veya dört yedek atı bulunmaktaydı. Moğolların uzun mesafeleri bu kadar hızlı kat edebilmelerinin sebebi, yedekte tuttukları dinlenmiş atlardır. Kısmen zırhlı olan atlar, çetin iklim şartlarına ve coğrafi zorluklara alışkındı. Görünüşler ipek etkileyici olmayan bu hayvanlar, oldukça tıknazdı; güçlü bir boyunları ve kalın bir derileri vardı. Oldukça güçlü bir bünyeye sahip olduklarından kıt besin kaynakları ile idare edebilirlerdi. Moğolların seferlerindeki başarılarının temelinde yatan hareket kabiliyeti, atların bu saydığımız özellikleri sayesinde mümkündü. Bozkırlar, Moğollara istediklerinden daha fazla at sağlamaktaydı (Uyar, 2007, s. 14,28-29; May, 2023, s. 100-101).

Bu bağlamda, uzak coğrafyalarda uzun seferlere çıkan Moğol süvari birlikleri ihtiyaçlarını karşılayacak malzemeleri yanlarında bulundurmak zorundaydılar. Bundan dolayı her süvari, kendisi ile beraber iki tane köle, otuz baş koyun, beş adet at getirmekteydi. Ayrıca günlük ihtiyaçları, yemek malzemeleri, bakır kapları ve silahları taşımak için de bir araba bulunduruyorlardı (el-Ömerî, 2010, s. 154; Kalkaşendî, 1914, s. 475).

Moğol askeri geleneğinde önemli bir yer teşkil eden süvari birliklerinin sadece İlhanlılarda değil, Altın Orda, Çağatay ve Kubilay Hanlığı gibi diğer Moğol devletlerinde de mühim bir yer teşkil etmektedir.Bununla ilgili olarak bazı Memlûklu müellifleri Moğol süvarileri ile ilgili bazı bilgiler vermişlerdir; el-Ömerî'nin aktardığına göre; Kubilay Hanlığı büyük bir ülkeye ve orduya sahiptir. Yirmi tümenden oluşan süvari birlikleri vardır ki bu da iki yüz bin askere tekabül etmektedir.(el-Ömerî, s. 100). İbn Tağrıberdî'nin aktardığına göre; Altın Orda hükümdarı Toktay'ın çok büyük bir ordusu vardı, rivayete göre bir seferinde iki yüz bin atlıdan oluşan bir ordu hazırlamıştı (İbn Tağrıberdî, s.426).Memlûklarla yapılan Elbistan Savaşı'nda Moğol ordusu, her birinde binden fazla süvari olan on bir tulb halinde tertip almıştı. Bu da yüz on binden fazla süvari demektir (el-Ömerî, 2010, s.

219).

Bu rakamsal verilere ilaveten, kale kuşatmaları hariç neredeyse bütün askeri harekâtlarda Moğol süvarileri birliklerinin aktif olarak katıldıklarını söyleyebiliriz. Nitekim 671/1272 yılında Rebiülevvel ayında Moğollar Bîre'ye saldırmak için harekete geçmiş ve Fırat kıyılarına gelmişlerdi. Bunu haber alan Memlûklu ordusu da onlara karşı harekete geçmişti. Moğolları Fırat sahilinde yerleşmiş halde buldular. Sayıları ise yaklaşık olarak beş bin atlı askerdi (en-Nüveyrî, 2004, s. 213).Moğol hükümdarı Gazan, Sülemiş'i donattı ve Rum ülkesine tümen komutanı olarak gönderdi. Sülemiş Rûm ülkesine gittiğinde beraberinde yirmi beş bin atlı asker vardı (en-Nüveyrî, 2004, s. 236).

2.4.2.2. Hassa Ordusu- Keşik

Vladimirtsov'un ifadesiyle "aristokratik bir şekilde teşkilatlandırılmış" olan bu ordu içinde de kağanın özel muhafız birliği seçkin bir sınıf teşkil ederdi. Bu birlik ilk defa Cengiz Han tarafından oluşturulmuştu. Bu birliğe;keşik birliği denildiği gibi, hassa ordusu, hassa muhafızları, hassa-i mansure, çıkış yeri bu birlik olan nökerlere ise; nökeran-ı hassalar, hassa nökerleride denilmekteydi.Göçebe hayatın beraberinde getireceği beklenmedik gelişmelerin ve tehlikelerin farkında olan Cengiz Han, kendisini daima ve kusursuz bir şekilde koruyacak muhafız/hassa birliğinin gereğine inanmaktaydı.Cengiz Han'ın hassa ordusu olan keşik onun ile beraber merkezde yer almaktaydı. Muhafız (Hassa) ordusu (keşik) on-on iki bin askerden oluşmaktaydı. Özellikle ordusunun askerleri keşik, (çoğ.keşiktan) gündüz muhafızları turkak 70 kişi(çoğ. turkaut) ve gece muhafızları kebteül 80 kişi (çoğulu Kebtevut) olmak üzere ikiye ayrılırdı. Buna Korçinleri yani "okluk taşıyan" 150 kişiden oluşan okçuları da eklemek gerekir. Bunların dışında; kapıcı/mâbeynci (egudençi), sofra hizmetlisi (bavurçı), ve seyisler (ahtaçı) yer almaktaydı. Savaş esnasında, sağ-sol kolda kendisi ile birlikte bulunan, bagatur seklinde tesmiye edilen 1.000 kişilik askerî birlik, esas toplamı oluşturmaktadır. Cengiz Han'ın 1206'daki kurultayından sonra "Kebte'ütlerin adedi 800'den 1000'e, Korçinlerin sayısı 400'den l000'e çıkarıldı. Turka'utlarınki 1000 oldu.Hassa ordusunun mevcudu böylelikle10.000 kişiye çıktı (Hâfız-i Ebrû, 1395, s.110-111, 114, 125; Grousset, 2015,s. 231; Temir, 1986, s.191; Uyar, 2007, s. 16-18; May, 2023, s. 66-67; Martin, 1943, s. 54-55).

Hassa ordusu, ancak han sefere çıkar ise savaşa giderdi. Ordugâhta bagaturlar hanın çadırının önünde (orda), korçılar ve turgavutlar sağ tarafında ve geri kalan birlikler ise sol tarafında bulunurdu. Ordunun çekirdeğini oluşturan hassa ordusunun nerede ve ne zaman konuşlanacağına Cengiz Han karar vermekteydi. Cengiz Han'ın

ölümünden sonra Ögeday Han seçilince onun bu hassa askerleri ve muhafızları Ögeday'ın emrine verildi.Hassa ordusuna sadece asiller yani daha çok özgür insanlar girebilirdi. Hassa ordusuna mensup sıradan bir asker, on bin kişinin başındaki bir kumandanlık vazifesine terfi edebilirdi ve Cengiz Han, generallerinden ekserisini hassa ordusu içinden seçmiştir. Dolayısı ile Hassa ordusu geleceğin komutanlarını da yetiştiren bir okul fonksiyonunu görmüştür (Grousset, 2015,s. 231; Temir, 1986, s.191; Uyar, 2007, s. 16-18; Martin, 1943, s. 56).

Bu bağlamda her Moğol devletinin kendine göre bir hassa ordusu olmuştur. El-Ömerî'nin aktardığına göre; Kubilay Hanlığında, "büyük ilhan büyük bir ülkeye ve çok güçlü bir orduya sahiptir. İlhanın bezdâren (ارآبزد)adı verilen bir süvari birliği de vardır (el-Ömerî, 2010, s. 100). Cengiz Handan sonra da hassa ordusu varlığına devam etmiştir. Nitekim Cengiz Han'dan sonra onun hassa muhafızları oğlu Ögeday'a miras olarak kalmıştır. Ebu Said ise, isyancı emirlere karşı mücadele eden Emir Çoban'a destek çıkmak ve yanında olduğunu göstermek için kendi hassa askerleri ile atına binerek emir Çoban'ın askerleri ile beraber yola çıkmış ve yanlarında olmuştur (en-Nüveyrî, 2004, s. 231; Temir, 1986, s.191).

2.4.2.3. Tümen

Cengiz Han döneminden beri varlığı bilinmekte olan askeri bir birimdi (Temir, 1986, s.156-157). Memlûklü müelliflerinin verdiği bilgilerden yola çıkarak bu birliğin yaklaşık olarak on bin kişiden oluştuğunu ifade edebiliriz. Onluk sitem (decimal-on, yüz, bin, on bin) içerisinde en üstte bulunan en kalabalık askeri birlikti. Tümenin komutasını ise noyan yönetmekteydi (el-Ömerî, 2010, s.167; Kalkaşendî, 1914, s. 423-424).

Bununla ilgili olarak el-Ömerî ise; Kubilay Hanlığında yirmi tümen asker olduğunu bunun da iki yüz bin askere karşılık geldiğini ifade etmektedir (el-Ömerî, 2010, s. 100). Gazan Han 702/1303 yılında Şam seferinde Rahbe'ye gelerek orada konakladı. Daha sonra Naibi Kutluşah'ın emrine on iki tümen vererek ona, Şam'a doğru hareket etmesi için emir verdi ve Gazan doğu ülkesine geri döndü (en-Nüveyrî, 2004, s. 15; es-Safedî, 1998, s. 321). Eğer bir tümeni on bin kişi olarak kabul edersek bu ordunun sayısı yüz yirmi bine yaklaşacaktır. Fakat aynı savaşta başka Memlûklu müellifleri Moğolların asker sayının elli bin olduğunu, ancak Ermeni, Gürcü ve diğer unsurlarla beraber bu sayının yüz bin olduğunu aktarmışlardır (el-Ömerî, 2010, s.325; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 89, 360).

Bu bağlamda en-Nüveyrî'nin aktardığına göre; Gazan, Sülemiş'i donatıp Rum

ülkesine tümen komutanı olarak gönderdiği zaman Sülemiş'in beraberinde yirmi beş bin atlı asker vardı (en-Nüreyrî, s. 236). Bu verilen bilgide tümen sayısı tam olarak verilmediği, bir tümenin kaç askerden meydana geldiği net değildir. el-Ömerî'nin aktardığına göre; İlhanlıların divanlarında yirmi tümen asker kayıtlıdır ancak istediklerinde bu sayıyı otuz tümene de çıkarabiliyorlardı (el-Ömerî, 2010, s. 166).İlhanlıların Anadolu valisi Çoban oğlu Timurtaş'ın, Moğol ve Türkmen askerlerden oluşan dokuz tümenlik kalabalık bir ordusu bulunmaktaydı(el-Ömerî, 2010, s. 242; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.61).

Bunlara ilaveten, 702/1303 yılı Şaban ayında Memlûk ordusu ile başlarında Gazan'ın naibi Kutluşah olan Moğol ordusu ile Mercü's Sefer'de savaş yaşandı. Moğol ordusunun yenilgisi ile sonuçlanan bu savaşta Moğolların tümenlerinin komutanları şunlardı; Kurumşî b. el-Nâk, Sutay, Çoban b. Tedâvun, Aktâcî, Bolay, Doğan, Siyavmî b. Kutluşah, Tuğrul b. Acay, Abaşka, Ulaçkan, Alkan ve Taytak idi (el-Ömerî, 2010, s. 326; en-Nüveyrî, 2004, s.19; es-Safedî, 1998, 85,321; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 360). Bu isimler dışında, Ebu Said'in hükümdarlığının ilk dönemlerindeki tümen komutanları; Emir Kurmuşî ibn et-Teyyac, Emir Tokmak idi (en-Nüveyrî, 2004, s. 230).

2.4.2.4. Tulb-Mingan

Moğol ordusunda onluk sistem içerisinde, bin askerden oluşan askerî birliktir. Memlûk ordusunda tulba karşılık geldiği için Memlûk müellifler mingan yerine *tulb* terimini kullanmışlardır. Moğol ordusunda tümenin alt birimi olan askeri birliktir. Bu birliğin bin askerden oluştuğunu ise yine Memlûklu müelliflerinin verdiği bilgilerden anlamaktayız. Nitekim el-Ömeri; Memlûklarla 675/1277 yılında yapılan Elbistan Savaşı'nda, Moğol ordusunun, her birinde binden fazla atlı asker olan on bir *tulb* halinde tertip aldığını aktarmaktadır. en-Nüveyrî de benzer ifadelerle bu sayıyı vermektedir. Aynı durumu Zehebî şu sözleri ile teyit etmektedir; *Mısır Sultan'ının ordusu dağlara çıktı ve Elbistan Ovası'na ulaştığında, Moğolların on bir tulba (bölüğe) ayrılmış şekilde savaş düzeni almış olduklarını gördüler. Her tulb (bölük) bin kişiden oluşmaktaydı* (el-Ömerî, 2010, s.219; en-Nüveyrî, 2004, s. 225; ez-Zehebî, 1999, s. 23-24).

2.4.2.5. Öncü Birlik- Menkalay

Bu ıstılah, Arapça karşılığı olan telâye şeklinde de kaynaklara yansımıştır. Menkalay, öncü birlik anlamında kullanılmaktadır. Öncü birlikler Cengiz Han döneminden itibaren Moğol ordusunda yer almaktaydı. Nitekim Cengiz Han Kitat

kabilesine karşı yaptığı savaşta (1211) Cebe'yi ve Guyi-Günek Baatur'u askerleri ile öncü birlik olarak öne sürmüştü (Temir, 1986, s.169; Uyar 2007, s. 141).

Bahsi geçen bu birlik İlhanlılar döneminde de ordu da aktif olarak görev yapmıştır. Mengü Temur tahta geçtiğinde, Abaka Han'a karşı sefer düzenlemek üzere orduları topladı (668/1270). Abaka da kendi ordusunu toplayarak harekete geçti ve Kür Nehri kıyısına ulaştı. Orada gemiler ve zincirler getirtti, iki köprü kurdurdu ve Mengü Temur'un üzerine yürüdü. İki taraf Beyaz Nehir kıyısında karşılaştı. Önce karşılıklı mesajlar gönderildi. Üç saat sonra Abaka, keşif birliklerini harekete geçirdi, nehri geçti ve Mengü Temur'un üzerine saldırdı. Onu bozguna uğrattı (İbn Tağrıberdî, 1984, s. 350).

Buna ilaveten, Memlûklarla yapılan Elbistan savaşında 675/1277, Sunkur el-Aşkar öncü birlikler ile beraber geldi. Başlarında Kiray isimli bir komutanın olduğu üç bin kişilik bir Moğol öncü atlı birliğine saldırıp kılıçtan geçirmiş ve bir kısmını esir almıştır (el-Ömerî, 2010, s. 219).

2.4.2.6. Artçı Birlikler/ Gecike /Sâka

Sâka sözlükte artçı asker anlamına gelmektedir (Kanar, 2009, s.1034) Gecige, İlhanlı ordusunda arkadan gelen, ordunun arkasını kollayan artçı birlik anlamına gelmektedir (Uyar, 2007, s.142). Beşli (hâmis) düzen içerisinde ordunun en sonunda yer alan sâka birlikleri, İslamiyet'ten önce câhiliyye dönemi ordularında olduğu gibi Hz. Peygamber dönemi İslam ordularında ve sonra ki İslam ordularında da varlığını devam ettirmiştir. Bu birliklere ilk dönem İslam ordularında sâka veya muahhire de denilmiştir (Terzi, 2017, s.149). Emevî ordusunda sâkaya, muahhıratü'l-ceyş veya sâkatü'l-ceyş denilmekteydi (Terzi, 1997, s. 83). Sâka birlikleri sefer esnasında arkadan ordunun güvenliğini sağlamakla beraber, ordudan kaçan firarileri yakalamak veya ağır hareket edenleri uyarma görevini de yerine getirirlerdi. (Terzi, 1997, s. 44).

Farklı isimlerle de olsa sâka birlikleri, İslam ve Türk devletlerinden olan Abbasi, (Terzi, 1986, s.103). Karahanlı (Genç, 2002,s.301), Gazneli (Nuhoğlu, 1995, s. 321, 322), Harezmşah (Gürbüz, 2005, s.162, 163; Erdoğan,2004, s.152,153), Selçuklu (Köymen,1984, s.216,291; Sevim-Merçil, 1995, s. 513; Göksu, 2018, s.241, 280), Anadolu Selçuklu (Uzunçarşılı, 1988, s.56,107; Koca, 2005, s.121), Eyyûbî (Şeşen, 1987,s.233; Şeşen, 2018, s. 168; Kuşçu, 2013, s.359), ve diğer Türk-Moğol sistemli ordularda (Uzunçarşılı, 1988, s. 232), bulunmaktaydı. İslam ve Türk ordularında olduğu gibi İlhanlı ordusunda da aynı işlevleri gören ve ordunun yürüyüş nizamında en sonunda yer alan sâka/gecike (artçı) birlikler bulunmaktaydı (Uyar,

2007, s.142). Nitekim 699/1299 yılında Rebiülevvel ayının yirmi sekizinde Çarşamba günü Hazendar Vadisi Savaşı meydana geldi. Memlûk ordusunun başında Sultan Melik en-Nâsır, Moğolların başında ise Gazan Han bulunmaktaydı. Bu savaşta her iki ordu meymene, meysere ve kalp şeklinde savaş düzeni almışlardır. En sonda ise artçı olarak Kürbuka Bahadır bulunuyordu.(en-Nüveyrî, 2004, s. 241-242; ez-Zehebî, 1999, s. 70-71; es-Safedî, 1998, s. 80; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 358-359; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.279).

2.4.2.7. Karavul/Yezek/Keşif Birliği

Türkçe bir kelime olan, yezek veya yizek diye ifade edilen bu askeri terim, Kâşgarlı Mahmûd tarafından "bir ordunun öncü birliği, ileri kolu" seklinde şerh edilmiştir.Askerin önde giden öncü bölüğü anlamına gelmekle birlikte, casus anlamına da gelmektedir. Fakat İlhanlı ordusunda, öncü birlik anlamından daha çok keşif birliği anlamında kullanılmıştır. Nitekim 658/1260 Aynu Câlut Savaşı'ndan sonra yılında başlarında Karaboğa olan "Karavul" (Moğol keşif kuvvetleri) ile Memlûk askerleri savaştı. Moğol keşif birlikleri yenildiler. Aralarında sekiz komutanın da bulunduğu binden fazla Moğol askeri öldürüldü. Memlûklu askerlerinden ise sadece altı kişi öldü (es-Safedî, 1998, s. 209; el-Ömerî, 2010, s.105; Kâşgarlı/Erdi 2005, s. 688; el-Hatib, 1416/1996, s. 447; Uzunçarşılı, 1988, s.232; Donuk, 1988, s.109; Uyar, 2007, s.143).

2.4.2.8. Karâdis Birliği (kardus, kardûse) (كراديس)

Karadis çoğulu Kardûs veya kardûse, atlı ve savaşçı olan büyük bir süvari birliğidir.İncelediğimiz metinler içerisinde sadece adı sadece en-Nüveyrî de geçmektedir (en-Nüveyrî, 2004, s.242) İlhanlı ordusundaki ağır süvari birliğidir. Hakkında detaylı bilgi olmamakla beraber bunların zırhlı atlı birlikler olduğu anlaşılmaktadır. 699/1299 yılında Rebiülevvel ayının yirmi sekizinde (23 Aralık 1299) Çarşamba günü Memlûk ordusu ile İlhanlı ordusu arasında Vâdiü'l-Haznedâr Savaşı meydana geldi. Bu birlik Vâdiü'l-Haznedâr Savaşı'nda kritik rol oynamıştır. Memlûk ordusunun başında Sultan Melikü'n-Nâsır, Moğolların başında ise Gazan Han bulunmaktaydı. Memlûk ordusunun sol kanadının, Moğol ordusunun sağ kanadına saldırması ile başlayan savaş çok çetin geçmiştir. Daha sonra bu savaşa katılmamış olan, keradis (kardus, kardûse) denen Moğollardan bir grup toplanarak, nefret dolu bir şekilde saldırıya geçtiler. İslam ordusunun merkezine saldırdılar, sol kanatlarının yardıma gelmesi ile İslam ordusunun sağ kanadını zayıflattılar. Meydana gelen bu yenilgi yukarıda adı geçen aynı günün ikindi vaktinde gerçekleşti. Netice itibari ile bu savaş Moğolların zaferi ile sonuçlanmıştır (en-Nüveyrî, 2004, s.

241-242; es- Safedî, 1998, s.80; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 358-359; Sağlam, 2021, s.211).

2.4.2.9. Yardımcı Birlikler

İlhanlı ordusunda, esir statüsünde olmayıp fethedilen yerlerden veya tâbi kılınan ülkelerden temin edilen yardımcı askerler de vardı. Bunların başında Gürcü ve Ermenilerden oluşan yardımcı kuvvetler gelmektedir. Yine "Tâcik" diye isimlendirilen yerel İranlı topluluk da faydalanılan yardımcı kuvvetler arasındaydı. Cengiz Han'ın ilk Moğol ordusunu oluşturduğunda, Orta Asya bozkırlarından gelen Türkleri aktif bir şekilde istihdam ettiği bilinmektedir. Orta ve Yakın Doğu coğrafyasına geldiklerinde ise,başta Türkiye Selçuklu Devleti'nin sağlamış olduğu yardımcı birlikler olmak üzere birçok Türk askerî kuvvetini burada da aktif bir şekilde İlhanlı ordusunda rol aldığı bilinmektedir. İlhanlılar, geldikleri coğrafyada Gürcü ve Ermeni ordularına sınırları koruma görevini yüklemişlerdi: Ermeniler Avanoslar ve Toroslar ve bölgesini; Gürcüler ise Derbend sınırını ve Kafkasları koruyacaklardı.Kösedağ Savaşı ise Gürcü ve Ermenilerin Moğol ordusuna katılarak destek verdikleri önemli bir savaştır (Uyar, 2007, s. 146-147).

Bu bağlamda, 675/1277 yılında yapılan Elbistan savaşında Anadolu askerleri Moğol ordusunda yardımcı kuvvet olarak bulundukları halde, ihanet etmeleri riskinden dolayı kenarda bekletilerek savaşa sokulmamışlardır. Aynı savaşta, 1 tulbtan (bölük) oluşan Gürcü askerleri de Moğolların safında yer almaktaydı. Şam ordusu ile Moğollar arasında yapılan Humus savaşında (659/1260) Moğol ordusu seksen bin kişiydi ve bunun elli bini Moğol'du kalanı muhtelif milletlerdendi. Ayrıca Memlûklu ve Moğol orduları arasında yaşanan II. Humus Savaşında (680/1281) Moğol ordusu yaklaşık elli bin kişiydi, yardımcı unsurları ise otuz bin den fazlaydı. 699/1299 yılında ise, Gazan büyük bir Moğol, Gürcü ve Acem ordusu topladı ve Şam topraklarına, Mısır diyarlarına yönelerek girdi. 699/1299 yılında Rebiülevvel ayının yirmi sekizinde Çarşamba Moğol ve İlhanlı orduları arasında meydana gelen Vâdiü'l-Haznedâr Savaşı'nda Moğol ordusu Gürcü, Ermeni ve daha başka topluluklardan oluşmaktaydı (en-Nüveyrî, 2004, s. 225,241; el-Ömerî, 2010, s. 219, 288; es-Safedî, 1998, s.80; ez-Zehebî, 1999, s.24, 58; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 357,358-359; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.124-125).

2.4.2.10. Piyadeler

a. Lağımcılar

Bu askeri sınıf ismini "yer altı tüneli" manasına gelen lağımdan alır.

Genellikle kale duvarlarını ve surları yıkmak için yerin altından tünel kazma işine "lağım bağlama", barut koyarak ateşlemeye ise "lağım atma" denir. Bu yöntem tarih boyunca farklı ordular tarafından kale kuşatmalarında sıkça kullanılmıştır.(Parry/Özbaran-Merçil, 1975, s. 200; Özcan, 2003, s. 49).Lağımcılar sınıfı, özellikle kuşatma zamanında önemli vazifeler üstlenmekteydi. Kalelerin ve surların uzun süre düşmediği durumlarda lağımcılar hemen devreye girer, surların altını kazarak kale duvarlarının ve surların yıkılmasını sağlarlardı (Duman, s.104).

Bu bağlamda incelemiş olduğumuz Memlûklu kaynaklarında Moğol ordusundaki lağımcılar ile ilgili bir bilgi olmamakla beraber, Reşidüddin'in eserinde lağımcılar ile ilgili anlatılan bir olay, Moğol ordusunda böyle bir sınıfın var olduğuna işarettir. Nitekim Gazan döneminde vergi vermeyen ve kendisine isyan eden, Hüsameddin Aybek-i Hıtayî, Ebu Bekir, Ali, Aişe, Osman, Müşkanî ve Muhammed Abdü'l Mülk gibi isimler Nişabur'a sığınmışlardı. Bunun üzerine Gazan Nişabur'un kuşatılmasını emretti. Kuşatma esnasında birkaç yerden lağımlar kazıldı. Ancak duvara rastladılar (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.230).

b. Sur Deliciler (Nekkab)

İlk İslam devletlerinden itibaren, muhasara birliklerinden olan sur deliciler sınıfı var olup görevleri ise, düşman kalesine yaklaşarak kale duvarında gedikler açarak sur veya kale duvarının yıkılmasını sağlamaktı (Terzi,1997,s.63).Ortaçağ'da Türk-İslam ordularında[1]tünel kazma ve kale duvarı çökertme yöntemi çalışan muhasara birliklerinden olan lağımcı ve sur deliciler, Moğol ordularında da önemli görevler icra etmişlerdir. Nitekim Gazan Han'ın Suriye seferini yaptığı 699/1299 yılında Cemâziyelevvel ayının on sekizinci günü, Moğol askerlerinin bir bölümü Dımaşk'a girdi ve kaleyi kuşattılar. Batı tarafından surları delmeye başladılar.(ez-Zehebî, s.88). Ayrıca İlhanlı ordusundaki sur delici birliklerin farklı zamanlarda icra etmiş oldukları görevleri, İran coğrafyasında yaşamış olan Orta Çağ müelliflerinden Hâfız-ı Ebrû farklı yerlerde nakletmiştir (Hâfız-i Ebrû, 1395, s.111, 113).

c. Ordu Mehteri

Tüm Yakın ve Orta Doğu devletlerinde daha evvel var olduğu gibi, İlhanlılar da savaş esnasında gerek orduyu komuta etmek, gerekse düşmanın moral ve motivasyon seviyesini düşürmek için kös/nekkâre çaldırmışlardır.Davul, kös veya iki çubukla çalınan nekkareden oluşan ordu mehterinin İlhanlı ordusunda aktif olarak kullanıldığını görmekteyiz. (Uyar, 2007, s.205).

Bu bağlamda kaynaklarda, Moğolların galip geldiği Vadiü'l Hazindar savaşında Kutluşah Noyan'ın davulculara talimat vermesi ile başladığını, hatta Memlûklu askerlerinin Gazan'ın orada olduğunu zannederek öncelikle oraya hücum ettiklerini nakletmektedir. (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.279). Bu aletlerin Gazan ve İlhanlıların son dönemlerinde orduda aktif olarak kullanıldığına dair Farşça kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır (Hâfız-i Ebrû, 1395, s.142, 178).

[1] Ortaçağ'da Türk-İslam ordularındaki lağımcı ve nakkâb birliklerinin, tünel kazma ve kule çökertme yöntemini, öğrenme adına Usame ibn Munkız, Kitâbü'l-İʿtibâr isimli eserinde bize son derece kıymetli bilgiler vermektedir bkz.İbn Munkız/Cömert, 2018, s.105-106.

2.4.2.11. Tarhanlık

Tarhanlık, eski Türklerde yüksek dereceli ve rütbeli devlet görevlilerinin kullandığı bir unvandır, Moğol ve Türk hanedanlarında hükümdar tarafından bazı devlet görevlilerine tanınan imtiyazdır (Donuk, 1984, s. 81-82; Ahmetbeyoğlu, 2011, s.19). Eski Türkçede *tarkan (tarkhan)* Moğolcada ise *darkan-darqan* diye ifade edilen bu kişiler, yüzbaşı, binbaşı, on bin başı ve noyanlar sınıfını teşkil eden askerî aristokrasi sınıfından çıkardı. Prensip olarak büyük avlarda yakaladıkları avı ve harpte aldıkları şahsi ganimetlerini saklama imtiyazını elde etmiş olan hür insanlardan oluşan küçük seçkin bir sınıftır. Bazı tarkanlar kişisel kabiliyetleri ile terfi ederek noyan rütbesine çıkmışlardır. (Grousset, 2015, s. 231). Tarhanlık rütbesini alan kişilerin devle veya hükümdara yapmış oldukları değerli ve mühim bir hizmetten dolayı hükümdar tarafından verildiğini kaynaklarda geçen bilgilerden anlamaktayız. Tarhanlık uygulamasını Moğol devletlerinde Cengiz Han ve sonraki hükümdarlarda görmekteyiz. Cengiz Han'ın uyguladığı ilk tarhanlığı el-Ömeri ve Şebânkâreî şu olaya dayandırarak anlatmaktadır:

"Bir gün Ong Han, kölelerinin çocuklarından iki tanesine fena halde öfkelendi. Bunlar da Cengiz Han'dan yardım isteyip ona sığındılar. Cengiz Han o ikisine iyi davrandı, hükümdarın öfkesini yatıştıracağı vaadinde bulundu yakınlık gösterdi ve onlara karşı iyi bir dil ile konuştu. Bu iki çocuk ona dediler ki: "Hükümdar Ong Han seni tuzağa çekmek için fırsat bekliyor. Bu çirkin tuzağa karşı tedbirini al, dikkatli ol, işlerini düzelt."Bunun üzerine Cengiz Han o gece kendisine bağlı olanlar ve kendi topluluğu ile birlikte oradan ayrıldı. Düşmanları her tarafta onu aradılarsa da ondan hiçbir iz bulamadılar ve bir haber bulamadılar. Askerlerin ona

yakınlık hissettikleri için yakalamadıkları söylendi. Denildiğine göre; ona yetiştiler ancak, Cengiz Han onlarla girdiği mücadeleden galip çıktı ve sahip oldukları mallarını ganimet olarak aldı. Akrabalarını ve kendisine tabi olanları toplayınca, yanındakileri, ailesini ve adamlarını koruyunca gücü ve itibarı arttı. Cengiz Han malını ve gücünü yanındakiler için harcadı"(el-Ömerî, 2010, s. 94; Şebânkâreî/Unan, 2021, s.190).

"O iki çocuğa özellikle iyi davrandı. Onlara gözü gibi korudu ve tarhanlık mertebesi vererek, tüm vergiden muaf olduklarını gösteren bir ferman yazdı. Fermana göre o ikisi içinde oldukları ordunun ve elde edilen ganimetin ve yağmanın tartışmasız ilk sahibi idiler. Onlar, izin almadan, engel olunmadan hükümdarın huzuruna çıkarlardı ve bunun için önceden bir vakit tespit etmeye gerek yoktu. Bu iki kişiye, askerden başka, hesap edilmeyecek kadar mal, hayvan ve kıyafet verdi. Ayrıca işleyecekleri her suçtan dolayı hesaba çekilmeyeceklerdi. Onların yedi kuşak torunlarına kadar bu emre uyuldu.Günümüzde o ikisinin neslinden olanlara ne bir günah vardır ne de bir kınama. Hükümdarların katında saygındırlar. Bu uygulama hala devam etmektedir"(el-Ömerî, 2010, s. 94; Şebânkâreî/Unan, 2021, s.190).

2.4.2.12. Moğollarda Askeri Düzen ve Disiplin

Moğol ordusu çok disiplinli bir orduydu. Kısa zamanda çok geniş bir coğrafyaya hâkim olunması bunun bir göstergesidir. Moğolların ordu düzeni ve disiplini konusunda el-Ömerî, Cüveynî'den aktardığına göre;askerler, hükümdarları için sayıca ve kuvvetçe toplandıkları gibi, her şeye sabreder, hükümdarlarının emirlerine mutlak şekilde itaat eder, fakat bunu meşhur olmak, para kazanmak ve makam elde etmek için yapmazlar, aksine sadece emre itaat etmek için yaparlardı.(el-Ömerî, 2010, s. 98; Cüveynî, 2013, s. 90, 96).

Bu bağlamda askerlerden toplanan vergilerin savaş sonrasında kendi elleri ile getirip teslim etmeleri de askeri disipline örnek teşkil etmektedir. Bununla ilgili olarak el-Ömerî'nin aktardığına göre;savaştan döndükten ve savaşın sıkıntısı bittikten sonra, huzur ve sükûnet sağlanınca, hükümdar onlardan, kalan,kapçur avlak ve bederka [vergilerini] alırdı, onlar da bunu usanmadan bıkkınlık göstermeden verirdi. Hatta kendi istekleri ile getirip verirlerdi (el-Ömerî, 2010, s. 98).

Bu bilgilere ilaveten disiplin ve düzene verilen önemi konusunda el-Ömerî'nin ifade ettiğine göre; savaş hazırlığı yapılırken her çeşit savaş aletini komutanlarına gösterirlerdi. Komutanlar da iğneden ipliğe varıncaya kadar bu aletleri denetlerdi. Komutanlar, silahların daha iyi olması için eksik veya kusurlardan dolayı

onları hesaba çekerdi (el-Ömerî, 2010, s. 98).

Bununla beraber askeri disiplin ve emir komuta zincirine bağlılık açısından el-Ömerî'nin naklettiğine göre;eğer bir komutan çok kuvvetli ve akıllı olsa dahi hükümdar ve onun arasında doğu ile batı arasındaki mesafe olsa bile, eğer bir suç işlemiş ise ona gereken cezası bildirilirdi. Suçu işleyen yüksek rütbede olsa, cezayı tatbik edecek kişi ondan daha aşağı rütbede ki arkadaşı dahi gereken bu cezalandırmayı tatbik ederdi. Şayet suçunun cezası öldürülmeyi gerektiriyorsa, aşağılık bir şekilde [hükümdarın] huzuruna getirilirdi. Elçi onu, önemli bir kişi olsa dahi, suçunun gereği olarak hakir bir şekilde teslim alırdı (el-Ömerî, 2010, s. 99).

Ayrıca, askeri disiplini sağlama açısından önemli görülen kurallardan biri de aynı rütbeye sahip komutanların bir birileri ile diyaloglarının sınırlı tutulmasıdır. Nitekim bununla ilgili olarak yine el-Ömerî'nin aktardığına göre; her komutan kendi seviyesindekine gidip gelmez izinsiz yerini değiştirmezdi. Eğer yaparsa ya cezalandırılır ya da öldürülürdü. Hatta onun çocukları bile gidip gelmezdi. (el-Ömerî, 2010, s. 99).

2.4.2.13. Ordu Savaş Düzeni

Moğol orduları bozkır savaşlarında, prensip olarak kendi dönemindeki Yakın ve Orta Doğu'nun diğer ordularında olduğu gibi sefer halindeyken, öncü/menkalay (telâye), merkez/kol (kalb), sağ/baraungar (meymene), sol/caungar (meysere), ve artçı (sâke) şeklinde düzen almaktaydı[1] (Mîrhând, 1385 h.ş. s. 4447; Hâfız-i Ebrû, 1395, s. 53, 139; Temir, 1986, s.125; Grousset, 2015, s. 234; Uyar, 2007, s. 151).Hülagu ordusu Alamut, Mazendan ve Lemser Kalelerine doğru hareket ederken ordusunu sağ kol, sol kol ve menglay şeklinde düzene koymuştu (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.22, 103; Semerkandî,1372, s.157,196).

Verilen bu bilgilerle ilgili olarak, incelemiş olduğumuz Memlûklu kaynaklarında bu savaş düzenini destekleyen birçok malumat bulunmaktadır. Nitekim Mısır ordusu ile Moğol ordusu 658 yılının Ramazan ayının yirmi yedisinde (5 Eylül 1260) Cuma günü Aynu Calut Savaşı'nda karşılaştılar. savaşın başında Moğol ordusunun sağ kanadı Müslümanların sol kanadı ağır bir yenilgiye uğrattı (İbn Tağrıberdî, 1984, s. 119-120). 665/1267 yılı Zilkade ayında, Memlûk ordusu ve Moğol ordusu arasında yaşanan Elbistan Savaş'ında Moğol ordusunun tulb denilen birlikler halinde oldukları, sağ sol ve merkez şeklinde düzen aldıkları anlaşılmaktadır (en-Nüveyrî, 2004, s. 226; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.112-113). Yine Elbistan Savaş'ında İki ordu karşılaştığında, Moğolların sol kanadı Sultan'ın

sancaklarına karşı şiddetli saldırıya geçti ve içlerinden bir grup sultanın saflarına kadar girdi. Aynı zamanda, hücum ettiler. Sultan bu durumu görünce, bizzat kendisi ve hasekiye (özel) muhafızlarıyla birlikte saldırıya geçti. Daha sonra sultan, meyserenin da düzensizleştiğini fark edince oraya da bir birlik yolladı (ez-Zehebî, 1999, s. 24; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.112-113).

Bu bağlamda 680/1281 yılının Recep ayında Memlûkler ve İlhanlılar arasında II. Humus Savaşı yaşandı. Abaka b. Hülagu ordusuyla Şam üzerine yürümüş, kendisi de Rahbe 'ye doğru giderken orduyu da kardeşi olan Mengü Temür komutasında Humus'a yollamıştı. Bu savaşta Memlûk Ordusu Sağ kanat, merkez ve sol kanat şeklinde düzen almıştı. Bunlara karşılık Mengü Temur idaresindeki İlhanlı ordusu da bu şekilde tertip almıştır (el-Ömerî, 2010, s. 288; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.124-125).

Bu bilgilere ilaveten, 680/1281 yılında meydana gelen II. Humus Savaşında Moğol komutanı Mengü Temür, ordusuyla hızla ilerleyerek Memlûkler ile karşı karşıya geldi. İki ordu, 14 Recep Perşembe günü, Humus'un kuzeyinde, Halid b. Velid'in türbesi ile Rastan yakınlarında savaşa başladı. Bu savaşta Memlûk ordusu, sağ, sol kanat ve Merkez şeklinde düzen almıştı. Moğollar, ilk başta üstünlük sağladı. Memlukların sağ kanadı dağıldı. Moğollar, sol kanada yüklenerek bu kanadı da kırdı ve hatta kalp tarafı ile beraber yenilmeye başladı.Savaş kuşluk vaktinden güneşin batışına kadar devam etti. Bir Moğol birliği sol kanadın arkasından Humus gölüne doğru gitti. Orada gönüllü askerler ve kölelerden oluşan birlikler ile savaştılar.Moğolların sağ kanadı Müslümanların sol kanadını kırarak ilerledi. Sultanın olduğu yere hücum ettiler Savaşın neticesinde Moğollar ağır bir yenilgiye uğradılar (ez-Zehebî, 1999, s. 57-58; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.124-125).

Ayrıca 699/1299 yılında Rebiyülevvel ayının yirmi sekizinde Çarşamba günü Vâdiü'l-Haznedâr Savaşı meydana geldi. Memlûk ordusunun başında Sultan Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Moğolların başında ise Gazan Han bulunmaktaydı. Bu savaşta her iki ordu meymene, meysere ve kalp şeklinde savaş düzeni almışlardır. Moğol ordusunu sağ kanadın önünde Emir Mulay duruyordu. Ondan sonra Emirzade Satılmış vardı, ondan sonra ise Emir Kutluşah, bulunuyordu, ondana sonra ise her biri kendi tümeninin başında Yemin ve Mürted vardı. Merkez (kalp) önünde Çoban'ın emirleri ve Gazan bulunmaktaydı. Merkezin sağında ise Acu Şükürcî'nin oğlu Tuğrulçal bulunuyordu. Onlardan sonra İlbasmış kendi tümeniyle, daha sonra Çiçak ve sonrasında Ali İnak'ın oğlu Kurmuşi kendi tümenleriyle bulunuyordu. En sonda ise artçı olarak Kürbuka Bahadır bulunuyordu.Savaş Memluk ordusunun sol

kanadının, Moğol ordusunun sağ kanadına saldırması ile başlamış ve nihayetinde Moğolların zaferi ile sonuçlanmıştır (en-Nüveyrî, 2004, s. 241-242; ez-Zehebî, 1999, s. 70-71; es-Safedî, 1998, s.80; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 358-359; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.279).

Bu bilgilere ilaveten 702/1303 Şaban ayında Memlûk ordusu ile başlarında Gazan'ın naibi Kutluşah olan Moğol ordusu ile Mercü's-Süffâr'da savaş yaşandı. Moğol ordusu yaklaşık elli bin kişiydi. Bu savaşta Moğol ordusunun düzeni sağ kanat sol kanat ve merkez şeklindeydi.Mercü's-Süffâr Savaşı'nda Moğol ordusunu sol kanadında, Moğollardan Bolay savaşıyordu. Buradaki ordulara güç yetirecek bir kuvvete sahip olmadıkları için Bolay ve yaklaşık yirmi bin [2] atlı askeri, bugün ikindiden sonra savaş çok sürmeden kaçtılar. (en-Nüveyrî, 2004, s. 19; el-Ömerî, 2010, s. 326; Safedî, 1998, s. 85; 321; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 89, 360; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 296).

Bu bağlamda Olcaytu döneminde de aynı savaş düzeninin tatbik edildiğini görmekteyiz. Nitekim 712 senesi aylarında Olcaytu Sultan kışlak için Sultaniye'den Bağdat'a hareket etti. Bağdat'tan ise Şam'a doğru ordu sevk etmeye karar verdi. Emir-i azam Emir Çoban'ı ordunun mengleyi tayin etti ve ordunun sağ koluna (meymene) Emir Sevinç, Emir Timurtaş, Emir Sütay, Emir Ali Padişah, Emir Kurmişi Alısak ve Tuka Aldırcı, sol kolda (meysere) Emir İrincin, Emir Hüseyin Endecani, Emir Toğan, Emir Han Timur ve Bör Kuçek ve adını sayamadığımız diğer emirler, ordunun merkezinde Sultan Olcaytu, Emir İsen Kutluğ, Emir Tokmak, Emir Tuğay Kürekan, Sütay'ın oğlu Tuğay Timur, Emir Tülek, Emir Sorğanmış, Emir Yusuf Buka ve önemli işler için Padişah ordusuna gelmiş olan diğer emirler, vezirler, amiller, memurlar ve ashab-ı etraf. İki tümen miktarında da Sultanın otağının gerisinde bulunuyordu (Hâfız-i Ebrû, 1317, s.53).

[1] Olcaytu Sultan, 706 yılı zilkade ayında çok kalabalık bir ordu ile Sultaniye'den Gilan'a doğru yöneldi. Silah ve asker toplama emri verdi. Orada orduyu yasamişi yapıp, Gilan'a doğru yöneldi. Emir Sevinç, Emir Sutay, Emir Ali Padişah, Toğay Güregan, Tuktimur ve Bahadır'ı sağ tarafa ve Emir İrincin, Çiçek Güregan ve Hay Timur'u sol tarafa ve Emir İsin Kutluğ, Saadettin Vezir, Emir Barandak ve diğer emirleri merkezde görevlendirerek son derece büyüklük ve ululukla Lahican'a doğru yöneldi. (Hâfız-i Ebrû, 1317, s.14-15).

[2]. Bazı müelliflere göre elli bin bkz. el-Ömerî, 2010, s. 326; es-Safedî, 1998,

s. 85; 321; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 89.

2.4.2.14. Askerî Eğitim

İnsanlık tarihi kadar eski olan avcılık, eski bozkır devletlerinin en köklü geleneklerinden biri idi. Bozkır toplumlarının günlük hayatında önemli bir yer tutan avcılık faaliyetleri toplumun beslenme ve ekonımik ihtiyaçlarını karşılıyordu. Av, yiyecek temini için yapıldığı gibi hükümdarlar, şahzadeler ve askerler tarafından binicilik ve atıcılık gibi askeri özellikleri arttırmak içinde gerçekleştirilmekte idi. Bozkır kültüründe avcılık yoluyla askerî eğitim önemli bir yer tutmaktaydı. Bununla ilgili olarak hanlara özel av alanları bulunmaktaydı. Buralarda, üç gün otlaklarda ve üç gün dağda olmak üzere eğitim yapılırdı. Yaylar ve oklar bu mekânlarda bol miktarda muhafaza edilirdi. Ok atmak ata binmek, herkesin olağan meşgalelerindendi. At yarışları, cirit, gülle atma, doğancılık, güreş, gibi faaliyetler mücadele azmini arttırırdı. Bunlar dışında, en önemli eğitim faaliyeti, sürek avlarıydı. Binlerce vahşi hayvanın, belli savaş kuralları dâhilinde avlanması ciddi bir disipline etme ve eğitim faaliyetiydi. Moğol ordusundaki askerlerin eğitilmesi için, memlûk sistemindeki gibi bir kurumlaşma söz konusu değildir. Başlangıçta millet/halk ordu temelinde meydana gelen ordu her ne kadar profesyonelleşme eğilimi göstermişse de İlhanlı askerlerinin eğitimi, daha önceden de var olan ava çıkma geleneğinin ötesine geçememiştir. Cengiz Han'ın ordusunda eğitimin yegane ve temel unsuru olan sürek avları, İlhanlılar döneminde de yapılmaya devam etmiştir (Kafesoğlu, 1997, s. 287-288; Paydaş, 2019, s. 939; Uyar, 2007, s. 3-4, 184).

Bu bağlamda Moğollarda askeri eğitim, avlanma ve oyunlar adeta iç içe geçmiştir. Cengiz Han'ın sürekli devam ettiği bir âdeti vardı. Sürek avı olan bu adet oğulları ve ondan sonrakilerin arasında da uygulandı. Cengiz Han devletin önemli görevlerini oğulları arasında taksim ederken; En büyükleri Tuşi'yi (Cuçi) Moğollar için önemli sayılan av işleri ile vazifelendirmiştir.Han, savaş ve mücadelelerden boşta kalan zamanlarında av yapmak istediği zaman, karargâh civarındaki askerlerin ava hazır olmalarını ferman buyururdu. Avın hareketlerini kısıtlayarak kuşatma üç ay boyunca daraltırlar, sonra avı kademe kademe, yavaş yavaş öne sürer, çember dışına çıkmamasına dikkat ederlerdi. Askerler bu çemberi, haraki (büyük çadır) ile evler arasına halat kuşatarak daraltırlar. Hükümdar'ın bundan maksadı elbette sadece av yapmak değildi. Onun amacı, askerine eğitim vermek, emrinin devamlılığını sağlamak, silah kullanarak kan dökme talimi yapma, ruhları zor koşullara karşı koyabilme gücüne ulaştırmaktı. Adetlerinden biri de şuydu; av esnasında bir hayvan çember dışına çıkarsa, bu durumda ihmali olan kişiye kurallara göre ceza verilmesi

ve hatta öldürülmesiydi (el-Ömerî, 2010, s. 99-100).

Bunlara ilaveten bu avları koyun sürüsü gibi sürerlerken, görevliler sürekli hanın huzuruna gelerek avın azlığı, çokluğu, av halkasının ne kadar daraldığı, toplanan av hayvanların miktarı ve türleri hakkında malumatlar verirdi. Han, oğulları ve yakınları ile beraber avlanmak veya avı seyretmek için bir yerde dururlardı. Bazen Han yüksek bir mekâna çıkar, oğullarının avlanmadaki yeteneklerini, ok atma, binicilik ve güçlerini kullanabilme yeteneklerini gözlemlerdi. Bu avlanmadan sonra geriye bazı hayvanlar kalmışsa, bu kalan hayvanların serbest bırakılması için, oğulları ve torunları Han'ın huzuruna gelip ona rica da bulunurlardı.Anlatıldığına göre bir defasında Han, her zaman yaptığı gibi yüksek bir yerde av partisini izlerken, toplanan bütün vahşi hayvanlar daralan yolda ona yönelerek adalet isteyen haykırışlarını göğe doğru yükseltmişler. Han bunu görünce bütün vahşi hayvanların serbest bırakılmasını emretmiştir (el-Ömerî, 2010, s. 100).

2.4.3. Savaş Stratejileri

2.4.3.1. Avı Çembere Alma /Tulugma (toulougma)

Bu savaş taktiğinin Cengiz Han döneminden itibaren uygulandığı bilinmektedir. Sürek avı yolu ile elde edilen yöntem ve tekniklerin savaşta uygulanmasıdır. Bununla ilgili olarak Cengiz Han'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Gündüz vakti ihtiyar bir kurt uyanıklığı ile gece vakti ise bir karga gözüyle pusuda beklemeli. Geyik, karaca veya başka av sürüleri için nasıl sessiz ve sabırla pusuda bekleniyorsa düşmana karşı da öyle yapılmalıdır. Savaşta düşmanın üzerine şahin gibi aniden hücum etmelidir. Avda nasıl ki hayvanlar dikkatle takip edilip belli bir yere yönlendiriliyorsa savaşta da düşman vahşi bir avmış gibi iki taraftan sıkıştırılarak pusuya çekilmelidir." Rubrouck'un büyük Moğol avlarında tasvir ettiği taktik de bunun aynıdır: "Av yapmak istedikleri zaman vahşi hayvanların bulunduğunu bildikleri yerler civarında büyük miktarda toplanırlar ve bunları oklarla yere sermek üzere, bir ağ içine alır gibi etraftan tamamen sarana kadar yavaş yavaş yaklaşırlar."Cengiz Han'ın uyguladığı bu yönteme tulugma (toulougma) denilirdi. Grousset (2015, s.235-236).

2.4.3.2. Esirleri Öne Sürme ve Hilal Taktiği

Moğolların savaş hileleri çoktur. Bunlardan biride onlar için çok da önemli olmayan esir, köle, yardımcı unsurlar gibi toplulukları düşmanın önüne sürmektir. Düşman süvarilerinin ilk hücumuna karşı, kölelerden, esirlerden ve yabancı yardımcı askerlerden oluşan bir cephe çıkarırlar. Kendilerinin asıl büyük

kuvvetleri ise, düşmanı iki taraflı kuşatmak için sağ ve sol cenahta mevzi alırlar. Yapılan bu tertibat ile düşman ordusu onların, gerçek sayılarından çok daha kalabalık olduğu zanneder. Aynı zamanda düşman bu şekilde bir nevi çember içerisine alınırdı. Eğer düşman kendini iyi savunuyorsa, ona yol vermek ve kaçmasına izin vermek için saflarını açarlar ve ondan sonra onları takip ederek öldürebildikleri kadarını öldürürlerdi. Bu savaş taktiği, 1241 yılında Macarlara ile yapılan Sayo Savaşı'nda Sübötay tarafından uygulanmıştır. Moğol askerleri savaş esnasında göğüs göğüse çarpışmaktan mümkün oldukça kaçınarak insanları ve atları ok darbeleriyle yaralamaya çalışırlardı. (Grousset, 2015, s. 236).

2.4.3.3. Sahte Ric'at (Geri Çekilme)

Türklerin kullandığı bozkır savaş stratejilerinden biri olan sahte ric'at şeklinde düşmanı yanıltıp tuzağa çekme yönteminin, Cengiz Han döneminden itibaren uygulandığı bilinmektedir.Moğol süvarileri sürekli hareket halinde ve hızlı hareket edebilen atlı birlikler oldukları için bir yerden bir yere âni manevralar yaparak düşmanı yanıltabilmekteydiler. Moğolların saldırı stratejilerine göre; "Düşmanı keşfeder etmez saldırıya geçerler ve her biri üç dört ok atar. Eğer saldırdıkları düşman kalabalık ve kuvvetli ise ve mukavemet gösteriyorsa Moğol askerleri saldırıda ısrar etmez ve dağılır gibi yaparlar. Düşman askeri teyakkuzu elden bırakır bırakmaz Moğol süvarileri dönmek üzere bozkır yağmacıları gibi gözden kaybolurlar kendi kuvvetlerine doğru çekilirler. Fakat bu çekilme, kendilerini takip ettirmek ve böylelikle düşmanı önceden hazırlanmış olan bir tuzağa çekmek için tertip edilen bir hiledir. Düşman askerleri Moğolların bu sahte kaçışının ardından onları takip ederlerse çok ciddi bir hata yapmış olurlardı. Çünkü Moğolların onları çekmek istedikleri tuzağa düşmüş olurlardı. Bunlar, hayvanı eline düşürmek için şaşırtmak maksadıyla yapılan ananevi avcı hileleridir. Düşman ordusunun daha güçlü olduğunu anlarlarsa bir iki günlük bir mesafeye kadar uzaklaşırlar ve çevredeki yerleri havaliyi. Yahut iyi seçilmiş bir mevkie giderek düşman ordusunun gelmesini beklerler. Düşman geçmeye başlarken bir anda meydana çıkarlar. Düşman, çekildiği tuzak yerinde sağ ve sol cenahtan kendilerini kuşatan Moğol süvarileri ile karşılaşırlardı. Eski Hun atlıları gibi at üstünde ok ve yay kullanmada çok yetenekli oldukları içi kısa sürede isabetli atışlarla düşman askerlerini yıpratır ve daha sonra onları av gibi imha ederlerdi. Nitekim Cengiz Han Kitat kabilesine karşı yaptığı savaşta (1211) Cebe'yi öncü birlik olarak öne sürerek bu yöntemi uygulamış ve galip gelmiştir (Grousset, 2015, s. 235-236; Temir, 1986, s.169).

Esasen Türklerin meydan savaşlarında sık kullandığı bu taktik Cengiz Han'dan sonra da Moğol orduları tarafından da birçok savaşta tatbik edilmiş ve bu

sayede düşmana karşı üstünlük sağlanmıştır. Elbistan savaşının başlarında da Moğollar bu taktiği kullanmaya çalışmış ancak bu defa bir başarı elde edememişlerdir. Moğollar, savaşın başlarında önceden belirledikleri planı gerçekleştirmek için geri çekilmeye başladılar, fakat bu sırada tepelerden üstlerine sel gibi gelen süvarilerin hücumu ile karşılaştılar ve tuzakları boşa çıktı. Moğollar kılıçlarını çekerek tek bir adam gibi durdular tek vücut oldular (el-Ömerî, 2010, s. 219).

2.4.3.4. Pusu Kurma

Değişen şartlara coğrafyaya ve araziye göre Moğollar farklı zamanlarda farlı pusu kurma yöntemlerini uygulamışlardır. Bu girişimlerden bazıları başarılı olurken bazıları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nitekim 671/1272 yılının Rebiyülevvel ayında Moğollar, Bîre'ye saldırmak için harekete geçmiş ve Fırat kıyılarına gelmişlerdi. Bunu haber alan Memlûklu ordusu da onlara karşı harekete geçmişti. Moğolları Fırat sahilinde yerleşmiş halde buldular. Sayıları ise yaklaşık olarak beş bin atlı askerdi. Komutanları ise büyük komutanlarından biri olan Conkar'dı ve geçidin ağzını kapatmışlardı. Memlûklu Sultanı Baybars, Dımaşk ve Humus'tan beraberinde tekneleri Fırat'a indirdi. Bu teknelere, karayı keşfetmek (rehberlik yapmaları) için Akciyye denilen adamları bindirdiler. Moğollar bir hile komplo hazırladılar: Onlar (Moğollar) kolaylıkla geçidi terk ettiler ve fark edilemeyecek bir yere yerleştiler ve kendilerini gizleyerek pusuya yattılar. Müslümanlar bu mekânın geçiş için kolay bir yer olduğunu düşündüler ve oradan geçmeye kalkıştılar. Düşman (Moğollar) onlarla savaşmak için, gizlendikleri yerlerden çıkarak, kara üzerinden, yanlarından ve arkalarından aniden saldırıya geçti. İslam Ordusunun tüm birlikleri atları ve askerleri ile bir atlı bir atlının yanında savaş düzenine geçtiler, mızraklar ile kenetlendiler birbirlerine dayandılar. İnsanlar izdiham yaşadılar ve su yarıldı onların üzerine adeta dağ gibi geldi. Müslümanlar ayağa kalktılar, Hükümdar ilk öne atılanlardan oldu. Çok geçmedi Moğollar çok kötü bir yenilgiye uğradılar. Komutanları Conkar ve onlardan büyük bir topluluk öldürüldü ve bir gurup da esir alındı (en-Nüveyrî, 2004, s. 213-214).

2.4.3.5. Düşmanı Yanıltma

Moğolların savaş taktiği olarak uyguladıkları yöntemlerden biri de; yanlış bilgiler yayarak düşmanı yanıltıp hazırlıksız yakalanmalarını sağlamaktı. Nitekim 699/1299 yılında Moğollar, Fırat'ı Hükümdar Gazan ile birlikte altmış bin kişiyle geçtiler. En fazla yüz bin kişi oldukları söylendi. Memlûk ordusu ise savaş düzenine hazırlanarak atlarına bindi. Pazar günü, Moğolların Selmiye yakınlarında olduğu ve

salı günü saldırmayı planladıkları haberi geldi. Ancak Moğolların geri çekildiği söylentisi yayıldı. Bu, Memlûk ordusunun harekete geçmemesi için bir hile ve aldatmacaydı (ez-Zehebî, 1999, s. 70; es-Safedî, 1998, s.80; İbn Tağrıberdî, 1984,s. 358-359).

2.4.3.6. Köprü Kurma

Moğol ordusu çok hareketli, düzenli ve disiplinli bir orduydu. Farklı coğrafyalarda karşılaştıkları doğal engellere karşı kısa sürede çözüm üretebilme kabiliyetine sahipti. Bu bağlamda Moğol ordusu sefer esnasında karşılarına çıkan nehir göl ve benzeri doğal engellere karşı portatif köprüler yapma veya değişik yöntemlerle bu engelleri de aşmıştır. Nitekim 655/1258 yılında Moğolların Bağdat'ı işgali esnasında şehrin girişindeki su engelini geçebilmek için bir köprü yaptılar ve suyun karşı tarafına uzattılar. Bu köprü teknelerin yan yana bağlanması sureti ile yapılmıştı. Baycu Noyan yanındakilerle beraber erken saatlerde Bağdat halkını kılıçtan geçirdi. Bağdat'ta katliam ve esir alma otuz gün sürdü (ez-Zehebî, 1999, s. 36; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 43).

Bu olaya benzer bir hadise Moğolların kendi aralarında yapmış oldukları bir savaşta yaşanmıştır. Mengü Temur tahta geçtiğinde, Abaka Han'a karşı sefer düzenlemek üzere orduları topladı. Abaka da kendi ordusunu toplayarak harekete geçti ve Kür Nehri kıyısına ulaştı (668/1270). Abaka oraya gemiler ve zincirler getirtti, iki köprü kurdurdu ve Mengü Temur'un üzerine yürüdü. İki taraf Beyaz Nehir kıyısında karşılaştı.Abaka, nehri geçti ve Mengü Temur'un üzerine saldırdı. Akşam vaktine kadar süren savaşın neticesinde Abaka, Mengü Temur'u bozguna uğrattı ve çok sayıda ganimet ele geçirdi.Abaka daha sonra nehir üzerine ağaçtan bir köprü kurdurdu. Bu köprü Tiflis sınırından ölçüldüğünde, her yüzbaşıya düşen kısmı 120 arşın uzunluğundaydı. Köprü yedi gün içinde tamamlandı. Bu şekilde olay sona erdi (İbn Tağrıberdî, 1984, s. 350).

Ayrıca Gazan, 16 Şubat 1300 de Fırat nehrinin karşıda bulunan Caber kalesine geçmek için ağaç kabukları ile küçük kayıkları bir birine bağlayarak, kendi icat ettiği köprü ile karşıya geçmiştir (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 282).

2.4.3.7. Kale ve Sur Yıkma

Moğolların ele geçirdikleri yerlerde yapmış oldukları uygulamalardan biri de kale ve surları tahrip ederek ve yıkmaktı. Böyle yapılarak kale ve şehirler artık savunmasız hale gelmekte şehirlerin mukavemeti düşmekte, halkın direnme mücadele etme ve savaşma arzusu ortadan kaldırılmaktaydı. Alınan bu tedbir ile

şehir halkı tekrar Moğollara karşı bir mücadele içerisine giremeyecek ve şehir savunmasız bir halde kalacaktı. Moğolların Suriye coğrafyasında bu yöntemi tatbik ettikleri birçok yer vardır. Bununla ilgili bazı örnekler verecek olursak; Hülegü Haleb'i alınca (658/1260) Halep Kalesi'nin ve şehrin surlarının yıkılmasını emretti. Surlar tamamen yıkıldı. Sonrasında Humus hâkimi Eşref Musa'ya da aynı talimatı verdi ve Eşref, Hülagu'dan önce giderek Hama'nın kale surlarını yıktırdı, silah yapım atölyelerini yaktırdı, kaledeki ve saraydaki kitapları da çok ucuz fiyatlarla sattı. Hülegü, Humus şehrinin sahibi Melik Eşref'e de kalenin yıkılmasını emretmişti, ancak Eşref şehir kendisine ait olduğu için az bir bölümünü yıktırdı (6581260) (el-Ömerî, 2010,s. 254). Moğollar Ba'lbek'i Aclun teslim olmadan önce ele geçirdiler (656/I258) ve aynı şekilde bu kaleyi de tahrip ettiler(el-Ömerî, 2010, s. 254).

Bu konu ile ilgili son olarak Musul ve Harran surlarının tahrip edilmesi örneklerini verebiliriz; Moğollar 660/1262 yılında Musul'u kuşattıklarında, halka eman sözü vererek şehri aldılar. Daha sonra şehrin surlarını bir daha savunma amaçlı kullanılmaması için yıktılar (ez-Zehebî, 1999, s. 83). 670/1272 yılının Ramazan ayında bir Moğol topluluğu Harran'a gelerek şehrin surlarını ve bazı çarşılarını tahrip ettiler. Şehir halkını ve söktükleri çok miktarda keresteyi kendileri ile götürdüler. Şehri tamamen boşaltıp yıktılar (ez-Zehebî, 1999, s. 64).

2.4.3.8. Hendek Doldurma

Her savaşın ve kuşatmanın kendine özel farklı koşulları vardır. Bundan dolayı Moğol orduları da savaştıkları ortamın koşulların göre şartlara ve duruma göre farklı savunma veya saldırı yöntemleri geliştirmişlerdir. Nitekim 663/1265 yılının Rebiyülahir ayında, Moğollar Bîre'yi kuşattıkları zaman, Bîre halkı kendi boylarında derin çukur (hendek) kazdılar. Bunun üzerine Moğollar kaleye ulaşmak için bu hendeklerin içini ağaçlarla doldurdular. Bîre halkı da, düşmanın geçmek için ağaçlarla doldurduğu bu hendeğe ulaşan bir tünel kazdılar ve bu ağaçları ateşe verdiler. Böylece Moğollar yandılar ve kuşatma girişimleri başarısızlıkla neticelendi (en-Nüveyrî, 2004, s. 167).

2.4.4. Savaş Aletleri

2.4.4.1. Mancınık ve Mancınıkçılar

Kuşatma aletlerinin en önemlisi olan ve ilk mekanik harp aracı olarak değerlendirilen mancınık, çekme, germe veya bükme suretiyle bir direğin mihveri çevresinde dönmesiyle işleyen veya büyük bir güçle ve dengeli bir hareketle taş, ok

ve neft gibi farklı cisimler fırlatan savaş aletidir (Parry, 1975, s. 199; Göksu, 2018, s. 347; Göksu, 2019, s. 280).

Mancınık ahşap malzemeden yapılan bir silahtı. Bunun yanında mancınığın gerilmesi için kullanılan ip ve zemberek/yay (levatib) gibi müştemilatı da vardı. Mancınık taş, demir, zırnıh adı verilen yakıcı sıvı, el-afyon, neft,ateş gibi malzemeleri bir muhafaza içerinde fırlatıyordu. Afyon ve zırnıh düşmanı boğmak için kullanılıyordu. Kuşatmalarda küçük ve büyük mancınıklar kullanılmıştır. 100-200 deve ile taşınan mancınıklar olduğu gibi omuzda taşınan mancınıklar da vardı. Büyük mancınıkların kurulumu günlerce sürerdi (Joinville/Kanat, 2002, s.101, 102; Şeşen,1987, s. 139-143; Çetin, 2007, s. 212). Moğol ordusunda kullanılacak olan mancınıkların kerestesi, kuşatılacak olan şehir veya kalenin çevresindeki ormanlık veya ağaçlık alanlardaki uygun ağaçlardan temin edilmekteydi (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 281).

Esasen Mengü Han, Hülagu'yu İran ve Batı istikametine göndereceği zaman Cengiz Han'ın ordusundan her on askerden ikisini Hülegü'ya verme kararı almıştır. Hülegü Batı seferine çıkmadan önce Hıtayy'a, yani Çin ülkesine elçiler yollamış, mancınıkçı (mancinikî) ve diğer savaş aletlerini kullanan uzman kişileri talep etmiştir. Mancınığın bir kuşatma silahı olarak İlhanlı ordusunda ilk kullanıldığı yer olarak,Kitbuka tarafından 1252 yılında, kuşatılan Ceyhun Nehri'nin batısındaki İsmâilîlerin kontrolündeki Mehrîn Kalesi kuşatması olduğunu görmekteyiz (Uyar, 2007, s. 186-187).

Bu bağlamda İlhanlı ve Memlûk dönemi kaynaklarında mancınık kullanımı ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır; Hülagu ordusu 1255 de Kûhistan'ı ele geçirdiler, herkesi öldürdüler, yağma ve talan yaptılar ve esir aldılar. 7 Rebiülahir 14 Temmuz 1255 de Hülagu ordusu Tun şehrini kuşattılar ve mancınıklar kurdular.Zanaatkârlar hariç herkesi öldürdüler. Hülagu Bağdat kuşatması sırasında Acemî burcunun karşısına mancınıklar kurdurmuştur. Bu mancınıklar sayesinde burçta delik açılmıştır. Hülagu döneminde, Uruktu komutasındaki Moğol ordusu Mardin'i kuşattıkları zaman mancınıklar kurmuşlardır [1] (Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s. 20,42, 64;).

Bu bilgilere ilaveten; 658/1260 yılında Halep'teki Irak kapısına Moğollar yirmiden fazla mancınık yerleştirdiler. Gece gündüz mancınıklarla atış yapmaya devam ettiler. Surlarda delikler açmaya başladılar. Şerif Kalesi'nin eteklerindeki, Hamdan Hamamı görününceye kadar hiç ara vermediler. Safer ayının dokuzuncu

günü her taraftan surlara saldırdılar (ez-Zehebî, s. 50).Yine aynı yıl Moğollar Haleb'i aldıktan sonra Dımaşk'a gelince şehri can emniyeti sözü vererek teslim almalarına rağmen Moğol askerleri katliam ve yağmaya devam ettiler. Bunun üzerine Dımaşk kalesindekiler isyan ettiler. Moğollar da kaleyi kuşattılar. Kalede Emir Muhammed b. Karaca bulunmaktaydı.Dımaşk halkı kaledeki isyan nedeniyle çok şiddetli sıkıntılar yaşadılar. Moğollar ahşaptan yaptıkları mancınıkları kendileri ile getirdiler. Yirmiden fazla mancınık kurdular. Bu mancınıklarla et-Tarime Burcu'na atış yapmaya başladılar. Cemaziyülevvel'in ortalarında burç henüz çatlamadan günün sonuna doğru buradakiler eman istediler ve ertesi gün çıktılar ve Moğollar can güvenliği sözü ile teslim aldılar (el-Ömerî, 2010,s. 254; ez-Zehebî, 1999, s. 52).

Ayrıca Moğollar, yanlarında Mardin sahibi de olduğu halde 660/1261-62 yılında Musul'a geldiler. Mancınıklar kurarak şehri baskı altına aldılar (Zehebî, s. 82). 663/1265 yılında Moğollar Bire'yi kuşattıklarında 17 tane mancınık kurmuşlardı (en-Nüveyrî, s. 167). Melik Mansur'un ordusu ile beraber Emir İzzeddin İğan'ın eşliğinde Bire'ye geldiler Moğollar onları görünce kaçışmaya başladılar, mancınıkları ile atışlar yaptılar ve Fırat nehrindeki Memlûklara ait tekneleri batırdılar. Moğollar biri diğerini umursamadan kaçışarak yenilgiye uğradılar (en-Nüveyrî, 2004, s. 167). 671/1272-73 yılında Moğollar yine Bire'ye gelerek kalenin karşısına mancınıklar kurdular ve şehri mancınıklarla vurmaya başladılar (el-Ömerî, 2010,s. 279).

Yine bu konu ile ilgili Dımaşk Kalesi kuşatmasında mancınıklardan çok istifade ettiğini görmekteyiz. Nitekim 699/1300 yılında Gazan döneminde Dımaşk işgal edildiği zaman Moğollar kalenin alınması için mancınıkçı getirdiler. Bu amaçla değerli ağaçlar ormandan kesildi ve büyük kalaslar camiye getirildi. Mancınıkların Emeviye Camisi'nde olmasına karar verdiler. Ercevaş'ın bu konudaki görüşüne karar verildi. Buna göre; Moğol Mancınıkları camide kurulursa, kaledeki müdafiler, caminin zarar görmemesi için buraya mancınık atışı yapamayacaklardı. Eğer kaledekiler atış yaparlarsa bu caminin yıkılmasına neden olacaktı. Daha sonra Moğol mancınıkları camide kurulunca, 24 Cemaziyülevvel'de kaledekilerden bazıları, gizlice gelerek testerelerle camide olan mancınıkların direklerini çalışmaz hale getirdiler. Daha sonra Moğollar kesilen yerleri yenilediler ve saldırılara karşı önlem aldılar. Moğollar geceleri gelerek camide mancınıkların başında nöbet tuttular, Türk askerleri gece boyunca bu kalasları korudu.Daha sonra mancınık ve deliciler ile (nekkab) ile kaleye zarar verdiler(en-Nüveyrî,2004, s. 248; el-Ömerî, 2010,s. 322; ez-Zehebî, 1999, s. 85; es-Safedî, 1998, s.18, 80).

712/1313 yılında Ramazan ayının başlarında Olcaytu, Rahbe'ye geldiğinde, mancınıkları kurdu ve Karasungur'un mancınığından atılan bir taş kale duvarını salladı ve bir burcunu (kuleyi) yarıp geçti. Başka biri atsaydı kaleyi tamamen yıkardı. Çoban ise, askerlerin arasında dolaşıyor, kuşatma düzenini ayarlıyordu. Bu durumu görünce mancınıkçıyı huzuruna çağırdı ve ona, "Şu anda elini kesmemi ister misin?" diye çıkıştı, onu azarlayıp öfkeyle hakaret etti. Ardından şöyle dedi: "Vallahi, Ramazan ayında Müslümanları mı kuşatıp mancınık taşları mı atıyorsun? Eğer kağan isteseydi, yanında bulunan Moğollara 'Her biri bir çuval toprak atsın' dese, bu kaleyi zaten böylece yerle bir ederlerdi. Ancak o, bu kaleyi eman ile kan dökmeden, barış yoluyla teslim almak istiyor. Allah'a yemin ederim, eğer bir taş daha atarsan, seni mancınık oku üzerine çakarım!" (el-Ömerî, 2010, s. 333; es-Safedî, 1998. s. 170).

[1] İlhanlı ordusundaki mancınık kullanımı hakkında bilgi veren diğer Farsça kaynaklar; Mîrhând, 1385 h.ş. 4426; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.128

2.4.5. İstihbarat ve Gözcüler

Moğol devletlerinde istihbarat teşkilatının kurulması Cengiz Han'a kadar gitmektedir. Çünkü Cengiz Han'ın koyduğu kurallardan biri de: Güncel bilgilerin ve olayların hızlı aktarılması için, malların korunmasını isteyerek bütün mekânlara (menzillere), posta koyulmasıydı (el-Ömerî, 2010, s. 99).

Bu bağlamda 657/1258 yılında Hülagu, Harran, Ruha ve Cezire'yi ele geçirdikten sonra büyük bir ordu ile Fırat'ı geçti. Halep çok sayıda sur ve kale bulunan bir şehirdi. Surları çok iyi tahkim edilmiş ve kaleleri çok sağlamdı. Zilhicce ayının son on gününe gelindiğinde Moğollar Halep'e saldırmak için yola çıktılar, Haylan ve çevresine yerleştiler. Daha sonra askerlerinden bir grubu Şehri gözetlemek için gönderdiler. Bunun üzerine şehrin askerleri de yanlarında gönüllü askerlerle dışarı çıktılar. Moğolların üzerlerine yürüdüler ancak çok kalabalık olduklarını anlayınca tekrar döndüler (ez-Zehebi, 1999, s. 46-47).

Öte yandan 670/1271-72 yılında Samğar ve Muîneddin Pervane, Mısır sultanın Dımaşk'ta olduğunu öğrenince, bin beş yüz kişilik Moğol birliğini baskın yapmaları ve haber almaları için gönderdiler. Antep ve Kastun'a geldiler. Bu bölgede Antakya ve Harim arasındaki Türkmenlere saldırdılar ve onları yok ettiler (ez-Zehebî, 1999, s. 61).

2.4.5.1. Askeri Divan (Arz el-ceyş-Dîvân-ı ʿarz)

Arz el-ceyş, dîvân-ı ʿârız olarak da bilinmekte olan divan-ı ʿarz, bütün askerî işler ile ilgili konularda tasarruf sahibiydi. Selçuklu, Gazneli ve Karahanlı, devletlerinde karşımıza çıkan bu askerî divan, İlhanlılar tarafından da oluşturulmuş ve tanzim edilmiştir. Bu divan, İlhanlı Devleti içerisinde vazifesini, diğer Türk devletlerindeki dîvânlara benzer bir şekilde devam ettirmiştir.Bu divanın teşkili, muhtemelen diğer düzenlemelerin yapıldığı Gazan Han dönemine rastlamaktadır (Uyar, 2020, s. 140-141).

Bahsi geçen bu divanlara askerlerin tümünün tek tek isimleri, boylarının adı ile mensup oldukları topluluk olarak yazılırdı. Her askerin kendisine tayin edilmiş, bağlı olduğu süvari birliği vardı. Sefer için emir verilince istenilen süre içerisinde hazır olunurdu. Askerî divanlarındaki asker sayısı yirmi tümene ulaşıyordu ancak istediklerinde bu tümen sayısını otuza veya daha fazlasına kadar da çıkarabiliyorlardı (el-Ömerî, s. 166).

Esasen bu askeri divanlarda hangi askere ne kadar ücret verileceği ile ilgili bilgiler detaylı olarak yazılmaktaydı. Beylerbeyi, ulus emirleri, binler emiri, yüzler emiri ve onlar emiri için belirlenen miktarlar defterlere yazılmıştır [1] (el-Ömerî, 2010, s. 166-167).

Bu bilgilere ilaveten askerî divanlarda askerlere iktâ’ olarak verilen araziler de kayıt altına alınmaktaydı. Nitekim el-Ömerî’nin aktardığına göre; Hülegü zamanından beri her topluluğun kendilerinden sonrakilere miras bıraktığı ve yaşadığı toprakları vardır. Buralarda çiftlikleri vardır, geçimlerini sağlarlar fakat toprağı işlemekle uğraşmazlar. Divanda belirlenen ve değişmeyen bu karara göre bu durum bütün İran askerleri için geçerlidir (el-Ömerî, 2010, s. 167).

[1] Bu konu ile ilgili detaylı rakamları askerî maaşlar başlığı altında verilmiştir.

2.4.5.2. Askeri İktâ’lar

Sözlükte “ayırmak, kesmek” anlamındaki kat‘ kökünden türetilen *iktâ‘* kelimesi, terim anlamı olarak, hükümdar veya onun adına yetki kullanan makam tarafından özellikle tarla ve arazi gibi taşınmaz mal varlıkları ile maden ocağı ve benzeri doğal kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) ya da

yararlanma (intifâ, istiğlâl) imtiyaz veya haklarının veyahut bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü şahıslara tahsisini ifade eder. Geçmişi itibari ile Sâsânilere kadar uzanan *iktâ'* sistemi, en mükemmel haliyle Selçuklu Devleti'nde uygulanmıştır. *İktâ'* sistemini İslam dünyasında yaygın halde ilk uygulayan Nizamülmülk'tür. Nizamülmülk çeşitli nedenlerden dolayı araziden yeterince vergi tahsil edilemediğini, arazilerin bakımsız olduğunu görünce, devletin topraklarını askerlere iktâ olarak dağıtmış, her asker iktâının kazancından bir miktarını alma hakkını tanımıştır. Böylece, kazançlarını artırmak için, çiftçilerin ve askerlerin toprağı daha iyi işlemelerini sağlamıştır. Kısa sürede ziraat yapılan topraklar mamur hâle gelmiştir (Uzunçarşılı, 1998, s. 248-249; Demirci, 2000, s. 49).

Esasen *iktâ'* uygulaması Moğol devletleri içerisinde en aktif bir biçimde İlhanlılarda uygulanmıştır. Bu sistem ile Selçuklu *iktâ'* sistemi ve Osmanlı tımârı arasında benzerlikler bulunduğu söylenebilir. Burada en dikkat çekici konu, askerî iktâʿların hezâreler şeklindeki dirliklere ayrılmış olmasıdır. Bununla beraber, *iktâʿ*ların kontrol ve denetimi emirlerin; kayıt hesap işleri ise bitikçîlerin uhdesine bırakılmıştır. Böylece yapılan bu işlemlerin, bitikçilerin her sene düzenli bir şekilde gönderecekleri raporlar ve devlet arşivindeki defterler vasıtasıyla merkezden denetlenmesi amaçlanmaktaydı (Reşidüddîn, 1394 h.ş., s.1204; Uyar, 2007, s. 109).

Esasen Memlûklu müelliflerin eserlerinde Moğolların tatbik etmiş oldukları *iktâ'* uygulaması örneklerini Büyük Han Mengü zamanından itibaren görmekteyiz. Büyük İlhan Mengü, Batıdaki fetihler için görevlendirdiği kardeşi Hülagu'ya İsmaililer ve kendisine isyan eden dağlardaki asilerle savaşılmasını emredince, Hülegü ondan, ordusundaki askerlerin sayısının arttırılmasını istedi. İlhan da Cengiz Han'ın ordusunda bulunan her dört askerden birini ona verdi. Hülegü fetih işini bitirince bu askerler onun yanında kaldı. O da muhtelif bölgeleri bu askerlere iktâ' olarak verdi. Hanın Kıpçak ülkesi ve Harezm'den yolladığı ordular ile Tebriz ve Meraga alındı. Böylece bu askerler bu bölgeleri *iktâ'* olarak aldılar (el-Ömerî,2010, s. 153).

Bu bağlamda el-Ömerî'nin Harezmli tercüman Şücaeddin Abdurrahman'dan aktardığına göre: Harezm ülkesi Cengiz Han'ın oğullarının eline geçince, Harezm askerlerin daha önceki iktâlarını almadılar eskisi gibi devam ettirdiler. Ayrıca buradaki *iktâl'*arın kullanımı babadan oğla intikal etmiştir."(el-Ömerî, 2010, s. 155). Aynı konu ile ilgili olarak, bu ülkede Hülegü zamanından beri her topluluğun kendilerinden sonrakilere miras bıraktıkları ve yaşadıkları toprakları vardır. Buralarda çiftlikleri vardır, geçimlerini sağlarlar fakat toprağı işlemekle uğraşmazlar.

Divanda belirlenen ve değişmeyen bu karara göre bu durum bütün İran askerleri için geçerlidir (el-Ömerî, 2010, s. 167).

el-Ömerî'nin aktardığına göre: Emirler ve askerlere [toprak tahsisi için] resmi emirler yazılmazdı. Çünkü her grup kendinden sonrakilere, babadan oğula mallarını miras bırakırlardı. Bundan dolayı Hülagu tarafından, kendileri için belirlenmiş olan miktar ne azalır ne de artardı. Ancak büyük emirler için durum farklı idi. Eğer onların malında bir artış yapılacaksa, Hanın emri ile onlar için, vezir tarafından emir yazdırılırdı.Ayrıca emirler ve askeriyeye dair konular hakkında yazılı bir ferman çıkmaz; çünkü her zümre kendi mirasını babalarından devralırdı ve Hülâgû'nun onlar için belirlediği görevlerde kalmışlardı. Ne artırılır ne eksiltilirdi. Yalnızca, artış alan büyük emirler için durum farklıydı; onlar için zamanında, hakanın emriyle ve vezirlerin kalemiyle yazılı hükümler düzenlenmişti (el-Ömerî, 2010, s. 172).

2.4.5.3. Askerî Maaşlar

Gazan Han dönemine gelinceye kadar, İlhanlı ordusunda askerlere düzenli bir şekilde herhangi bir para ödemesinin yapılmamaktaydı. Bu ordu, kendi ihtiyaçlarını kendi karşılayan bir yapıya sahip olup desteğe ihtiyaç olmadığı sürece hükümdardan yardım almamaktaydı. Düzensiz bir şekilde, bazı dönemlerde İlhanların askere para dağıttığı da olmuştur. Abaka Han 1268 senesinde, Râdekân karargâhında askere çok miktarda dinâr ve dirhem dağıtmıştı. Yine Argun zamanında Nisan 1289 yılında, Hâce Necîbüddevle'nin Horasan bölgesinin gelirlerini askerler arasında paylaştırması için gönderildiği kayıtlıdır. Fakat bu gelirlerin içeriği hakkında bilgi yoktur. Bununla beraber, tahta oturma esnasında dağıtılan cülûs bahşişi türünden paralar da mevcut idi. Örneğin Teküder, cülûs (tahta oturma) töreninin ardından askerin her birisine 120 dinâr dağıtmıştır. Bunların haricinde askerler, gelirlerini temin etmek üzere, hükümdardan aldıkları izinle halktan talepte bulunuyorlardı. Hülagu döneminde bir yarlığ çıkarılarak, Çurmagun ve Baycu ile birlikte Orta Doğu'ya gelen askerlere Anadolu'ya gitmeleri, her asker için bir tagar(kap)ve bir heyk(deriden mamül su kabı) şarap toplamaları emredilmiştir.Hülagu, Yakın Doğu'ya ilerlediği 1256 yılında Merv, Dihistân ve Yâzer etrafındaki şehirlerden büyük miktarlarda ulûfe ve şarap toplamıştır.Gazan han dönemi askerin gelirleri ile ilgili reformların yapıldığı bir dönemdir. Bu dönem, İlhanlı ordusunda sadece teçhizatın nasıl elde edileceğinin ve düzenleneceği bir dönem değil, asker ve ordu ihtiyaçlarının nasıl temin edileceği yönünde gelişmelerin yaşandığı bir dönem olacaktır. 1302 Ağustosta, Ucan'da yapılan kurultayda bu tür düzenlemeler için önemli kararlar alınmıştır (Uyar, 2007, s. 88-89).

Bununla beraber Moğol ordusunda rütbeli askerler için belirlenen maaş ve ödeneklerle ilgi Memlûklu kaynakları bize önemli bilgiler vermektedir. el-Ömerî'nin emirlere verilen para ile ilgili aktardığına göre; emirler için verilecek olan bu maaş miktarı Hülagu zamanında divanlarda belirlenmişti. Eğer büyük emirler, belirlenen miktardan razı olmaz ise üzerine tekrardan ilave yapılmazdı. Küçük emirler ise kendileri için belirlenmiş olan miktarın dışına çıkamazlardı.Divanlarda emirler için belirlenen bu miktarlara gelince: Tümenlerin komutanı olan bütün Noyanlar için eskiden beri belirlenmiş olan miktar 60 bin Dirhemdir, bu da 10 bin Dinara karşılık gelmektedir. Ebu Said'den sonraki dönemlerde ise Noyanlar, 50 Tümene, yani 3 milyon Dirheme karşılık gelen 500 bin Dinara almaktaydılar. Bu miktar 40 dan 50 Tümene kadar da olabilmekteydi.Verilen bu bilgiler İlhanlı devletinde bu askeri divanın (Arz el-ceyş- Dîvân-ı ʿarz)varlığına işaret etmektedir (el-Ömerî, 2010, s.166-167).

Bu bilgilere ilaveten Askerî Divanda, Beylerbeyi olan Çoban ve sonraki beylerbeyi için üç yüz Tümen yani on sekiz milyon Dirheme karşılık gelen üç milyon dinar kararlaştırılmıştır.Bununla beraber, her dört ulus emiri için, ülkenin her tarafında hizmetkar tahsis edilir, bu onların her biri için belirlenen vergi tahsilatı ile ilişkilidir.Dolayısı ile vergi tahsilatı yapılan bölgenin durumuna göre, ulus emirlerinin gelirleri birbirinden farklı olabilmektedir (el-Ömerî, 2010, s.167).

Bu bağlamda diğer rütbelilerin gelirlerine gelince; daha önce belirtildiği üzere binler emirine ve onun altındakiler kendileri için divanda önceden beri belirlenmiş olan miktarı geçemez. Binler emiri altı bin dirheme karşılık gelen, bin dinar alır.Yüzler emirine, onlar emirine ve askerlerden her birine ödenen miktara gelince; aralarında farklılık olmaksızın her birine altı yüz dirheme karşılık gelen yüz dinar verilir. Bu eskiden beri uygulanan bir hükümdür. Ancak yüzler ve onlar emiri için mutlaka bir ayrıcalık vardır, onlar kendileri için ordudan bir şeyler alırlardı (el-Ömerî, 2010, s. 167).

2.4.6. Moğol Ordularının Asker Sayısı

2.4.6.1. Cengiz Han Dönemi

Cengiz Han ordusunun büyüklüğünü hesaplamak kolay değildir. Cengiz Han ordusunun büyüklüğü hakkında bilgi veren birinci el kaynaklarda çok malumat olup, bunlar abartılı rakamlardır.Günümüz tarihçileri ise hesaplamaları tümen kavramı üzerinden yapmış, 10.000 sayısını temel almış ve tümenlerdeki asker kayıpları hesaba katılmamıştır. Moğol ordusunun temelini Moğollar ve Türkler oluşturmuştur.

Bunun yanında, istila edilen yerlerdeki savaşçı kuvvetler, Moğol ordusuna katılmaya zorlanmıştır. Özellikle Türk konar-göçer topluluklar silâhaltına alınmıştır. İşte Moğol ordusundaki asker sayısının hesaplanmasını zorlaştıran etken, sürekli orduya askere alma ve verilen kayıplar konusudur. Cengiz Han, 1202–1227 yılları arasını kesintisiz seferler ile ağırlıklı olarak Moğolistan'dan uzakta geçirmiştir. Moğolistan'da 13. yüzyılın bu çeyreğindeki nüfusun büyüme oranı, düşük olması muhtemeldir. 1227'deki toplam Moğol nüfusu 400–500 binden daha fazla olmamalıdır. Şu halde, Moğolistan'dan sefere çıkan güçler en fazla 70–80 bin asker civarında olmalıdır ve belki de bu sayı bile abartılı bir tahmindir.Teslim alınan ve yenilgiye uğratılan ya da düşman askerlerinden oluşturulan yardımcı kuvvetlerle birlikte (Harezm,Çin ve Güney Rusya seferlerinde verilen asker kayıpları da göz önüne alındığında), 1227'deki Moğol ordusundaki toplam asker sayısının yaklaşık olarak120.000 tahmini küçük değildir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra yapılan asker paylaşımı da bu tahmini destekler niteliktedir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra oğlu Toluy, Moğol kanunlarına göre ve devletin muhafızı sıfatıyla yeni kağanın seçilene kadar vekaleten (1227-1229) hanlık vazifesini üzerine aldı. Bu yetki ile 1227'de orduları, yani saray halkının ikamet ettiği, babasına ait büyük çadırları ve askerleri paylaştırdı.Buna göre; Moğol ordusunda bulanan 129.000 askerden 10000'ini yanına aldı. Kalan 28.000 kişi şu şekilde paylaştırıldı; Cengiz Han'ın diğer oğullarının her birine 4.000 asker, Cengiz Han'ın küçük kardeşi Temüge'ye 500 asker, Cengiz Han'ın diğer bir kardeşi Kaçiun (Qatchioun)'un oğullarına 3.000 asker,üçüncü bir kardeşi Kasar'ın oğullarına 1.000 asker ve annesi Ölün-eke'nin ailesine 3.000 asker verildi (Grousset, 2015, s.265; Uyar 2007, s. 20-21).

2.4.7. İlhanlı Asker Sayısı

Devletlerin ordulardaki asker sayıları hakkında askerî divanlara kaydedilmiş olan bilgiler doğruluk ihtimali yüksek olan bilgilerdir. Dolayısı ile Memlûklu kaynaklarında İlhanlıların askerî divanlarındaki asker sayıları ile ilgili verilen bilgiler bu konu hakkında bize sağlıklı bilgiler sunacaktır.El-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre askerî divanlarındaki asker sayısı yirmi tümene ulaşıyordu ancak istediklerinde bu tümen sayısını otuza veya daha fazlasına kadar da çıkarabiliyorlardı. Bir tümen yaklaşık on bin askerden oluştuğuna göre İlhanlıların askerî divanlarındaki kayıtlı asker sayısı en az iki yüz bin civarında bir sayıdır (el-Ömerî, 2010,s.166).

Bu bağlamda Memlûklu müellifler, İlhanlıların Memlûklarla yapmış oldukları savaşlarda Moğol ordusundaki asker sayıları hakkında bazı bilgiler vermişlerdir. Bu müelliflerin verdiği bilgilere göre İlhanlıların Memlûklarla yapmış olduğu savaşlardaki asker sayıları 50 bin ile 120 bin arasındadır. Bunlardan bilgilerden

bazıları; 675/1277 yılında yapılan Elbistan Savaşı'nda, Moğol ordusu, her birinde binden fazla atlı asker olan on bir tulb halinde tertip almıştı.Her tulb ise bin kişiden fazlaydı.Dolayısı ile bu savaşta Moğol ordusundaki asker sayısı yüz on bin civarındadır. (el-Ömerî, s.219;Nüveyrî, s. 225).Elbistan Savaşından sonra Memlûk Sultanı Zahir Baybars ülkesine dönerken savaşın yapıldığı meydana uğradı ve Moğol askerlerinin cesetlerini gördü. Orada bulunanlara, kaç Moğol askerinin öldürüldüğünü sordu, onlardan bir adam dedi ki: Ben savaş alanında 6770 tane Moğol askerinin cesedini saydım, savaş alanı dışında ölenler de bunun dışındadır (en-Nüveyrî, 2004, s.230; Zehebî, 1999, s. 26).

Bunlara ilaveten 680/1281 yılında Moğollar, Fırat Nehri'ni Halep istikametinden geçerek ilerlediler ve yaklaşık üç bin kişilik bir kuvvetle Rahbe'ye gelerek konakladılar. İlhanlı hükümdarı Abaka da onlara eşlik ediyordu (ez-Zehebî, 1999, s. 57). 680/1281 II. Humus Savaşında Moğol ordusu yaklaşık elli bin kişiydi, yardımcı unsurları ise otuz bin den fazlaydı. Moğol ordusu en az yüz bin kişi veya daha fazlaydı. Müslüman ordusu ise onların yarısı veya daha azı kadardı (ez-Zehebî, 1999, s. 58; Reşidüüdin Fazlullah/Aka, 2013, s.124-125).

Ayrıca Hazindar Savaş'ı öncesinde 699/1299 yılında Moğollar, Fırat'ı Gazan ile birlikte altmış bin kişiyle geçtiler. En fazla yüz bin kişi oldukları söylendi. 699/ yılının yirmi Eylül 1299 yedi Rebiyülevvel Çarşamba günü, gündüz saat beşte, Humus'un kuzeydoğusunda, yaklaşık iki veya üç fersah uzaklıktaki Hanzedâr Vadisi'nde Memlûk ordusu ile Moğol ordusu arasında Vadi'I-Hazindar Savaş'ı yaşandı. Memlûk ordusu yirmi binden biraz fazlaydılar. Moğol ordusu ise altmış bin yani onların üç misliydi.Moğollardan beş bin, hatta on bin kişinin öldürüldüğü söylendi. Müslüman ordusundan ise şehit olanların sayısı iki yüzden az idi.(ez-Zehebî, 1999, s. 70-71;es-Safedî, s.80; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 358-359).701/1302 Şaban ayında, Müslümanlar ile Moğollar arasında Arz bölgesinde çarpışma meydana geldi. Müslümanlar bin beş yüz kişi civarındaydı Moğolların sayısı ise dört bin civarındaydı. Moğollar bozguna uğradı, komutanları esir alındı ve çok sayıda Moğol öldürüldü (es-Safedî,1998, s. 84).

Bunlara ilaveten İlhanlıların asker sayıları hakkında diğer kayıtlara bazı kayıtlara göre; 702/1303 Şaban ayında Memlûk ordusu ile başlarında Gazan'ın naibi Kutluşah olan Moğol ordusu ile Mercü's Sefer'de savaş yaşandı. Moğol ordusu yaklaşık 50 bin süvariden oluşmaktaydı. Onlar sayıları Moğol, Gürcü, Ermenî ve daha başkaları ile beraber yüz bin idi (el-Ömerî, 2010, s. 326; en-Nüveyrî, 2004, s. 16-19; es-Safedî; 1998, s, 85; 321; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 360,89).Yine Merc'üs-

Sefer savaşında Moğol ordusunu sol kanadında, Moğollardan Bolay savaşıyordu. Buradaki ordulara güç yetirecek bir kuvvete sahip olmadıkları için Bolay ve yaklaşık yirmi bin atlı askeri, bugün ikindiden sonra savaş çok sürmeden kaçtılar. (en-Nüveyrî, 2004, s.19; es-Safedî; 1998 s, 85; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 360). 707 yılının başlarında Moğol hükümdarı Gilan üzerine onlarla savaşması için Kutluşah'ın emrinde kırk bin, Çoban'ın emrinde 20 bin olmak üzere 60 bin kişilik büyük bir orduyu onların üzerine sevk etti (el-Ömerî, 2010, s. 329; es-Safedî, 1998, s. 321; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 89-360).

Ayrıca Moğol hükümdarı Gazan, Sülemiş'i donatıp Rum ülkesine tümen komutanı olarak gönderdiğinde Sülemiş'in beraberinde yirmi beş bin atlı asker vardı (en-Nüreyrî, 2004, s. 236).

2.4.8. Altın Orda Asker Sayısı

Deşt-i Kıpçak bölgesine hâkim olan Altın Orda devletinin asker sayısı hakkında el-Ömerî, Şeyh Alaeddin b. Numan'dan bazı bilgiler aktarmıştır. Fakat verilen sayı çok yüksek olduğu için bu rakam abartılı olabilir. Çünkü kendisine, Deşt-i Kıpçak askerlerinin ne kadar olduğu hakkında sorulduğunda: "Sayılamayacak kadar fazladır bilmiyorum. Fakat bir defasında Maveraünnehr Sultanı Esen Buga kendisinin tahta daha layık olduğu iddiasıyla büyük İlhana karşı isyan edip yol keserek kervanları soymaya başladı. Büyük İlhan, Kıpçak hanı Tokteka'ya (Toktao-Toktay) bu asi ile savaşması için mektup yazdı. Böylece Tokteka ordusundan her on askerden birinin çıkartılmasını emretti. Çıkartılan askerleri sayısı 250 bin kişiye ulaştı.Gönüllü askerler bu sayıya dâhil değildir. Tokteka, Esen Buga'ya hücum etti ve onu ağır bir hezimete uğratarak muzaffer olarak geri döndü" cevabını vermiştir. Aynı bilgiyi Kalkaşendî de aktarmıştır (el-Ömerî, 2010, s.154; Kalkaşendî, 1914, s. 475). İbn Tağrıberdi'ye göre ise Toktay'ın gönderdiği atlı asker sayısı iki yüz bindir (İbn Tağrıberdî, 1984, s.426)

2.4.9. Kubilay Hanlığı'nın (Hıtay Ülkesi) Asker Sayısı

Kalkaşendi'nin Tacir Bedreddin Hasan el-İs'ardî'den aktardığına göre; "Hıtay ülkesi hakanın çok büyük bir ordusu vardı. Kendi bildiği kadarıyla; 12 bin tane atlı doğan terbiyecisi (avcı kuş bakıcısı) vardı.Moğol askerleri, yirmi tümenden oluşur; bu da 200 bin süvari demektir Hıtay halkından ise sayısız asker bulunurdu. Bunların sayısı hesaplanamayacak kadar çoktu" (Kalkaşendî, 1914, s.486).

2.4.10. Moğol Hükümdarlarından Sığınma Talep Eden Memlûklu Emirleri

Devletlerarası iltica veya siyasi sığınma talebi tarih boyunca daima var olan bir olgudur. Orta Çağ'da siyasi ve askeri ilişkilerinin aralarında çok yoğun olduğu komşu iki devlet olan Memlûk ve İlhanlı devletlerinde bu durumun yaşanması son derece doğaldı. Bu sığınma talepleri genellikle hükümdarla karşı karşıya gelinmesi, bir isyana karışılması başka bir hükümdar adayının desteklenmiş olunması, canını ve ailesini koruma endişesi, diğer emirlerle aralarında sorun yaşanması, kendisine haksızlık yapıldığı düşüncesi ve daha başka nedenlerden dolayı yaşanmıştır. Bu konu ile ilgili Memlûklu müelliflerin eserlerinde de birçok bilgi bulunmaktadır. Moğol ve Memlûklu emirlerinin sığınma talepleri ile Memlûklu müelliflerin eserlerinde geçen birçok iltica hadisesi mevcuttur.Nitekim Elbistan Savaş'ından (675/1277) sonra Memlûk Sultanı Melik Zahir Rukneddin Baybars, bir müddet Kayseri'de kalmıştı. Sultan Kayseri'den 675/1277 yılında Zilkade'nin 20'sinde erzak azlığından dolayı oradan ayrıldı. Sultan, Emir İzzeddin Aybek eş-Şeyhî'i önden gönderdi. Ordunun yezek birliklerinin başında İzzeddin Aybek eş-Şeyhî bulunuyordu. Sultan kendilerini çok geride bıraktığı ve arayı açtığı için ona kızmış ve vurarak cezalandırmıştı. Buna çok öfkelenen Emir İzzeddin Aybek eş-Şeyho gün ayrılarak Abaka'ya katıldı (en-Nüveyrî, 2004,s. 229; ez-Zehebî, 1999, s. 27).

Bu konu ile ilgili diğer bir hadisede ise; 698/1298-99 yılında gerçekleşti. Moğollara iltihak eden kişiler; Şam'daki Saltanat Naib'i Emir Seyfeddin Kıpçak el-Mansuri, Mısır'da Mansûre Ordusu komutanlardan biri olan Silahdâr Emir Seyfeddin Begtemur ve Safediye'deki Saltanat Naibi Emir Fariseddin et-Türkî ez-Zâhirî el-Bekî es-Sâkî, Emir Seyfeddin Bazlar ve Emir Seyfeddin Azâr es-Sâlihî idi. Emirlerin,Sultan Hüsameddin Laçin ile veya kendi aralarında yaşamış oldukları problemler ve uzun siyasi hadiseler ve son olarak da Halep naibi Mengü Temur el-Hüsamî'nin, bazı emirleri zehirleyerek idam ettirmesi üzerine yukarıda adı geçen emirler canlarından endişe etmeye başladılar. Üstelik sultanın, Halep naibine duyduğu sevgi ve tüm işlerde ona olan güveni onları daha da korkuttu. Gazan Han'ın Müslüman olduğu haberini duyunca, ona sığınmanın kendileri için en doğru seçenek olduğuna karar verdiler. Rebiyülahir ayının sekizinci gecesinde maiyetleri ile beraber Humus'tan yola çıktılar Gazan'a iltihak etmek için Moğol ülkesine girdiler. Bu süre zarfında çok hadiseler yaşandı ve mektuplaşmalar oldu.Fırat'ı geçerek Re'sul-Ayn'a geldiler. Sincar'a ulaşınca Bazlar orada vefat etti. Mardin'e ulaştıklarında Mardin sahibi onlara hizmet etti ve onlara çok şey sundu. Emir Seyfeddin Kıpçak maiyetindeki askeri birlik ile Gazan'a iltihak etmek istedi fakat Moğol komutanı Bolay bunu kabul etmedi. Gazan'dan mektup gelince Kıpçak, Bolay'a itaat etti.

Musul ve daha başka yerleri dolaştıktan sonra Emir Seyfeddin Kıpçak Gazan Han ile bir araya geldi. Gazan Han onlara ikram ve ihsanlarda bulundu. Bu yakınlaşma Gazan Han'ın Şam'ı alma konusunda elini güçlendirdi ve askerleri ile beraber Şam'a gelmesine zemin hazırladı (en-Nüveyrî, 2004, s. 222-225; ez-Zehebî, 1999, s. 62-63).

Diğer bir sığınma hadisesi de, 712/1312 yılında senenin başında yaşandı. Dımaşk halkından İzzeddin Zerdkâşî ve Bağban ed-Dımışkî ve üçüncü olarak da Trablus naibi Efrem, Fırat'ı geçerek Moğol hükümdarı Olcaytu'nun hizmetine girdiler. Onlara saygı duyuldu ve güzel bir şekilde karşılandılar (el-Ömerî, 2010, s. 332).

2.4.11. Memlûklu Hükümdarlarından Sığınma Talep eden Moğol Emirler ve Askerler

Memlûklü emirlerden Moğollara sığınan emirler olduğu gibi İlhanlılardan kaçarak Memlûklara sığınan Moğol emirler ve askerler de olmuştur. Moğol hanı ile sorun yaşanması, iktidar mücadeleleri, taht kavgalarında kaybeden taraf olma, vezir ve han arasındaki güç mücadeleleri veya haksızlığa uğranıldığı düşüncesi bu ayrılışların sebeplerinden bazılarıdır. Memlûklara sığınan bu kişiler bazen etkili bir devlet adamı, bir emir, bir vali veya komutanlardan olmuştur. Sığınma ve sultanın hizmetine girme amacıyla bazen fert bazen de kalabalık bir topluluk halinde insanlar Şam ve Mısır ülkesine gelmişlerdir. Bu konu ile ilgili Memlûklu kaynaklarında çok fazla malumat bulunmaktadır.

2.4.11.1. Memlûklara Sığınan ilk Grup

660/1262 Altın Orda hükümdarı Berke Han'nın yaklaşık 200 adamı, bir vazifeden dolayı Hülegü'nün yanında bulunuyorlardı. Berke Han ve Hülegü arasında savaş çıkınca bu adamlar zor durumda kaldılar. Hülegü'nun oğlu Mesaf'ta öldürülünce Berke Han ve Hülegü arasındaki düşmanlık daha da arttı. Berke Han dönmelerini istedi fakat ülkelerine dönmek istedilerse de bunu başaramadılar. Bunun üzerine bu grup Memlûklara sığınmayı tercih ettiler ve Sultan Baybars'a mektup yazdılar. Sultan onay verince Mısır'a doğru yol açıktılar. Sultan Şam Naibi'ne, Moğol askerlerinin başındaki dört komutana ve kadınlarına ikramda bulunulması, yollarda kalacakları yerlerin düzenlenmesi,kıyafet verilmesi, ihsanda bulunulması için mektup yazdı. 660 yılında Zilhicce ayının 25 inde (10 Kasım 1262) Perşembe günü Mısır'a ulaştılar. Sultan onları karşılamak için cumartesi günü, Zilhiccenin 26. gününde yola çıktı ve onlar için kalacakları, yemek yiyecekleri yer verilmesini emretti. Onlara elbiseler ve bir sürü at verildi. Orada onlara paralar paylaştırıldı.

Sultanla beraber çevgan oynadılar. Bu Moğol askerlerinin büyüklerine, yanlarında yüz atlı bulundurmalarını emretti. Geri kalanların hepsi ise Bahrî ve diğer Memlûkların arasına katıldılar. Orada o askerler için kendi mertebelerine göre alacakları maaşlar için alanlar tahsis etti. İslamiyet'i tercih ettiler ve Müslümanlıkları çok güzel oldu. Moğollar ihsanlar içerisinden elde edebilecekleri her türlü nimeti ulaştılar. Onlar İlhanlılardan kaçarak İslam'a ilk girenler oldular.Bu gruptan sonra başka gruplar da geldi. Sultan gelen bu grupların hepsine, onlardan daha önce gelenlere itimat ettiği gibi itimat etti (en-Nüveyrî, 2004, s. 38; Zehebî, 1999, s. 84).

Bu bağlamda benzer bir sığınma hadisesi de 661 yılında Zilkade ayının 7. gününde (12 Eylül 1263) gerçekleşti. Bîre ve Halep'ten, 1300 den fazla atlı askerden oluşan güvenilir bir savaşçı Moğol topluluğunun Babulaziz'e geldiğini haber veren, bir mektup geldi. Sultan onlara ihsanda bulunulmasını ve barınmaları için her şeyin temin edilmesini istediğini yazdı. Zilhicce ayının 26. günü Perşembe günü ulaşmışlardı. Sultan atına binip onları karşıladı. Moğollar, Sultanı görünce atlarından indiler ve yeri öptüler. Sultan onlar için kalacak yer temin edilmesini emretti, onlar için tuğladan evler inşa edildi ve oraya yerleştiler kendilerine iyi muamele yapıldı. Daha sonra, başka bir kalabalık (Moğol) topluluğun gelişini haber veren bir mektup geldi. Sultan onlarla buluşmak için atına bindi onları iyi karşıladı. Sonra başka bir grup daha geldi, onlara diğerlerine olduğu gibi da ihsanda bulundu. Hizmete giren bu üç grubun büyük emirleri ise şunlardır: Kermun Aka, İmtuğa Aka, Noka (Nukye) Aka, Cebrak Aka, Kanan Aka, Tayşur, Nasğabe (Nasiaye), Nebtu , Sactiye (Sahbiye), Cakraka, Cucalan, Arıkdak (Arıkrak), Selaine (Selağiye), Miktadem (Mutkadem) ve Serağan Aka. Bu kişilerin içerisinde Serağan Aka daha önce gelmişti. Daha sonra sultan onlara Müslüman olma teklifini sundu, böylece onlar sultanın vasıtası ile Müslüman oldular (en-Nüveyrî, 2004, s. 55-56; ez-Zehebî, 1999, s. 8).

2.4.11.2. Memlûklara Sığınan Oyrat Emirleri

Moğollar içerisinde Memlûklara toplu olarak sığınan en kalabalık grup Oyratlardır. 695/1295-96 yılında Moğollardan Oyratlar diye isimlendirilen, komutanları ve Hülegü'nun damadı olan Taragay/Targaybir grup Şam'a geldi. Dediklerine göre on sekiz bin evden oluşmaktaydılar. Ülkelerinde kaçmalarının sebebi ise, Taragay'ın, Baydu b. Tergay ile beraber Geyhatu'nun öldürülmesinden dolayı suçlanmalarıydı. Gazan hükümdar olunca, amcası Geyhatu gibi kendisin de öldürüleceğinden endişeleniyordu. Taragay, kendi canından korkmaya başladı.Taragay'a, emirlerden Gökbay ve Alûs da destek verdi. Yaşanan birçok hadiseden sonra Taragay ve yanındaki Oyratlar Fırat'ı geçerek Şam istikametine

gittiler. Moğol emiri Bolay ve Temane onları takip ettiler, onunla savaştılar, onunla beraber olanların çoğunu öldürdüler ve onu yenilgiye uğrattılar (en-Nüveyrî, 2004, s.187; Kanat, 2000, s. 107-109).

Şam'a yaklaştıkları zaman Şam Naipleri bu durumu Sultan Melikü'l-Adil Zeyneddin Ketboğa'ya mektupla bildirdiler. Sultan Dımaşk'taki saltanat naibine, Emir Alemuddin Sencer ed-Davedarî'nin bir topluluk ile beraber onları Rahbe'de kabul etmesini yazdı. Bu Oyrat topluluğu sultanın talimatı ile gittikleri her şehirde güzel bir şekilde karşılandılar. Oyratlar Rebiülevvel ayının yirmi üçünde pazartesi günü Dımaşk'a geldiler. Sayıları yüz on üç idi. Komutanları Taragay, büyükleri ise Âlûs ve Gökbay idi. Saltanat naibi ve Emirler onları büyük bir merasim ile karşıladılar. Daha sonra Emir Şemseddin Karasungur, onlarla beraber Mısır'a doğru yola çıktı. Kahire'ye ulaştıklarında, mehter ile karşılandılar, onlara ikramlar ve ihsanlar bahşedildi. Müslümanlar onları büyük bir ilgiyle karşıladı, sevinç ve ihtiramla kabul ettiler. Devlet büyükleri onları ikramlarla ağırladı, üzerlerine ihsan ve nimet elbiseleri giydirdi, büyüklerine iktalar ve maaşlar bağladı, ileri gelenlerini yüksek mevkilere yerleştirdi. Onların durumu istikrara kavuştu, övgü ve şükranları arttı. Mısır ve Şam topraklarında yerleştiler. Kendilerine sağlanan güvenlik ve İslam nimetinden dolayı büyük bir sevinç duydular (en-Nüveyrî, 2004, s.188; İbn Tağrıberdî, s.381-382).

Gelen bu ilk gruptan sonra Oyratların geri kalanları için Sultan, Alameddin Sencer ed-Davedârî'ye onlara doğru gitmesi ve sahilde karşılaması için mektup yazdı. Onları orada konaklattı ve onlar ile beraber hareket etti. Dımaşk'a uğradıklarında onları Merc'de konaklattı. Onlardan herhangi birinin şehre girmesine izin vermedi. Çarşının, onların alış veriş yapabilmesi için dışarıya çıkarılıp Merc'de, Kusve ve Senemeyn'e kadar kurulmasını emretti. Her durakta bu şekilde yaptı(en-Nüveyrî, 2004, s.188).Sultan, kendisi Şam'a gelinceye kadar, Oyratların yerleşmeleri için onlarla beraber olan Emir Alameddin Sencer ed-Davedârî'ye görev verdi. Onlardan birçoğu öldüler. Emirler onların gençlerini ve çocuklarını hizmetlerine aldılar. Bunlar insanların en güzelleriydiler. Geri kalanların kızları ile de askerler evlendiler. Sonra kalanlarından bir kısmı orduya alındılar, İslam devletlerine dağıtıldılar ve Müslüman oldular. Bunların kalıntıları hala günümüzde hizmet etmektedirler (en-Nüveyrî, 2004, s.189;İbn Tağrıberdî, 1984, s.381-382).

Bu bilgilere ilaveten, Oyratlar geldiklerinde kendi dinleri üzerine oldukları için Ramazan ayında atları kesip yiyorlardı. Genelde Emirlerle beraber Kulle Kapısı'nda oturuyorlardı. Emirler bundan rencide oluyorlar ve onlardan

hoşlanmıyorlardı. Bu durum sultanın tahttan indirildiği zamana kadar devam etti (en-Nüveyrî, 2004,s.188).

Esasen Mecma'ül-Mürûc Savaşı'nda Oyratların bir kısmı Moğolların safına geçtilerse de onların kalan soydaşlarına nazaran ağırlığı etkisiz kaldı. Onların Memlûkler safında bulunması da sonraki dönemlerde Mısır askeri kuvvetlerine güç kazandırdı. İbn Haldun`a göre bu grup İlhanlıların Memlûkler karşısında yenilmesinde çokça etkili olmuştu (Rostami, 2018, s. 233; Kanat, 2000, s. 119).

2.4.11.3. Anadolu Komutanı Sülemiş ve Kardeşi Katkatu'nun Memlûklara Sığınması

Gazan Han'ın aklında öteden beri Şam ülkesini ele geçirme arzusu vardı. Bu amaçla Sülemiş'i Tümen komutanı olarak emrinde yirmi beş bin askerle Anadolu'ya, buradaki askerleri itaat ve emir altına alması için gönderdi. Gazan'ın planı Sülemiş'in yanına aldığı Moğol ve Anadolu askerleri ile beraber Şam'a doğru hareket edecek, kendisi (Gazan) ise Fırat'ı geçerek Halep'e gelecek ve orada orduları birleşecekti. Ancak Sülemiş Rum ülkesine ulaştığı zaman Gazan'a itaat etmekten vazgeçti. Kendi içinden Hükümdar olmayı geçirdi. Karamanoğlu Emir Türkmanî de ona itaat etmişti ve on bin atlı asker ile ona katılmıştı. Sultan Mansur'a Gazan'a karşı kendisine yardım etmesi için mektup yazdı. Sultan, Sülemiş'e yardım edecek ordunun hazırlanması için Dımaşk naibine mektup yazdı (en-Nüveyrî, 2004, s. 236).

Bunlar olurken Gazan Sülemiş'in kendisine itaatten ayrıldığını öğrenince, Şam'a sefer yapmaktan vazgeçti. Bolay ve üç komutan ile Otuz beş bin kişilik orduyu Cemadiyelahir ayının başlarında Sülemiş'in üzerine yolladı. Sülemiş yaklaşık olarak altmış bin atlı asker toplamış ve kendisine itaat etmediği için Sivas'ı kuşatmakla meşguldü. İlhanlı ordusunun kendilerine doğru geldiğini öğrenince, ordusundaki Moğol askerleri ondan ayrılarak Bolay'ın ordusuna katıldılar. Türkmenler ise dağlara kaçtılar. Böylece Sülemiş'in elinde, beş yüzden az atlı asker kaldı ve Sivas'tan kaçarak Sis ülkesine geldi. Daha sonra Besni'ye ulaştı. Besni Naibi Bedreddin ed-Derdkâş/Dardakaş ona eşlik etti. Şaban ayının on ikisinde Perşembe günü Dımaşk'a geldi. Dımaşk askerleri onu ihsanlar ile karşıladılar Dımaşk'ta saltanat Naibi de ona eşlik etti.Daha sonra Sülemiş Mısır'a doğru yola çıktı. Kardeşi Katkatu (Kutaktu) ile beraber Kahire'ye geldiler. Sultan ikisine ikramda ve ihsanlarda bulundu (en-Nüveyrî, 2004, s. 236).

Bundan sonra Sülemiş,Sultan Mansur'dan Moğol ülkesine giderek ailesini getirip Sultanın hizmetine girebilmeleri için kendisi ile beraber gelecek bir ordu

istedi. Böylece Sultan onu donattı ve böylece Sülemiş Halep'e gitti.Sultan, Emir Seyfeddin Bektemur el-Celemi'ye Sülemiş ile giderek ona yardım etmesini emretti.Daha sonra Dımaşk'a ulaştı ve Bedreddin ed-Derdkâş da ona eşlik etti. Halep'e ve daha sonra Sis ülkesine gittiler. Sis sahibi bunların davranışlarından, Moğol olduğunu anladılar. Yolları ve geçitleri tuttular ve onlarla savaştılar. Daha sonra el-Celemî öldürüldü, Sülemiş ise bir kalede alıkonuldu. Gazan bunu öğrenince onu istedi, kaleden çıkardı ve daha sonra öldürdü. Katkatu ve Muhliseddin er-Rumî Mısır ülkesinde Sultanın hizmetime girmeye karar verdiler. Sultan, Katkatu'ya iktâ vererek, Muhliseddin'e ise maaş vererek ihsanda bulundu (en-Nüveyrî, 2004, s. 237).

2.4.11.4. Emir Timurtaş b. Çoban'ın Memlûklara Sığınması

Timurtaş, Emir Çoban'ın oğlu ve Ebu Said'in Anadolu naibiydi. Orada adeta bağımsız bir hükümdar gibi hareket ediyordu. Kardeşi Dımaşk Hoca'nın öldürüldüğü haberi gelince bunun, Emir Çoban'ın Ebu Said'e olan muhalefetinden dolayı olduğunu ve artık Anadolu barınamayacağını anladı. Sultan el-Melikü'n-Nasır'a mektup yazarak ona sığınmak için izin istedi. Sultandan olumlu cevap gelince, Memlûklu sınırlarından geçti ve ona katıldı. Sultan Şam'daki naiplerine mektup yazarak, onu karşılamalarını ve ikramda bulunmalarını istedi. Timurtaş, Mısır'a doğru yola çıktı. Yanındaki askerlere şöyle dedi: "Ben Mısır ülkesine gidiyorum, kim bana eşlik etmeyi isterse bana katılsın, kim de Anadolu'ya geri dönmeyi tercih ederse geri dönsün." Timurtaş yaklaşık 600 atlı askerle 728 yılının Safer ayının 25'inde (10 Ocak 1328) Pazar günü Dımaşk'a geldi. Daha sonra Kahire'de sultanın huzuruna çıktı ve onun hizmetine girdi.Sultan ona ikramda bulundu; iyi davrandı, çok değerli kumaşlar, işlemeli hediyeler, altın süslemeli eyer kayışı atlar ve saltanat naiplerine verilmesi adet olan mücevherler verdi. Aynı günün akşamında sultan ona bir rütbe verdi. Daha sonra Cebel Kale'sinde misafir edildi. Kendisi ve beraberindekiler için uygun maaşları belirlendi. Onun için her gün 340 rıtl et ve bunların dışında ne ihtiyaçları varsa temin edildi. Timurtaş, ayın on birinde Pazartesi günü, ata bindi Mısırlı askerlerin geleneğine uygun olarak İslami elbiseler ve pelerin giyerek bir geçit törenine katıldı ve böylece saltanat hizmetine girdi (en-Nüveyrî, 2004, s. 193-194; es-Safedî, 1998, s.114; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.68).

Daha sonra Timurtaş kaleden Kahire'ye taşınmak istedi. Misafir evine yerleştirildiler. Timurtaş ve beraberindekiler yaklaşık olarak 600 atlı askerdi. Sultan Rebiyülahir ayının başlarında onların takdim edilmesini emretti. Onlar takdim edildiler ve birçoğu diğer emirlere paylaştırıldılar. Sultan, ona emirlerin topraklarından bir kısmını gelir kaynağı olarak ikta etmek istedi. Daha sonra itirazlar

üzerine Timurtaş için her gün bin dirhem verileceğine hükmetti. Ona uygun bir ikta verilene kadar bu şekilde maaş bağlandı. Timurtaş, Kahire'de bir süre bu şekilde yaşadı.Sultan emirlere, ikta verilmeksizin onların masraflarını karşılamalarını emretti. Timurtaş'ın adamlarından bir grup ülkelerine geri dönmek istediler. Sultan onlara izin verdi. İhtiyaçlarını karşıladı ve Şam naiplerine mektup yazarak dönüşlerine imkan sağlanmasını emretti. Yaklaşık 90 atlı asker olarak yola çıktılar (en-Nüveyrî, 2004, s.194; es-Safedî, 1998, s.114; Kalkaşendî, 1914,s. 272-273; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.68).

Bu olaydan sonra 728 yılı Rebiyülahir ayının başlarında Pazar günü, Sultan Ebu Said'in iki elçisi Mısır'a geldiler. Pazartesi günü sultanın huzuruna çıktılar. Elçilik görevlerini yerine getirdiler, Sultan onlarla beraber Kıpçak memlûk Emir Seyfeddin Aruc'u yanında bir mektup ile hükümdar Ebu Said'e gönderdi. Sultan bu mektupta, Ebu Said'ten, Timurtaş'ın affedilip bağışlanmasını, ailesinin serbest bırakılmasını ve Timurtaş'ın Anadolu'daki görevine iade edilmesini istiyordu. Timurtaş saltanata hizmet etmeye devam etti ve sultan ona olan ikramlarını daha da arttırdı (en-Nüveyrî, 2004,s.194; İbn Tağrıberdî, 1984, s.139-142).

İlerleyen zamanlarda yaşanan bazı hadiselerden sonra Timurtaş'ın sultan ile arası açıldı. Timurtaş'ın sultanlık makamında gözü olduğu dedikodusu yayıldı. Timurtaş'ın, aşırı cömert davranıp insanlara bol bahşişler dağıtması da sultanı rahatsız etti. Babası Emir Çoban'ın ölümünün ardından sultan, Timurtaş'ı tutuklattı ve hapse attı. Bunun üzerine Sultan, onun ve yanındaki önde gelen kişilerin tutuklanmasını emretti. O ve iki emiri, Şehinşah ve Mahmut, 20 Şaban Perşembe günü tutuklandılar. Timurtaş Burcu's-Seba'da hapsedildi. Mahmut, kardeşi Osman ve Şehinşah ise Burcu's-Sağîr'de hapsedildiler. Timurtaş bu durumdan büyük bir acı duydu. Günlerce hiçbir şey yemedi, yalnızca su içip karpuz yedi. İçinde yanan ateş yüzünden böyle yapıyordu. Emir Kıclis sık sık onun yanına girip çıkıyor, gönlünü almaya çalışıyor ve ona şöyle diyordu: "Sultan bunu sadece Ebu Said'ın elçileri yolda olduğu için yaptı. Ebu Said'ın sultanın seni onurlandırdığı haberi ulaşırsa bu hoş karşılanmazdı." (20 Şaban 728 /19 Haziran 1328) (en-Nüveyrî, 2004, s.195; es-Safedî, 1998, s.114; Kalkaşendî, 1914, s. 272-273; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.68).

Bu olaydan sonra Ramazan ayının 11'inde Çarşamba günü Ebu Said'in elçileri üç kişi olarak geldiler. Gelenlerden biri de hükümdar Ebu Said'in emir-i candarı olan Ayacı idi.Sultanın huzuruna çıktılar. Adet olduğu üzere ikram ve ihsanlarla karşılandılar. Elçileri, yanlarında emir-i silah olan Emir Seyfeddin Kıclîs

ile tutuklu olan Timurtaş'a gönderdi ve böylece onunla bir araya geldiler ve onunla konuştular. Ebu Said'in gönderdiği mektubun içeriğinde ise Timurtaş'ın İlhanlılara teslim edilmesi vardı. Eğer Timurtaş kendilerine teslim edilirse, buna karşılık olarak Hükümdar Ebu Said, sultana Emir Şemseddin Kara Sungur el-Mansûrî'yi verecekti. Sultan bu teklife olumlu baktı. Emir Seyfeddin Aytmış el-Muhammedî, bu teklifi kabul ettiklerini Hükümdar Ebu Said'e bildirmek için elçi olarak gönderdi. Daha sonra sultan bu emrini değiştirdi ve Timutaş'ı Ebu Said'e göndermemeye karar verdi (en-Nüveyrî, 2004, s.195; İbn Tağrıberdî, 1984, s.139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.68).

Daha sonra 728 yılında Şevval ayında Ebu Said'in elçileri geldi ve sultandan Timurtaş'ı teslim etmesini istediler. Sultan ise, "Onu sağ olarak vermem, ama başını alabilirsiniz," dedi. Elçiler ise, "Bizim elimizde onu sadece sağ olarak almak için emir var, başka türlü alamayız," dediler. Sultan da, "O zaman onun öldürülmesine şahit olun." dedi. Timurtaş Burcu's-Seba'da tutuklu olduğu yerden çıkarıldı. Cebel Kalesi'nde, Karafe kapısının önünde getirildi.Yanında Kıclis el-Hacib, Aytemiş ve başkaları da vardı. Susuzluktan bitkin düşmüş ve elleri boynundan bağlanmış haldeydi. Sultan, Ebu Said'in elçisinin de bu durumu görmesini istedi. Timurtaş can havliyle bağırıyor, "Aytemiş nerede?" diye feryat ediyordu, yani kendisine yemin eden Aytemiş'i kastediyordu. Aytemiş ise onu görmemek için halk arasında saklanıyordu. Timurtaş, "Yanınızda kılıç yok mu, neden boğarak öldürüyorsunuz?" diye seslendi. Daha sonra boğularak öldürüldü. Başı kesildi ve derisi yüzüldü ve içi dolduruldu. Ceset ise öldürüldüğü yere Karafe kapısının dışında, Faris Aktay'ın türbesi yakınlarına defnedildi. Elçiler henüz yola çıkmadan Sultan, Timurtaş'ın başını Ebu Said'e gönderdi. (en-Nüveyrî, 2004, s.195; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 139-142; Semerkandî,1372, s.167-168).

Yaşanan bu hadise esnasında Sultan, gönderdiği ulak ile Ebu Said'e şöyle yazmıştı: "Düşmanının başını sana gönderdim, sen de benim düşmanımın başını gönder." Burada kastettiği kişi Karasungur idi. Ancak Timurtaş'ın başı Ebu Said'e, ulaşmadan Karasungur doğal ölümle hayatını kaybetmişti. Ebu Said'e Karasungur'un öldüğü haberi ulaştırılınca ona, "Onun başını yine de göndermeyecek misin?" diye sordular. Ebu Said ise "Hayır, çünkü onu ben öldürmedim, Allah eceliyle canını aldı," dedi (es-Safedî, 1998, s.115; İbn Tağrıberdî, 1984, s.139-142; Hâfız-i Ebrû, 1395, s.68).

2.5. Maliye, Gelir-Gider, Vergiler ve Para

2.5.1. Devletin Gelirleri

Moğol devletlerinin gelir kaynakları arasında, insanlardan farklı isimler altında toplanan vergiler, tâbi devletlerden gelen vergiler, savaşlardan elde edilen ganimetler doğu-batı ticaretinden elde edilen maddi gelirler bütçeyi oluşturmaktaydı (Yuvalı,1994, s. 150).

Orta Asya ile Çin'in büyük kısımlarının Moğollar tarafından fethinden az sonra vergi işlerini düzeltmekten ve öteden beri usulden olduğu üzere keyfi şekilde yarı gasp suretiyle cibayet etmekten artık vazgeçmek lazım geliyordu. Ögeday içtimaa çağırdığı ikinci Kurultay'da (1206) emlak ve varidat vergisi ihdasına tevessül ederek bu hususta icap eden tedbirleri aldı. Şöyle ki tabaa; hayvanlardan %1 ve hububat mahsullerinden de %10 teslim edecekti. Devletin garp tarafında Öküz nehrinin garp ve cenubunda her bir fertten, Çin'de ise her bir çiftlik veya evden vergi alındı. Vergi varidatı Ögeday zamanında, bir kısmı bittabi aynen ödenmek üzere, devlet kasasına girmeye başladı. Vergilerin cibayeti için garp mıntıkasının en yüksek idare memurları yanında hususi memurlar vardı. Bu suretle Ögeday yanında Külbolad, Batu'nun yanında Nusal ve Çağatay'ın yanında Kızıl Boğa vardı. Her bir bölge valisi veya komutanın emri altında vergi amirleri bulunuyordu (Spuler, 2011, s. 334).

Kafkasya'da ermeni kaynaklarına göre bir nevi şahıs vergisi vardı ki, rivayete nazaran bütün 10 yaşından yukarı erkeklerden alınırdı. Bu para, Genceli Zyriak'a göre 100 libre arpa, 50 libre şarap, 2 libre pirinç, 2 ip ve 1 gümüş parça (sim-i beyza) bir ok ve bir de at nalı idi. Ayrıca bir baş hayvan 20 parça ile 5 gümüş paraya geliyordu. Bu beyanatın sıhhat derecesi bilinmez. Esas itibariyle vergi tahsildarlarının keyfi cibayetleriyle karşı karşıya bulunulduğu muhakkaktır. Vazifenin böyle istenildiği gibi suiistimal edilmesi ilk zamanlarda Moğolların vergi usulünün hususiyetlerinden ileri geliyordu. Vergi kanunlarına ne dereceye kadar itibar edildiğini, bu gibi şartlar altında söylemek mümkün değildir. Vergi memurlarının istekleri yerine getirilmediği takdirde, refakatlerine asker alan tahsildarların çocukları kaçırdıkları sık sık vukua gelen hallerdendi. Eski Cengiz yasalarına göre papazlar, asiller (Tarhanlar) ve çocuklar vergiden muaftılar. Kafkasya'da ve belki de daha başka yerlerde bu emre umumiyetle riayet edilmiyordu. Möngke vergi muafiyetinden hahamları istisna etmişti. (Spuler, 2011, s. 335). 1295'ten beri Hıristiyanlara da bu hususta değişik muameleler yapılıyordu. Müslüman kadılarla danişmendler ise vergi muafiyetlerini net bir şekilde Gazan'ın

tasdikinden geçirmişlerdi. İran'da halife Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin isdar ettikleri ahkâm devam etmekte idi. Buna nazaran vergi miktarı beher hasat zamanı bir araya toplanır ve tahmin edilen yekûnun onda birine indirebilirdi (Spuler, 2011, s. 335).

Moğol İmparatorluğu, birçok konuda olduğu gibi mali konularda da eski Türk devletleri tarafından uygulanmış iktisadi sistemi örnek almış ve zaman içerisinde imparatorluğun sınırları dâhilinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu değişim Cengiz ve Ögeday Han dönemlerinde yaşanmıştır. Çünkü devlet gerçek kimliğini bu zamanlarda yapılan reformlarla kazanmıştır. Bu konuda Mahmud Yalavaç, Yeh-lü-Ch'u-ts'aive Argun Aka'nın çabaları neticesinde Moğol vergi sistemi ortaya çıkmıştır. Hemen bütün Moğol devletlerinde aynı vergi sistemi uygulanmıştır. Ancak şube devletler kuruldukları coğrafi bölgenin etnik unsur ve zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlardan dolayı zamanla ana devletle olan yakınlıklarını kaybetmişlerdir (Yuvalı, 1994, s. 154).

2.5.1.1. Vergiler

Vergilere gelince, bunların başlıcaları uluğ-mal (dalay) ile umumi vergi denilen arazi ve emlak vergisi kalan, kopçur ve tamgalardan ibaret olmuştur. Çiftçilerden alınan kalan (umumiyetle mahsulün 1/10'u) ile göçebelerden alınan kopçur (100 koyundan bir koyun) ve nüfus başına 7 dinar (10 kişi arasında, kudrete göre taksim edilmek üzere 10 dinar) idi. Sonra fakirden 1, zenginlerden kudretine göre 500 dinara kadar olmak üzere vasati 10 dinar alınır oldu. Vergiler para ("mal") ile tediye olunduğu gibi, "cins" olarak da bilhassa "galle", ordu için erzak ve hayvanlar ile aynen de tediye olunurdu. Pazar hesabı çoğunca 3,072 gramlık dirhemle, bunun 260 misli yani 798,729 gram tutan o zamanki "Tebriz meni" ve bunun 100 misli yani 79,8 kilo olan tağar ile yapılmıştır.[1] Ordunun hesapları da bu tağar ve men ile yapılmıştır (Togan, 1981, s. 427).

Vergi suçları, Moğolların asla affetmedikleri cezalar arasında ilk sırada yer almaktaydı. Bundan dolayı vergilerin zamanında ve doğru olarak tahsil edilmesi için batı seferinden hemen sonra, zapt edilen yerlere sivil ve askeri idareciler gönderilmiştir. Bunlar, noyan, bitikçi ve yargucılardır. Noyanların Moğollardan olması bir gelenektir. (Yuvalı,1994, s. 150).

Cengiz Han'dan sonra da vergi konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Ögeday döneminde de vergi konusunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Yiyecek vergisi de bunlardan biridir. Buna göre; her yıl (şulen-şölen) halktan sürü başına (bir sürüde tahminen yüz hayvan olduğu kabul edilirse) iki yaşında birer koyun alınacaktı. Her

yüz koyundan bir koyun alınacak ve o bölgedeki fakirlere verilecekti.Her yüz kısrak ve inekten birer tanesi, süt sağımı için ayrılacaktı. Moğol ordusundaki askerlerin içki ihtiyacı halktan temin edilmekteydi,bu düzenleme ile binliklerden kısraklar ayrılarak sağılacak ve bu iş için ayrı görevliler tahsis edilecekti. Göç işleri ile ilgilenenler ve sağma işi ile uğraşanlar sıra ile yer değiştirecekti. Vergiler para "mal" ile ödendiği gibi, ordu için erzak "tagar" ve canlı hayvan olarak da ödenebiliyordu (Yuvalı,1994, s. 152-153, 157).

Vergiler konusunda değişiklik yapan hükümdarlardan biri de Ebu Said'dir. Ebu Said çok sayıda vergi ve haraç uygulamasını kaldırdı, birçok mahkûmu serbest bıraktı. Ülkelerinde meyve vergilerini kaldırdı. Bundan dolayı hiç kimsenin bir dirhem veya dinar dahi meyve vergisi almasına izin vermedi (es-Safedî, 1998, s.69).

Vergi gelirleri konusunda Altın Orda Devleti çok şanslı sayılmazdı. Bundan dolayı Altın Orda hükümdarının, diğer Moğol hükümdarları gibi çok geliri yoktu; bu ülke genellikle geniş düzlüklerden oluşmaktaydı, büyük şehirlere ve kalabalık köylere sahip değildi. Halkın geliri az olduğu için halktan fazla vergi de istenmezdi. Altın Orda Han'ı Özbek Han halktan gelenlerle yakın ilişkisi olmasına rağmen, eli pek açık değildi. Zaten ülkenin gelirleri fazla olmadığı için dilese de cömert ikramlarda bulunamazdı. Zira tebaasının büyük kısmı bozkır halkıydı ve geçimlerini hayvancılıkla sağlıyorlardı (el-Ömerî, 2010, s. 144- 145; Kalkaşendî, 1914, s. 475-476).

Ortaçağda vergiler nakdî (para-mal) ödendiği gibi "cins" olarak da özellikle ziraî mahsul, ordu için erzak veya hayvanlar ile aynî olarak da ödenebilmekteydi. Aynî vergiler üretilen malların alınıp satılanlarından "aynı mal cinsi"ne göre alınan vergilerdir. Ortaçağın iktisadî malî yapısı taşınabilir değerleri ikinci plana iten, aynî iktisadı ve teşebbüs formlarıyla şehir dışında tarım ve şehir içinde çarşı esnafı ve loncalarıyla belirginleşir. Aynî vergiler daha çok satın veya ödünç almada, kiralamadaki ödemelerde kullanılan ve aynı mal cinsen ödenen vergiler bu gruba girmektedir (Togan, 1981, s. 303; Kılıç, 2017, s. 473).

Altın Orda vergileri Çin'de olduğu gibi Hane esasına göre toplanmıştır. Batu Han, etkin bir kontrol sistemiyle vergi sistemini düzenlemiş; devletin vergilendirme siyasetini önemli oranda belirlemişti (Kafalı, 1992, s. 208-210). Bu bakımdan Altın Orda Devleti'nde yasak [5], çıkış [6], alban [7], haraç [8], ordu parası [9], köprü parası [10]; ticaret alanında alınan kommerkion [11], tartnak [12]; tarım alanında sabanlık [13], tütün (duman,ünin vergisi) [14], salığ [15], kabala [16], terraticum [17]

gibi önemli vergile alınmaktaydı.[18] (Vladimirtsov, 1987, s. 229; Abdullahoğlu, 1935, s. 216; Kılıç, 2017, s. 482-484, 487-488, 500-501, 506, 512, 522, 524, 527, 529; Özyetgin, 2004, s. 48, 54, 93, 101, 112-120; Kallek, 1997, s. 71; Matsui, 2005, s. 73).

Bu bağlamda Altın Orda halkının ekonomik durumunun pekiyi olmadığı konusunda el-Ömerî'nin naklettiği bilgiler önemlidir. el-Fâzıl Nizameddin Ebu'l Fedâil Yahya b. Hakîm'in, el-Ömerî'ye aktardığına göre; Altın Orda hanı halkından belli oranda vergi tahsil etmekteydi. Halkın büyük çoğunluğu hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Hayvanlar hastalıklardan dolayı telef olduğunda veya aşırı kar yağdığı zaman halk bu vergiyi ödeyememekteydi. Dolayısıyla halk bu vergiyi ödeyemeyince çocuklarını satmak zorunda kalmaktaydı (el-Ömerî, 2010, s. 149).

Yine bu konu ile ilgili olarak, Altın Orda halkını vergi ödeme konusunda zor durumda bırakan etkenlerden biri de, hânın İlhanlılar ile yaptığı savaşlardır. Nitekim Altın Orda ülkesinin her tarafını dolaşmış Acakerman (Akkerman) ve Bulgar ülkesine kadar gitmiş olan Tüccar Şerif Şemseddin Muhammed el-Hüseynî el-Kerbelaî 738/1338 yılının Recep ayında bu ülkeden döndüğünde el-Ömerî'ye şu bilgileri vermiştir; Bu yolculuğum sırasında, anne ve babalarından cariye ve köle satın aldım. Çünkü Altın Orda hanı, İran üzerine sefer düzenlemek için vergi topluyor, fakat bu vergiyi ödemek için satacak bir şeyleri olmayan anne ve babalar evlatlarını yüksek fiyattan satmak zorunda kalıyorlardı (el-Ömerî, 2010, s. 149-150).

[1] Bugün "Tebriz meni" diye İran'da maruf men 2,949 kilodur. Chardin'e göre Tebriz meni 5 libre 14 ons yani 490 gramlık Paris libre'i ve 30 gramlık onsuna göre (yine öteki ölçüye yakın olmak üzere) 2,870 kilo imiş. Reşidüddin devrinde Tebriz "dirhem-i kiyl-i" 3,072 olarak kabul edildiğinden Gazan tarafından tasdik olunup tekmil İran'a tamim edilen 11 ölçü şu şekilde tayin edilir: direm= 3,072 gr; iki direm= 6,144 gr; beş dirhem=15,680 gr; on dirhem=30,72 gr; nimçarik=99,840 gr; çarik=199,680 gr; nimmen=399,360 gr; men= 798,720; kile=7,987 kilo; tagar=78,872 kilo, Ömerî'de "Tebriz meni"nin iki Bağdadrıtl'ı ve 260 dirhem olduğu ve bu rıtl'ın da "Turani" ölçü olduğu tasrih edilmiştir. Bu "Turani" kelimesi ile Tebriz "dirhem"inin Bağdad'da ve diğer İslam ülkelerinde muteber dirhem ve rıtl'dan farklı olduğu kastedilmiş olacak (Togan, 1981, s. 427).

[5] Bu vergi onda bir olarak ülkeden alınan varidat anlamına gelmektedir (Kılıç, 2017, s. 482-483).

[6] Altın Orda Devleti'nde vergilerin geneli için kullanılan bir terimdir. Esasen Karahanlı, Çağatay, Memlûk sahaları başta olmak üzere Türk dilinin konuşulduğu coğrafyada çıkış, çıkma anlamlarının yanında gider, masraf, harcama manasında kullanılmıştır (Özyetgin, 2004, s. 48; Kılıç, 2017, s. 483-484).

[7]Vladimirtsov'a göre alban vergisi Moğol toprak düzeni içinde köylünün, çalışanın, çiftçinin, toprak sahibi olan kişiye karşı vazifelerini içeren hizmetlerin ve yükümlülüklerinin genel adıdır. Diğer taraftan bu vergi genel vergi tanımı olarak da pek çok alanda alınabilen vergi türlerinden biridir (Vladimirtsov, 1987, s. 229; Özyetgin, 2004 s. 54; Kılıç, 2017, s. 487-488).

[8] Bütün Türk ve Moğol devletlerinde olduğu gibi Altın Orda Devleti'nde en temel vergilerden biri haraçtı. Bir tür toprak vergisi olan bu vergi, Altın Orda coğrafyasında arazi mahsülleri karşılığında halktan alınırdı (Kallek, 1997, s. 71).

[9] Altın Orda Devleti'nde ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için alınan bir vergi türüydü. Diğer taraftan bu vergi hem aynî hem de nakdî alınabilirdi. Söz gelimi Rus knezlerinden asker talep edildiğinde aynı zamanda yanlarında ordu için erzak ve hayvan da temin ederlerdi. Böylece bu nakdî vergi erzak ve hayvan teminiyle ödenmiş olurdu (Kılıç, 2017, s. 500).

[10] Köprülerden ve nehirlerden geçenlerden alınan ve köprülerin tamiri için kullanılan bir vergiydi. Aynı zamanda köprülerden geçen yükler için de bu vergi alınmaktaydı (Kılıç, 2017, s. 501).

[11] Latin tacirlerden, satışı yapılan malın değeri üzerinden %10 oranında alınan gümrük vergisidir (Kılıç, 2017, s. 506).

[12] Malların tartı ücreti için alınan vergiye tartanak denilirdi (Kılıç, 2017, s. 512).

[13]Sabanlık vergisi Rus nüfusunun bulunduğu topraklarda zaman içinde haraç vergisinin yerini alarak kullanılmış bir terimdir (Kılıç,2017, s. 522).

[14] Tütün vergisi bir çeşit hane veya mesken başına alınan vergi türüdür. Göçebe halktan kişi başına alınırken, yerleşik ahaliden ev başına alınırdı. Duman veya ünin vergisi de denilmekteydi (Matsui, 2005, s. 73; Özyetgin, 2004, s:

112-120).

[15] Altın Orda Devleti'ni de toprak sahiplerinden alınan bir vergi türüdür. Kökenleri Uygurlara dayanan bu vergi türü toprak sahiplerine karşı birtakım yükümlülüklerin ve hizmetlerin salıg terimi ile karşılandığı anlaşılmaktadır (Özyetgin, 2004, s. 93-101).

[16] Kabala, köken olarak hüccet, toptan götürü yapılan iş veya satış anlamına gelmektedir. Aynı zamanda alım-satım işlemlerinde tanzim olunan senet manasına gelmektedir. Bu verginin sanat karşılığında başkalarına verildiği anlamı çıkmaktadır. Daha açık bir ifade ile vergilerin ihale sistemi ile toplanmasına usulüne verilen addır (Abdullahoğlu, 1935, s. 216; Kılıç, 2017, s. 524).

[17] Özellikle Vedenik ve Cenevizli tüccarların Altın Orda topraklarında koloniler kiralamak için aldıkları arazilere karşılık ödenen kira vergisi Avrupa literatüründe bu isimle adlandırılmıştır (Kılıç, 2017, s. 527).

[18] Bu konuya dair tafsilatlı bilgi için bkz. Kılıç, 2017, s. 529.

2.5.1.2. Vergi Çeşitleri

a. Tamga/ Cizye / Bac Vergisi

Yerleşik halktan ve özellikle tüccarlardan alınmaktaydı. Bu vergi ile ilgili Abaka döneminde bazı düzenlemeler yapıldı. Buna göre;Çin'de zengin olanlardan 15, diğer sıradan halktan 1 dinar, İran'da ise zenginlerden 10 dinar, diğer halktan 1 dinar alınacak ayrıca 10 kişiden alınan vergi miktarı ortalama 70 dinardan az olmayacaktı. Gürcü ve Ermeni kaynakları, sayımın yapılmasından sonra kadın, çocuk ve ihtiyarlar hariç tüm halktan yani kişi başına vergi alındığını yazmaktadırlar. Vardan, alınan vergileri şöyle sıralamaktadır: 50 libre şarap, 2 libre pirinç, 100 libre buğday, 2 adet torba (biri beyaz olacak), 2 adet ip, bir at nalı ve bir adet ok olarak alınmakla olduğunu yazmıştır. Bu vergi miktarlarını, Genceli Kriagos ve Aknerli Grigorda doğrulamaktadırlar (Yuvalı,1994, s. 154).

Tamga, Türk ve Moğol devletlerinde uluslararası sınırlarda ve gümrüklerde vergi alınan mallar üzerine vurulduğu için "gümrük vergisi" olarak telakki ediliyordu (Barthold, 1931, s. 153). Nitekim tamga vergisi devletlerin en çok gelir temin ettiği kaynak, tüccar tarafından satılan veya pazar yerine getirilen mallardan alınırdı (Halaçoğlu, 1993, 454-455; Özyetgin, 2004, s. 103; Merçil; 2021, s. 95-96).

Kelime olarak cizye "kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek" manasındaki ceza mastarından türemiş bir isim olup İslam literatüründe tebaadan olan gayri Müslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu isim verilmiştir. Bu vergi çoğu zaman haraç ile eş anlamlı olarak kullanılsa da esasen tek bir vergiyi temsil ettiği mutlaktır (Erkal, 1993, s. 42).

Bac vergisi konusunda kelimenin aslı Farsça olup "hisse, pay" anlamına gelmekte ve ilk defa eski Fars yazıtlarında bâcî şeklinde geçmektedir. Bu vergiyi toplayana da o dönemde bâcîkâre denilmiştir. Eski İran metinlerinde halkın hükümdarlarına ödedikleri vergi ve haraç anlamında bâc terimi kullanılmıştır. Daha sonra kelime aynı anlamda bâj, bâz, bâc ve daha ziyade haraç veya sâv kelimeleriyle birlikte zikredilmiştir. Aynı zamanda bu kelimelerin eş anlamlısı olarak bâc û haraç, bâc û sâv şeklinde de kullanılagelmiştir. Bu vergiyi tahsil etmekle görevli memurlara da bâcbân veya bâcdâr isimleri verilmiştir (Yeniçeri, 1991, s. 411).

b. Kapçur/Kopçur (Qopçur) Vergisi

Kopçur (Qobçur), hayvan vergisi olup, yerleşik hayata geçmiş olanlardan ve göçebe halktan alınırdı. Göçebelerden genellikle yılsonunda, yerleşik hayata geçmiş olanlardan ise yıl içinde iki taksit halinde alınmaktaydı. Kopçur kelime olarak mera manasında kullanılmış ve günümüze kadar Anadolu'da bazı değişimlere uğramasına rağmen gelmiştir. Vassaf, bu verginin askerler için tahsil edildiğini kaydetmektedir. Kopçur vergisinde yüz hayvan esas alınmış ve yüz hayvanı olandan bir tanesi yani yüzde biri alınmıştır. Bu miktardan daha az malı olanlar insanlar bu verginin dışında bırakılmıştı. Ögeday'ın yapmış olduğu vergi düzenlemesine göre; hayvanlardan % 1 oranında alınan kopçur vergisinin geliri, verginin toplandığı bölgedeki fakirlere ve yoksullara dağıtılmaktaydı Büyük şehirlerden bazıları (Semerkand, Buhara, Sultaniye ve Tebriz, gibi) Tamga vergisini fazla ödedikleri için kalan ve kopçur vergisinden muaf tutulmuşlardır (Yuvalı,1994, s. 152-153,156-157).

Kopçur vergisi hâne başına belirlenip toplanmaktadır. Dolayısıyla postaların kurulduğu yerlerdeki, istasyona yakın köy, kasaba veya şehirlerden kopçur adı altında alınan para ile istasyon atları ve istasyonların onu kullanana sağlayacağı erzaklar temin edilmektedir. Bazen nakdî kopçur ödemelerinin yanında örneğin doğrudan at verilerek de kopçurun bir miktarı karşılanabilmektedir (Çinli Zhang Dehui/Oğuz, 2022, s. 73). Kopçur vergisinden muaf olanlar ise âlimler, hükümdarın tarhanlık unvanı verdiği kişiler, hastalar, engelliler, yaşlılar ve çocuklardı (Yaltkaya,

1939, s. 14).

Altın Orda'da yılda on defa veya daha fazla halktan zorla kopçur vergisi toplanırdı. Bu vergilerden dolayı halk yoksullaşmıştı. Toplanan bu vergilerin az bir kısmı hazineye girerdi. Hazineye girmeyen kısımlar memur ve mültezimlerin cebine girer ya da rüşvet olarak verilirdi. Hazineye girmeyen bu paralar, "resmî kişilerin ve askerlerin erzak ve yem masrafları için harcandı" diye kaydedilirdi.Yakubovskiy'e göre İran Moğollarında Gazan, bu suiistimallerin önüne geçmek için reform yapma mecburiyeti ile karşılaştı. Altın Orda devletinde bu suistimaller hakkında tafsilat olmamakla beraber bu, orada da suiistimallerin yaşanmadığı anlamına gelmez (Yakubovskiy/Eren, 2021,s.78-79).

c. Şarap Vergisi

Bu vergi, şarap satan içki dükkanı ve meyhane gibi yerlerden alınırdı.Bu vergi İlhanlılarda Ebu Said döneminde alınmaya başlanmıştır. Nüveyrî bu vergi türünün ortaya çıkışına sebep olan olayı şu şekilde aktarmaktadır; Ebu Said'in döneminde Sultaniye şehrinde 720/1320 yılının Recep ayında büyük dolu yağışı meydana geldi. Dolu tanelerinden her birinin ağırlığı 18 dirhemdi. Budolu yağışından dolayı çok hayvan telef oldu. Dolu yağışının akabinde meydana gelen selden dolayı şehre dağlardan sel atıkları geldi. Halk Yüce Allah'a sığındı. Ebu Said fakihlere bu durumun sebebini sordu. Fakihler dediler ki: "Bu durumun sebebi adaletsizlik, zulüm, mescitlerin, medreselerin ve hankahların yanında günahların açıktan işlenmesi, meyhaneler ve içki dükkanlarıdır." Bunun üzerine Ebu Said, sultaniye şehrinde alınan birçok tedbirin yanında, şarap vergisini de getirdi. Aynı uygulamalar Tebriz'de de yapıldı.(en-Nüveyrî, 2004, s. 258).

d. Tahıl Vergisi

Ebu Said'in döneminde Sultaniye şehrinde 720/1320 yılının Recep ayında büyük dolu yağışı meydana gelmiş sonrasında da kuvvetli bir sel yaşanmış, halk zor durumda kalmış, birçok hayvan telef olmuş ve tarım alanları tahrip olmuştu. Bundan dolayı Ebu Said tahıl vergisini iptal etti (en-Nüveyrî, 2004, s. 258).

e. Askerlerden Alınan Vergiler

Moğollarda sadece sivil halktan değil, askerlerden de vergi tahsilatı yapılmaktaydı. Askerlerden alınan bu vergiler hakkında el-Ömerî şu bilgileri vermektedir: Savaştan döndükten ve savaşın sıkıntısı bittikten sonra, huzur ve

sükûnet sağlanınca, hükümdar onlardan (askerlerden), kalan, kapçur, avlak ve bederka[vergilerini] alırdı, onlar da bunu usanmadan bıkkınlık göstermeden verirdi. Hatta kendi istekleri ile getirip verirlerdi (el-Ömerî, 2010, s. 98).

f. Armağan Sunma Vergisi (Resm-i Saveri)

Olcaytu, Şam seferi sonrası Bağdat'tan dönerken, Emir İsen Kutluğ ve diğer tümen emirleri Sultaniye'den Mazenderan kışlağına yöneldiler. Yol üzerinde varacakları her bir köy veya vilayette hiçbir askerin, reayanın hiçbirinden bir torba saman bile istenmemesini, ancak askerlerin ihtiyaç duyduğu şeylerin alış-veriş ve iki tarafın rızası ile satın alınmasını buyurdu. Daha önce yaygın olan armağan sunma vergisini (resm-i saveri) kaldırdı ve "bizim raiyyet malına ihtiyacımız yoktur. Bunlar zaten haraç (vergi) ödüyorlar, zorla artık bunları rahatsız etmesinler" dedi (Hâfız-i Ebrû, 1317, s.55).

g. Kalan Vergisi

Diğer bir vergi olan kalan yahut kılan ise Türkçe bir kelime olup tarla ve bahçelerden (mahsulün 1/10'i) alınan vergiye verilen addır (Togan,1931, s. 19; Kafalı, 2005, s. 64; Merçil, E. 2021, s. 76; Yuvalı, 1994, s. 365; Smith, 1970, s. 55). Moğollarda halktan alınan vergilerden biri de kalan (Qılan) vergisidir. Çiftçilerin ürettiği ürünlerin yüzde onu vergi olarak alınır, tahsil etme şekli diğerleri gibi ayni veya para olabilirdi. Nakit olarak yapılan ödemeler çiftçileri zor durumda bırakıyordu (Yuvalı, 1994, s. 156).

h. Meyve Vergisi

Bu vergi türü Ebu Said dönemine kadar alınıyordu. Meyve vergisi Ebu Said döneminde tüm topraklarında kaldırılmıştır (İbnTağrıberdî, 1984, s. 442).

ı. Payza Vergisi

Payza kelimesi aslen Çince olup pay-dze diye okunmaktadır. Eski Türk dilinde tamga kelimesinin iki türü bulunmakla birlikte, ilki zati mal olduğuna dair davarlara vurulan damga ve ikincisi devlet yahut hususi şahısların damgası ve bu damgaların yeri olarak ifade edilmektedir (Samoiloviç,1939, s. 63). Blochet ve Rachewiltz bu kelimenin Çince pai-tzenin transkripsiyonu olduğunu beyan ederler (Rachewiltz, 1982, s. 415; Uzunçarşılı, 2014, s.196).

2.5.1.3. Ticarî Gelirler

Ticaret Orta Asya'da eski çağlardan itibaren Türk devletleri ve bozkırda kurulan diğer devletler için eden bir faaliyetti. Moğol devletlerinde bütçeyi oluşturan önemli kaynaklarından biri de doğu-batı ticaretinden elde edilen maddi gelirlerdi. Cengiz Han, Büyük Kurultay'dan hemen sonra ülkesi ile diğer ülkeler arasında devam eden ticari hayatı canlı tutmak için gayret göstermiştir. O maksatla Harezmşah Muhammed'e elçiler göndermiştir. İki ülke arasındaki ticaretin canlı tutulması, tüccarların güvenle karşılıklı gidip gelebilmeleri, yollarda mal ve can emniyetinin sağlanması için önlemler almıştır. Uygulanan ticaret politikası sonucu, büyük mesafeler birleşmiş, Moğol ülkesi tüccarlar için cazip hale getirmiştir. Esasen Cengiz'den önce aynı coğrafyada birçok devlet bulunduğu için tüccarlar bu devletlere ödedikleri vergiler yüzünden malların fiyatları çok artmaktaydı. Mesela Bağdat'dan gelen bir tüccar elindeki ticari mallar için Buhara'ya ulaşıncaya kadar 28 yerde gümrük vergisi ödemekteydi. Bu vergilerin üzerine haraç ve hediyelerde eklenince ticaret malının fiyatı tahminlerin üstünde artmış oluyordu. Cengiz İmparatorluğu ile ülkede tek tip gümrük gündeme gelmiştir. Bu ise Ön Asya ticaretini kısa zamanda canlandırmıştır (Yuvalı,1994, s. 150; Paydaş, 2023, s. 11).

Moğollar ihtiyaçlarını tatmin, göçebe iktisadı ile avcılık mahsulünün pazarlarda satılmasını tanzim için ticarete çok evvelden ehemmiyet vermiş olduklarından ticaret fikri onlarda inkişaf etmiş bulunuyordu. Cengiz Han tacirlere sanatlarının icrası için müsait şartlar ve emniyetler sağlamış, Möngke zamanında da bu şartlar, tacirlerin müfettişlerle çarpışmalarını önlemek kastıyla, sanatlarının icrası için onlara esnaf tezkeresi dağıtmak suretiyle tamamlanmıştı. Harezmşah ile savaş da ticaret münasebetlerinin kurulması uğrunda açılmış bulunuyordu. Moğolistan'ın ziraat mahsulleri pek az olan bölgelerinde büyük iskânların meydana gelmesi ile ithalat malları, -av maddeleri ve çobanlık iktisadı mahsulleri artık beslenmeye yetmediğinden- gittikçe ehemmiyet kazanmıştı. Ögeday zamanında yiyecek ve içecek ithalatı 500 vagon yüküne kadar olduğu gibi, Kubilay ve Arık Böke arasında çıkan savaşta da Kubilay'ın ticareti men etmesi harp üzerinde kat'i tesirini göstermişti. Karakurum'da açlık çıktığından Arık Böke savaşmaktan vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştı. Bununla birlikte Karakurum halkı diğer şehirlerde yiyecek -bilhassa darı, fakat aynı zamanda mesela razakı bugünkü manada üstü kapalı dükkânların toplu bulunduğu mahalle manasına "Pazar" adından başka vaktiyle büyük pazarlar için "Kayseriye" adı da vardı. Hayvanlardan [1] bilhassa sığır ve at satan geniş pazarlar vardı. Kurultaylar toplandığı zamanlarda da bir tacir kalabalığı akın ederdi. Büyük Hanlar da ticaret yapmak istediklerini bildiren kimselere

ticaretlerini kurabilmeleri için para hediye etmek suretiyle Moğollar arasında alışverişi desteklemek gayretinde bulunurlardı. Tacirlerin kazandığı paraların sırf düşmanlarının işine yaradığı hususuna Ögeday'ın dikkatini çektikleri halde bile hükümdar Hindistan ile ticareti kesmeye yanaşmamıştı. Onun bu vesile ile "hiç kimseye düşmanlık etmek istemediğini" söylemiş olması, muhtemelen dışarıdan ithalat yapmak zaruretine karşı hakiki vaziyeti örtmesinden başka bir şey değildi. Yiyecek ithali yanında av şahini, tavus kuşu, fil, sade ve süslü her türlü elbise ticareti de rol oynamakta idi. Hatta Moğollar daha şehri almadan evvel kumaş ve halıları Moğol zevkine uydurmak için Buhara'da ayrı bir sanayi türetmişti (Spuler, 2011, s.468-469).

Moğollar ticaret konusunda Uygur ve Karahanlılardan etkilenmişlerdir. Moğol İmparatorluğu topraklarında yapılan ticarette ortak kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Bu kavram Uygur ve Karahanlılar döneminde de kullanılmaktaydı. Ortaklık devlet ile yapılan bir anlaşmayı ifade etmektedir. Ortak denilen büyük tüccarlar devletten aldıkları para ile devlet güvencesinde ticaret yapmaktaydılar. Aldıkları sermayeden dolayı da devlete bir kâr payı ödemekteydiler. Hânın aile fertleri be önemli devlet adamları bu işle uğraşmaktaydılar (Yuvalı,1994, s. 151).

İlhanlı Devleti'nin bilhassa son zamanlarındaki iç ticareti hakkında Hamdullah Müstevfî'nin rehberinden, sathi de olsa bazı malumatlar bulunmaktadır. Fars'taki Kazerûn'un, Kuhistan'daki Terşiz'in ve Maveraünnehir'de Merv'in meyvecilik ticareti merkezleri olduğunu, Badgis'in ise Şam fıstığı ihracatıyla tanınmış bulunduğunu bu kitaptan öğrendiğimize göre, Fars'ta Mahruban'dan keten eşyası geliyordu. Hazar Denizi kenarındaki Koutem ise Cürcan, Taberistan ve Şirvan mahreçli koyunların toplanma yeri idi. Bağdat'ın bir mil ötesinde Kerh birçok Yahudi halkı ile kâğıt, elbise ve ipek üzerine geniş ölçüde ticaret yapıyorlardı. Harezm'de ise köle, at, şahin, deri, esvap boyası ve meyve ticareti yapılmakta idi. Yiyecek maddeleri İran'dan Çin'e ve Hindistan'a ulaşıyordu; kurutulmuş kavun ve kuru erik Harezm'den ve Isfahan'dan geliyordu; doğu Kuhistan da Hindistan'a at ihraç ediyordu. Hindistan'dan fil, ıtriyat, kıymetli taşlar, inci, altın ve gümüş işleme, fildişi vs. bilhassa Hint ticareti için mutlak ve ehemmiyetli bir rol oynamış olan Hürmüz ve Keş üzerinden geliyordu (Spuler, 2011, s.472).

Çin ile ticaret İlhanların oradaki hükümdar hanedanına olan özel münasebetleri dolayısıyla hususi bir mahiyet taşıdığından türlü eşya ve bilhassa ipek, ticaret emtiası olmayarak da, oradan İran'a gelirdi. Bununla birlikte Çin tacirleri de deniz yoluyla sık sık Bağdat'a kadar varmakta idiler. Anadolu'ya meyve Isfahan'dan

gelirdi. Gürcistan çivi, bilhassa kereste nevileri, yük hayvanları, elbise, aba, iplik ve yün halı ve ipek mensucat gönderirdi. Suriye hududunda esir ticareti yapıldığını ve bunların muhtemel olarak birçoğunun küçük veya büyük mikyastaki hareketlerde alınan savaş esirleri teşkil ettiği bilinmektedir. Türkistan'dan ise misk ile beraber sincap, samur, siyah tilki, beyaz tavşan derileri geldiği gibi koyu şahin, akik, at ve yine esir de gönderilirdi. Batıyla ticaret de hususi bir rol oynamıştı; bununla birlikte İran Moğolları Devleti bu ticaretin gelişmesi için pek gayret sarf etmemişti. İtalyan ticaret cumhuriyetleri Ceneviz ile Venedik bilhassa bu hususta dellallık ediyorlardı. Bunlar bu ticaret için yakın doğunun Hıristiyan devletlerini, yani hükümdar hanedanının Batı ile ticarete çok meyilli bulunduğu Trabzon ile Küçük Ermenistan'ı ara istasyonları gibi kullanmışlardı. Bu ticaret onlar için iktisadî menfaatler sağladığı gibi, aynı zamanda Hıristiyan doğuya, tehlike vukuunda devlete çok yararlı olacak olan bir yaklaşma imkânını da veriyordu. Böylece Venedikliler için pek kârlı türlü ticaret muahedeleri yapıldı (Spuler, 2011, s.472).

2.5.1.4. Yağma Gelirleri

Moğollarda bütçeyi oluşturan gelir kaynaklarından bir diğeri de yağmadan elde edilen gelirlerdi. Yağmalama Moğollarda Cengiz Han döneminden itibaren sık sık görülen bir uygulamadır.Cengiz Han savaşlar yolu ile ele geçirdiği Harezmşah ülkesinden Hind sınırına kadar uzanan geniş bir alanda yağmalama faaliyetlerinde bulunmuştur (Temir, 1986, s. 185-186).

Bu bağlamda Cengiz Han'ın ölümünden sonra tahta geçen hükümdarlar, onun ele geçirdiği yerlerdeki bu yağma faaliyetlerini, göz diktikleri Ortadoğu'ya da taşıyarak bu geleneği devam ettirmişlerdir.658/1260 yılı dolaylarında Moğollar Aclun, es-Selt, Sarhed, Busra ve Sebibe'yi istila ettiler. Bu şehirlerin kalelerindeki meskenleri yakıp yıktılar ve ne kadar hazine varsa yağmaladılar. Aynı yıl Ramazan ayında ise Haçlıların elinde olan Sayda Moğollar tarafından istila edilip yağmalandı. Hülegü, Möngke Han'ın ölüm haberini alarak Şam'dan erken ayrıldığı zaman Fırat'ı geçerken askerlerinin çoğunun yanında esirler, paralar, sayılamayacak kadar eşya ve hayvan vardı (ez-Zehebî, 1999, s. 55-56).

Esasen Moğolların yağma ve ganimet gelirlerini en çok elde ettiği yerler genelde ekonomik durumu iyi olan Müslüman şehirleri olmuştur. Nitekim 678/1279 yılında büyük bir Moğol topluluğu Halep'e girdiler ve şehirde kalanları öldürdüler, halkı esir aldılar ve ne varsa yağmaladılar. Moğollar, cami minberlerini, medreseleri ve emirlerin evlerini yaktılar, adetleri olduğu üzere her türlü çirkin işleri yaptılar. İki gün boyunca Halep'te kaldılar, ardından ganimetleri, koyun ve inek sürülerini alarak

şehirden ayrıldılar (ez-Zehebî, 1999, s. 50).

Diğer bir örnek ise Gazan'ın Şam seferi esnasında yaşanan yağma faaliyetleridir. 699/1299 yılında Gazan Han Dımaşk'a saldırdığında, otlaklarda konaklamış olan askerlerine Dımaşk'ı yağmalamalarına izin verdi 699 Vadi'I-Hazindar Savaş'ında Moğollar zafer kazandı ve Memlûk ordusunu Kudüs ve Gazze taraflarına kadar takip ettiler, orada Müslümanlardan birçok şey ganimet aldılar. Ardından Şam'a girdiler, halkı sıkıştırdılar, mallarına el koydular ve sayılamayacak kadar büyük miktarda servet topladılar. Sonra Dımaşk'da dört aya yakın bir süre kalarak şehirleri yıktılar, yaktılar ve birçok insanı esir aldılar. Sonunda ülkelerine geri döndüler. Yine Gazan döneminde, Kirman halkına karşı yapılan bu seferde, Kirman kuşatıldı ve malları yağmalandı, ancak kadınlar ve çocukların kanı dökülmedi (el-Ömerî, 2010, s. 322; es-Safedî, 1998, s. 14, 80; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 358-359).

2.5.1.5. Zorla Alınan Haraç ve Vergilendirmeler

Moğolların önemli gelir kaynaklarından biri de ele geçirdikleri yerlerde halktan zorla mal almaları ve insanların üzerine vergiler koymalarıydı. İnsanlardan, mal varlıklarına göre beli oranlarda canlarının karşılığı olarak para vermeleri istenmekteydi. Bu konu ile ilgili olarak en belirgin örnek İlhanlıların Dımaşk'ı işgal ettiklerinde yapılan uygulamalardır.Memlûklu müellifler o dönemde yaşanan hadiseleri, zorla alınan malları detaylı olarak kaydetmişlerdir. Özetle anlatmak gerekirse:

699/1299 yılında Moğollar Dımaşk'ı işgal ettiklerinde şehir tamamen yok olmaktan ve katliamdan kurtuldu. Ancak insanlar yine de çok ağır vergilerle karşı karşıya kaldı. İnsanlara evleri ve nüfusları üzerinden vergiler konuldu. Rebiülahir ayının son günlerinde ve Cemadiyelevvel ayının son günlerinde Moğolların mal (para) talebi olunca Dımaşk halkı için işler daha da zorlaşmaya başladı. Moğollar, şehir halkının artık kaldıramayacakları kadar para istemeye başladılar. Vergileri toplayan memurlar, Kıpçak'ın saray görevlisi olan Alaeddin idi.Moğollar, malların Dımaşk halkından istenmesi ve toplanması görevini Safiyyüddin es-Sincarî ve Şeyh Muhammed b. Şeyh Ali el-Harîrî'ye verdiler. Bu süre zarfında Dımaşk'ta fiyatlar yükseldi. Servetler talan edildi. Bir kişiden on bin dirhem istenirse, resmi olarak iki bin dirhem yazılıyor ama malının tamamı elinden alınıyordu. O dönemde Dımaşk'tan binden fazla at, çok sayıda eşek,katır deve ve diğer hayvanlar da alındı,insanlar dövüldü, asıldı.Famiye (peynirciler) ve kasapların mallarına el konuldu.Havvasîler çarşısında yüz bin dirhem, zırhçılar çarşısında yüz bin dirhem, diğer çarşı

sakinlerinden altmış bin dirhem alındı.İbn-i Münecca ve İbn-i Kalanisî gibi zenginlerden yetmiş bin dirhem ve sonrasında buna Moğollar için de ekleme yapılması ile yüz bin dirhem alındı. Şeyh Şemseddin İbn Ğânim hastayken camiye götürüldü ve ondan yüz bin dirhem talep edildi. İkinci (orta) seviyedeki zenginlerden otuz bin dirhem para alındı. Moğollar toplamda 3 milyon 600 bin civarında haraç aldılar.Bu miktara, insanlardan alınan vergiler ve rüşvetler dâhil değildir. Moğol komutanlarına, halktan tahsil edilerek senetler karşılığında verilen miktar da bunun çok üzerindeydi; zira yazılanlardan daha fazlası zorla alındı. Toplanan para Gazan'a teslim edildi. Ayrıca büyüklerden alınan ve Şeyhü'ş-Şuyuhkendi payına altı yüz bin dirhem aldı. Kıpçak ise ondan daha fazlasını aldı. Moğolların ileri gelenleri de çok miktarda mal aldılar. Daha fazla para almak için insanlara işkence yaptılar.Yağma arttı, sokaklarda dolaşanlar soyuldu. Emirlerin ambarları ve evleri yağmalandı (en-Nüveyrî, 2004, s. 248; el-Ömerî, 2010, s. 322; es-Safedî, 1998, s. 18, 81; ez-Zehebî, 1999, s. 83-84).

2.5.1.6. Esir Satışı/ Fidye

Ortaçağdaki savaş hukukuna göre; savaşla alınan bir şehir veya kaledeki insanlar ve mallar galip tarafın malı sayılıyor ahali esir durumuna düşüyordu. Bu bütün devletler için söylenmezse bile Moğollar için rahatlıkla söylenebilir. Moğolların ele geçirdikleri yerin halkını esir olarak alıp köle tacirlerine satması yaşanmış hadiselerdendi. Ortaçağ şartlarında düşünüldüğü zaman esir satışı kârlı bir ticaretti. Sırf bu işle uğraşan köle taciri diye isimlendirilen çok kişi vardı. Özellikle Ermeni köle tacirleri Müslüman esirlerin köle olarak satılması konusunda çok istekliydiler ve bu konuda Moğollara çok yardımcı da olmuşlardır.Dolayısı ile esir alma, esiri köle olarak satma veya esirin özgürlüğü karşılığında fidye alma devlet için bir gelir kaynağı olmuştur. Bu konu ile ilgili Moğol tarihinde birçok örnek vardır fakat biz sadece Memlûklu müelliflerinin aktardığı üç örneği vereceğiz. Buna göre:

Hülagu Haleb'i ele geçirince kadın ve çocukları esir aldığını, erkekleri ise öldürdüğünü Dımaşk halkına yazdığı mektupta kendisi anlatmaktadır.Ayrıca Gazan 699/1299 yılında Dımaşk'ı işgal ettiğinde, Salihiye halkından yaklaşık dört bin kişi esir almışlardı. Bunlardan yaklaşık 300 kişi öldürülmüştü ve daha fazlasına da para yüzünden işkence yapılmıştı (el-Ömerî, 2010, s. 322; es-Safedî, 1998, s. 81; İbn Tağrıberdî, 1984, s.52, 358).

Yine aynı konu ile ilgili olarak; 699/1300 yılında Gazan Han'ın Haleb'i aldığı, Hama tepelerine ve Sermin şehrine kadar gelip yerleştiği, ordusunun büyük kısmını Antakya Dağı'na ve Simak Dağı'na gönderdiği haberi geldi. Moğollar birçok

yük hayvanını, koyunu ve ineği yağmaladılar. Birçok kadını, çocuğu ve erkeği esir aldılar. Buralarda büyük topluluklar halinde insanları öldürdüler ve esir aldılar. Müslüman esirlerin fiyatlarında indirim yaptılar. Hatta Müslüman kadın ve erkek esirlerin fiyatlarını on dirheme kadar düşürdüler. Ermeniler onlardan birçoğunu satın aldılar ve onları gemilere bindirerek Haçlı ülkelerine götürdüler (en-Nüveyrî; 2004, s. 258; İbnTağrıberdî, 1984, s.358).

2.5.2. Giderler

2.5.2.1. Askeri Giderler

Devletin önemli giderlerinden biri olan askeri giderler, tezimizin 4.bölümü olan Ordu ve Askeri Yapı bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır.

2.5.2.2. Maaş ve Tahsisatlar

Moğollarda beylerbeyi (emirü'l-ümera), ulus emirleri, noyanlar, vezirler, hatunlar, sivil memurlar ve askerler için yapılan ödemeler ciddi bir gider kalemiydi. Askerî divanda, (Emir Çoban döneminde) beglerbegi için 300 Tümen yani 3 milyon Dinara karşılık gelen 18 milyon Dirhem kararlaştırılmıştır. Bununla beraber, her dört ulus emiri için, ülkenin her tarafında hizmetkâr tahsis edilirdi. Bu onların her biri için belirlenen vergi tahsilatı ile ilişkilidir. Yani ulus emirinin kazancı, biraz da sorumlu olduğu bölgenin vergi gelirleri ile orantılıydı.Diğer bir üst düzey görevli olan vezirin 150 Tümen geliri vardı. O da 1 milyon 500 bin Dinar gelir demektir. Bu para da 9 milyon Dirheme denk gelmektedir. Bu ülke standartlarında bunun 10 katı ile dahi yetinilmezdi. (el-Ömerî, 2010, s. 167; Kalkaşendî, 1914, s. 426).

Bu bağlamda, hatunlar için Ebu Said döneminde verilen miktar her bir hatun için, 1 milyon Dinara ve 12 milyon Dirheme karşılık gelen 200 Tümendir. Bu miktar, 200 bin Dinara ve 1 milyon iki yüz bin Dirheme karşılık gelen, 20 Tümenden aşağı olmazdı. (el-Ömerî, s. 167). Sonraki dönemlerde biraz daha düşmüş ve Hatunlara (hükümdar eşlerine) her biri için senelik olarak 100 Tümen verilmiştir. O (meblağ) da 1 milyon Dinar ve 12 milyon Dirheme karşılık gelirdi. (bu gelir) 20 Tümenden daha azı değildir, o da 200 Dinardır, ondan 1 milyon 200 bin Dirhemdir. (Kalkaşendî, 1914, s.425-426).

Esasen askeri divanlardaki kayıtlı asker sayısı 20 tümene ulaşıyordu ancak istediklerinde bu tümen sayısını 30'a veya daha fazlasına kadar da çıkarabiliyorlardı. Onlar için harcanan maaş miktarı askeri divanlarda kayıtlıydı. Kayıtlı olan büyük rütbeli askerler, emirler için verilecek olan bu maaş miktarı

Hülagu zamanında divanlarda belirlenmişti. Eğer büyük rütbeliler belirlenen miktardan razı olmaz ise üzerine tekrardan ilave yapılmazdı. Küçük emirler ise hiç biri kendisi için belirlenmiş olan miktarın dışına çıkamazlardı (el-Ömerî, 2010, s. 166; Kalkaşendî, 1914, s. 425).

Bunlara ilaveten divanda tümenlerin komutanı olan bütün noyanlar için eskiden beri belirlenmiş olan miktar 60 bin Dirhemdir, bu da 10 bin Dinara karşılık gelmektedir. Ebu Said döneminde ise noyanlar, 50 Tümen yani 3 milyon Dirheme karşılık gelen 500 bin Dinara almaktaydılar. Binler emirine ve onun altındakilere gelince, onlardan her biri kendileri için divanda önceden belirlenmiş olanı miktardan daha fazlasını alamazdı. Binler emiri 6 bin Dirheme karşılık gelen bin Dinar alırdı. Yüzler emirine, onlar emirine ve diğer askerlerin her birine aralarında farklılık olmaksızın 600 Dirheme karşılık gelen 100 Dinar verilirdi. Bu eskiden (Hülegü döneminden) beri uygulanan bir hükümdü. Ancak yüzler ve onlar emiri için mutlaka bir ayrıcalık vardı, onlar kendileri için ordudan bir şeyler alırlardı (el-Ömerî, 2010, s.167; Kalkaşendî, 1914, s.425).

Bu sayılanlardan başka sivil memurlara ve ilmiye sınıfına gelince; onlardan biri yılda 30 Tümene kadar alabilirdi, bu da 300 bin Dinara karşılık gelirdi. O da 1 milyon 800 bin Dirheme ederdi. Emir ve askerler için ayrıca her hangi bir ferman (emirname) yazılmazdı, çünkü bunlardan her birinin kendi babalarından kalan miras malları vardı. Hülagu tarafından onlar için belirlenmiş olan sabit bir gelir vardı. Ancak emirlerin büyükleri için durum farklıdır. Onlar için İlhan'dan çıkan emirname ile artış söz konusu olabiliyordu.Hatunlar içerisinde aldığı tahsisat haricinde, arazisi olan veya kendi parası ile arazi alan da vardı.İlhanlılarda, rütbelilerin gelirlerinin 1000 Dinara çıkarılması için yazılmış birçok emirname vardır (el-Ömerî, 2010, s.167-168; Kalkaşendî, 1914, s.426).

Diğer taraftan Altın Orda'da, asker maaşları hakkında, Kalkaşendî'nin Şücâüddin Abdurrahman'dan aktardığına göre; askerlerin babalarından kalan iktâ'ları, oğulları tarafından devralınırdı. Emirlerin ellerindeki topraklar genişti. Kimisinin arazisi yılda iki yüz bin dinar gelir getirirdi; diğerlerinin arazisi ise yüz bin Dinara kadar kazandırırdı. Askerlere gelince: Hiçbir askerin sabit bir toprağı yoktu. Hepsi aynı maaşı alırdı; yıllık olarak her birine iki yüz Dinar ödenirdi (Kalkaşendî, 1914, s. 476).

Tüm bunlardan başka İlhanlılar devrinde tatbik olunan ve sonraları Osmanlılara da geçen hakiki askeri ikta usulü, biraz daha başka bir şeydir. Bu da,

iktanın ordunun iaşe usulüne göre tatbiki demektir. Bu nevi iktalara çerig yurdu denilmiştir (Doerfer, 1963, s. 130). Orduya maaş ve ikta vermek şöyle dursun, fakir askerlere verilmek üzere orduya mensup olan kabilelerden her sene at, koyun ve inek kopçuru yani hayvan vergisini, keçe ve kurut vergisi alınırdı. Çerig yurt usulü, muayyen nahiye ve sancakların gelirini bölük, ming ve tümenlerin iaşesine tahsis etmek demektir. Teamüle göre çerig yani ordu, at, cephane, silah, erzak, çadır ve saireyi buradan tedarik ederdi. Yurt sahasından alınacak gelir, devletin bütçe defterlerinde kaydedilen vergilerden ibarettir. Askeri kıtalar bunu kendi mutemetleri vasıtasıyla tedarik ederler ve sivil idare müesseseleri bu işe karışmazdı. Yurt dâhilindeki köylü ise serf değildir. Onun vazifesi devletçe kanun yani bütçe ile tayin olunan mal ve kopçur ve başka divan müteveccihatını askerin tahsildarlarına vermektir. Askerin alacağı şey, ancak "behre" yani "kanun" ile tespit olunan irattır. Bu iratları, askerler ve askeri müesseseler değil, başka vakitlerde olduğu gibi ikta vaziyetinde de divan tayin ederdi. Çerig yurtları, divana ve incuye (Hass arazisi) ait olan ve ekseriye az imar olunan yerlerden verilmiş olup hususi mülkler (zemin-i emlak) ve emlak, erbap ve evkaf toprakları verilmemiştir. Yurt sahasındaki köylülerin de askeri iktaya tâbi olmayan ve hasılatı sırf kendisine ait olan temel toprağı olmuştur ki buna ucavur denilirdi. Bu ucavurlara asker müdahale edemezdi. Bu hususiaki fermanlarda "askerler, bu köylülere siz bizim köylümüzsünüz, bizim esirimizsiniz diyemezler, onları başka bir toprağa göçüremezler; askerler onları kendi hususi topraklarına gelip çalışmaya icbar edemezler, "askerler vergilerini almaktan başka hiçbir teklifte bulunamazlar; onlardan bu hususta tümen, ming, yüz ve onbaşı beylerden müçilka denilen taahhüt varakları alınır. Askerler bu köylülerden targu, ulufe ve tagar talep edemezler" gibi hususi kayıtlar bulunmaktadır (Togan, 1981, s. 408-410; Doerfer, 1963, s. 370).

2.5.2.3. İdrarat

İdrarattan (hükümdarın bağışladığı mal varlığı) elde edilen gelirlere gelince sahibinin elinde kalır, onu kendi mülkü gibi kullanır, istediği gibi değerlendirir isterse satar, isterse bağışlar, dilerse vakfeder. Ömrü boyunca geçimini sağlar, verilen resmi emirde ve nimetlerde bir değişiklik olmaz. el-Fâzıl Yahya b. Hakîm, el Ömerî'ye; bu durumda olanların sayılamayacak kadar çoktur. Bu ülkede (İlhanlılarda) sayılmayacak kadar çok resmi emirlerle ve idari görevlerle geçimini sağlayanlar vardır. Hatta bazılarının gelirinin miktarı 20 bin dinara ulaşır (el-Ömerî, 2010, s. 167-168; Kalkaşendî, 1914, s. 426).

Ayrı zevata varidat temini maksadıyla, bilhassa maaşlara zam olmak üzere, din ulemasına ve şeyhlere de ihsan ve sadaka kabilinden fakat irsi olarak verilen

varidat membaları vardır ki bunlar Arapçada sütlü davarın sütü muntazam akmak manasını ifade etmek üzere idrâr denilmiştir. Osmanlılara arpalık ismiyle geçen bu idrarlara İlhanlılarda tonluk denilmiştir. Kaşgarlı'dan anlaşıldığına göre tonlıg tabiri, Karahanlılar çağında da aynı manayı ifade etmiştir. Osmanlılarda kadınlara verilen idrarlara başmaklık denildiği gibi, Çağatay ve Cuci uluslarında bu idrârın şehirlerin varidatından ibaret olanlarına darugalık denilmiştir (Togan, 1981, s. 412).

2.5.3. Moğol Ülkesinde Kullanılan Para Birimleri

2.5.3.1. Yastuk

Cengiz Han, ülkesinde parabirimini sabit hale getirmişti. Moğol İmparatorluğunda para birimi ağırlığı 2.5 kg olan yastuklardı. Bu yastuklar gümüş veya altın olabiliyordu. Bu yastukun küçük birimleri de ticari hayatta kullanılmıştır (Yuvalı, 1994, s. 157).

Askeri ve idari alanlarda olduğu gibi iktisadi alanda da eski Türklerin iktisadi sistemi Moğollar tarafından yeniden uygulanmıştır. Orta Asya'da belirli bir ölçüdeki külçe, değer birimi olarak, devletlerin ve hanedanların değişmesinden etkilenmede nasırlar boyunca varlığını devam ettirmiştir. Küçük boyutlardaki günlük alış-verişlerde, ipek kumaş,sincap derisi gibi kürkler, bakır-gümüş karışık küçük madeni paralar bu esas külçenin değerine bağlı kalmışlardır. Bu malzemeler külçelerin kıymeti üzerinde tesirli olmamıştır (Yuvalı, 1994, s. 157).

2.5.3.2. Çav/Çao

Hıtay ülkesinde (Kubilay Hanlığında) çav denilen kağıt para kullanılmaktaydı. Moğol hükümdarından çıkan yazılı bir malzemedir. Bu kağıt paranın üzerinde hükümdarın damgası bulunuyordu. Üzerinde hükümdarın ismi ve mührü bulunduğu için bir çeşit emirname de diyebiliriz. Bu paranın karşılığı ise devlet hazinesinde mevcuttu. Devlet adamlarının olumsuz değerlendirmelerine rağmen Geyhatu kendi ülkesinde (İlhanlılarda) çav uygulamasını başlattı ve bununla ilgili yarlığ çıkarttı. Fakat halk çav uygulamasına itibar etmedi (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 182-184).

Devletin gayri müsait tedbirlerle alakadar olan sikkenin bu bozuluşu birkaç sene içinde devletin para durumuna o kadar fena tesir etti ki, bu hal Geyhatû'yu veziri Sadreddin'in nüfuzuyla kâğıt para siyasetini kabule teşvik etti. Çin numunesi dıştan oldukça iyi taklit edildi. Çince adı muhafaza edilmiş ve banknota Çav denilmişti. Bu banknotların kabulünden sonra 1294 yılında herkes altın ve gümüşü

teslim ile mükellef oldu; teslim etmeyenler ölüm cezasına çarptırıldı. Bu kanundan maksat yeni paranın zorla kabul ettirilmesiydi. Nitekim bunun için Diyarbekr, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Musul, Meyyafarikin, Azerbaycan, Kirman, Şiraz ve Horasan'da bu parayı basmak için çav-hane (para basım evleri) kurulacaktı. Gazan, Horasan'a hâkim iken bu parayı katiyen kabul etmemişti. Bu şekliyle o zamana kadar İran'da tediye vasıtası olarak bilinmeyen bu para aynı zamanda tam bir iktisadî çöküntüye götürmekte gecikmedi. İki ay sonra bu teşebbüsten vazgeçildi (Spuler, 2011, s. 328).

2.5.3.3. Payza

Moğol hükümdarından çıkan ve çok fonksiyonel yazılı evraklardan biri de payzadır. Üzerinde hükümdarın ismi ve mührü bulunmaktaydı. Bundan dolayı bu belgelere de bir çeşit emirname diyebiliriz. Fakat aynı zamanda, payzayı üzerinde taşıyan kişi için para işlevi de vardı. Nitekim Eş-Şerîf Hasan es-Semerkandî'nin, el-Ömeri'ye payza hakkında verdiği bilgiye göre;Kubilay Hanlığında alış-verişlerde para yerine geçen dut yaprağını kullanırlardı. Bu paraların bazısı büyük, bazısı küçüktür. Para birimleri bir, iki, beş, otuz, kırk, elli dirheme ve yüz dirheme karşılık gelen birimlerden oluşurdu. Bu paralar yumuşak dut ağacı yaprağından imal edilirdi. Üzerine büyük ilhanın isminin mührü basılır ve alış-verişler bunlarla yapılırdı. Eskidiği veya zarar gördüğünde hazineye götürülür ve yerine biraz daha az değerde olanı verilirdi (el-Ömerî, 2010, s.115).

Bunun yanında el-Ömerî ise payza hakkında şu bilgileri aktarmaktadır; her kim, İlhanın adalet ve iyilik kanadı altına girmek isterse, kendisine üstünde İlhanın ismi yazılı olan dut ağacı kabuğundan yapılmış bir malzeme (payza) verilirdi. Bu malzemeyi (payzayı) alan kişi bunu, İlhanın naiplerine götürür ve tıpkı darphaneden sikke basmak için altın ve gümüş alındığı gibi bu malzemeyi vererek karşılığında razı olacağı iyi bir bedel alırdı. İlhanlılarda payza Hülagü döneminden itibaren kullanılmıştır. Nitekim 10 Muharrem 655 (28 Ocak 1257) de Hülagu, Hurşah'a yarlığ ve payza vererek onu şereflendirdi ve ona bir Moğol kızı verdi (el-Ömerî, 2010, s. 111-112; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.26).

Payzanın üzerinde hükümdarın ismi ve tamgası bulunmaktaydı. Ancak bazı dönemlerde güç ve iktidar kazanan bazı emirlerin de payzalara kendi isimlerini ve al-tamgalarını ilave ettiklerini görmekteyiz. Nitekim Argun döneminde güç ve itibar kazanan emirlerden, Buka'nın payza ve yarlığ üzerinde al-tamgası bulunuyordu. Tebriz'de üzerinde Buka'nın al-tamgası olmayan payza ve yarlığlar oranın valisi Emir Ali tarafından itibar görmeden geri çevriliyordu. Barthold'a göre ise Payza; Moğollarda sadece para yerine geçen bir belge değil memurlara verilen ayırt edici bir

alamet ve yetki sahibi olduklarını gösteren fermanlardı. (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 161; Barthold, 2004, s. 110-111).

2.5.3.4. Deşt-i Kıpçak ve Harezm'de Kullanılan Para Birimi

İran'ın büyük bir bölümünde, Deşt-i Kıpçak ve Harezm'de alış-verişlerde altı dirheme karşılık gelen dinar kullanılırdı. Bazı bölgelerde ise horasanî adı verilen ve dört dirheme karılık gelen bir dinarla alış-veriş yaparlardı. Bu ülkelerdeki dirhemler saf gümüştür ve kesinlikle başka bir şey karıştırılmazdı (el-Ömerî, 2010, s.127).

2.5.3.5. Bağdat'ta Kullanılan Para Birimi

Kalkaşandî ise İlhanlılar döneminde Bağdat'ta kullanılan para birimi hakkında şu bilgileri vermiştir; Bağdat'ta iki dinar vardır. Bunlardan biri el-avâl (ival) diye isimlendirilir, fiyatı on iki dirhemdir. Bir dirhem bir kırat ve iki habbeye eşittir. Dinar yirmi kırattır ve her kırat üç habbedir, her habbe ise nakaranın (bir dirhemlik gümüş paranın)dörtte biri olan birimlerinden dört fulusa (bakır para) eşittir. Her bir fulus karşılığında ise iki kırmızı bakır para (fils) verilir. İkincisi: "el-Mürsel" adı verilen dinardır. Bu, on dirhem değerindedir ve Bağdat halkının büyük kısmı bu para ile alışveriş yapar. Özellikle marangozlar ve zanaatkârlar bu dinarı kullanır.Şafiî mezhebi alimleri arasında Bağdat rıtlının (ağırlık ölçüsü) değeri konusunda ihtilaf vardır: Rafiî, Bağdat rıtlının130 dirhem olduğunu söylemiş ve "Mesâlikü'l-Ebsâr" adlı eserde bu görüş esas alınmıştır. Şeyh Muhyiddin Nevevî ise rıtlın 127 dirhem ve dörtte yedi dirhem olduğunu belirtmiştir. Bağdat'ta bir men (ağırlık ölçüsü) = iki rıtl-ı Tûranî olarak kabul edilir (Kalkaşendî, 1914, s. 422).

2.5.3.6. Tebriz'de Kullanılan Para Birimi

Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'de, Bağdat ile Horasan dışındaki bölgelerde "râbih" adı verilen bir dinar kullanılmaktadır. Bu dinarın karşılığı 6 dirhemdir (Kalkaşendî, 1914, s. 422).

2.5.3.7. Nîşâbur

Horasan'ın başkenti olan Nîşâbur'da kullanılan dinarın değeri 4 dirhemdir. Bazı bölgelerinde ise yukarıda bahsedilen râbih dinarı kullanılmaktadır.Mesâlikü'l-Ebsârda ise, Tebriz ve çevresinde bu râbih dinarı dışında başka para kullanılmadığı ifade edilmektedir (Kalkaşendî, 1914, s. 422).

2.5.3.8. Turan Ülkesi, Bedehşan, Maveraünnehir

Ticaret işlemleri genellikle altı dirhem karşılığı olan "dördüncü dinar" ile yapılır. Bu, İran hükümdarlığının büyük kısmında geçerlidir. Bazı bölgelerde ise ticaret Horasan dinarıyla yapılır ki bu da dört dirhem değerindedir. "Mesâlikü'l-Ebsâr" adlı eserde şöyle denir: "dirhemleri iki türdür: Biri sekiz fulüs [bakır para], diğeri dört fulüs değerindedir. Dirhemleri saf gümüşten yapılmıştır, karışık değildir. Ağırlıkları Mısır ve Şam'da kullanılan paralardan az olsa da, aynı şekilde geçerlidir."Fiyatlara gelince: Bu bölgedeki tüm fiyatlar genellikle uygundur ve düşüktür. Fiyatların en yüksek olduğu dönemlerde bile, bu yükselmiş fiyatlar Mısır ve Şam'daki en düşük fiyatlara denk gelir (Kalkaşendî, 1914, s. 445).

2.5.4. Gazan Han'ın Bastırdığı Sikkeler

Gazan, hükümdar olduğu zaman artık büyük kağan adına değil kendi adına para bastırdı, Ülkesindeki büyük kağanın naibini de kovdu. Moğollarda sikke (metal para) ve hutbe, yalnızca büyük kağan adına düzenlenir, diğerlerinin adı ancak bağlılık ifade eden bir şekilde anılırdı. Oysa ülkenin gerçek hâkimleri, yönetim ve atamalardan sorumlu olanlar onlardı ve vergi toplama işleri onlara bağlıydı. Gazan, büyük kağanın naibini kovduğunda şöyle dedi:

"Ben bu toprakları kendi kılıcımla aldım. Ne Cengiz Han'ın ne de başka birinin desteğiyle aldım."Artık kimse ona karşı çıkmaya cesaret edemezdi. Bu yüzden, paraların isimlerinde "Hülagûî", "Abakâî" veya "Argunî" denilmezdi. Sadece "Gazanî", "Hûdabendî" ve "Bûsaidî" gibi isimler kullanılırdı (es-Safedî, 1998, s. 12).

Her ne kadar bu ülkenin (İlhanlılar) dirhemleri Suriye ve Mısır dirhemlerinden biraz hafifse de, saf gümüşten olduğu için aynı kıymete sahiptir. Çünkü diğer ülkelerin dirhemlerinde çok fazla başka karışımlar kullanılır. Diğer yandan bu dirhemler iki çeşittir; biri sekiz fulus, diğeri ise dört fulus ağırlığındadır (el-Ömerî, 2010, s.128).

Gazan hükümdar olduğu zaman para işlerini yeniden tanzime lüzum gördü. Devlet parasının çöküşüne başka bir âmil daha katılmıştı; gittikçe büyüyen bu âmil ticaret ve münakalâtı felce uğratacak gibi görünüyordu. Moğol saltanatının başından beri tabî devletlerden birkaçı sikke basmak hakkını muhafaza ettiklerinden piyasada türlü para çeşitleri dolaşıyordu. Muhtelif devletler de kısmen para ayarlarını fazlaca indirmişlerdi. Küçük Asya'dan gelen sikkeler mürurü zamanla %20 miktar gümüşe inmiş ve nihayet umumiyetle bu sikkelerin hiç gümüşlü kalmamıştı. Bu durum

karşısında Gazan para basmak hakkını bazı devletlere vermeyerek yeni bir para birliği kurmak lüzumunu hissetti. Bu iş o kadar mükemmel bir netice verdi ki, müstakil Gilan küçük prenslikleri bile birliğe katıldılar. Şimdiye kadar bazı prenslikler komşu paralarının kendi memleketi dahilinde geçmesine mani olmuşlardı. (dinar-ı rabî') adını alan yeni dinâr 2,14 gram vezninde olacaktı. Eski dinarın 21/3 i bir yeni dinar yerine veya tedavül etmekte olan 6 Abbasî dirhemi (3 miskal vezninde) yerine geçecekti. Barthold bunun kıymetini 1,62 miskal (75 kepekî) olarak tespit ediyor. Altın sikkelerin ünitesi 1 miskaldi. Yeni sikkeler tam kıymet madenlerden olacak ve Kubilay'ın emri üzerine temin edilen Moğol yazısı ile işaretlenecekti. Sikke basmak hakkı yalnız faaliyetleri Gazan tarafından teftiş ettirilen resmî basım evlerine verilmişti. Bunlar da sonraları şimdiye kadar sikke basmak hakkına sahip bulunan muhtelif ülkelerde faaliyette bulundular. Gazan devrinde sikke ve ölçü şartları devletin hudutları içinde bir vahdet teşkil etmek üzere tanzim edilmişti. Nitekim o zamana kadar geçmekte olan türlü paralar ortadan kalkmış değildi, yeni dinar ve dirhemler eksilerle beraber geçiyordu (Spuler, 2011, s. 329-31).

2.5.5. Ölçü birimleri:

En büyük ölçek "kurr"dür. Her bir kurr, otuz kâre eder. Her kâre, iki kafizadır. Buna göre bir kurr altmış kafiza olur. Her kafiz, iki mukkûktur. Her mukkûk, 5 "işrak" tır (muhtemelen hacim ölçüsü). Kâre ölçüsü tahıllara göre değişir:

Buğday: Her kâre iki yüz kırk rıtl,

Pirinç: Her kâre 300 rıtl,

Arpa, nohut, mercimek, hardal: Her biri için kâre 100 rıtl,

Çörek otu yani şonîz: 100 rıtl. (Kalkaşendî, 1914, s. 422).

Buğday ve arpa gibi tahıllar genellikle tartı ile yani teraziyle satılır; başka bir yöntem kullanılmaz. Onların kullandığı ölçü birimi sadece "men"dir. Tebriz'de: 1 men = iki Bağdat rıtlıdır, Bu da yaklaşık iki yüz atmış dirheme denk gelir. Sultaniye'de ise: 1 men = altı yüz dirhemdir (Kalkaşendî, 1914, s. 423).

Bağdat'taki fiyatlar ise şu şekildedir:

Bir kurre buğday: 39,5 Dinardır.

Bir kurr arpa: 15 Dinardır.

Her ikisi de "el-Avâl" türü dinardandır. Muhtemelen bu fiyatlar ortalama fiyatlardır, genel kural bu çizgiden pek sapmaz.Şafiî mezhebi alimleri arasında Bağdat rıtlının (ağırlık ölçüsü) değeri konusunda ihtilaf vardır: Rafiî, Bağdat rıtlının 130 dirhem olduğunu söylemiş ve "Mesâlikü'l-Ebsâr" adlı eserde bu görüş esas alınmıştır. Şeyh Muhyiddin Nevevî ise rıtlın127 dirhem ve dörtte yedi dirhem olduğunu belirtmiştir. Bağdat'ta bir men (ağırlık ölçüsü) = iki rıtl-ı Tûranî olarak kabul edilir (Kalkaşendî, 1914, s. 422-423).

Ayrıca Tebriz ve Sultaniye şehirlerine sultan uğramadığı sürece bu şehirlerde fiyatlar oldukça ucuzdur, hatta ucuzluğun bir sınırı bile yok gibidir. Ancak sultan bir şehre indiğinde, o şehrin fiyatları hızla yükselir. "Bu durum, zamanımızda (müellifin yaşadığı dönem) büyük ihtimalle değişmiştir; çünkü pek çok başka şey de değişmiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 423).

2.5.6. Vakıflar ve Hayır Kurumları İçin Yapılan Harcamalar

Moğol devletlerinde özellikle Müslüman hükümdarların tahtta olduğu dönemlerde, vakıfların ve hayır kurumlarının sayısı her geçen gün artmıştır ve bunlar için de harcamalar yapılmıştır. Bu vakıflar ve hayır kurumları ile ilgili birkaç örnek verecek olursak; Büyük Moğol İmparatorluğu'nun henüz dört parçaya bölünmediği dönemde büyük han Mengü, Hülagu'dan Meraga ve Tebriz bölgelerini Berke Han'a tahsis etmesini istemişti. Burada bir cami inşa ettiler, ona görevli maaşları bağladılar ve caminin üzerine Berke'nin adını yazdılar. Sonrasında, Meraga ve Tebriz'in bazı gelirlerini bu kazhanah(kumaş atölyesi) ve cami için tahsis ettiler. Gazan ise bu düzeni tamamen kaldırdı. Bugün bile (Safedî öl. 764/1363) bu cami ve kazhanah varlığını korumaktadır, üzerinde hâlâ Berke'nin ismi yazılıdır (es-Safedî, s.1998, 11; Yuvalı,1994, s. 55).

Bu konu ile ilgili olarak, Tebriz'in dış bölgesinde üç büyük medrese ev sahipliği yapıyordu: biri Şafiîler için, biri Hanefîler için, biri de hikmet ehli için kurulmuştu. Ayrıca bir hastane, bir cami, bir tekke, bir yıldız gözlemevi, kütüphaneler, bir misafirhane bulunmaktaydı. Bu vakıfların yıllık geliri yaklaşık beş yüz bin dinar idi. Râic (geçerli) olan ölçüye göre, her altı dirhem bir dinar ederdi.Dirhemin biri de bir tam ve çeyrek (yani bir buçuk dirhem) değerindeydi. Bu yapıların yönetimi ve vakıf işleri Hâce Reşid ve oğullarının sorumluluğundaydı (es-Safedî, 1998, s. 6).

Bu konu ile ilgili diğer bir örnekte, Gazan'ın eserleri ve ebvabu'l-berrlerinden biri de Şenb-i Tebriz'dir. Burası dört medrese, rasathane, daru'ş-şifa,

daru's-siyade, hangâh, daru'l-huffaz ve sairlerini içermekte olup kümbeti ortada bulunuyordu. Buranın vakıflarının hasılatı her sene yaklaşık 300 bin rayiç dinardır. Seyyidleri fazla sevdiğinden dolayı memleketlerde on daru's-siyade yapmıştır ve bunların her birine birçok vakıflar bağlamıştır. (Âmulî, 1381 h.ş., s. 259).

Bu bağlamda Gazan Han döneminde 699/1299 yılında, cuma günü Emeviye Camii'nde (Gazan Han'a ait) bir ferman okundu. Bu fermanda: caminin korunması, vakıflarının muhafaza edilmesi, daha önce silah hazinesine ayrılan gelirin hac ve hayır yollarına yönlendirilmesi ve gümüş paraların saf (karışımsız) gümüşten basılması emrediliyordu.Gazan 699/1299'da Dımaşk'ı aldığında orada vazife verdiği bazı kişilere ödediği paralar; Adliye'ye yerleşen şeyhü'ş-şuyuha yaklaşık yüz bin dirhem verildi. Nasirüddin el-Tusi'ye ise yüz bin dirhem verildi. Safi el-Sencari'ye ise seksen bin dirhem verildi (es-Safedî, 1998, s.18; ez-Zehebî, 1999, s.87).

Bunlara ilaven, hayır işlerini sadece hükümdar değil önemli devlet adamları da harcama yapmaktaydı. Bunlardan biri de Emir Çoban'dı.Kendisi çok miktarda altın harcayarak Mekke'ye su ulaştırdı. Mekke'de su akmaya başladı, artık su satın alınacak bir şey olmaktan çıktı; sadece taşınma ücreti alınır oldu. Emir Çoban'ın getirdiği bu su, 726/1326 yılı Cemaziyelevvel ayının başlarında Safa Tepesi'ne, İbrahim Kapısı'na ve Ebtah bölgesine ulaştı ve buralarda akmaya başladı. Ayrıca Medine-i Münevvere'de, Mescid-i Nebevî'nin yakınında güzel bir medrese ve kendi defnedilmesi için bir türbe yaptırdı (es-Safedî, 1998, s. 169-171).

Şebankareî'nin eserinde Emir Çoban ile ilgili şu bilgi dikkat çekicidir: Çoban, gayet âdil bir insandı. İşleri şeriat yoluyla yürütürdü. Çok sayıda imaret ve şükre değer hayrat yaptırmıştı. Bunlardan biri de Mekke'nin içindeki bir kanalizasyonu bütünüyle o yaptırmıştı ki, bugün hala çalışmaktadır (Şebânkâreî/Unan, s. 2021).

Bu konu ile ilgili olarak, Olcaytu kendi türbesi için tepesinde sekiz minaresi olan yüksek bir kümbet yaptırdı. Onun etrafında benzerini dünyada hiçbir kimsenin görmediği ve duymadığı cami, hangâh, medreseler ile daru's-siyadeden oluşan hayır müesseslerinin yapılmasını buyurdu. Oraya birçok nefis mülkler vakfetti. Nitekim kendi hâkimiyet süresinde oranın hasılatı yüz tümene ulaşıyordu. Bunların tamamı bilgin, adaletli vezir, Reşidüdddin'in talimatı ve yönlendirmesiyle olduğundan tevliyetin naipliğini kendisine bağışladı. Oraya on müderris, yirmi mu'abbid, yüz ilim talebesi, yirmi sufi, on ki hafız, sekiz müezzin ve dört muallim tayin etti. Her müderris için 1500 dinar, her mu'abbid için 750 dinar, her ilim talebesi, sufi, hafız, müezzin ve muallim için 120 dinar maaş bağladı.Nitekim vakfiyede detaylı ve

meşruh geçtiği gibi oranın daru'z-ziyafesinde her gün gelip gidenlere harcanması için 300 dinar tayin buyurdu. Ayrıca orada hizmette bulunan emirler, mücavirler (komşuları), ferraşlar, hangâh hizmetçileri, yetimlere harcanması, daru's-siyade ve daru'ş-şifa giderleri için 100 bin dinardan fazla tayin etti. Aynı şekilde Sultaniye'de gayet yüce bir cami ile ona bitişik daru'ş-şifalı bir medrese inşa ettirdi. Memleketlerin hiçbirinde buna benzer bir yapı yoktur (Âmulî, 1381 h.ş., s. 259).

Bunlara ilaveten, Olcaytu kendisi adına bir kümbet yaptırdıktan sonra birkaç büyük bina yükseltip, bezenmiş bir cami, darüzziyafe, darüssiyade ve birçok vakıflar ona vakfetmiştir. Kendi hassası için iç kalede bir saray yaptı. Öyle ki, sarayın avlusunu 100'e 100 yapmış, eyvan-ı Kisra'ya benzer yüce bir kale ve onun etrafında saray kapısı saraya bitişik şekilde yaptırdı. Her bir pencerede bir kapı büyük sarayın avlusuna açılmış ve onun avlusunu mermer taşından döşemişlerdir. İki bin kişinin sığacağı büyük bir divanhane yapıp ona Kiryas (sultanın halvet odası) ismini vermişti. Bu anlatılanlardan başka padişah ve emirler, iç kalede birçok imaretler yapmışlar ve onun hendeğini çok derin kazmışlar, ona demirden büyük bir kapı ve kapının üzerine çekiçle birçok işlemeler yapmışlardı. Birçok camiler yapmış, ancak sultanın yapmış olduğu Cuma camii ileri birçok mermer ve kaşî çinilerle bezenmiştir. Tabibler için bir darüşşifa içinde ilaçlar ve gerekli olan her şey ve bunlardan başka Bağdad'ın Mustansırıyyesine benzer yüce bir medrese inşa etti. Emirler, vezirler, ekâbir ve eşrafın her biri kendi adına o şehirde yüce binalar yaptılar. Özellikle Hace Reşideddin bir mahalle yaptı. Öyle ki, orada iki bine yakın ev olup yüce binalar eyvanının iki tarafında iki büyük minare ve binanın içerisinde her birinin birçok vakıfları olan medrese, darüşşifa ve hangah yaptı. (Hâfız-i Ebrû, 1317, s. 9-10).

Ayrıca Emir Şeyh Hasan Tebriz'de mescit, medrese, hangâh ve sair gibi Tebriz'in eski meydanında yüce imaretler inşa edip bitirdi. Nitekim Tebriz'de bu şatafatta bir imaret yoktu. (Hâfız-i Ebrû, 1395, s.124).

2.6. Moğollarda Sosyal ve Günlük Hayat, Örf ve Adetler

2.6.1. Moğol Şehirleri Ev ve Çarşılar

2.6.1.1. Hıtay-Çin (Kubilay Hanlığı)

Dünyanın dört bir tarafını adım adım gezmiş, Çin'in her tarafını dolaşmış, güvenilir bir kişi olan es-Seyyid Şerif Taceddin Hasan b. Celal es-Semerkandî'nin el-Ömeri'ye aktardığına göre:"Hükümdarlığın başkenti Hanbalık (Pekin) kentidir. Bu şehir (Hanbalık), yeni ve eski şehir olmak üzere iki şehirden (Daydu-Dîdû) meydana gelmektedir. Bu şehri Daydu isimli bir hükümdar kurduğu için bu şehir onun ismiyle

anılmıştır. Bu Daydu şehrinin ortasında büyük ilhanın sarayı vardır. Bu saray çok büyüktür ve ona Kök Tak denilirdi. Kök Tak Moğol dilinde Yeşil Saray anlamına gelmektedir. Onların dilinde Tak saray, Kök ise yeşil anlamına gelmekte, oysaki Türkçede kök(gök) mavi anlamına gelmektedir. Bu şehirde komutanların ikametgâhları ise sarayın dışında ve çevresinde bulunmaktaydı.Burası güzel bir şehir olup, yiyecekleri bol fiyatları ise ucuzdu. Kışın su buz gibi donar, yazın ise serin akardı. Dîdû şehrinin içinden bir nehir geçer.Şehirde üzüm dışında her çeşit meyve bulunur, ancak üzüm azdır. Şehirde hurma, limon ve zeytin bulunmaz. Buna rağmen burada şeker üretimi yapılır. Ayrıca bu şehirde sayısız miktarda tarım ürünleri, deve, at, sığır ve koyun gibi hayvanlar bulunurdu (el-Ömerî, 2010, s. 113-115; Kalkaşendî, 1914, s.478).

2.6.1.1.1. Karakurum

Karakurum, bir dönem Türklerin başkenti olmuştur. Çevresindeki bölgeler Moğolların yaşadığı yerlerdi ve halkı saf Moğol unsurundan oluşmaktaydı. Burası, Cengiz Han'ın yetiştiği ve yükseldiği bölgedir. Büyük Moğol Kağanı'nın ordularının önemli bir kısmı burada bulunmaktaydı. Şehir, değerli kumaşların ve zarif sanayi ürünlerinin üretildiği bir merkezdi. Kağan'ın ihtiyaçlarının çoğu buradan temin edilmekteydi. Karakurum, aynı zamanda bir üretim ve tedarik merkeziydi ve halkı zanaatkârlıkta oldukça mahirdi (Kalkaşendî, 1914, s. 480-481; el-Ömerî, 2010, s. 115).

2.6.1.1.2. Hansa Şehri

Hansa, Kubilay Hanlığı döneminde Çin'in en büyük liman ve ticaret merkezidir. Batı'dan gelen tüccarların ulaşabildiği son noktadır. Kalkaşendî'nin Şerîf es-Semerkandî'den aktardığına göre Hansa'nın uzunluğu yürüyüşle bir gün, genişliği ise yarım gün kadardır. Şehrin ortasında baştan sona uzanan büyük bir çarşı bulunur. Caddeler ve pazarların zemini taşlarla kaplıdır. Binalar genellikle beş katlıdır ve ahşap malzeme ile çiviler kullanılarak inşa edilmiştir. Çin şehirleri, köyden köye kadar birbirine bağlı yapılarla düzenlenmiştir. Halk genellikle kuyulardan su içer ve mütevazı bir yaşam sürdürür. Yiyecek olarak çoğunlukla manda eti, kaz ve tavuk tüketilir. Şehirde pirinç, muz, şeker kamışı, limon ve az miktarda nar bulunur. Fiyatlar genel olarak makul seviyededir. Koyun ve buğday az miktarda gelir, at yalnızca ileri gelenlerde bulunur, deve ise yok denecek kadar azdır. Bir deve şehre girse, halk büyük bir hayretle ona bakardı. Hansa ile Hanbalık arasında kırk günlük mesafe vardır. Hansa, görkemli yapıları ve sağlam surları ile ihtişamlı bir şehirdir. Kazançların bol olduğu, zanaatkârların rağbet gördüğü ve kaliteli unun ucuz olduğu

bir merkezdir. Depoları yiyecek ve içecekle doludur. Bu durum yalnızca Hansa'da değil, çevresindeki bölgelerde de geçerlidir. Halkı cariyelerle övünmekteydi; bir tüccar ya da sıradan bir kimsenin kırk kadar cariyesi olabilirdi. Sağlıklı köleler ise oldukça ucuz fiyatlarla satılmaktaydı (Kalkaşendî, 1914, s. 478; el-Ömerî, 2010, s. 113-115, 126).

2.6.1.2. Altı Orda Şehirleri/ Deşt-i Kıpçak/Saray

Deşt-i Kıpçak'ta, Altın Orda hükümdarının ikamet ettiği Saray şehri[1], kumluk bir alan ile nehir arasında yer alan küçük bir yerleşimdir. Berke Han, Saray şehrini Turan (Volga-İtil) Nehri kıyısında inşa etmiştir. Şehir, etrafında sur bulunmayan çorak bir arazi üzerindedir. Hükümdarın sarayı oldukça büyüktür ve üzerinde yaklaşık iki Mısır kantarı (45–55 kg) ağırlığında altından yapılmış bir hilal yer almaktadır. Sarayın çevresi, emirlerin ikamet etmesi için inşa edilmiş burçlarla kuşatılmıştır. Bu saray, hükümdarın kış mevsiminde konakladığı merkezdir (el-Ömerî, 2010, s. 144, 155).

Altın Orda toprakları hem uzunluk hem genişlik bakımından oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Çölleri geniştir, şehirleri ise az sayıdadır. Nüfusu kalabalıktır; sayı bakımından ölçülemeyecek kadar çoktur. Ancak askeri bakımdan zayıftırlar; silahları yetersiz, atları ise kalitesizdir. Toprakları düz ve taş bakımından fakirdir. Bu nedenle dağlık bölgelerde yetişmiş atlar bu coğrafyaya uyum sağlayamaz, savaşlarda etkili olamaz (Kalkaşendî, 1914, s. 451).

Halkının çoğu bozkırda göçebe hayatı sürdürmektedir. En çok tükettikleri et türleri at, sığır ve koyundur. Tarımla fazla ilgilenmezler. Az miktarda buğday ve arpa bulunur, baklagiller ise neredeyse hiç yetişmez. En çok ektikleri ve tükettikleri ürün mısırdır (el-Ömerî, 2010, s. 145).

Kalkaşendî, bu bölge halkı hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: Açık ya da gizli olsun, yeme içmede tiksinilen ile tiksinilmeyen şeyleri ayırt edemezler; helal ile haramı tanımazlar. Bazı yıllarda geçim sıkıntısı sebebiyle çocuklarını dahi satarlar. Buna rağmen dine bağlılıkları zayıf, akılca da olgunluktan yoksundurlar. Ancak sadakatleri, cesaretleri, ihanetten uzak oluşları, uzun boyları, güzel yüzleri ve zarif huylarıyla Türk topluluklarının en seçkin gruplarından kabul edilirler. Mısır ordusunun önemli bir kısmı (Memlûklar), hükümdarları, emirleri ve askerleri bu topluluktandır (Kalkaşendî, 1914, s. 458).

Deşt-i Kıpçak kadim bir ülke iken Moğolların hâkimiyetine girmiştir.

Kıpçaklar Moğolların egemenliği altına girdikten sonra, Moğollar bu ülkenin yerli halkıyla evlenmiş, onlarla akrabalık bağı kurmuş ve karışmışlardır. Bu durum, onların fiziksel özelliklerinde değişime yol açmıştır. Kıpçaklar Moğollara, Moğollar ise Kıpçaklara benzemeye başlamıştır. El-Ömerî'ye göre, bir toplum uzun süre aynı ülkede veya bölgede yaşadığında insanların dış görünüşleri ve davranış kalıpları değişir; farklılıklar zamanla azalır, bölge dışı etkenler ise ortak özelliklerin artmasına yol açar (el-Ömerî, 2010, s. 150).

[1] Bu konuyla alakalı teferruatlı bilgi için bkz. İlyas Kemaloğlu, "Saray", DİA, c. 36, s. 121-122; V. V. Barthold, "Saray", MEB İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, c.10, ss. 206-207; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihânguşâ,* (çev. M. Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 245; Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî- Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar,* (haz. Y. Söylemez), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 91; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi,* c. I, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 517-518; İbn Arabşah, *Acaibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela),* (çev. D. A. Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2012, s. 136.

2.6.1.3. İlhanlılarda Hükümdarların Yazlık ve Kışlığı

İlhanlı hükümdarlarının yazlık ve kışlık olmak üzere iki farklı ikametgâhı bulunmaktaydı. Hükümdarın kışlık ikametgâhı, Tebriz çevresindeki Ucan'dı.[1] Burası geniş otlaklara ve bol sulara sahip bir bölgeydi. Emirlerin ve ileri gelen hatunların burada sarayları vardı. Diğer emirler ve hatunlar ise kamışlarla korunaklı hâle getirilmiş barınaklarda kalırlardı. Bu barınaklardan oluşan çadırlar, zamanla çevresi uçsuz bucaksız bir şehre dönüşürdü. Bu durum yazlıkçılar oradan ayrılıncaya kadar sürerdi. Ancak yazlık mekânlar, oradan ayrıldıktan sonra yılanların çoğalması nedeniyle yakılırdı. Zengin olduklarından bu zararı önemsemezlerdi (Kalkaşendî, 1914, s. 427).

Hükümdarın yazlık ikametgâhı ise, içinde siyah bostanların bulunmasından dolayı "Karabağ" adıyla bilinen yerdi. Karabağ; geniş köyleri, temiz havası, güzel suyu ve geniş otlaklarıyla meşhurdu. Ordu burada konakladığında, burası sultanın yetkisinde olduğundan emirler ve hatunlar evlerini burada inşa ederlerdi. Bölgede mescitler, eğitim mekânları ve çeşitli çarşılar kurulurdu. Büyük bir şehirde bulunması gereken unsurların hemen hepsi burada yer alırdı. Hatta herkesin ihtiyacını karşılayabileceği, halkın memnuniyet duyduğu çarşılar da mevcuttu.

Ancak fiyatlar, taşıma maliyetleri ve yolculuğun zorlukları nedeniyle şehirdeki fiyatların iki katına çıkmaktaydı (Kalkaşendî, 1914, s. 427).

[1] Ayrıca bu şehirlere ilaveten Arran ve Mugan bölgesinde de yaylak ve kışlak hayatı sürdürürlerdi. Detaylı bilgi için bkz. Erol Keleş,"Moğollarda Kışlak Geleneği: İlhanlıların Arran ve Mugan Kışlakları Örneği", Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 3/1, Haziran 2020, s. 48-62.

2.6.2. Moğol Örf Adet ve Gelenekleri

2.6.2.1. Yeme-İçme Adetleri

Örf ve adetler Cengiz yasası ile iç içe geçmiştir diyebiliriz Moğollar arasında yeme-içme gelenekleri belirli kurallara dayanmaktaydı[1]. Bir Moğol, ikramda bulunan kişi yemeğe başlamadan, başkasının ikram ettiği yemeğe dokunmazdı. Bu kural, ikramda bulunan kişinin bir komutan ya da ikram edilen kişinin bir esir olması durumunda dahi geçerliydi. Hiçbir Moğol, yemeğini gözü değen herkese ikram etmeden tek başına yiyemezdi. Komutanlar dahi, diğerlerinin aç kalması pahasına yemeği tek başlarına tüketemez, aksine yiyecekleri eşit şekilde paylaşmak zorundaydılar. Hiç kimse bir yiyeceği yere atmaz, aksine başkalarının ulaşabileceği bir yere bırakırdı. Yine kimse yemek tabağının, sofranın veya ocağın üzerinden geçmezdi. Yemekle meşgul olanların yanından geçen bir kişi, onların iznini almadan yanlarına oturup birlikte yemek yiyebilirdi (el-Ömerî, 2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 311-312).

[1] Bu konuya dair tafsilatlı bilgi için bkz. Carpini, 2018, s. 61-63.

2.6.2.2. Temizlik Alışkanlıkları

Moğollarda temizlik ve suyun kullanımı ile ilgili başka toplumlara göre farklı uygullmalar mevcuttur. Kimse elini suyun içine tamamen sokamaz; aksine, sadece bir miktar suyu avucuna alarak içer veya su ile elini ve yüzünü yıkardı. Kimse külün üzerine idrarını yapmazdı. Bir kişi, başka birinin çadırının eşiğine ayakkabı ile basamazdı. Moğollar, kıyafetlerini kesinlikle yıkamazlardı ve Müslümanların kirli ile temiz arasında yaptıkları ayırımın aksine, Moğollar herhangi bir ayrım yapmazdı [1] (el-Ömerî, 2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 311–312).

[1] Moğolları ziyaret eden Plano Carpini, Moğolların yemek yerken masa örtüsü, havlu, peçete kullandıklarını ifade etmektedir. Aynı zamanda yağlı etten elleri yağlanınca, çizmelerinin üzerine sürerek veya et ve diğer şeylerle temizlerler. Sadece aralarındaki bazı soylu kişiler, yanlarında bir iki küçük mendil taşırlar ve eğer yedikleri et yemeği ise bu mendille ellerini silerler (Carpini, 2018, s. 63-64).

2.6.2.3. Sanatkârlara Değer Verme

Bu hükümdarlık (Kubilay Hanlığı) halkı, zarif sanatlar ve ustalık gerektiren alanlarda uzmandır. Diğer milletler, bu konularda onların üstünlüğünü kabul etmiştir. Onların yetenekleriyle ilgili detaylı bilgiler oldukça fazladır. İlhan topraklarındaki (Kubilay Hanlığı) halk, geçmiş milletlerden öğrendikleri zanaatkârlık ile güzel sanatlar alanında yeteneklidir. Zanaatkârlar, iyi bir ürün ortaya çıkardıklarında bunu hükümdar sarayının kapısına götürüp insanların görebileceği şekilde asarlardı. Bu sanat eseri orada tam bir yıl boyunca sergilenirdi. Eğer bu süre zarfında eserde herhangi bir kusur bulunmazsa, eserin sahibi övülür ve ödüllendirilirdi. Ancak bir kişi eserde bir hata bulur ve bunu kanıtlayabilirse, eseri yapan kişiye verilen ödül hatayı bulan kişiye verilirdi; aksi takdirde, sanatkârın itibarı daha da artar ve hata iddia eden kişinin art niyetli olduğu kabul edilirdi. El-Ömerî'nin Bedreddin Hasan'dan naklettiğine göre, bu eserler "akılların anlamakta zorlanacağı, düşünceleri karıştıran türdendir" (el-Ömerî, 2010, s. 112; Kalkaşendî, 1914, s. 477–478).

Bu konu ile ilgili olarak Mesudî, Mürûc ez-Zeheb adlı eserinde şöyle anlatır: Zanaatkârlardan biri, bir elbise kumaşına bir başak üzerinde duran bir serçe kuşu işlemişti. Bunu gören herkes beğenmiş, ancak bir adam şu eleştiride bulunmuş: "Başak çok düz. Oysa bir serçe başağın üzerine konduğunda onu eğer, düz kalmaz." Böylece sanatkâra verilmesi gereken ödül, bu adama verilmiştir. Bir diğer olayda ise zanaatkârlardan biri, kâğıttan kumaşlar yaparak bunları Hıtay işi değerli kumaşlar gibi satmış ve kimse şüphelenmemiştir. Sonrasında durum ortaya çıkınca, herkes hayret etmiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 477–478).

Buradan hareketle, Mesalikü'l-Absar'da anlatıldığına göre Şerif Hasan es-Semerkandî başından geçen şu olayı aktarır: "Bu ülkelerde bulunduğum sırada dişim ağrımıştı. Bunu Hıtaylı bir adama gösterdim. Adam, eliyle dokunarak çürümüş kısmı çıkardı ve yerine başka bir kişiden alınmış diş parçasını yerleştirdi. Ardından bir yağ ile ovdu ve 'Bugün su içme' dedi. Diş öyle güzel yerine oturdu ki sanki doğuştan öyleymiş gibiydi. Sadece renk farkından dolayı dişin yeni olduğu

anlaşılabiliyordu.”Kalkaşendî, Bedreddin Hasan el-İsardî’den şu sözleri aktarmaktadır: “Bu ülkede gördüğüm bazı sanat eserleri, aklı baştan alacak türdendir” (Kalkaşendî, 1914, s. 477–478).

2.6.2.4. Evlilik Adetleri

Deşt-i Kıpçak’ta (Altın Orda ülkesinde) bir kişi, birinin kızını isterse ve ona az bir mehir verirse, kız onunla evlendirilir; ardından bu konuda kendisinden bir talepte bulunulmaz; tıpkı Maveraünnehir’de olduğu gibi (el-Ömerî, 2010, s. 149).

Evlilik konusu ile ilgili olarak el-Ömerî, Cengiz Yasası ile ilgili maddeleri aktarırken, bu maddelerden sonra uygulanan şu yöntemi de belirtmektedir: Her yılın başında bütün güzel kızlar farklı bölgelerden toplanır ve hükümdara sunulurdu. Hükümdar, bu kızlardan istediğini kendisi ve oğulları için seçerdi; kalanlar ise geri gönderilirdi (el-Ömerî, 2010, s. 99).

Moğolların İran coğrafyasında yaptığı evliliklerin sonuçları hakkında el-Ömerî, Ebu’l-Fezâil Yahya b. Hakîm’in şu sözlerini nakletmektedir: Hatunlardan ve emirlerden bazıları, mallarının bir kısmı veya tamamı karşılığında memleketler almıştır; bu topraklar onların sayılmıştır. Hatta bazıları, elde ettikleri gelir, söz konusu memleketin değerinin kat kat fazlası olan toprakları dahi almıştır. Bu devletin en küçük birimi bile Acemlerle karışmış, onlarla evlenmiş ve onları kendi topluluklarıyla bütünleştirmiştir. Bu nedenle düzenleri gelişmiş ve sistemleri, halifeler ile hükümdarların âdetlerine benzer bir hâl almıştır (el-Ömerî, 2010, s. 172).

2.6.2.5. Babasının veya Kardeşinin Karısı ile Evlenme (Levirat Evlilik)

Moğol toplumunda uygulanan bu gelenek, hükümdarlar tarafından devam ettirildiği gibi halka arasında da tatbik edilmekteydi.Bu evlilik, öz annesi olmamak şartıyla vefat eden babanın dul kalan eşleri veya daha yaygın olarak vefat eden erkek kardeşin dul eşiyle evlenme usulüne dayanmaktadır. Benzer evlilik usullerine antik dönemlerde Asya’da, Anadolu’da Hititler, Mezopotamya’da Asur, Babil ve Kenan toplulukları, Hindistan’da, Afrika, Avustralya ve Amerika’daki bazı kabilelerde rastlanmaktadır. Ayrıca Cahiliye Arapları arasında da görülen bu evliliğe zevacü’l-makt denilmekteydi (Kütük, 2022, s. 45–46).

Esasen Moğol yasalarına göre bir kadın evlendikten sonra kocasının soyuna karışırdı. Kocası öldükten sonra kadın, kendi ailesine geri dönemezdi. Bu durumda dul kadın, kocasının küçük kardeşi veya yakın bir akrabası ile evlendirilirdi. Bununla birlikte, ölen kocanın ailesi isterse kadını başka bir kişiye eş olarak verebilirdi

(Spuler, 2011, s. 426; Kütük, 2022, s. 49).

Dolayısıyla Moğollar da bu evlilik türünü sürdüren topluluklardandır. Bazı Moğol hükümdarları da bu geleneği devam ettirmiştir. Abaka, babası Hülagu'nün vefatından sonra onun karısıyla evlenmiş, ancak kadın artık yaşlıydı (ez-Zehebî, s. 347; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 75). Gazân b. Argun hakkında İzzeddin el-Erbelî şöyle demektedir: Gazân tahta geçtiğinde, babasının eşlerini kendi hanımlarının yanına getirdi; bu, Moğollar arasında yasaya göre bir gelenekti. Ancak Gazân, diğer eşlerine kıyasla Belğan Hatun'a aşırı derecede düşkündü. Belğan Hatun, babası Argun'un en yaşlı eşiydi (es-Safedî, 1998, s. 9).

Moğolları ziyaret eden Plano Carpini aile kurumu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Buna göre erkekler geçimlerini temin edebilecekleri kadar eş almak hakkına sahiplerdi. Bunlardan bazılarının 10, 50 ve hatta 100 karısı vardı. Genel olarak bazı istisnalar dışında bütün akrabalarıyla evlenebilirlerdi. Ancak öz anneleri, kendi kızları ve ana bir kız kardeşleri bunun dışındaydı. Buna karşılık sadece baba bir kız kardeşleri ve babalarının ölümünden sonra (öz anneleri dışında) diğer karıları ile evlenebilirlerdi. Bir kardeşin ölümünden sonra diğer bir küçük kardeş veya akrabalarından diğer bir üye, onun karısıyla evlenmek zorundaydı. Diğer bütün kadınlarla istisnasız tereddüt etmeden evlenebilirlerdi. Kadınları gerçekten de çok pahalı olarak ebeveynlerinden satın alırlardı. Dul kadın kocasının ölümünden sonra, kolaylıkla ikinci bir evlilik yapamazdı. Çünkü üvey oğlu kendisiyle evlenmek isteyebilirdi (Carpini/Ayan, 2018, s. 42).

Buna ek olarak, Deşt-i Kıpçak ülkesinde hüküm süren Altın Orda Devleti'nin Müslüman hükümdarı Berke Han (1256–1266), kardeşi Batu'nun vefatından sonra onun dul kalan hatunlarından biriyle evlenmiştir (el-Cüzcanî, 2016, s. 186; Kütük, 2022, s. 50). Aynı şekilde Çin'e hâkim olan Kubilay Hanlığı'nda da bu geleneğin devam ettiği görülmektedir. Kubilay'dan sonra tahta geçen Temür Olcayto (1294–1307), kardeşi Dharmapala'nın ölümünden sonra yasaya uygun olarak onun dul kalan eşiyle evlenmiştir (Kütük, 2022, s. 50).

Moğolların İran'da hüküm süren kolu İlhanlılarda da levirat tarzı evlilikler geç dönemlere kadar yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu kapsamda, İlhanlıların henüz İslam'ı yeni tanıdığı dönemde üvey anne ile nikâhlanma şeklinde uygulanan levirat geleneği devam ettirilmiştir. Nitekim bu dönemin tarihçisi Reşîdüddin Fazlullah (ö. 1318), Hülagu'nün (1256–1265) babasının vefatından sonra tahta geçtiğini ve "yasaya uygun olarak" onun dul eşleriyle evlendiğini belirtmiş, bu

vesileyle Kereyit kabilesinden olan üvey annesi Dokuz Hatun ile evlilik yaptığını yazmıştır. Aynı yazar, Geyhatu'nun (1291–1295) babası Abaka'nın vefatından sonra Kirman hâkiminin kızı Padişah Hatun ile ve Kereyit kabilesinden Uruk Hatun isimli üvey annesiyle evlendiğini ifade etmektedir (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 4, 75, 150, 176; Kütük, 2022, s. 50).

Esasen İlhanlıların, İslam hukukuna açıkça aykırı olmasına rağmen, Müslümanlığı kabul ettikten sonra dahi üvey anne ile evlenme şeklindeki levirat geleneğini sürdürmeleri dikkat çekicidir. Reşîdüddin'in aktardıklarına göre Gazan Han (1295–1304), babası Argun Han'dan sonra devletin başına geçtiğinde hem babasının dul eşlerinden olan üvey annesi Bulugan Hatun'u hem de amcası Geyhatu'nun dul eşi Döndü Hatun'u kendisine nikâhlamıştır (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 150, 196; Kütük, 2022, s. 50).

2.6.2.6. Moğolların Devlete, Hana ve Cengiz Yasasına İtaati ile İlgili Gelenekler

Moğol halkı, hükümdarlarına itaat konusunda dünyanın en ileri gelen kavimlerinden biridir. Bu itaat ne mal hırsından ne de makam arzusundandır; bizzat karakterlerinin bir parçasıdır. Örneğin, bir emir (komutan) çok güçlü ve ihtişamlı biri olsa ve hükümdarla arasında doğudan batıya kadar bir mesafe bulunsa bile, işlediği bir suç nedeniyle cezalandırılması gerekirse ve hükümdar cezayı uygulaması için en aşağı seviyedeki adamını gönderirse, o emir kendini görevlinin önüne zelil bir şekilde atar ve suçunu kabul eder; ceza ölüm dahi olsa itiraz etmez (el-Ömerî, 2010, s. 99; Kalkaşendî, 1914, s. 312–313).

Bu bağlamda yönetici geleneklerinden biri şudur: Bir emir, hükümdardan izin almadan başka bir emirin kapısına gitmez ve onunla konuşmazdı. Kendisi için belirlenen görev bölgesinden başka yere geçmezdi. Eğer bunu yaparsa, ölüm veya başka bir ceza ile karşılaşırdı. Savaş araç ve gereçlerini üstlerine sunarken, iğne ve ipliğe kadar eksiksiz rapor verirlerdi. Halkları, hükümdarın emrettiği her şeyi gönül hoşluğuyla yerine getirirdi; erkeklerden biri yoksa kadınlar onun yerini doldurur ve görevlerini ifa ederdi (Kalkaşendî, 1914, s. 311–312).

Moğollar savaştan döndükten ve savaşın sıkıntısı bittikten sonra huzur ve sükûnet sağlanınca, hükümdar onlardan kalan kopçur, avlak ve bederka [vergilerini] alırdı; halk da bunu usanmadan ve bıkkınlık göstermeden verir, hatta çoğu zaman kendi istekleriyle sunarlardı (el-Ömerî, 2010. s. 98).

Bunun dışında, Moğollar birine hitap ederken abartılı lakap ve unvanlar

kullanmazlardı. Hükümdardan bahsederken sıradan bir insandan söz ediyormuş gibi yalnızca "kağan" veya "falan filan han" kelimesini kullanırlardı. Sözleri süslemez ve aşırı unvan eklemezlerdi. Hükümdarın fermanlarında da sadece şöyle yazılır: "Hakan şu konuda buyurdu…"; fazladan unvan eklenmez (el-Ömerî,2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 312).

Buna ek olarak, Kubilay Hanlığı'nda hükümdar yalnızca senede bir gün, doğum günü kabul edilen günde ortaya çıkardı. O gün atına biner, bozkırda halkın arasına çıkar ve büyük sofralar kurulurdu; bol miktarda yemekler hazırlanırdı. Halk, bu günü bayram gibi kutlardı. Ayrıca her yılın başında bütün güzel kızlar farklı bölgelerden toplanır ve hükümdara sunulurdu. Hükümdar, bu kızlardan istediğini kendisi ve oğulları için seçerdi; kalanlar geri gönderilirdi (el-Ömerî, 2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 487).

2.6.2.7. İnançla İlgili Gelenekler

Cengiz Han'ın yolundan gidenlerde, her milletin [dinin] önde gelenlerini yüceltme âdeti vardır. Bu yüceltmeyi, Allah'a yaklaşmak için bir vesile olarak görürler. Cengiz Han, fark gözetmeksizin tüm dinlere saygı gösterilmesini emretmiştir; bu, Allah katında makbul bir davranış olarak kabul edilirdi. Hiçbir dine veya mezhebe körü körüne bağlanmazlar. Moğolların genel adetlerinden biri de Alevîler (seyitler), fakihler, fakirler, sufiler, müezzinler, hekimler ve her türlü ilim sahibi kişileri tüm vergilerden ve yükümlülüklerden muaf tutmaktır. Bu tür kimselere kolaylık sağlanırdı (el-Ömerî, 2010, s. 96, 98; Kalkaşendî, 1914, s. 76, 310–312; Uzunçarşılı, 1998, s. 251–252; Arsal, 2014, s. 166).

2.6.2.8. Hayvan Kesme Adetleri

Cengiz Yasası'nda, "Kim bir hayvanı Müslümanların kestiği gibi keserse, o kişi de aynı şekilde kesilir" hükmü bulunmaktadır. Moğolların hayvan kesimi ile ilgili iki yöntemi vardır. 664/1265–66 yılında Moğol devletinden ayrılarak Mısır'a gelen Oyratlar, atlarını Müslümanların kesimi gibi kurban etmezlerdi; aksine atı bağlar, ölene kadar yüzüne vurur ve ancak bundan sonra tüketirlerdi (en-Nüveyrî, 2004, s. 188).

Diğer hayvan kesimi yöntemi ise şöyledir: Hayvanın ayakları bağlanır, karnı yarılır ve içlerinden biri elini kalbine kadar sokar; eliyle kalbi ezer veya çıkarır, ta ki hayvan ölünceye kadar. Eğer biri hayvanı Müslüman usulüyle keserse, bunu geçerli saymazlar (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310–311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251–252; Arsal, 2014, s. 166).

2.6.2.9. Moğollarda Kadının Yeri ve Kadınlarla İlgili Adetler

Türk tarihinde hatunlara verilen önem bilinmektedir. Ailevi, sosyal, idari, askeri, iktisadi ve diğer alanlarda kadın, bozkır kültüründe aktif ve önemli bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla Türklerde olduğu gibi, bozkır kültüründe yaşayan Moğollarda da benzer bir durum söz konusudur. Örneğin, han öldükten sonra yeni han seçilene kadar ölen hanın baş hatunu naibe olarak devletin başında bulunurdu. Her hatun, kendi oğlunun han olmasını arzu ettiği için bu süreç genellikle çekişmeli geçerdi. Büyük han Ögeday öldükten sonra yerine baş hatunu Töregene vekâlet etmekteydi. 1246 yılında han seçimi için yapılan kurultayda, Ögeday'ın Naibesi ve baş hatunu Töregene'nin isteği doğrultusunda, Ögeday'dan olan oğlu Güyük (Küyük) kağan seçilmiş ve annesinin desteği ile 24 Ağustos 1246'da tahta oturmuştur (Grousset, 2015, s. 227, 278; Yuvalı, 1994, s. 33–34, 39).

Esasen Moğol hanları eşlerine ve kadınlara değer vermekte ve onlara tahtın yanı başında yer vererek bu değeri göstermekteydi. Zehebî'nin aktardığına göre, Melik Zahir Abaka'ya elçileri ile hediyeler gönderdiğinde, Abaka'nın huzurunda babasının karısı Elci Hatun'un tahtının sol yanında oturduğu görülmüştür (ez-Zehebî, 1999, s. 347).

Bu bağlamda Altın Orda Devleti'nde de benzer bir uygulama görülmektedir. Berke Han'ın huzurunda harrekahta (otağda) bir tarafta emirler ve önemli devlet adamları, diğer tarafta ise hatun bulunmaktaydı. Altın Orda ülkesinde hükümdarın eşleri (hatunlar) yönetime katılır, emirlerin verilmesinde çoğunun söz hakkı olurdu. Deşt-i Kıpçak'ta hatunlar iktidara fiilen iştirak eder ve İran'dakiler gibi devlet adına talimatlar verirlerdi. Berke Han döneminde ve sonrasında kaleme alınan mektuplarda, "hatunların ve emirlerin ortak görüşüne uygun olarak yazılmıştır", "emirlerin ve hatunların ortak kararına uygundur" veya "hatunların ve emirlerin görüş birliğiyle şu karar alındı" şeklinde ifadeler yer alırdı (en-Nüveyrî, 2004, s. 67; el-Ömerî, 2010, s. 144; Kalkaşendî, 1914, s. 475–476).

Esasen Memlûklar ile İlhanlılardaki bazı önemli hatunlar arasında resmi yazışmalar yapılmıştır. Bu durum, İlhanlı hatunlarının harem dairesinde pasif bir hayat sürdürmeyip aktif olarak devlet yönetimine katıldıklarını ve diplomatik yazışmalara dahil olduklarını göstermektedir. Şeyh Hasan el-Kebîr'in eşi Dilşâd Hatun, Bulâd'ın [Polat] annesi Kulmuş Hatun ve Şeyh Hasan el-Kebîr'in oğlu Amlikân'ın eşi, Memlûk kaynaklarında diplomatik mektuplaşmalar yaptığı hatunlar olarak geçmektedir (Kalkaşendî, 1914, s. 292).

Kalkaşendî'ye göre Cengiz Han, ölüm döşeğine yaklaştığında güvendiği oğullarını topladı: Çağatay, Ögeday, Ova, Uluğ Noyan, Kamakan, Cürcay ve Urcay. Onlara bazı vasiyetlerde bulundu. Bu durum, Cengiz Han'ın yukarıda adı geçen dört oğlu dışında Ova, Uluğ Noyan, Kamakan, Cürcay ve Urcay isimli oğullarının da olduğunu göstermektedir. İlk zikredilen dört erkek evladın daha ön planda olması, Moğol adetlerine göre annelerinin asaletinden kaynaklanmaktadır. Cengiz Han'ın oğulları ve yakınlarının sayısı on bini aşmaktaydı. Moğol adetlerine göre erkek çocukların itibarı annelerinin itibarına bağlıdır; anne ne kadar soylu ve önemliyse, çocuğu da diğer evlatlardan üstündür. Cengiz Han'ın (soylu hatunu) Yelucin'den dört oğlu vardı; bu oğullar ülkenin önemli işlerini üstlenmiş ve hükümdarlık tahtının dört ana ayağını oluşturmuşlardır. Hangi kadının soyu ünlü ise o baş hatun olurdu; bu da Cengiz Han tarafından düzenlenmiştir (el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s. 76–78, 307–308; Yuvalı, 1994, s. 26; Arsal, 2014, s. 169).

İlhanlı devletinde hatunlara yapılan ödemeler de onlara verilen değerin bir göstergesidir. Devletin en üst mevkideki komutanı olan beğlerbeğiden sonra en fazla ödeneği alan kişi hatundur. Ebu Said döneminde her bir hatun için verilen miktar, 1 milyon dinara ve 12 milyon dirheme karşılık gelen 200 tümen olup, 20 tümen altında olamazdı (el-Ömerî, s. 167). Sonraki dönemlerde bu miktar biraz düşmüş ve hatunlara her biri için senelik olarak 100 tümen verilmiştir; bu da 1 milyon dinar ve 12 milyon dirheme denk gelir ve 20 tümen altında olamazdı (el-Ömerî, s. 167; Kalkaşendî, s. 425–426).

Altın Orda Devleti'nde de hatunlar için benzer uygulamalar mevcuttur[1]; İlhanlı hatunları kadar olmasa da, bu ülkedeki hatunlar için ayrılan bir tahsisat her zaman bulunurdu (el-Ömerî, 2010, s. 145).

Esasen Moğol toplumlarında kadınlar günlük hayatın birçok alanında aktif bir rol üstlenmekteydi. Erkekler hükümdarın emri altında savaşa gitmiş veya uzak yerlerde bulunuyorsa, kadınlar yalnızca evin düzenini sağlamakla kalmaz, geride kalan işleri tamamlar ve gerekirse evlerini müdafaa ederlerdi (el-Ömerî, 2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 311–312; Uzunçarşılı, 1998, s. 251–252; Arsal, 2014, s. 167).

Moğolların kızlarla ilgili adetlerinden biri de hanın kendisi ve oğulları için eş seçimi yapmasıdır.[2] Her yılın başında bütün güzel kızlar farklı bölgelerden toplanır ve hükümdara sunulurdu. Hükümdar, bu kızlardan istediğini kendisi ve oğulları için seçer, kalanlar geri gönderilirdi (el-Ömerî, 2010, s. 98).

[1] Bu konuyla ilgili detaylı bilgiyi İbn Battuta vermektedir. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi, çev. A. Sait Aykut, YKY Yayınları, İstanbul 2004, s. 472-474, 476-479.

[2] Wilhelm Von Rubruk da bu adetler hakkında bilgi vermektedir. Bkz. Wilhelm VonRubruk, Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat, çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 55-56.

2.6.2.10. Moğolların Önde Gelen Bazı Kadınları

a. Töregene

Töregene [1], Nayman kabilesine mensup ve Ögeday'ın baş hatunuydu. Cengiz Han'ın oğlu, Büyük Moğol Hanı Ögeday 11 Aralık 1241'de ölünce, yeni han seçilene kadar Moğol geleneklerine göre naibelik görevi, dul eşi Töregene'ye verildi. Töregene, 1242–1246 yılları arasında devleti idare etti. Ögeday, ölümünden önce veliaht olarak üçüncü oğlu Kuçu'yu (Koutchou) tayin etmişti; ancak Kuçu, 1236'da Songlara karşı yapılan savaşta öldü. Bunun üzerine Kuçu'nun büyük oğlu, genç Şiremön'ü (Chiramön) veliaht olarak belirledi. Fakat Töregene, kendi oğlu Güyük'ü kağan seçtirmek istiyordu. Bu nedenle Töregene, Ögeday'ın han seçilmesini sağlamak için naiplik süresini uzatmak zorunda kaldı. Sonuç olarak, Töregene'nin isteği doğrultusunda Ögeday'dan olan oğlu Güyük (Küyük) kağan seçildi ve annesinin desteği ile 24 Ağustos 1246'da tahta oturdu (Grousset, 2015, s. 227, 277–278; Yuvalı, 1994, s. 33–34, 39).

b. Bağdat Hatun

Bağdat Hatun [2], Noyan Çoban'ın kızı ve Ebu Said'in eşidir. Ebu Said, Bağdat Hatun'a büyük bir sevgi ve meyil göstermekteydi; babası bu durumu fark ettiğinden onu ordugâha yaklaştırmazdı. Ancak Bağdat Hatun, kocası Şeyh Hasan ile birlikte zaman zaman çeşitli mekânlarda bulunabiliyordu (es-Safedî, 1998, s. 191, 696–697; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 381–382; en-Nüveyrî, 2004, s. 192; Kalkaşendî, 1914, s. 272–273).

Ebu Said döneminin kudretli veziri Emir Çoban, Ebu Said ile yaşadığı sorunlar yüzünden iktidarını kaybetti ve 728/1328 yılında, sığındığı Herat Naibi tarafından öldürüldü. 28 Şevval 728/1328 tarihinde Çoban'ın cenazesi tabut içinde Bağdat'a getirildi. Mustansıriyye Medresesi'nde cenaze namazı kılındı, ardından Iraklı bir grup ile Mekke'ye taşındı. Burada tavaf yapıldı, Arafat ve Mina'ya

götürüldü ve yeniden Mekke'ye getirildi. Daha sonra defnedilmek üzere Medine'ye, kendi yaptırdığı türbesine taşındı. Sultan el-Melikü'n-Nâsır, bundan haberdar olunca Medine-i Münevvere'nin emirine yazdığı mektupla türbeye defnedilmesini yasakladı ve böylece cenaze Baki Mezarlığı'na defnedildi (en-Nüveyrî, 2004, s. 192; Kalkaşendî, 1914, s. 272–273; es-Safedî, 1998, s. 191, 696–697; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 381–382).

Cenazenin Mekke ve Medine'ye taşınması ve merasimlerin bu kadar görkemli olmasının sebebi, Ebu Said'in Çoban'ın kızı olan Bağdat Hatun ile evlenmiş olması, onun yanında itibar kazanması ve Bağdat Hatun'a olan aşkıdır. Ebu Said, Bağdat Hatun'u daha önceden sevmiş ve evliliğini bozarak onunla evlenmiştir. Bağdat Hatun, devlet işlerinde babasından daha fazla güç sahibi olmuş, cenazenin Hicaz'a taşınmasını da o emretmiştir (en-Nüveyrî, 2004, s. 192; Kalkaşendî, 1914, s. 272–273; es-Safedî, 1998, s. 191, 696–697; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 381–382; Hâfız-i Ebrû, 1397, s. 61; Semerkandî, 1372, s. 163).

Bu bağlamda Ebu Said, Bağdat Hatun'un kardeşi Dımaşk Hoca'yı ve babası Emir Çoban'ı öldürtmüştü; ardından kardeşi Timurtaş da öldürüldü. Böylece Ebu Said, Bağdat Hatun'a yakın olma arzusuna ulaştı, kadını kocasından alıp yanına getirdi ve ona yüksek bir makama sahip oldu. Bağdat Hatun, eşsiz güzelliği ve benzeri görülmemiş cemali ile dikkat çekiyordu; yürüyüşüyle taze bir servi dalını, gülüşüyle yakut taşlı bir kolyeyi andırıyor, bakışlarıyla etrafındakileri etkiliyordu (es-Safedî, 1998, s. 191, 696–697; İbn Tağrıberdi,1984, s. 381–382; en-Nüveyrî, 2004, s. 192; Kalkaşendî, 1914, s. 272–273; Hâfız-i Ebrû, 1397, s. 68).

Ordugâhta Bağdat Hatun'un benzeri yoktu. Yazısı öylesine güzeldi ki, "Bu bir ağaç dalı, gönüller onun etrafında uçar" denilirdi. Kağanlık memleketlerinde söz sahibiydi, emirleri etkiliydi ve kadınlar arasında vezirlik yapar gibi hükmederdi. Büyük ve küçük her konuda söz sahibiydi. Bağdat Hatun, büyük bir hanım alayıyla biner, beline kılıç kuşanır ve herkes yaz-kış demeden ona ulaşmak isterdi. Hükümleri geçerli, emirleri etkiliydi; o dönemde ve sonrasında, onun hükmü gibi hükmeden otoriter bir kadın görülmemiştir (es-Safedî, 1998, s. 191, 696–697; el-Ömerî, 2010, s. 144; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 381–382; en-Nüveyrî, 2004, s. 192; Kalkaşendî, 1914, s. 272–273, 475–476).

Bağdat Hatun, Ebu Said'in yanında büyük nüfuz kazandı; devlet işlerinde söz sahibiydi ve kendine ait bir veziri vardı. Hanım sultanlar gibi ata biner, beline kılıç kuşanırdı. Ebu Said'in dayısı Ali Paşa, onun öfkesinden kaçıp uzak durmak zorunda

kaldı. Ebu Said hayatta olduğu sürece Bağdat Hatun, konumunu korudu (es-Safedî, 1998, s. 191, 696–697; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 381–382; en-Nüveyrî, 2004, s. 192; Kalkaşendî, 1914, s. 272–273).

Netice itibariyle Bağdat Hatun'un bu iktidarı, Ebu Said ölene kadar devam etti. Ebu Said'in yerine Arbukun (Arpagun/Arpa Han) geçtiğinde Bağdat Hatun, onun hâkimiyetini küçümsüyor ve saltanatını umursamıyordu. Bu sırada Özbek padişah ile mektuplaşmalarının olduğu ve Bağdat Hatun'un Ebu Said'e zehir verdiği iddiaları ortaya atıldı. Arpa Han, bu bahaneyi öne sürerek diğer hatunlarla ittifak kurdu; daha sonra Hoca Lülü'yü gönderip Bağdat Hatun'u hamamda öldürttü (736/1335) (es-Safedî, 1998, s. 191, 696–697; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 381–382; en-Nüveyrî, 2004, s. 192; Kalkaşendî, 1914, s. 272–273; Mîrhând, 1385 h.ş. 4400).

c. Dilşad Hatun

Dilşad Hatun, Emir Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca'nın kızıdır. Bağdat hâkimi Büyük Şeyh Hasan'ın eşiydi. Şeyh Hasan, önce Dilşad'ın halası Bağdat Hatun ile evlenmiş, ardından Dilşad ile nikâh kıymıştır. Dilşad, kocası yanında büyük bir itibara sahipti; öyle ki Şeyh Hasan, ona bir ayakkabı kadar boyun eğiyordu. Güzelliği ve cazibesi, kocasını derinden etkilemiş ve gönlünü aşkıyla esir almıştı. Bu nedenle Irak ülkesinde asıl hükmeden, her işte karar verip söz sahibi olan kişi Dilşad Hatun olmuştur. Göreve tayin etme, azletme veya uzaklaştırma gibi işlerde onun sözü geçerliydi; kimse ona karşı gelemez ve kimse onun dışında bir tarafa meyledemezdi (es-Safedî, 1998, s. 355–356, 191).

Dilşad, Şam'daki valilere talimatlar gönderir, işleri ulakları aracılığıyla yürütür ve elçileri hızlı bir şekilde haber ulaştırırdı. Şam'daki yöneticiler, önemli meselelerde ona danışır ve başlarına gelen musibetlerden kurtulmak için hediyeler sunarlardı. Adı, kendisine gelen belgelerde kırmızı mürekkeple yazılırdı; bu yazılar gösterişli ve dikkat çekiciydi. Görünüşe göre, belgeler onun emriyle yazılmıştı; doğrudan kendi el yazısı olmasa da, bu düzenleme yüksek bir gayret ve iddiayı gösterirdi. Yazılar son derece güçlü ve düzgün bir hattı yansıtmaktaydı (es-Safedî, 1998, s. 355–356, 191).

Memlûklara yapılan resmi yazışmalarda kendisine şu şekilde hitap edilmiştir: "Allah Teâlâ, örtülü, korunmuş, azametli, hatunluk makamına sahip, yüce, hanımların hanımefendisi, âlemin kadınlarının ziyneti, örtülülerin en güzeli, korunmuş hanımefendilerin en yücesi, hükümdarların ve sultanların dostu olan bu makamı korusun" (Kalkaşendî, 1914, s. 292).

Dilşad Hatun, yabancılara yardım eder, onlara iyilikte bulunurdu. Bu ihtişamlı hâli, ölümüne kadar devam etti. 752/1351 yılı Zilkade ayının ikinci günü vefat eden Dilşad Hatun'un cenazesi Bağdat'tan alınarak Ali b. Ebi Talib'in türbesine, Necef'e götürülüp orada defnedildi. Bazı rivayetlere göre ise, kocası onu zehirlemişti; bunun sebebi, Dilşad Hatun'un amcasının oğlu Eşref bin Timurtaş'a meyletmiş olabileceği düşüncesiydi. Dilşad Hatun'un ölümünden sonra, Şeyh Hasan onun emrinde bulunan tüm valileri görevden almış ve Dilşad'ın taraftarlarını cezalandırmıştır (es-Safedî, 1998, s. 355–356, 191).

d. Abaka'nın Kızı Yelkutlu (Yaltaku) Hatun

Gazan ve Hüdabende'nin halası Yelkutlu, dindar, iffetli, takvalı, temiz kalpli, hayırsever ve iyilik yapanları seven bir kadındı. Moğollar arasında yüksek itibara, parlak bir şöhrete ve büyük bir saygıya sahipti; sözleri dinlenir, yiğitlik ve cesaret sahibiydi. Arap Tay kabilesinden biriyle evliydi. Kocası öldüğünde, bizzat ata binip katilini öldürdü, başını kesti ve bu başı atının boynuna astığı bir kolyeye bağladı. Bu baş uzun süre böyle asılı kaldı, ta ki biri duruma müdahale edene kadar. Rivayet edilir ki, baş ancak resmi bir emir (yarlık) ile kaldırıldı. Ölen kocasından sonra Yelkutlu tekrar evlenmedi (es-Safedî, 1998, s. 592–593).

Efram adında bir Moğol emiri onunla evlenmek istedi; niyetini yazılı olarak iletti ve sultan ile Salar'dan mektuplar aldı. Efram, Yelkutlu'ya başlık olarak Humus ve çevresindeki toprakları teklif etti. Ancak Yelkutlu, elçilere öfkeyle karşılık verdi ve onları eli boş gönderdi. Şöyle dedi: "Ben Muhammed ümmetine samimiyetle hizmet ediyorum, filan ve filan kişilere değil! Eğer Müslümanlara nasihat etmem Efram'ı bana göz dikmeye cesaretlendirdiyse, artık nasihat etmeyeceğim. Efram kim oluyor da bana cüret ediyor? Benim gözümde en küçük köle bile Efram gibidir" (es-Safedî, 1998, s. 592–593).

Yelkutlu, 723/1323 yılında Şam'a gelerek hac yolculuğuna çıktı. Safedî, Kadı Şihabeddin Ahmed b. Fazlullah'ın sözlerini şöyle aktarmaktadır: "O yıl ben de hacdaydım. Yelkutlu'yu gördüğümde, azmi, kararlılığı ve cömertliğiyle erkeklere taş çıkartan bir kadındı. Üzerinde haşmetin ve hükümdarlığın simaları vardı. Çokça sadaka verdi; Mekke ve Medine'de otuz bin dinar bağışladığı söylenir. Yolculukta bir sedanda (kapalı taşınabilir taht) seyahat eder, ata da binerdi; beline ok mahfazası takar ve üzerine gölgelik tutulurdu. Yol boyunca av halkaları kurar ve avlanırdı. Cömertlikte deniz gibi, ihsanda ise zirvedeydi. Şam'a vardığında Emir Seyfeddin Tenkiz onu karşılamaya çıktı ve nezaket gösterdi. Böylece Yelkutlu, başında gölgelik

olmadan Şam'a girdi" (es-Safedî, 1998, s. 592–593).

Buna ek olarak, Memlûklu kaynaklarında Yelkutlu hakkında bir iddia yer almaktadır. Bu iddia, Gazan'ın zehirlenerek ölmesi ile ilgilidir. Denildiğine göre, Gazan'ı Balağân Hatun, Yelkutlu ile cinsi münasebet sonrası verdiği bir mendil ile zehirlemiştir. Kadı Şihabeddin bu bilgiyi doğrulamamış ve bunun Yelkutlu'nun iddiası olduğunu belirtmiştir.[4]Yelkutlu, İslam hükümdarları ile yazışmalar yürütmekteydi. Kendisine sorulduğunda, bu işleri doğru şekilde yerine getirebilmesi için Balağân Hatun'a (Gazan'ın eşi) yardımcı olduğunu iddia etmiştir. Balağân Hatun, duygusal olarak bağlı olduğu bir meselede zor durumda kalmış ve Yelkutlu'dan çekinmiştir. Yelkutlu, Balağân Hatun'a şöyle demiştir: "Artık hiçbir şey saklanamaz; bu işi derhal çöz, yoksa sonun felaket olur."dedi [5] (es-Safedî, 1998, s. 14-15).

Bu isimler dışında önemli fakat incelediğimiz Memlûklu kaynaklarında ismi geçmeyen başka önemli kadınlar da bulunmaktadır [6].

[1] Yaşar Söyüt, "Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun", Journal of Universal History Studies, 4/2, 2021, s. 212-228.

[2] Cem Tüysüz, "İlhanlı Devleti Tarihinde Bağdat Hatun (Hayatı ve Siyasi Yaşama Etkileri)", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 72, 2021, s. 265-276.

[4] İlhanlılar hakkında bilgi veren dönemin önemli kaynaklarının hiç birinde Gazan'ın zehirlenerek öldüğü ile ilgili hiç bir bilgi yoktur. Aksine Gazan'ın hastalıktan dolayı öldüğü ile ilgili bilgiler çoktur. Zehirlenme konusu sadece İbnu'd-Devâdârî ve İbn Mufaddal gibi bazı Memlûklu kaynaklarında geçen iddiadır. Ermeni tarihçi Nerses Polienisise; Memlûklular içerdeki adamlarını kullanarak, yeni bir Suriye seferine çıkmaması için Gazan'ı zehirlediler iddiasında bulunur. Bu olayda Gazan'ın Hatunu, Balagan'ın da parmağının olduğu iddiası vardır (Özgüdenli, 2009, s. 367).

[5] Burada Balagan Hatun'un, başka hükümdarlarla yazıştığı ve bunun sonunda Gazan'ı zehirlediği ve bu durumdan Yelkutlu'nun haberdar olduğu veya ona yardımcı olduğu anlamına gelecek bir iddia vardır. Dönemin İran kaynaklarında bu iddiayı destekleyen bir bilgi bulunmamaktadır (Özgüdenli, 2009, s. 367).

[6]***Satı-Beg:*** Bu yılda [739] Emir Şeyh Hasan Çobanî, Olcayto Sultan'ın kızı şehzade Satı-bek'in saltanatını kabul etti. Hutbede ve sikkede onun adını padişah olarak andılar. (Hâfız-i Ebrû, 1397, s.72).

İzzet Melek: Meşhur Moğol emiri Şeyh Hasan'ın hatunudur. İzzet Melek'in, Yakub-şah ile arasında gizli bir mesele (ilişki) vardı. Eşinin [Şeyh Hasan'ın] bu ilişkisinden haberdar olduğu korkusuna kapılıp endişeye düştü. Kendisine son derece sadık iki-üç kadınının da yardımı ile 744 yılı Recep ayının 27'si Salı gecesi Şeyh Hasan'ın yumurtalıklarını sıkarak onun ölümüne neden oldu. İzzet Melek ve diğer katilleri soruşturup buldular. Hatun'u tahkirden ne gerekiyorsa yapıp helak ettiler. Onun uzuvlarını bıçakla parçalayıp yediler. (Mîrhând, 1385 h.ş. 4427-4428).

2.6.2.11. Moğolların Fiziki Özellikleri ve Kıyafetleri

659/1260 yılında, Muharrem ayının beşinci günü yapılan Humus Savaşı'ndan (Humus el-Kaykân) sonra öldürülen bazı Moğol askerlerinin başları muhtemelen Dımaşk veya Humus'a getirilmiştir. Bu başları gören Zehebî, "Babamın anlattığına göre, Moğol kafaları çadır bezine sarılarak getirilmişti. Biz, bu kafaların büyüklüğüne çok şaşırmıştık; çünkü bunlar gerçekten Moğol kafasıydı," demektedir (ez- Zehebî, 1999, s. 71).

Kıpçak ülkesi kadim bir yerleşim alanıydı. Moğollar buraya girdiğinde Kıpçaklar onların egemenliği altına girmiş, daha sonra ise bu bölgenin yerli halkı ile evlenerek akraba olmuş ve karışmışlardır. Bu süreç, bölge halkının fiziksel ve kültürel özelliklerini değiştirmiştir. Kıpçaklar Moğollara, Moğollar da Kıpçaklara benzer hâle gelmişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, bir bölgede uzun süre yaşayan toplulukların dış görünüşleri ve davranış kalıpları zamanla değişir; farklılıklar azalır veya ortak noktalar artar (el-Ömerî, 2010, s. 150).

"Mesalikül Ebsar"da Nizameddin b. el-Hâkim et-Tayyari'den nakledildiğine göre, bu ülkenin halkı, Acemlere girip evlenmiş ve bölge halkıyla evlilikler yapmış olan Moğollardandır. Bu Moğollar hem fiziksel hem de örf ve adet açısından karışmış durumdadır (Kalkaşendî, 1914, s. 426).

Gazan, soğukkanlı, siyaset ve idarede usta, savaşlarda bilgili ve düşmanlarının helakine mahir bir hükümdardı. Sarışın, orta boylu, yanakları ve sakalı seyrek, boynu kalın ve yüzü büyük biriydi (es-Safedî, 1998, s. 5).

Abaka ise esmer tenli, çekici gözlü ve orta boylu bir hükümdardı. Gür fakat

hafif kısıklık içeren bir sesi bulunmaktaydı. Üzerinde Roma tarzı petrol mavisi bir kaftan ve mor bir serakuc (başlık) bulunmaktaydı (ez-Zehebî, 1999, s. 347).

Plano Carpini Moğolların dış görünüşleri ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Moğollar dış görünüşleri itibarı ile diğer kavimlerden ayrılırlardı. Çünkü yanakları ile gözleri arasındaki mesafe diğer insanlarınkinden daha geniştir; elmacık kemikleri de çenelerine oldukça uzaktır. Burunları düz ve hayli küçüktür. Aynı şekilde küçük olan gözleri de, göz kapaklarına kadar çekiktir. İstisnalar dışında belleri incedir ve hemen hemen hepsi orta boylu olup, sakalları da çok yavaş büyür. Bazılarının üst dudaklarının, üzerinde bıyıklarının olduğu yerde, hiçbir zaman kazımadıkları tek tük kıllar vardır. Kafalarının üst kısmında, tıpkı bizdeki papazlardaki gibi, kazınmış düz bir kel vardır. Genellikle hepsi bir kulaktan öbür kulağa kadar uzanan bir çizgiyi üç parmak genişliğinde tıraş ederler ve bu çizgiler zikredilen kel ile bir yüzey teşkil eder (Carpini, 2018, s. 41-42).

Arpâ Han, saltanata yerleştirildikten sonra Ebû Sa'îd'in tacı olan murassa külahı başına koyulmuş ve emirler ile melikler, hizmet kemerlerini kuşanarak güneş gibi hüsrevî tahta oturmuşlardır (Hâfız-i Ebrû, 1397, s.49). Arpa Han, devlet erkânına dönerek, "Bana diğer padişahlar gibi görkem ve nimet içinde yaşamak uygun değildir. Altın kemer ve murassa külahtan ziyade bana belime bağlanacak ip ve Rus keçesinden bir börk kâfidir," demiştir (Mîrhând, 1385 h.ş. 4400).

703/1304 yılı Zilhicce ayında, Harbende'nin saltanatı hususunda söz ve oybirliği sağlanmış ve Ucan mevkiinde hanlık tahtına oturulmuştur. Tüm emirler, Moğol geleneğine uygun olarak külahlarını kaldırıp kemerlerini boyunlarına astı ve dokuz defa otağın içinde ve dışında diz çöktüler. Bu tarihten sonra, menşurların birçoğunda Olcaytu Sultan, yani Kutlu Padişah olarak anılmıştır (Hâfız-ı Ebrû, 1317, s.7).

Altın Orda'da elbise konusuna gelince, Şücaüddin Tercüman'dan nakledildiğine göre, başlangıçta kıyafetler Mısır ve Şam'daki İslâm devletlerinin ordularının kıyafetleri gibi olup İslâmî geleneklere uygundu. Sonradan Moğol kıyafetleri baskın hâle gelmiş, ancak küçük, yuvarlak sarıklar takılmaya devam edilmiştir (Kalkaşendî, 1914, s. 477).

Özbek Han ise Müslüman olduktan sonra artık "serakocat" (altın işlemeli başlık) giymemiş; onun yerine çelikten bir kuşak takmıştır ve şöyle demiştir: "Altın giymek erkeklere haramdır." Özbek Han her gün eşlerinden birine gider, o gün orada kalır ve orada yemek yerdi. Hanımı, onun üzerindeki kıyafeti çıkarıp farklı bir

kumaştan yapılmış kıyafet giydirir, eski elbisesini ise etrafındaki birine bağışlardı. Giydiği kumaşlar ne çok kıymetliydi ne de lükstü; halkla yakın ilişkisi olmasına rağmen eli pek açık değildi (el-Ömerî, 2010, s. 145; Kalkaşendî, 1914, s. 476; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 343).

699 (1299) Vâdiü'l-Haznedâr Savaşı'ndan sonra Dımaşk'ta Şerif el-Kummî, Moğollarla konuşmak için yola çıkmış ve perşembe günü geri dönmüştür. Yanında dört Moğol askeri bulunmaktaydı; bunlardan biri Müslümanların elbiselerini giymiş ve kafasında duman rengi bir şaş (şal) vardı (ez-Zehebî, 1999, s. 74).

Rubruk, Moğolların giyim kuşamları ile ilgili şu kayıtları vermektedir: Giyim kuşamları ile ilgili bilmelisiniz ki yazın Çin'den, İran'dan ve güney ülkelerinden gelen ipekli ve pamuklu dokumaları giyerler. Kışın, benim kendi memleketimde hiç görmediğim cinslerde deriden yapılma elbiseler giyerler. Bunlar onlara Rusya, Moksel, Büyük Bulgarya, Başkurd ülkesi, Kırgız ülkesinden gelir. Kışın daima iki kürk taşılar. Bunlardan birini içten, birini de rüzgâr ve kara karşı dıştan giyerler. Genellikle kurt, tilki ve vaşak derisi giyerler. Yoksul halk ise daha çok köpek veya keçi derisinden kıyafet giyerler. Deriden ayrıca pantolon da yaparlar. Zenginler giysilerini son derece hafif, yumuşak ve sıcak ipeklilerle; buna karşılık yoksullar ise pamuklu veya yün artığı bezlerle beslerler [2] (Rubruk, 2019, s. 51-52).

[2] Ayrıca buna benzer bilgiler Carpini de bulunmaktadır. Bkz. Carpini, 2018, s. 43-44.

2.6.2.12. Batıl İnançlar

Moğollar arasında batıl inançlar ve doğaüstü güçlerin günlük hayata müdahalesine ilişkin inançlar oldukça güçlüydü. Bu inançlar özellikle İslam öncesi dönemde daha yoğun şekilde gözlemlenmekteydi [1].

Bu bağlamda, Muhammed b. Argun b. Abaka b. Hülagü b. Tuti b. Cengiz Han, Moğol Türklerinden [2] olup Gıyaseddin lakabıyla tanınan ve "Hudabende" olarak bilinen bir sultandır. Arapçada "Hudabende" kelimesi "Allah'ın kulu" anlamına gelmektedir. Başlangıçta "Harbende" olarak anılmıştır. Rivayetlere göre bu isim bilerek verilmişti; çünkü babasının erkek çocukları yaşamıyordu ve ona şöyle denmişti: "Eğer bir oğlun olursa, ona kötü bir isim ver." Bunun üzerine Muhammed doğduğunda adını "Harbende" koydular; burada "har" kelimesi Acem dilinde "eşek" anlamına gelmektedir. Harbende, büyüyüp tahta geçtikten sonra bu isimden utandı ve adını Hudabende olarak değiştirmiştir; ancak halk arasında hâlen daha çok Harbende

adıyla anılmıştır (İbn Tağrıberdî, 1984, s. 315).

Olcaytu Sultan'ın doğumu ve ismiyle ilgili olarak Âmulî şu bilgileri aktarmaktadır: "Olcaytu, doğduğu vakitte Argun Han, Merv ile Serahs arasında susuz bir çölde konaklamıştı. Halk susuzluktan zor durumda idi. Olcaytu dünyaya geldikten hemen sonra şiddetli bir yağmur yağdı; sahranın tamamı suyla doldu ve bu insanlar yedi gün boyunca burada ikamet ettiler. Bu nedenle başlangıçta ona Olcay Buka adı verildi. Daha sonra, Moğolların aziz çocukları üzerindeki nazarı bertaraf etme âdetine dayanarak adını Temûder koydular. Bir süre sonra adını Harbende olarak değiştirdiler ve bu isimle Hudabende olarak meşhur oldu. Saltanat tahtına oturduktan sonra adını Olcaytu Sultan Muhammed olarak ilan ettiler" (Âmulî, 1381 h.ş., s. 259).

Aynı konuda Hâfız-i Ebrû ise şunları kaydetmektedir: "Ayağı uğurlu olduğu için adını Olcay Tuka koydular. Moğollar, nazarı önleyen bir iş olarak sevdikleri çocuklarının adlarını değiştirme geleneğine sahip olduklarından, daha sonra adını Timur olarak değiştirdiler. Daha sonra ona Harbende denildi" (Hâfız-i Ebrû, 1317, s.7).

Bunun dışında, Gazan'da"remed" isimli bir göz hastalığı (iltihaplı yaradan kaynaklanan apse ve göz ağrısı) görülmekteydi. Halk, Gazan'a göz nazarı değmemesi için tütsüler yakmaktaydı (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.276).

[1]Ögeday 1231 de Kitan topluluğuna karşı sefer düzenlediğinde dili tutuldu ve hastalandı. Kâhinler ve büyücüler toplanarak fal bakmış ve bu duruma, ülkeleri istila edildiği için Kitanların ülkesini koruyan ruhların sebep olduğunu söylemişlerdir. Bu kâhinler ruhlarla konuştuklarını ve Ögeday'ın kurtulması için teklifler sunduklarını ve neticede bu ruhların bir Moğol şehzadesinin canı karşılığında Ögeday'ı rahat bırakacaklarını söylemişlerdir. (Temir, 1986, s.192-193).

[2] Müellif tarafından Moğollar Türk olarak kabul edilmiş.

2.6.2.13. Cenaze Adetleri

Cengiz Han'ın ölümü sonrasında cesedi, Kerulen ve Onon ırmaklarının kaynakları civarında, daha önce Tengri'nin kendisiyle konuştuğuna inanılan mukaddes Burkan Kaldun (bugünkü Kentey) Dağı yakınlarına gömüldü. 1229 yılında veliahtı, Moğol adetleri gereğince, babasının şerefine büyük kurban ayinleri

düzenledi. Bu ayinlerde, "Adet gereğince babasının ruhu için üç gün boyunca yemekler takdim edilmesini" emretti. Ayrıca Noyan ve komutan ailelerinden en güzel kırk kız seçildi; bu kızlar ağır elbiseler ve değerli mücevherlerle süslendi ve Reşîdeddin'in ifadesine göre, Cengiz Han'a öteki dünyada hizmet etmeleri için gönderildi. Bu vahşiyane tazim töreni, ardından kurban edilen değerli atlarla devam etti (Grousset, 2015, s. 257).

Benzer bir törensel ciddiyet, Olcaytu'nun ölümünde de görüldü. Emir Çoban ve diğer emirler, ileri gelen akalar ve tanınmış şahsiyetler, Olcaytu'nun haberini alır almaz otağa geldiler. Emir Çoban, Şehzade Ebu Said'in otağını gördüğünde attan inerek yanında bulunan herkesle birlikte siyah ve koyu elbiseler giymiş olarak otağın arkasından yürüdü. Otağın yanına vardıklarında, Şehzade Ebu Said dışarı çıkarak Emir Çoban'ın elini öptü ve her birine duruma göre ikramlarda bulundu. Daha sonra cenaze yemeği (aş-i 'eza) hazırlandı ve ikram merasimi yerine getirildi. Taziye töreni tamamlandıktan sonra ülke ve hükümdarlık ile ilgili konular görüşüldü (Hâfız-i Ebrû, 1317, s. 72).

Moğol geleneklerine göre, ölen bir kişinin geride bıraktığı mal ne kadar çok olursa olsun, dünya kadar zenginliği bulunsa dahi, bu mala dokunulmazdı; ölmüş bir kişinin malına tenezzül edilmez ve asla hükümdarın hazinesine katılmazdı (el-Ömerî, 2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 312).

Carpini'de Moğolların ölü gömme ve cenaze adetleri hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: Eğer onlardan biri ölümcül bir hastalığa tutulmuşsa,çadırına kara keçeye sarılı bir mızrak saplarlar. Bunu gören herhangi bir yabancı, artık böyle bir hastanın çadırına giremez veya hasta artık son nefesini vermekte ise, hemen hemen bütün akrabaları hastayı terk eder, çünkü böyle bir hastanın ölümünde yanında kalan kişi veya kişiler, 9. aya kadar hükümdarın otağına giremezler. Soylu bir hasta öldüğünde, onu bozkırda gizlice kazdıkları çok sevdiği bir yere gömerler. Böyle bir soylu otağın içinde oturmuş vaziyette, önünde bir masa, masa üstünde bir kâse dolusu et ve bir testi kımız, bir kısrak veya yavrusu, bir at, eyer ve üzengileri ile birlikte gömülür. Başka bir at da cenaze töreninde (toy) yenir ve derisi samanla doldurularak, uzun bir sopa ile birlikte iki veya dört kazık ayak üzerine geçirilerek, mezarın üzerine yerleştirilir. Böylece ölen kişi ikamet etmek için bir çadıra, kendisine süt verecek bir kısrağa ve aynı zamanda hem damızlık olacak hem de binebileceği bir ata sahip olmuş olur. Törende yedikleri atın kemikleri de ölünün ruhunun selameti için yakılır.Bizim de gözümüzle şahit olduğumuz ve diğer bazı kişilerden işittiğimiz gibi, daha çok kadınlara toplanarak, kocalarının ruhlarının

selâmete erişmesi için kemik yakarlar. Şu andaki hükümdar Güyük Han'ın babası olan Ögedey Kağan, kendi ruhunun selâmeti için bir çalılık diktirmiş ve bu çalı kümesinin dallarının kesilmesini yasaklamıştır. Biz bunu gözlerimizle gördük. Herhangi biri bu çalılıktan bir tane dahi kopardığında dövülür, malları elinden alınır ve çok kötü bir hale getirilir ki, biz böyle bir olaya da şahit olduk. Hatta bir ara çok acil bir şekilde atımızı sürmek için bir dala ihtiyacımız olduğunda, bu çalı kümesinin bir dalını bile kesmeyi aklımıza getirmedik (Carpini, 2018, s.54-58).

Ölü gömülürken mezarına altın ve gümüş de koyulur, hayatında bindiği arabası ve parçalanmış çadırı da yerle bir edilir ve adını üç nesil boyunca kimse ağzına alamaz. Soylulardan bazılarını başka şekillerde gömdükleri de olur. Önce kimseye görünmeden bozkıra çıkarlar, orada çayırlık bir yerde büyük bir çukur kazarlar ve bu çukurun etrafında bir tünel açarlar. Ondan sonra bu tünele ölen kişinin en sevdiği kölesi yatırılarak, ölüyü de onun üzerine koyarlar. Köle havasızlıktan boğulmak üzereyken, tünelden çekip çıkarırlar, dinlenmesini sağlarlar ve bu töreni üç defa tekrar ederler. Neticede böyle bir törenden canlı olarak kurtulan köleyi azadederlerdi. Bu şekilde azad edilmiş bir köle, ölenin çadırında ve akrabalarının yanında çok büyük bir saygınlığa sahip olmuş olurdu. Ölenin cenazesini ve eşyalarını yukarıda söylediğimiz tünele koyarlar, açtıkları çukuru yeniden toprakla örterek, üzerine çayır parçaları döşerler ve eski haline getirirler, böylece hiç kimse bu mezar yerini bulamaz. Bu töreni yaparken yukarıda anlattığımız ayinleri icra ederler, fakat çadırını mezardan uzakta bozkırda kurulmuş bir şekilde bırakırlar (Carpini, 2018, s.54-58).

Ülkelerinde iki tane mezarlıkları vardır. Birinde hanlarını, soylularını ve diğer soylu aile efratlarını gömerler. Böyle soyluların ölümü yaklaştığı anlaşılınca, mümkün olduğu kadar bu mezarlığa götürülür ve mezarlarına çok miktarda altın ve gümüş koyulur. Diğer mezarlıkta ise Macaristan seferinde ölen çok sayıda insan gömülmüştür. Bu iki mezarlığın da bekçileri vardır. Mezarlıklara girmeye yeltenenler yakalandıkları takdirde malları ellerinden alınır, dövülür ve işkence edilerek ülkeden kovulurlar. Bizim böyle bir adetten haberimiz olmadığı için, Macaristan seferinde ölen askerlerin mezarlığının yanından geçerken, bekçiler bize doğru geldiler ve bizim üzerimize ok atmak istediler, fakat ülkelerine elçi olarak gelmiş bulunduğumuzu ve bizim onların adetlerini bilmediğimizi öğrenince, bize dokunmadılar ve yolumuza serbestçe devam etmemizi sağladılar [1] (Carpini, 2018, s.54-58).

[1] Ayrıca bununla ilgili bkz. Rubruk, 2019, s.57-58.

2.7. Moğollar ve Dini İnançlar

2.7.1. Moğol Hükümdarları ve Din

Moğolların bilinen eski inanışları Şamanizmdi. Şaman (böga/kam) denilen din adamları toplumda mühim rol oynardı. Bunlardan biri de Cengiz Han'ın han seçilmesinde önemli rolü olan Şaman Kökçü idi (Grousset, 2015, s. 204).Moğol hükümdarlarının belki de en olumlu yönlerinden biri dinlere bakış açılarıdır. Memlûklu tarihçilerinin anlattıklarından yola çıkarak onların mutlak bir Tanrı inancına sahip oldukları ve dini konularda katı bir taassup içerisinde olmayıp tüm din mensuplarına karşı hoşgörülü tavır içerisinde oldukları söylenebilir.Görünüş itibariyle Allah'ın bir olduğuna, gökyüzünü ve yeryüzünü yarattığına, öldüren ve hayat veren olduğuna, zenginleştiren ve fakirleştiren, nimet veren ve alan olduğuna ve Allah'ın her şeye gücü yettiğine inanırlardı.Cengiz Han'ın evlatlarından Musevi, Hıristiyan olanlar veya putperestliğe inananlar olduğu gibi tümünü reddedenler de vardı. Oğullarından herhangi bir tanesi bir dini kabul etmişse, başka insanlara karşı taassup içinde olmamış, müdahale etmemişlerdi.Moğollar mezhepler arasında bir ayrımcılık yapmamış, bir mezhebi diğer bir mezhebe karşı üstün görmemişlerdi (el-Ömerî, 2010, s. 96, 98).

Moğolların, ülkeleri ele geçirme, şehir ve kaleleri alma, saldırı, savaş, yağmalama, esir alma vekatliam yapma konusunda ne kadar acımasız oldukları Memlûklu kaynaklarında birçok yerde anlatılmaktadır. Bununla beraber aynı kaynaklar, Moğolların, artık kendi tebaası olan Müslümanlara karşı son derece merhametli ve hoşgörülü davrandıklarını da ifade etmektedir. Hatta inanç önderlerine karşı pozitif ayrımcılık yaptıkları da söylenebilir. Nitekim vergi toplarken Hz. Ali'nin soyundan olanları, fakirleri, fakihleri, kurraları (hafızlar), tabipleri, farklı milletlere mensup olmasına bakmaksızın ilimle uğraşanları, zahitleri, hatta müezzinleri ve cenaze yıkayıcılarını vergiden muaf tutmaları, Moğolların en çok bilinen davranışlarıdır (el-Ömerî, 2010, s. 97).

Moğol ülkesinde hükümdarların inançlı insanlara karşı pozitif bir bakış açısına sahip olmuşlardı. El- Ömerî'nin bu konu ile ilgili naklettiği bilgiler önemlidir: Büyük ilhanın ülkesinde gördüğüm enteresan şeylerden biri de şudur; bu adam (ilhan)kâfirdir[1],ancak tebası içinde çok sayıda Müslüman da bulunmaktadır. İlhan, Müslümanlara saygı duymakta ve değer vermektedir. Şayet bir kâfir bir Müslüman'ı katlederse o kâfir ailesiyle birlikte öldürülür ve mallarına el konulurdu.

Eğer bir Müslüman bir kâfiri öldürür ise, sadece diyeti talep edilir. Onlarda bir kâfirin diyeti ise sadece bir eşektir. Bundan başka bir şey talep edilmez" (el-Ömerî, 2010, s. 115).

Esasen Moğol hükümdarlarının Cengiz Han'dan itibaren inançlara ve inanç önderlerine hoşgörülü davrandıkları ve onları koruyup kolladıkları görülmektedir. Ancak Grousset ise bu konuya farklı bir bakış açısı ile yaklaşarak, Moğol hükümdarlarının bu müsamahasının altında yatan asıl sebebin; bütün dinleri kendi siyasi gayeleri için kullanmak olduğunu söylemiştir (Grousset, 2015, s. 284).

[1] O dönemdeki bakış açısına göre Müslüman olmayan herkes kafir olarak nitelendirildiği için Moğol hanı da kafir olarak nitelendirilmiştir. Halbuki Moğol hanlarının da inandıkları Şamanizm, Gök Tengricilik, Budizm veya başka bir inanç sistemi ve Allah tasavvuru vardı.

2.7.2. Cengiz Han'ın ve Diğer Büyük Hanların Dini İnançlara Bakışı

Cengiz Han'ın kavmi genel olarak Tanrı'nın birliğine inanırdı. Gökleri ve yeri Tanrı'nın yarattığını, O'nun diriltip öldürdüğünü, zenginleştirip fakirleştirdiğini, verdiğini ve mahrum bıraktığını ve her şeye gücü yettiğini kabul ederlerdi[1]. Ancak aralarında Yahudiliğeveya Hıristiyanlığa inananlar da vardı. Bazıları ise bu dinlerin hiçbirini kabul etmezdi, hatta bazıları putlara tapardı. Cengiz Han oğullarının âdetine göre, bir kimse herhangi bir inanca sahip olduğunda, diğerleri onu bu tercihi nedeniyle kınamazdı. Bu durum, Cengiz Han'ın devletinde uygulanan bir anlayıştı ve ondan sonra gelenler de onun bu çizgisini takip etti (Kalkaşendî, 1914, s.310).Cengiz Han, bütün milletlerin hükümdarlarına saygılı davranırdı ve gösterdiği bu saygıyı Tanrı'ya yaklaşmanın bir vesilesi kabul ederdi (el-Ömerî, 2010, s. 96).

Esasen Cengiz Han'ın Tanrı'ya olan inancını açık ve net bir şekilde onun hayatındaki olaylarda görülmektedir. O Tanrı'ya inanan, güvenen, sığınan ve onun her şeyi görüp duyduğuna iman eden biriydi. Örnek verecek olursak Cengiz henüz han seçilmeden önce gençliğinde Ong Han'ın emri altında kalıyordu. Ong Han ile daha sonra aralarına fitne girmiş ve Cengiz Han adamları ile ondan kaçmak zorunda kalmıştı. Ong Han adamları ile onların peşine düşmüş ve onları bulmuşlardı. Bunun üzerine Cengiz Han kendi adamlarına; "ölümden korkmayın cesur olun, zira Allah, suçsuz olduğumuz için bize yardım eder"demişti. Her iki taraf da saflarını düzeltip savaş düzeni aldılar.Cengiz Han bir süvariyi mesajını iletmesi için Ong Han'ın

yanına gönderdi. Gönderdiği mesajın son kısmında Ong Han'a şöyle diyordu; "Bâtıl olanı dinleme eğer, batıl olanı dinlersen Hak Teâlâ sana yardım etmez."Hadiseyi aktaran Şebânkâreî şöyle devam ediyor: Cengiz Han Müslüman olmamasına rağmen, Tanrı'ya inanırdı. Allah'ın adını anarak başını yere koyup Moğol dilinde şöyle dua etti; "Tanrım sen biliyorsun ki ben vefasızlık yapmıyorum. Bana haksızlık yapılıyor, Sen biliyorsun." (Şebânkâreî/Unan, 2021, s.189-190).

Cengiz Han, ölüm yaklaştığında ve hayatından ümidi kestiğinde güvendiği oğullarını; Çağatay, Ögeday, Ova, Uluğ Noyan, Kamakan, Cürcay ve Urcay'ı topladı. Onlara bazı vasiyetlerde bulundu. Bu vasiyetler, onların hükümdarlıklarının temelini sabitleyen kurallardı. Aralarındaki çokluğa, kaba tabiatlarına, farklı dinlere mensup oluşlarına, geniş ülkelerine, cehalet ve asabiyetin baskın olmasına rağmen bu düzen korundu. Çünkü onların arasında Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler, putperestler, güneş ve yıldızlara tapanlar, Sabîler ve hiçbir dine bağlı olmayanlar bulunuyordu (Kalkaşendî, 1914, s.76).

Ayrıca Cengiz Han, herhangi bir hükümdarı gücüyle korkutacağı veya tehdit edeceği zaman ona şöyle derdi: "Eğer bana itaat edersen sana saygı duyar ve yakınlarımız arasına dâhil ederiz; eğer karşı çıkarsan bizimle, aramızdaki durumunun nasıl olacağını Allah daha iyi bilir."Onun bu sözünde Allah'a, bir çeşit teslimiyet ve tevekkül vardır (el-Ömerî, s. 96). Bu bilgilere ilaveten farklı kaynaklardan Cengiz Han'a ait sözler incelendiği zaman aslında Cengiz Han'ın inanç dünyasında bir yüce yaratıcı tasavvurunun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Cengiz Han'da ilginç olan nokta,Tanrı'ya inanmasının yanında, kendini sıra dışı ayrıcalıklı bir kul olarak görmesidir. Bir söylentiye göre, Yasa'nın iri harflerle Pamir yaylasında büyük bir taş üzerine oyulmuş olan ilk maddesi şöyleydi: "Gökte birden fazla Tanrı olmadığı gibi, yerin de birden fazla Tanrısı yoktur ve o Tanrı da benim: Cengiz Han!" (Nigehi, 2018, s. 196).

Diğer bir Moğol hükümdarı Mengü Han'ın annesi Nasturi bir Hıritiyandı. Mengü Han Kerait prensesi Nasturi Hıristiyan olan Sorgaktani tarafından büyütülmüştü. Bundan dolayı Nasturi Hıristiyan inancına meyilli olarak büyüdü. Büyük han olduğu zaman baş vezirlik makamına Bolgay (Bolghai) isimli bir Kerayit Nasturisini getirdi. Fakat aynı zamanda Taoizm ve Budizm'i de himaye ve teşvik etti. Daha 1251-1252 yıllarında, Taoist ruhani reisini (Keşiş Li Tche-tch'ang) ve bir Budisti (Lama Na-mo) önemli devlet görevlerine tayin etti. Tche-tch'ang bu dönemde özellikle Mengü Han'ınteveccühüne mazhar olmaktaydı (Grousset, 2015, s. 284).

[1] Cengiz Han'ın oğlu Ögeday hastalandığında, Kaylar (kamlar), adetleri olduğu üzere bir şeyler okuyup onu tahta bir kâsedeki suya yıkadılar (üflediler). Tuloy Han, kardeşini çok sevdiğinden onun yanına gitti. Kendisini son derece keyifsiz gördü ve o kâseyi alıp "ey kalıcı Allah, sen biliyorsun. Eğer günahsa ben daha çok yapmışım, çünkü vilayetleri fethetme esnasında sayısız halk öldürmüşüm. Karılarını, çocuklarını helak etmişimdir. Eğer iyilik ve sanatkârlık (hünermend) hususunda onu alıyorsan, ben daha iyi ve daha sanatkârım. Onu bağışla ve onun yerine beni al." dedi. Daha sonra kâsede bulunan suyu içti. Ögeday şifa buldu ve Tuloy birkaç gün sonra hastalanıp öldü. (Âmulî, 1381 h.ş., s. 25).

2.7.3. İlhanlı Hükümdarlarının Dine Bakış Açısı

Cengiz Han'dan miras alınan Moğol devlet geleneğinde dine olan bakış açısı konusunda uygulanan ortak kaideler olduğu gibi her Moğol hükümdarının birbirinden farklı dini tercihleri ve uygulamaları da olmuştur. Bundan dolayı konuyu her hükümdarın din konusundaki görüşlerine ve yaptıklarına göre ayrı ayrı ele almamız daha uygun olacaktır.

2.7.3.1. Hülegü

Hükümdarlı döneminde İslam dünyası için korkulu bir rüya haline gelen Hülagu'nun bir tanrıya inanıp inanmadığı konusuna yine onun sözlerinden yola çıkarak bir yorum yapılabilir.Reşidüddîn'in eserinde geçen Hülagu'ya ait sözler, bu konuda bir fikir verebilir.Câmiu't-Tevârîh'te geçen Hülagu'nun sözlerinden, onun zihninde yardım eden, evreni, dünyayı ve insanların zihnini dizayn eden bir Tanrı tasavvurunun var olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat Moğollar tarafından istila edilmeden önce,Bağdat Halife'sine giden Hülagu'nun elçi heyetlerinden bir tanesi halk tarafından iyi karşılanmamış, kıyafetleri parçalanmış, küfür, hakaret ve tükürüklere maruz kalmışlardır ve zorluklar içerisinde ülkelerine dönebilmişlerdir. Gelişmelerden haberdar olan Hülagu bu durumdan dolayı Halife'ye karşı çok öfkelenmiştir. Halife ve halkın bu tutumlarından dolayı çok sinirlenen Hülagu, "Muhakkak ki Halife hiç yetenekli değilmiş, Bize karşı yay gibi eğri (dürüst değil), Şayet ebedî Tanrı bize yardım ederse onu tokat ile bir ok gibi dümdüz yaparım", demiştir. Yine aynı eserde Abbasî Halifesi'nden gelen elçilerin söylediklerinden dolayı çok rahatsız olan Hülagu'nun şu sözleri söylediği nakledilmektedir; "Tanrı bunların aklına böyle fikirler yerleştirdiğine göre, herhalde bu millete başka bir muamele yapacaktır." Devamında ise, Hülagu'nun Halife'ye gönderilen başka bir

elçi vasıtası ile şu sözleri söylediği aktarılmaktadır; "Ben çekirge ve karınca gibi kalabalık bir orduyla Bağdat ülkesine geliyorum. Eğer feleğin dönmesi değişirse bu da ulu Tanrı'nın hükmündedir." (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.32-33). Bu konu ile ilgili olarak, Hülagû'nun, Hicri 658/1259-60 yılında Memlûk Sultanı el-Melik el-Muzaffer Kutuz'a yazdığı mektuba Allah'ın adı ile başlaması, mektupta sık sık Allah vurgusu yapması onun inanç dünyasındaki tanrı tasavvuru hakkında bazı ipuçları vermektedir. Mektup şu şekildedir:

Doğunun ve batının hükümdarlarının hükümdarı, büyük kağan'dan:

Yerin yayıcısı, göğün yükselticisi Allah'ın adıyla.

Melik el-Muzaffer Kutuz'a

O, bizim kılıçlarımızdan kaçarak bu bölgelere sığınan meliklerdendir, bildiriyoruz ki: Bu topraklarda Allah'ın nimetlerinden faydalanıyorlar ve daha sonra da hüküm sürenleri öldürüyorlar.

Melik el-Muzaffer'e, devletinin tüm emirlerine ve Mısır'daki tüm halkına ve civar bölgelere bildirilir ki: Biz Allah'ın yeryüzündeki ordusuyuz. O'nun gazabından yaratıldık, öfkesini üzerine saldığı kimselerin üzerine salındık (Kalkaşendî, 1914, s. 63).

Hülegû Halep'i ele geçirince, naibi Ketboğa Noyan ve Kadı Muhyiddin aracılığıyla Dımaşk halkına bir mektup gönderdi. Bu mektupta da, Sultan Kutuz'a gönderilen mektupta olduğu gibi sık sık Allah vurgusu yapılmaktadır. Hülagu'nun bu sözlerinden onun bir yaratıcıya inandığı sonucu çıkarılabilir. Fakat burada ilginç olan nokta tıpkı Cengiz Han'ın bakış açısında olduğu gibi kendilerini sadece Allah'ın sıradan bir kulu olarak görmeyip, Allah'ın askeri, Allah'ın ordusu, Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri, Allah'ın emri ile onun işlerini yapan, seçilmiş üstün insanlar olarak görmeleridir. Hülagu mektubunda şöyle demiştir:

"Biz Allah'ın askerleriyiz; Allahbizimle [aracılığımız ile] kibirlenenleri, azanları, büyüklük taslayanları cezalandırır. Allah'ın emriyle iş görür, yasaklarıyla geri dururuz. Ülkeleri harap ettik, kulları yok ettik, kadınları ve çocukları esir aldık, babaları ve oğulları öldürdük. Yeryüzünde sizden hiç kimse sağ kalmayacak. Ey kalanlar, siz de geçmiştekilere katılacaksınız. Ey gafiller, siz de bize doğru sürülüyorsunuz. Biz kurtuluş değil, felaket ordusuyuz; biz nimet değil, azap getiren askerleriz. Amacımız yurt edinmek değil, intikam almaktır. Bizim saltanatımıza

erişilemez, misafirimiz ezilmez. Adaletimiz herkesçe bilinir. Bizden kaçış yoktur. Toprak ve su bile bize boyun eğmiştir. Aslanlar korkumuzdan teslim olmuş, emirler, halifeler ve ordular bizim elimize düşmüştür. Ülkeleri yerle bir ettik, çocukları yetim bıraktık, kulları yok ettik. Siz bizim elimizden kurtulacağınızı mı sanıyorsunuz? Yakında neye uğrayacağınızı anlayacaksınız. Uyarı görevimizi yaptık, ikazda adil olduk." (İbn Tağrıberdi, s. 52).

Memlûklu müelliflere göre Hülegü,Moğol hükümdarlarının en büyüklerinden ve en kâfirlerinden biri olarak kabul edilirdi [1]. Moğol âdetine göre herhangi bir dine bağlı kalmadı. Ancak eşi Hıristiyan olmuştu (İbn Tağrıberdi, 1984, s.51; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 4). Bu bilgilere rağmen İran kaynaklarında geçmemekle birlikte, sadece İbn Tağrıberdi'nin eserinde geçen, Hülagu'nun Müslüman olduğu ile ilgili bir iddia vardır. İbn Tağrıberdi'nin naklettiğine göre;"Hûlegü, Gürcistan kralının kızıyla evlenmek istedi. Kız, onun Müslüman olmasını şart koştu. Hûlegü, "Bana ne söylemem gerektiğini öğretin," dedi. Ona kelime-i şehadet getirttiler, o da bunu ikrar etti. Şahitliklerini Hâce Nasîrüddîn Tûsî ve müneccim Fahrüddîn yaptı. Bu haber kıza ulaşınca kabul etti. Kadı Fahrüddîn Halâtî geldi ve Hâce Nasîrüddîn vekil olarak nikâhı kıydı. Hûlâgû için nikâhı Fahrüddîn müneccim kıydı. Akdi, Kral Davud'un kızı Tamara Hatun adına otuz bin dinar mehirle gerçekleştirdiler."Öte yandan şunlar aktarılmaktadır: "Ben de oakit namenin metnini beyaz bir atlas kumaş üzerine yazdım. Böylece işlem tamamlandı." (İbn Tağrıberdi, 1984, s.51-52).

Hülegü'nun bazı durumlarda din adamlarına ve dini mekânlara ilişilmemesi ile ilgili önlem aldığına dair bazı örnekler vardır. Nitekim, Bağdat kuşatması sırasında kadılara, âlimlere, şeyhlere, Alevilere ve Hrıstiyan din adamlarına eman verdiğini belirten altı adet yarlığı mancınık taşları ile surlardan içeri atmıştı. Diğer bir hadise ise Halep'te yaşanmıştı.658 yılı (1259/60) Safer ayının dokuzunda Pazar günü Moğollar Halep'i istila etmişlerdi.Hülagu'nun Halep saldırısı sırasında, Halep halkından, bazı hankahlara ve Yahudilerin sinegoglarına sığınanlar hariç herkes öldürülmüştü. Bu durum (dini mekânlara zarar verilmemesi) Hülagu'nun onlara verdiği,ellerindeki fermanlardan kaynaklanıyordu (el-Ömerî, 2010, s. 251; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 42,43).

[1] O dönemin bakış açısına göre Müslüman olmayan herkes kâfir olarak kabul edildiği için Hülegü'da kâfir olarak nitelendirilmiştir. Ancak onun sözlerinden

yola çıkarak, Müslümanların ki gibi olmasa bile, bir tanrı inancına sahip olduğu söylenebilir.

2.7.3.2. Mengü Temur b. Hülegü

Zehebî ve İbn Tağrıberdî'nin aktardığına göre;"Mengü Temur b. Hülagu Hıristiyanlık dinini tercih etmiş biriydi.Şecaatli, cesur, kan dökücü, Allah'a ve kullarına karşı cüretkâr biriydi.Savaş günü sefere çıktı, fakat ağır bir sıkıntıya ve elem dolu bir üzüntüye düştü."(ez-Zehebî, 1999, s. 92; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 258).

2.7.3.3. Abaka

Abaka aslında Budist olmakla birlikte bazı siyasî fikirleriyle babası Hülagu gibi Avrupalı Hıristiyanlara yaklaştı ve onların İslam dünyasına, özellikle kutsal topraklar meselesi yüzünden Memlûklara olan düşmanlıklarından yararlanmak istedi. Abaka, Moğollar arasında hızla benimsenen İslâm dinini kabul etmemiş, atalarının geleneklerini, örf ve adetlerini korumaya çalışmıştır (Sümer, 1988, s.8).

Abaka, Memlûklarla yapılan Elbistan savaşından (665/1267) sonra Anadolu'ya gelerek, Moğol askerlerinin cesetlerini ve hezimetin büyüklüğünü görünce öfkesini Anadolu halkından çıkarmıştı.Kayseri ve Erzurum'da iki yüz bin kişiden fazla insanı öldürerek büyük bir katliam yapmıştı. Bundan dolayı Memlûklu müellifleri tarafından da sevilmeyen biriydi. Zehebî onu şu şekilde tarif etmiştir; "Moğolların dininde kaldı ve İslam'a girmedi. Tamamen kâfir bir ruha sahipti ve kan dökücüydü. Anadolu'da Memlukların yanında yer alan halkları acımasızca öldürdü. Özellikle Sultan Baybars'ı destekleyenleri yok etti ve onların sevinçlerini kursaklarında bıraktı (ez-Zehebî, 1999, s. 23-24,27-28,346; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.112-113).

Abaka hakkında Müslümanlarla ilgili kaydedilen tek müsbet olay şudur; Büyük Han Mengü (Moğol İmparatorluğu henüz dört parçaya bölünmeden önce),Berke Han için Tebriz ve Meraga şehirlerinde bazı ticari ve üretim tesisleri ile beraber bir caminin de yapılmasını Hülagu'ya emretmişti. Hülagu'nun ölümüyle gerçekleşmeyen bu projeler yaşanan savaşlardan sonra Abaka döneminde gerçekleşti. Abaka, Berke Han'ın adamlarına gereken izni vermişti. Böylece orada bir cami inşa etmişler ve camiye Berke Han'ın ismini vermişlerdi (el-Ömerî, 2010, s. 153).

2.7.3.4. Ahmed Tegüder

681/1282 yılının başlarında Abaka Han'ın ölümü üzerine tahta kardeşi Ahmed

b. Hülegü geçti. Esas adı Tegüder'di, fakat tahta oturduktan sonra İslam dinine girdi ve Ahmed ismini aldı.Memlûklu devleti ile yaptığı yazışmalarda Sultan Ahmed,unvanını kullanarak Müslüman olduğunu bildirirdi.Çünkü İlhanlı hükümdarları arasında ilk Müslüman olan Ahmed Tegüder'dir (el-Ömerî, 2010, s. 290; Kalkaşendî, 1914, s. 237; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.130). Ahmed Teküder'in bu ismi almasının sebebi şöyle anlatılır: Hülegü'nun huzurunda bir Ahmediyye şeyhi ateşe girdi. O sırada Ahmed henüz bir çocuktu. Şeyh, küçük Ahmed'i de alıp ateşe girdi ve ikisi de zarar görmeden çıktılar. Bunun üzerine Hülegü oğluna Ahmed adını verdi ve onu Ahmediyye tarikatına bağışladı. Ahmed, bu tarikatın şeyhleriyle sıkça görüşmeye başladı ve onlar kendisine İslam'ı sevdirdi. Ahmed Teküder henüz çocukluğunda Müslüman olmakla beraber mütevazı bir hayat sürmüştü. Abaka ve kardeşi Mengü Temur'un ölümünün ardından tahta geçmişti. Şam'dan gelen Şeyh Abdurrahman adlı bir din âlimi ona yol göstermiş ve İslam'ı daha da benimsemesini sağlamıştı. Ancak, saltanatı uzun sürmemişti (ez-Zehebî, 1999. s.140; Kalkaşendî, 1914, s. 420).

Bununla birlikte 674/1275 yılında Ahmed Tegüder, Memlûk Sultanı el-Mansur Seyfeddin Kalavun'a elçi heyeti gönderdi. Elçiler sultana, Ahmed sultandan gelen mektubu sundular. Bu mektupta; Moğol Hükümdarı olduğunu, Müslüman olduğunu,mescitler, medreseler, vakıflar imar edip hacıları donattığını, doğruluk ve dürüstlüğün her türlüsünü emrettiğini, söz birliği yaparak fitne ve savaşların sona ermesini istediğini yazıyordu. Barış için Memlûklu Sultanı da istekli oldu ve o da Cemadiyelevvel ayında Vasıt'tan, Sultan Ahmed'e mektup yazdı. Memlûk Sultanı ona iyi bir şekilde cevap verdi. Müslüman olmasından dolayı onu tebrik etti ve kendisinin de barış istediğini söyledi (en-Nüveyrî, 2004, s. 60).

Diğer taraftan Ahmed Tegüder'in İslam dinine girmiş olması onu kendisine muhalif olan Moğollar karşısında zor durumda bırakmıştı. Müslüman olduğu ve kendilerini de İslam'a girmeye zorladığı veya İslam'a davet ettiği için Moğolların Ahmed Teküder'e karşı düşünceleri değişmişti. Böylece onu öldürme konusunda anlaştılar ve Argun'un hapis tutulduğu yere gitmişlerdi. Onu serbest bırakarak, Ahmed Tegüder'in naibi Alinak'ı yakalayıp öldürmüşlerdi. Sonra Ahmed Teküder'i yakalamak için ordu (saray) üzerine yürümüşlerdi. Ahmed Teküder atına binip kaçarken onu takip etmişler ve yakalayıp vahşi bir şekilde öldürmüşlerdi.Ardından Argun b. Abaka b. Hülagu'yu tahta geçirdiler (681/1282) (el-Ömerî, 2010, s. 292; ez-Zehebî, 1999, s.140; Kalkaşendî, 1914, s. 420).

2.7.3.5. Argun

Argun, putperestliğe ve sihre inanan biriydi. Özellikle Hindistan'da "Bırahentü'l-Hindî" (Brahmanlar) olarak bilinen bir gruba büyük saygı gösterirdi. Argun yılda kırk gün inzivaya çekilir, et yemez ve ibadete yönelirdi. Hindistan'dan gelen bir kişi kendisine sürekli kullanıldığında ömrü uzatan bir macun tavsiye etti. Argun bu macunu yedi, ardından bedeni bozuldu, sara nöbetlerine yakalandı ve bu sebeple öldü. Argun'un hükümdarlığı döneminde 681/1282 yılında Yahudi olan Said ed-Devle'yi vezirlik makamına yükseltmesi, farklı bir dine inanmasına rağmen din mensupları arasında herhangi bir ayırımcılık yapmadığının bir göstergesidir olmalıdır (el-Ömerî, 2010, s. 292; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 311).

2.7.3.6. Geyhatu

Geyhatu Müslümanlara karşı müsamahalıydı. Fakirlere yardımı etmekle beraber onları severdi. Buna karşılık Baydu, Hıristiyanlara meyilliydi. Hatta bazılarının söylediğine göre Hıristiyanlık dinini tercih etmişti. Ancak Geyhatu şirk üzereydi ve Allah'ı inkâr eden biriydi (ez-Zehebî, 1999, s. 191, 225).

2.7.3.7. Baydu

Baydu, Hıristiyanlara meyilliydi. Hatta bazılarının söylediğine göre Hıristiyan oldu.Ancak Baydu şirk üzereydi ve Allah'ı inkâr eden bir kişilikteydi (ez-Zehebî, 1999, s. 191).

2.7.3.8. Gazan

Moğol Hükümdarı Gazan b. Argun,1 Şaban 694/16 Haziran 1295 yılında Müslüman oldu. Gazan'ın veziri ve devlet işlerinin yöneticisi, halasının kocası Emir Nevruz adındaki bir Türk'tü. Emir Nevruz'un teşviki [1] ile İslam'a yöneldi ve aynı yılın Şaban ayında, Horasan'da, büyük şeyh ve hadis âlimi Şeyh Sadreddîn b.Hamuviyye el-Cüveynî'nin oğlu Şeyh İbrahim'in eliyle Müslüman oldu. Gazan, Arapça olan Mahmud adını aldı. Rey yakınlarında İslâmiyet'i kabul etti. Hamamdan çıktıktan sonra kalabalık bir meclise oturdu ve büyük bir toplantı düzenledi.Gazan'ın yüzü gülüyordu ve çehresi aydınlık içindeydi. Kendisi güzel şekilli, genç ve sarışın biriydi.Bu esnada yirmili yaşlarının başlarındaydı. Müslümanlar onun etrafında büyük bir sevinç ve izdihamla toplandı.Bu sevinç, olağanüstü bir coşkuya ulaştı ve hak şehadetini söyledi. Halkın üzerine altınlar ve inciler saçıldı. Gerçekten unutulmaz bir gündü. İslâmiyet böylece Moğollar arasında ve orduda Nevruz'un çabalarıyla yayıldı. Çünkü Nevruz, samimi bir Müslümandı. Kurban ayetlerinden ve

manevi hikmetlerden çok şey ezberlemişti. Oysa ki daha önce İslâm dini gizlice yaşanıyordu ve Müslüman olanlar bunu açıktan belli edemezdi. Daha sonra Nevruz, Sultan Gazan'a Kur'ân'dan bazı ayetleri ve İslâmiyet'i öğretmeye başladı. Gazan, Ramazan ayı geldiğinde oruç tuttu. Eğer Gazan İslâmiyet'e bu kadar bağlı olmasaydı, Şam'ı ele geçirdiği zaman yağmalardı (el-Ömerî, 2010, s. 316; es-Safedî, 1998, s. 6,8; ez-Zehebî, 1999, s. 37-38; İbn Tağrıberdi, 1984, s.357-358; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 242-243; Âmulî, 1381 h.ş. s. 259).

Aslında aynı törende sadece Gazan değil, bütün emirler Müslüman oldular. O ay toylar tertipleyip ibadetle meşgul oldular. Şeyhler, Seyyidler ve imamlar topluluğuna ikramda bulunup sadakalar ve maaşlar ve tahsis etti. Hayır kurumları, hankahlar, camiler ve medreseler ve hususunda çok sayıda hükümler çıkarttı. Ramazan ayı geldiğinde şeyhlerden ve imamlardan oluşan bir toplulukla ibadet ve itaatle ve meşgul oldu (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 243; Şahin, 2015, s. 209-210; Özgüdenli, 2009, s. 407).

Gazan'ın Din Büyüklerine Saygısı

Gazan Han, 690/1290'lı yılların sonlarında Bağdat'a girdiği zaman, ona görme engelli Şeyh Zeyneddin Âmidî'den bahsedildi. Gazan şöyle dedi:"Yarın Mustansıriyye Medresesi'ne geldiğimde onunla buluşurum." Ertesi gün geldiğinde halk büyük bir merasim düzenledi. Bağdat'ın ileri gelenleri, kadılar, âlimler ve büyükler medresede toplandı. Şeyh Zeyneddin de oradaydı, Gazan Han'ı karşılamak için burada bulunuyordu. Gazan Han, emirlerine şöyle emretti:"Benim önüme geçin, her biriniz sırayla içeri girin ve Zeyneddin'e selam verin. O sizi hükümdar zannetsin; bu bir sınama olsun." Bunun üzerine emirler sırayla geldiler. Her bir emir geldiğinde, halk büyük bir ilgi gösterip saygı sunuyordu, sonra Şeyh Zeyneddin'e selam veriyorlardı. Zeyneddin ise hepsine sakince ve olağan şekilde karşılık veriyor, ne bir hareketle ne de bir ihtimamla özel bir ilgi göstermiyordu (es-Safedî, 1998, s. 122, Şahin, 2015, s. 210-211, Özgüdenli, 2009, s. 408).

Sonunda, diğer emirlerden daha mütevazı bir şekilde, Sultan Gazan içeri girdi. O da Şeyh Zeyneddin'e selam verdi ve elini uzattı. İşte o anda Şeyh Zeyneddin hemen ayağa kalktı, Gazan'ın elini öptü, onu büyük bir hürmetle karşıladı. Ona Arapça, Türkçe, Farsça ve Rumca dillerinde dualar etti. Sesini yükselterek dua etti ve halkı da bilgilendirdi. Gazan Han, Şeyh Zeyneddin'in zekâsına, keskin anlayışına ve görme engelli olmasına rağmen onun bu keskin sezgisine hayran kaldı. Hemen o anda ona hil'at giydirip para verdi ve kendisine her ay üç yüz dirhem maaş bağladı.

Böylece Şeyh Zeyneddin, sultanın, emirlerinin, vezirlerinin ve hanımlarının nezdinde büyük itibar kazandı (es-Safedî, 1998, s. 122).

Gazan Han'ın ilgi duyup değer verdiği kişilerden biride Zengî devletinin hükümdarı Nureddin Mahmut Zengî idi.Gazan adaletin kendi eliyle görünür olmasını isterdi ve bunu gerçekleştirmek için büyük bir arzu taşırdı. Bu yüzden Mahmud adını aldı; bu isimle, Nureddin Mahmut Zengi'yi ve onun şehitlik makamını kastederek onun yolunu izlemeye çalıştığını göstermek istedi. Yakın ve uzak yerlerde onun davranışlarını taklit etmeye çalıştıysa da, bu konuda ancak zayıf bir iz bırakabildi (es-Safedî, 1998, s. 6).

Gazân İslâmiyet'i kabul edince kendisine: "İslam dini, seni eşinden [2] ayırır yani eşinle nikâhınız düşer. Çünkü İslam'da bir adamın, babasının nikâhladığı kadınlarla evlenmesi caiz değildir."denildi. Bu haber üzerine Gazân neredeyse dinden dönmeye kalkıştı. Fakat bazı âlimler ona şöyle bir fetva verdiler: "Senin baban Argun kâfirdi. Belğan Hatun onunla yalnızca zina ilişkisi içerisindeydi; aralarında sahih bir nikâh bağı yoktu. Bu yüzden senin onunla evlenmen caizdir." Bu fetva Gazan'ı çok sevindirdi. Bunun üzerine Belğan Hatun ile resmî bir nikâh akdi yaptı ve İslam üzere sabit kaldı. Eğer bu fetva verilmeseydi, Gazan Han neredeyse irtidat (dinden dönme) edecekti. Fetvayı veren kişiye ise bazıları itiraz etti. O ise şöyle dedi:"Ben sadece şeriatın zahir hükmüne göre konuştum. Eğer bir kolaylık sağladıysam, Gazân'ın bir tek haramı işlemesi, onun tümüyle kâfir olup İslam'a ve Müslümanlara düşman kesilmesinden daha hafif bir durumdur."Bu sözü herkes beğendi ve onun bu meseledeki iyi niyeti takdir edildi (Safedî, 1998, s. 9).

Gazan'ın Başka Dinlere Saygısı

Moğol hükümdarları içerisinde farklı din mensuplarına en merhametli davranan hükümdarlardan biri de Gazan'dır. Nitekim 699/1299 yılında meydana gelen Vadi'I-Hazindar savaşında galip gelen Gazan, yönünü Dımaşk istikametine doğru çevirmişti. Daha sonra Dımaşk halkı için bir emenname duyurdu. Bu emannamede farklı din mensupları ile ilgili şu emirleri vermiştir;

Farklı dinlere mensup olmalarından dolayı, diğer din mensuplarından, Yahudi, Hrıstiyan ve Sâbiilerden herhangi birine saldırmasınlar. Muhakkak ki onlar, şer'i bir görev olmasından dolayı, kendileri için cizye verirler. Peygamber Efendimiz Aleyhisselam'ın buyurduğu gibi: "Onlar [Ehl-i Kitap], malları bizim mallarımız gibi kanları da bizim kanımız gibi olsun diye cizye veriyorlar". Sultanlar, Müslümanları korumakla sorumlu oldukları gibi, itaat eden Ehl-i Zimme'yi korumakla

sorumludurlar. Çünkü onlar da reayadandır. Peygamberimiz dedi ki; "İnsanların başındaki yönetici onların çobanıdır ve her çoban sürüsündekilerden sorumludur."(en-Nüveyrî, 2004, s. 241; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 358-359).

Gazan'ın İslam'a Hizmetleri ve İnşa Ettiği Hayır Kurumları

Gazan, İslam dinini o kadar benimsedi ki artık belli bir zaman sonra kendini Müslümanların ve İslam dininin koruyucusu olarak görmeye başladı. Nitekim 699/1299'da Rebiyülahir ayının on dördünde Cuma günü, Moğollardan bir grubun da huzurunda Gazan adına Dımaşk minberinden hutbe okutuldu. Hatip, Gazan Han adına dua etti. Böylece Gazan'ın lakabı yüceltildi. Namazdan sonra Dımaşk emirleri Kıpçak ve İsmail, yüksek mevkiye çıktılar ve müezzin Abdulganî'ye Gazan'ın unvanlarını zikrettirdiler. Bu hutbede halka Gazan'ın lakap ve sıfatları belirtildi. Bu sıfatlar; Efendimiz Sultan, en büyük hükümdar, İslam'ın ve Müslümanların Sultanı, dünyanın ve dinin muzafferi, Mahmud Gazan'dı (en-Nüveyrî, 2004, s. 247; es-Safedî, 1998, s.15, 80; ez-Zehebî, 1999, s.80; es-Safedî, 1998, s.15, 80).

Aslında Gazan 699/1299 yılında Dımaşk'ı aldığı zaman, komutanlarının şehri yağmalama teklifine sıcak bakmamış ve Müslüman ahalinin zarar görmesini istememişti. Bundan dolayı ordusundan askerlerin şehre girişini resmi bir izin olmadıkça yasaklamıştı. Buna rağmen ordusundaki bazı Ermeni ve Gürcü askerler bu emre uymayarak Salihiyye'de yağma, talan, esir alma ve katliam yapmışlardı. Gazan bu duruma çok öfkelenmişti. Müslüman halkı koruması ve bu askerleri cezalandırması için Kitbuka b. Kunçib.Aragay'ı görevlendirmişti. O vardığında Ermeni ve Gürcüler yapacaklarını yapmışlardı, fakat esirler serbest bırakılmıştı (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.281).

Bunlara ilaveten yine aynı tarihte 6 Cemaziyülevvel 699 da (29 Ocak 1300) ,Cuma günü Emeviye Camii'nde Gazan'a ait bir ferman okundu. Bu fermanda; Cami'nin korunması, vakıflarının muhafaza edilmesi, daha önce silah hazinesine ayrılan gelirin hac ve hayır yollarına yönlendirilmesi ve gümüş paraların saf gümüşten basılması emrediliyordu (ez-Zehebî, 1999, s.87).

Gazan'ın eserleri ve ebvabu'l-berrlerinden (hayır işlerinden) biride Şenb-i Tebriz'dir. Burası dört medrese, rasathane, daru'ş-şifa, daru's-siyade, hangâh, daru'l-huffaz ve sairlerini içermekte olup kümbeti ortada bulunuyordu. Bu vakıfların hasılatı her sene yaklaşık 300 bin rayiç dinardı. Seyyitleri fazla sevdiğinden dolayı memleketlerde on daru's-siyade yapmıştı ve bunların her birine birçok vakıflar bağlamıştı (Âmulî, 1381 h.ş., s. 259).

[1] Gazan Han,Cengiz Han töresine göre padişahlık tahtına oturmak istediğinde Emir Nevruz diz çöküp "İslam âlimlerinden ve yıldız bilimcilerinden; Hicri 700 senesi aylarında İslam dini büyük bir padişah vasıtasıyla güçleneceğini duydum. Bu kulun görüşüne göre o büyük padişah Gazan hazretidir. Çünkü bu işaretlerin emareleri sizin aydın anlınızdan parlamaktadır. Padişah eğer İslam boyunduruğuna geçerse muhakkak bütün Müslümanlar gönülden ve samimiyetle ona yardım edip destek olacaklar ve gönül erbabının çabası uğuruyla yüce Allah devlet ve zafer bağışlayacaktır." dedi. (Âmulî, 1381 h.ş., s. 259).

[2] Gazan Han (1295-1304), babası Argun Han'ın ölümünden sonra devletin başına geçtiği zaman [Moğol adetlerine göre]hem babasının dul eşlerinden olan üvey annesi Bulugan (Belğan) Hatun'u, hem de amcası Geyhatu'nun dul eşi olan Döndü Hatun'u kendisine nikâhlamıştır (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 150, 196; Kütük, 2022, s. 50).

2.7.3.9. Olcaytu

Memlûklu müelliflerine göre; "Olcaytu, önceleri Sünni Müslümandı, fakat İmamiyye mezhebine mensup olan Şiiler onu etkileyerek aklını çeldiler [1], onu Şiiliğe davet ettiler ve o da onların sapkın davetine uyarak mezhebini değiştirdi, Rafızi olduğunu ortaya koydu. Hutbe duasından sahabe isimlerini çıkardı, yalnızca Hz. Ali'nin adını anmaya devam etti (el-Ömerî, 2010, s. 337; es-Safedî, 1998, s. 314; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 315). Bu sebepten dolayı Ezce halkı ona karşı çıkınca Olcaytu çok öfkelendi. Hutbeyi Şia usullerine göre okumadıkları için onların mallarının ve kanlarının helal olduğunu ilan etti,kılıçtan geçirilmelerini emretti. Ancak Allah ona bu fırsatı vermedi iki gün sonra şiddetli bir bağırsak hastalığına (kolera) yakalandı ve öldü. (el-Ömerî, 2010, s. 337; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 315).

Olcaytu ölümünden yedi gün önce, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in isimlerinin anılmaması için şehirde ilan verilmesini emretmişti. Ayrıca üç bin atlı asker göndermeye karar vermişti. Bu askerlerin Medine-i Münevvere'ye gidip iki büyük sahabenin kabirlerini yerinden çıkartmalarını emir buyurmuştu. Ancak çok kısa bir süre içinde vefat emişti.İbn Tağrıberdi'nin dediğine göre: "O, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış ve yapmak istediğinden mahrum bırakılmış biridir" (İbn Tağrıberdi, 1984, s.316).

Sultan Olcaytu, Şii olunca Cemaleddin İbrahim bin Hüsam da onu övmek

için şöyle bir şiir yazdı:

Dualarımı hükümdarların hükümdarına takdim ediyorum.

İnsanlar başka hükümdarlara yönelse de,

benim kalbim yalnızca ona bağlı.

O, Muhammed Hüdabende'dir.

Övgü ve bağlılığımla onu özellikle anıyorum.

Çünkü onda inancım ve bağlılığım vardır.

O, üstün bir devletle hükümdarların başına geçti."

Dinin kutlu olsun! Çünkü sen, hükümdarın dinine yardım ediyorsun;

Yeryüzünün hükümdarına ki onun hâkimiyeti hiçbir zorluk olmadan diyarların dört bir yanına yayıldı.

Ona verilen heybet sayesinde, keskin bir kılıca veya sağlam bir mızrağa ihtiyaç kalmadı.

Sen, öyle bir cesaret elbisesi giydin ki, bu elbise seni büyük bir orduya ve sancak kaldırmaya gerek kalmadan korudu.

Yeryüzünü adalet ve heybetle doldurdun; insanlar korku ve ümit arasında yaşadı.

Etrafında, ölümden korkmayan, savaş meydanlarının aslanı olan yiğitler toplandı.

Savaşa çıktığında, düşmanlarının kalplerine korku salar, onları sarsardın.

Öyle ki, adaletini hem yaşayanlar hem de ölüler arasında yaydın.

Hastalığı iyileştiren hekimin, uyuşukluk halinden seni uyandırdı ve sen de, yüksek azminle yıldızların ötesine yükseldin.

Minberlerde Muhammed âline övgülerle dolu hutbeler okutmaya başladın.

Kıymetli sikkelerinde, peygamberin ve halifelerin isimlerini yazdırdın.

Sonra da imamların isimlerini kazıttın; ne güzel isimler ve ne güzel yazılar oldu!

Peygamberin vasiyetini korudun ve onun yakınlarını yabancılara karşı yücelttin.

Bununla sevin; çünkü bu iyilikler sana ahiret gününde Allah tarafından en güzel şekilde mükâfatlandırılacak.

Ey hükümdarların, Kisrâların (Fars hükümdarlarının) oğlunun oğlu! Onlar saltanatlarına nasıl ulaştıysa, sen de onların izinden yürüdün ve onların yüceliğini miras aldın (es-Safedî, 1998, s. 315-16).

Olcaytu'nun Rahbe'den [2] ayrılışı üzerine, Alâeddin el-Vedâî şu şiiri yazmıştır;

Harbende Rahbe'den kaçmadı

Fakat sahibi olan Allah'tan korktu.

Memleketine büyük bir arzu ile dönerken,

Allah ona kılıcından bir halka taktı."(es-Safedî, 1998, s. 315).

Olcaytu ölmeden önce Şiilikten vazgeçti ve Ehl-i Sünnet inancına geri döndü Gerçekten de bir müddet sonra Şiiliği bırakıp Ehl-i Sünnet yoluna döndüğünde, sikkelerin (dirhem ve dinarların) üzerine şehadet kelimelerini ve sahabe isimlerini yazdırdı. (es-Safedî, 1998, s. 315-16).

Olcaytu'nun Ehl-i Sünnet inancına dönmesine tepki olarak bazı Şii şairler ise şöyle söyledi:

Herbande'nin lanetlenmiş paralarını gördüm.

Üzerlerinde en hayırlı resullerden ve ashabından bahsediliyordu.

Hafifliğiyle aklına benzeyen bu paralar beni şaşırttı.

Bu bütün tasannun (yapmacık,sun'i) beni kuşkuya düşürdü."(es-Safedî, 1998,

s. 316).

El-Ömerî'nin aktardığına göre; Şehabeddin Ahmed el-Câmî'nin İran sultanları yanında önemli bir yeri vardı ve onlardan saygı görüyordu. Seccadesini Olcaytu'nun yanına serebiliyor ve onun yanında oturabiliyordu. Olcaytu'ya "Bu şahıs senin yanında bu rütbeye nasıl ulaştı?" diye soruldu. Olcaytu da; *kardeşim Mahmud Gazan döneminde altmış bin atlı asker ile bir vazife için görevlendirilmiştim, bizim ve hayvanlarımızın yiyeceği azaldığı için sıkıntı yaşıyorduk. Ancak bu Şeyh 4 ay boyunca kendi malı ile ihtiyaçlarımızı giderdi* demişti (el-Ömerî, 2010, s. 174).

Olcaytu 16 Şevval 716 (1 Ocak 1317) 'de öldü ve vefat ettiğinde otuz küsur yaşındaydı. Ondan sonra yerine oğlu Ebu Said geçti. Ebu Said ehl-i sünnet yolunu seçti (el-Ömerî, 2010, s. 337; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 315; Âmulî, 1381, h.ş. s. 260).

Olcaytu'nun Hayır Hizmetleri

Olcaytu, Memlûklu kaynaklarında genelde olumsuz yönleri ile ön plana çıkmışsa da onun hayır hizmetlerinden bahseden İran kaynakları da vardır. Bununla ilgili olarak Âmulî şu bilgileri vermektedir. Olcaytu kendi türbesi için tepesinde sekiz minaresi olan yüksek bir kümbet yaptı. Onun etrafında benzerini dünyada hiçbir kimsenin görmediği ve duymadığı cami, hangâh, medreseler ile daru's-siyadeden oluşan hayır müesseslerinin yapılmasını buyurdu. Oraya birçok nefis mülkler vakfetti. Nitekim kendi hâkimiyet süresinde oranın hasılatı yüz tümene ulaşıyordu. Bunların tamamı Vezir Hoca Reşidüddin'in talimatı ve yönlendirmesiyle olduğundan tevliyetin naipliğini kendisine bağışladı. Oraya on müderris, yirmi mu'abbid, yüz ilim talebesi, yirmi sufi, on iki hafız, sekiz müezzin ve dört muallim tayin etti. Her müderris için 1500 dinar, her mu'abbid için 750 dinar, her ilim talebesi, sufi, hafız, müezzin ve muallim için 120 dinar maaş bağladı. Nitekim vakfiyede detaylı ve meşruh geçtiği gibi oranın daru'z-ziyafesinde her gün gelip gidenlere harcanması için 300 dinar tayin buyurdu. Ayrıca orada hizmette bulunan emirler, mücavirler, ferraşlar, hangâh hizmetçileri, yetimlere harcanması, daru's-siyade ve daru'ş-şifa giderleri için 100 bin dinardan fazla para tayin etti. Aynı şekilde Sultaniye'de gayet yüce bir cami ile ona bitişik daru'ş-şifalı bir medrese inşa ettirdi. Memleketlerin hiçbirinde buna benzer bir yapı yoktu. (Âmulî, 1381 h.ş. s. 259).

Bunlara ilaveten, Olcaytu kendisi adına bir kümbet yaptırdıktan sonra, birkaç büyük bina yapıp bezenmiş bir cami, darüzziyafe, darüssiyade ve birçok vakıflar ona vakfetmişti. Bu anlatılanlardan başka padişah ve emirler, iç kalede birçok imaret

yapmışlardı. Birçok camiler yapmış, ancak sultanın yapmış olduğu Cuma camii birçok mermer ve Kaşî çinilerle bezenmiş, tabibler için içinde ilaçlar ve gerekli olan her şeyin bulunduğu bir darüşşifa ve bunlardan başka Bağdad'ınMustansırıyyesine benzer yüce bir medrese inşa etti. Ayrıca yine Bağdat'ta büyük bir bina inşa etti. Bu binanın iki tarafında iki büyük minare ile binanın içerisinde her birinin birçok vakıfları olan medrese, darüşşifa ve hangah yaptı (Hâfız-i Ebrû, 1317, s. 9-10).

Olcaytu ayrıca seyyidlere son derece sevgi beslerdi. Nitekim ehlibeyte beslediği fazla muhabbetinden dolayı hutbeyi onların adına okuttu ve sikkeyi onların adına bastırdı. Allah'tan korkma hususunda benzersizdi. Olcaytu'nün mescitlerdeki vaaz ve ilmi sohbetlere katıldığı, soru ve cevap şeklinde iştirak ettiği ifade edilmektedir. (Âmulî, 1381 h.ş. s. 259).

[1] Aslı köle olmayan, Kûfe'de doğup Emirü'l-Mü'minin Ali b. Talib'in şehadet ettiği yerde büyüyüp boy atan Seyyid Taceddin Avcı, Sultanın katında büyük bir itibar elde etti ve Sultanı Şia mezhebine meyillendirdi. Sultan onu taklit ederek Şia mezhebini kabul etti. Bu iş o dereceye ulaştı ki, uzun bir süre Şeyheyn (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer) ve Hz.Osman adını hutbede terk ettiler ve halifelerden Hz. Ali a.s. adı ile yetindiler (Hâfız-i Ebrû, 1317, s. 48-49).

[2] Rahbe Suriye'de bir şehirdir. Olcaytu günlerce buraya mancınık atışı yaparak almaya çalıştı fakat alamadı. Neticede orta Emir Çoban'ın girişimleri ile orta yol bulundu. Rahbe yöneticileri sanki şehri teslim ediyormuş gibi Olcaytu'nun huzuruna çıkarak hilat giydiler. Sabah olunca İlhanlı ordusu Rahbe'den ayrıldı (es-Safedî, 1998, s. 170-171).

2.7.3.10. Ebu Said

Ebu Said, Müslüman bir hükümdardı, şeriata boyun eğerdi,âlimlere ve salih kimselere meyli vardı [1]. Üstelik iyi huylu ve hayırsever biriydi. Müslümanlığı sağlamdı, halkını da İslam'a teşvik ederdi ve Müslüman olanlara iyilik ederdi. Bilgiliydi ve ülkesini çok iyi yönetirdi. Kötülükten uzak dururdu, zulme karşıydı ve kalemi de kuvvetliydi. Ayrıca, müziğin belli alanlarında da eserler kaleme almıştı. Bütün bunlara ilaveten hükümdarlığı döneminde birçok rezillik ve günahı yasakladı (es-Safedî, 1998, s. 69; İbn Tağrıberdi, 1984, s.337, 442).

Yukarıda aktarılan birçok özelliğinin yanı sıra Ebu Said, çok sayıda haksız

vergi ve haraç uygulamasını kaldırdı, birçok mahkûmu serbest bıraktı. İçki ve şarabı yasakladı ve içki içenlere karşı ciddi kararlar aldı. Bağdat'taki kiliselerin bir kısmını yıktırdı[2] veya kapattı. İslam dinine zarar vermek isteyenleri takip etti. İslam'a giren gayrimüslimlere hil'at giydirdi, hediyeler verdi ve İslam'a giriş için teşvikleri önemli işlerden biri haline getirdi. Yakın akrabalar arasında miras hakkı tanıdı ve bu konuda devlet hazinesine pay ayırmadı. Ebu Said bu meselede Ebu Hanife'ye bağlılık gösterdi (es-Safedî, 1998, s. 69; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 337, 442).

Esasen Ebu Said'in ve genel olarak Cengiz Han soyundan gelen hükümdarların tüm dinlere saygılı oldukları söylenebilir. Ebu Said döneminde, Yahudi asıllı Reşidüddîn'in vezirlik yapmış olması bunun göstergelerinden biridir (el-Ömerî, 2010, s. 238-239).

720/1320 yılının Şaban ayının ilk on gününde Sultaniye şehrinde Ebu Said şarapların dökülmesini emretti ve bu emir yerine getirildi. Bunun sebebi ise Sultaniye şehrinde 720/1320 yılının Recep ayında meydana gelen büyük dolu yağışıydı. Dolu tanelerinden her birinin ağırlığı 18 dirhemdi. Bundan dolayı çok sayıda hayvan telef oldu. Dolunun akabinde ise meydana gelen selden dolayı şehre dağlardan sel atıkları geldi. Korku arttı ve insanlar Allah'a sığındı. Daha sonra ülke rahata ulaştı. Ebu Said fakihlere bu durumun sebebini sordu. Fakihler ona: "Bu durumun sebebi, adaletsizlik, zulüm, mescitlerin, medreselerin ve hankahların yanında günahların açıktan işlenmesi, meyhaneler ve içki dükkanlarıdır"dedi. Bunun üzerine Ebu Said, ülkenin her yerinde meyhane ve içki dükkanlarının kapatılmasını emretti. Tahıl vergisini de iptal etti. Sultaniye şehrinde şarap satanlara vergi koydu. Şarap fıçılarının getirilmesini ve kalenin altında toplanmasını emretti. Şarap fıçıları getirildi ve on binlerce fıçı toplandı. Toplama işi bitince, Vezir Taceddin Ali Şât arkadaşları ve devletin önde gelenleri ile beraber bütün şarap fıçılarını hendeğe döktürdü. Sonra fıçılar ateşe verildi. İki gün boyunca ateş yanmaya devam etti. Görgü şahitlerinin anlattığına göre aynı uygulamalar, yani Sultaniye'de yapılan işlerin aynısı Tebriz'de de yapıldı (en-Nüveyrî, 2004, s. 258).

Ayrıca Ebu Said'in ölümünden bir yıl önce Irak kervanı hacca gitmişti. Kervanın başında kahraman ve cesur bir kumandan bulunuyordu. Araplardan kimseye kervandan bir şey almasına fırsat verilmemişti. Fakat ertesi yıl Araplar kervanın yolunu kestiler, onu yağmaladılar ve kervandan çok şey aldılar. Kervan geri döndüğünde durumu Ebu Said'e şikayet ettiler. O da şöyle dedi: "Bunlar bizim memleketimizde mi, yoksa Sultan Nasır'ın memleketinde mi?" Onlar da: "Hayır, ne senin memleketinde ne de Sultan Nasır'ınkinde; bunlar çöllerde yaşarlar, kimse

onları denetlemez, geçip gidenlerden kılıçlarıyla geçinip yaşarlar." dediler.Bunun üzerine Ebu Said şöyle dedi: "Bunlar fakir insanlardır. Kervandan aldıkları miktarı biz her yıl kendi hazinemizden onlara gönderelim, böylece halktan hiçbir şey almasınlar." Ona "Kervandan otuz bin dinar alıyorlar." dediler ki, bu meblağı büyük bulup kararından vazgeçmesi için Ebu Said'e bilerek yüksek sesle söylediler. Ebu Said ise"Bu miktar onları geçindirmez, yetmez. Her yıl altmış bin dinar gönderelim. Bu miktar hazinemizden bir görevliyle birlikte kervana eşlik ederek taşınsın." dedi. Ancak aynı yıl içinde vefat etti. Onun vefat haberi Sultan Melik Nasır'a ulaştığında şöyle dedi: "Allah ona rahmet etsin, vallahi bize bir daha Ebu Said gibi biri gelmez."(es-Safedî, 1998, s. 69; İbn Tağrıberdi, 1984, s.442-443).

[1] Ebu Said döneminde Şeyh Halife isimli bir dervişten bahsedilir.İlim tahsil edip bir çok yer dolaştıktan sonra kendisine tabi olanlarla beraber bir mescide yerleştiler. Bundan rahatsız olan fakihler Şeyh Halife hakkında katli vaciptir fetvası çıkararak Ebu Said'ten bunu tatbik etmesini talep ettiler. Ebu Said meselenin ne olduğunu anlayınca "ben dervişlerin kanına girmem. Horasan hâkimleri araştırıp Hazreti Peygamberin temiz şeriatı mucibince amel etsinler" diye cevap verdi (Hâfız-i Ebrû, 1395, s.72).

[2] Ebu Said'in Bağdat'taki bazı kiliseleri kapattırması Hrıstiyanlar açısından olumsuz bir durum olduğu söylenebilir. Fakat onun döneminde Hıristiyanlıktan İslam'a geçenlere karşı yapılan baskı ve zulümlerden dolayı kendilerince böyle bir tedbir aldıkları söylenebilir.

2.7.3.11. Arpagun

Arpagun Cengiz Han soyundandır. Sultan Ebû Said vefat edince vezir Gıyâseddin Muhammed, Moğol ileri gelenleriyle istişare etti ve "Bu adam soyludur," dedi. Bunun üzerine ona biat ederek tahta oturttular.Memlûklu kaynaklarında geçtiğine göre; Arpagun Hristiyan inancına sahipti. Moğol ileri gelenlerinin Müslümanlarla barışmasını yadırgadı, kalbini zulüm ve karanlıkla doldurdu. Bağdatlı Hâtûn Hande'yi öldürdü, mallara el koydu, işleri altüst etti, halk onun elinden büyük sıkıntılar çekti. Hatta Şam'a girmeyi hedeflemişti, ancak Şam civarında yıkıma uğrayıp çekilmek zorunda kaldı. Allah onun şerrinden Müslümanları korudu ve fitnesi sona erdi. En sonunda Noyan Ali Paşa tarafından öldürüldü (736/1336) (es-Safedî, 1998, s. 447).

2.7.3.12. Musa b. Ali b. Baydu

Noğay Temür b.Hülagü'nün oğludur; Moğol hakanıdır. Irak'ın "Suvad" bölgesinde büyüdü. Dokumacı olduğu rivayet edilmektedir. Ebu Said ölünce, Ali Paşa öne geçti ve Musa'yı arayıp buldu, onu sultan yaptı. Şeyh Hasan ile mücadele ederken 737 yılında öldü. Musa, güzel görünümlü, akıllı, İslam'a bağlı biriydi. Kurban Bayramı günü, ordugah içinde, kırk yaşlarında iken öldürüldü. Safedî'nin naklettiğine göre; Musa b. Ali b. Beydu, aklı ve dine bağlılığı ile övgüye layık bir insandır (es-Safedî, 1998, s. 483-84).

2.7.4. Altın Orda Hanlarının Dini İnançlara Bakışı

İslamiyet Altın Orda Devleti'nde yayılmış ve iman nuru üzerlerine doğmuştu.Altın Orda Devleti'nin hükümdarları, İslam'ı açıkça benimseyip şahadet getirseler de, birçok konuda İslam hükümlerine aykırı davranmaktaydılar. Zira Cengiz Han'ın belirlediği yasaları sıkı sıkıya uyguluyorlardı. Birbirlerini kitaplar ve mektuplarla, zina, içki içme konularında sert bir şekilde eleştiriyor, antlaşmaları ve sözleşmeleri ihlal ediyorlardı. Altın Orda hükümdarlarının bir geleneği vardı: Eğer tebaalarından birine kızarlarsa, onun malını alır, çocuklarını satarlardı. Ayrıca Altın Orda'da,Deşt-i Kıpçak halkı, diğer yerlerdeki gibi önceki hilafet sistemleriyle yönetilen bölgelerin kural ve kaidelerine çok dikkat etmezlerdi (el-Ömerî, 2010, s. 144; Kalkaşendî, 1914, s. 474-475).

2.7.4.1. Berke Han

Berke, Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin oğludur. Altın Orda devletinin ilk hükümdarı olan Batu'nun da kardeşidir. Berke tahta geçmeden önce Müslüman olmuştu. Kardeşi Batu Han'dan sonra tahta geçince de Altın Orda devletinde İslâmiyet'i kabul ederek Müslüman olan ilk hükümdar oldu. İslam dini Deşt-i Kıpçak'ta ve Altın Orda devletinde onun sayesinde yayıldı. Berke Han'ın Müslüman olmasından sonra iman parıltısı bu ülkeyi aydınlattı. Küçük bir pagan topluluğu dışında İslam'a girmeyen kalmadı. Ondan sonra gelen hükümdarlar da bu ülkede İslam'ı benimsediler. Berke Han,Müslüman olmadan önce kardeşi Batu Han tarafından Mengü Han'ı, büyük han olarak Cengiz Han'ın tahtına oturtmak üzere gönderilmişti. Mengü'yü tahtına oturttuktan sonra dönüşte Buhara'ya uğradı. Buhara'da tarikat şeyhi Necmeddin Kübra'nın arkadaşlarından, Şeyh Seyfeddin Baharzî ile görüştü. Onunla yaptığı sohbet çok hoşuna gitti ve onun aracılığıyla İslam'ı kabul etti ve iyi bir Müslüman oldu. Baharzî ile arasındaki sohbeti daha da arttırdı ve sonunda Baharzî ona Halife Mu'tasım'la mektuplaşarak ona itaat etmesini tavsiye etti. Bunun üzerine Berke, halife ile yazışmaya başladı ve aralarında elçiler

gidip geldi. Halife ona kıymetli hediye ve ahitler gönderdi (el-Ömerî, 2010, s. 102-103,149; Kalkaşendî, 1914, s. 309, 474; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 349).

Aynı zamanda Berke Han'ın amcasının oğlu olan Hülagu, Halife üzerine sefere çıkınca Berke bu durumdan haberdar olmuş, Hülagu'yu bu işten vazgeçirmeye çalışmış ve onunla karşı karşıya da gelmişti. Berke Han ile Hülagû arasında meydana gelen en büyük sorunlardan biri, Hülegü'nün Abbâsî Halifesi Müsta'sım Billâh'ı öldürmesi olayıdır. Bu olay, aralarındaki düşmanlığın önemli bir sebebiydi.Bundan dolayı Berke Han ile Memlûk Sultanı Baybars arasında mektuplaşmalar oldu (el-Ömerî, 2010, s.103, 149; Kalkaşendî, 1914, s. 309; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 349-350).

Esasen Berke Han Müslümanlara yakınlık gösterirdi. Âlimlere ve salih kişilere saygıda kusur etmezdi. Berke Han, Şeyh Şemseddin el-Baherzî el-Hanefi'nin elinden Müslüman olduktan sonra kavmini de İslam'a yönlendirdi, memleketinin her tarafında camiler ve medreseler yaptırdı. Hatta Tebriz, Hülegü'nün elinde olduğu dönemde büyük han Mengü'den gereken izni alarak orada bir cami inşa ettiler [1] ve camiye Berke Han'ın ismini verdiler. Berke Han sefere çıktığında, yanında çadırdan yapılma seyyar mescitler taşırdı. Bu mescitlerde müezzinler bulunur, beş vakit namaz kılınırdı (es-Safedî, 1998, s. 11; el-Ömerî, 2010, s. 105, 153; İbn Tağrıberdi, 1984, s.79, 349-350).

[1] Hülagu, ülkeleri Mengü Han adına fethettiği zaman, Mengü Han'ın bir naibi konumundaydı, hiçbir işte ona muhalefet edemezdi. Mengü ona haber göndererek demişti ki:"Berka Han (yani Saray Hanı) kendi ülkesinde sanayi üretimi ve yüksek gelir elde edecek imkâna sahip değildir. Kendisi ve ordusu kumaşa ihtiyaç duyar. Bu sebeple ona Meraga ve Tebriz bölgeleri tahsis edilsin." Hülagû da bu emre uyarak, Meraga ve Tebriz'i Berke'nın temsilcilerine teslim etti. Orada kumaş üretimi için kârhaneler (kazhanah) kurdular. Bu kazhanahlar onların yanında (Memûklardaki) darüttiraz (resmî kumaş dokuma evleri) gibi bir konumdaydı. Ayrıca bir cami inşa ettiler,bu camiye görevliler tayin ederek maaşlar bağladılar ve caminin üzerine Berke'nın adını yazdılar. Sonrasında, Meraga ve Tebriz'in bazı gelirlerini bu kazhanah ve cami için tahsis ettiler. Gazân ise bu düzeni tamamen kaldırdı. Gazan dönemine kadar bu cami ve kazhanah varlığını korumaktaydı, üzerinde Berke'nın ismi yazılıydı. Onun [Hülegü'nün] yerine geçen Abaka da böyleydi (es-Safedî, 1998, s.11; el-Ömerî, 2010, s. 105).

2.7.4.2. Tudan Mengü ve Dini

Tudan Mengü b. Toğan b. Batu b. Duşî (Cucî) Han b. Cengiz Han 1280 yılında Altın Orda devletine hükümdar oldu. Daha sonra tasavvufa yönelerek büyük bir aşk hali gösterdi, dünyadan elini ve eteğini çekti. 686/1287 yılında tahtı bıraktı ve sufiler ile fakirlerin arasına katıldı. Tudan Mengü, zühd sahibi olan ve salihlere bağlılığı ile bilinen biridir. Ondan sonra gelen hükümdarlar da bu hükümdarlıkta İslam'ı benimsediler (el-Ömerî, 2010, s. 299; Kalkaşendî, 1914, s. 473-474; Yakubovskiy, 2021, s. 46).

2.7.4.3. Toktay

Cengiz Han'ın torunlarından, Moğol hükümdarı Büyük Tağî'nin oğlu Sayır Han'ın oğlu Mengutemür'ün oğlu Toktay, Altın Orda Devleti'nin hükümdarıydı. 1290 yılında tahta geçti. Kâfir olmasına rağmen adaletliydi [1]; iyilikseverlere cömert davranır, din sahibi olanlara ve çeşitli mezheplerden zahitlik gösterenlere eğilim gösterirdi. Bununla birlikte İslam'ı üstün tutar, büyük imamları severdi. Toktay adil bir hükümdardı, farklı dinlerden hayırsever insanlara meylederdi, İslam'a ayrıcalık tanırdı. Aynı zamanda büyücülere karşı büyük bir meyli vardı.Hatta onlara ilgi gösterir, gökten gelen büyülerle meşgul olurdu (es-Safedî, 1998, s. 614; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 426; Yakubovskiy, 2021, s. 47).

Ayrıca Toktay'ın bir oğlu vardı; yüzü dolunay gibi parlak, bulutların ardından çıkan güneş gibi aydınlıktı. Bu oğlu aynı zamanda çok zekiydi ve Müslüman olmuştu. Kur'an-ı Kerim okumayı ve dinlemeyi çok severdi. Kendisi de onunla beraber Kur'an okuyan kişileri dinlerdi. Toktay'ın o güzel yüzlü oğlu, eğer hükümdar olursa, ülkesinde İslam'dan başka bir dini bırakmamaya niyetlenmişti. Ancak bu oğlu Toktay'dan önce vefat etti. Onun ölümüyle babası acı bir ayrılık yaşamış, içindeki yangını gözyaşları bile dindirememişti. Toktay, hayatı boyunca aynı çizgide kaldı yani Müslüman olmadı ve 712/1312 yılında öldü (es-Safedî, 1998, s. 615; İbn Tağrıberdi, 1984, s. 426; Yakubovskiy, 2021, s. 50).

[1] Daha öncede ifade etiğimiz gibi Memlûklu müellifleri kendi dönemlerindeki din telakkisi gereği Müslüman olmayan insanları kâfir olarak görüyorlardı.

2.7.4.4. Özbek Han

Özbek Han 712/1312 yılında tahta geçince Müslüman oldu ve İslâm'ı güzelce benimsedi. Halkını da İslâm'a teşvik etti, bazıları Müslüman oldu. Özbek Han, Müslüman olduktan sonra serakocat (altın işlemeli başlık) giymedi, onun yerine çelikten bir kuşak takmaya başladı ve şöyle dedi: "Altın giymek erkeklere haramdır." Dine ve hayra meylederdi, fakirlerle görüşüp onlara yakınlık gösterirdi. Tebaası üzerinde adaleti vardı (İbn Tağrıberdi, 1984, s. 343; Yakubovskiy, 2021, s. 50).

Özbek Han, İslam'a bağlı iyi bir Müslümandı. Şer'i kanunların uygulanmasına önem verir, namazlarını düzenli olarak kılar ve orucunu tutardı. Halkına ve yanına gelen kişilere karşı çok iyi muamele ederdi.Özbek Han, İslam'a tam anlamıyla bağlı kaldı, dindarlığını açıkça gösterdi. Özbek Han, ilme ve ilim ehline çok değer veren biriydi.Bundan dolayı Altın Orda Devleti'nin başkenti olan Saray şehrinde ilim için bir medrese inşa etmişti. (el-Ömerî, 2010, s. 144-145; Kalkaşendî, 1914, s.474).

2.7.5. Kubilay Hanlığında Din Anlayışı

Kubilay hanlığının hükümdarları da Cengiz Han'ın soyundan gelenlerdir. Memlûklu müellifler onları güneşe tapan kâfirler olarak nitelendirmektedir. Hükümleri verirken, Cengiz Han'ın "Yasa" adlı hukuk sistemine bağlı kaldılar. Kalkaşendî'nin aktardığına göre:"Bu kavim, cahiliyet üzere olmalarına rağmen, hükümdarlıklarına gelen ya da içinde yaşayan herkese karşı faziletli bir yönetim tarzı izlemektedirler".Yine Kalkaşendî'nin aktardığına göre bu hakanın memleketinde gördüğü garip şeylerden biri de şu imiş: "Kâfir olmasına rağmen, teb'ası arasında çok sayıda Müslüman yaşamaktadır. Ve bu Müslümanlar saygı görmekte, değer verilmekte ve korunmaktadır. Eğer bir kâfir, bir Müslümanı öldürürse, o kâfir ve ailesi öldürülür, malları da yağmalanır. Fakat bir Müslüman, bir kâfiri öldürürse, onun için kısas uygulanmaz, yalnızca diyet istenir. Kâfirin diyeti ise onların yanında bir eşektir, başka bir şey talep edilmez." (Kalkaşendî, 1914, s.485-486).

2.7.6. Maveraünnehr Hükümdarlığı'nda (Çağatay Hanlığı) Din Anlayışı

Çağatay Hükümdarları içinde Müslüman olan ilk kişi,Terma Şirin'dir.

Terma Şirin 725/1325 yılında İslam'ı kabul etti. İslam'ı güzel bir şekilde benimsedi, dinin gereklerini yerine getirmede samimi ve kararlıydı. Terma Şirin emirlerine ve askerlerine de İslam'ı emretti. Onun İslam'a olan bağlılığı, adil yönetimi, temiz geçmişi, iyiliğe olan sevgisi ve iyilik sahiplerine olan muhabbeti, âlimleri, salihleri, fukara ve sûfileri himaye etmesi övgüyle anlatılmıştır. Halkın kimileri zaten önceden Müslümandı, kimileri de onun davetine icabet ederek

Müslüman oldu. İslam bu topraklarda yayıldı ve bayrağı yüceldi. Öyle ki aradan daha on yıl bile geçmeden, İslam hem halka hem de yöneticilere tam anlamıyla hâkim oldu.

Bu gelişmede o bölgelerdeki âlimler, imamlar, salih ve şeyhler de büyük katkı sağladı. Mısır ve Şam'dan tüccarlar bu bölgelere gelip gider oldular. Hükümdar da onları büyük bir hürmetle karşılayıp ağırlıyordu. Zaten bu ülkenin halkı, eski zamanlardan beri Müslümandı.

Hükümdarları kâfir olsa bile, Müslüman halka saygı ve değer veriliyor, onların dinine, haline ya da geleceğine zarar verilmiyordu (Kalkaşendî, 1914, s. 305,450).

2.7.7. Bazı Moğol İleri Gelenleri ve Dini Hassasiyetleri

2.7.7.1. Emir Çoban

Emir Çoban İlhanlı devletinde hükümdarın güçlü ve muktedir naibi idi. Müslümanlığı kabul etmiş,İslam dinine bağlı dürüst ve samimi bir insandı. Namaz kılmadaki gayreti ise tamdı. İslam'a olan içten bağlılığı onun gülen yüzünden anlaşılırdı (es-Safedî, 1998, s. 169-171).

Aynı zamanda hayır sahibi bir insandı. Hayır işlerinde çok miktarda altın harcadı ve böylece Mekke'ye su ulaştırdı. Mekke'de su akmaya başladı, artık su satın alınacak bir şey olmaktan çıktı; sadece taşınma ücreti alınır oldu. Su, 726 yılı Cemaziyülevvel ayının başlarında Safa Tepesi'ne, İbrahim Kapısı'na ve Ebtah bölgesine ulaştı ve buralarda akmaya başladı. Ayrıca Medine-i Münevvere'de, Mescid-i Nebevî'nin yakınında güzel bir medrese ve kendi defnedilmesi için bir türbe yaptırdı. O, aynı zamanda efendisi Ebu Said ile Sultan Melik Nasır Muhammed arasında barışın sağlanmasında etkili olan önemli sebeplerden biriydi (es-Safedî, 1998, s. 169-171).

Esasen Müslümanlara karşı büyük bir sevgisi ve merhameti vardı. Bunun en güzel örneği Rahbe kuşatmasında yaşanmıştı. Emir çoban Rahbe kuşatmasında halkı katliamdan kurtardığı için Memlûklu tarihçileri tarafından adından övgü ile bahsedilmektedir [1] (es-Safedî, 1998, s.170-171; Uzunçarşılı, 1967, s. 601-602; Özen, 2023, s. 523).

Allah onun için daha azını da yeterli görebilirdi. Çünkü o Müslümanların kanını korudu, onlara zarar gelmesini engelledi. Ancak diğer yandan çok sayıda Moğolu öldürdü. Herat valisi tarafından siyasi sebeplerle 728/1328 yılında öldürüldü. Çoban'ın tabutu kızı Bağdat Hatun tarafından Irak hac kervanıyla Medine-i

Münevvere'ye gönderildi. Ancak Allah onun kendi yaptırdığı türbeye defnedilmesini takdir etmedi. Sultan Melik Nasır bunu öğrenince Medine'ye deve kervanları gönderdi ve orada kendi türbesine gömülmesini engelledi. Sonuçta Çoban, Bakî Mezarlığı'na defnedildi (es-Safedî, 1998, s.169-171; Kalkaşendî, 1914, s. 272-273).

[1] Rahbe halkından birkaç kişi bana [Safedî'ye] şöyle anlattı: Hülegü Han'ın oğlu Olcaytu [Hülagü'nün torunu] Rahbe'ye geldiğinde, mancınıkları kurdu ve Karasungur'un mancınığından atılan bir taş kale duvarını salladı ve bir burcunu (kuleyi) yarıp geçti. Başka biri atsaydı kaleyi tamamen yıkardı. Çoban ise, askerlerin arasında dolaşıyor, kuşatma düzenini ayarlıyordu. Bu durumu görünce mancınıkçıyı huzuruna çağırdı ve ona, "Şu anda elini kesmemi ister misin?" diye çıkıştı, onu azarlayıp öfkeyle hakaret etti. Ardından şöyle dedi: "Vallahi, Ramazan ayında Müslümanları mı kuşatıp mancınık taşları mı atıyorsun? Eğer kağan isteseydi, yanında bulunan Moğollara 'Her biri bir çuval toprak atsın' dese, bu kaleyi zaten böylece yerle bir ederlerdi. Ancak o, bu kaleyi eman ile kan dökmeden, barış yoluyla teslim almak istiyor. Allah'a yemin ederim, eğer bir taş daha atarsan, seni mancınık oku üzerine çakarım!"Rahbe halkından birden çok kişi bana şunu da aktardı: Çoban, okların ucundaki demir başlığı çıkarır, ok sapına şöyle yazar ve kaleye atardı: "Teslim olmayın, direnin; çünkü onlar açlıktan kıvranıyorlar, yiyecekleri hiçbir şey yok." Böyle birkaç ok atarak onları uyarıyordu. Çoban daha sonra vezirle görüştü ve ona şöyle dedi: "Bu kağan aldırmıyor, kimse ona itiraz edemiyor. Ama yarın ya da sonrasında insanlar konuşacaklar: 'HerbendaRahbe üzerine indi, Müslümanlarla savaştı, onların kanını döktü, Ramazan ayında şehri harap etti.' diyecekler. İnsanlar, 'Yanında bir Müslüman naib veya Müslüman vezir yok muydu?' diye soracaklar." Sonunda aralarında karar verdiler: Kağan Herbenda'ya gidip, büyüklerini ve kadıyı huzuruna çağırmasını, onlardan eman almasını, onlara hil'atler giydirmesini ve daha sonra kendi itibarı korunmuş şekilde Rahbe'den ayrılmasını önermeye karar verdiler. Çünkü artık ordu içinde yiyecek sıkıntısı başlamıştı, Moğollar atlarını besleyecek hiçbir şey bulamıyorlardı, sadece ağaç kabukları ile hayvanlarını besliyorlardı. Moğollar ağaçları oyarak atlarına yediriyorlardı. Oysa buradakiler Müslümandı ve içinde bulunulan zaman Ramazan ayıydı. Sen de bir Müslüman olarak onların Kur'an okuyuşlarını, gece kadınların ve çocukların ağlayışlarını duyuyordun. Bunun üzerine Çoban bu görüşe razı oldu. Kadı ve Bahriye'nin ileri gelenlerinden dört kişi çağrıldı, Herbenda'nın huzuruna çıktılar, ona hil'at giydirdiler. O gece ordu oradan ayrıldı ve sabah olunca Moğolların hiçbir izine rastlanmadı. Hatta mancınıklar, ağırlıklar, kurşunlar, yiyecekler, hamur ve benzeri şeyler hep orada bırakılmıştı. Sırf bu

hareketi bile Çoban için Allah katında yeterlidir. Allah onun için daha azını da yeterli görebilirdi. Çünkü o Müslümanların kanını korudu, onlara zarar gelmesini engelledi. Ancak diğer yandan çok sayıda Moğolu öldürdü (es-Safedî,1998, s. 170-171).

2.7.7.2. Fazlullah b. Ebü'l-Hayr Âlî

Reşîdü'd-Devle, Fahrü'l-Vüzerâ, Meşîrü'd-Devle el-Hemedânî, tabip ve aktar olan bir babanın oğludur. Yahudi bir aileye mensuptu. Kendisi Müslüman olmuştu, fakat babası Yahudi olarak kendi dininde ölmüştü. Kadılık görevi oğlu Fazlullah'a nasip oldu ve kadılık alanında başarılı oldu. Gazan Mahmud ile irtibat kurdu, ona hizmet etti. Bu hizmeti ona saadet getirdi, gönül huzuru verdi ve yüksek bir mevki kazandırdı. Konumu büyüdü, yeri sağlamlaştı ve çevresinde onunla boy ölçüşecek kimse kalmadı. Etkisi her yerde hissediliyordu.Sonra Ebu Said ile de bağlantı kurdu. O da onun makamını daha da yükseltti, ona saadet dolu bir bayrak açtı ve itibarını artırdı (es-Safedî, s. 41-44).

Esasen Reşidüddin Fazlullah, sabırlı, alçakgönüllü, cömert, âlim ve sâlihlere yardım eden biriydi. Aklı, zekâsı, mertliği vardı. Kur'an tefsiri yaptı ve içine felsefeyi kattı. Denir ki, İslam'a bağlılığı iyi idi. Reşidüddin Fazlullah İslam'a zorla girmiş değildi; her durumda Müslümanlara nasihat eder, onlara hizmet ederdi (es-Safedî, 1998, s. 41-44).

Safedî'nin, Reşidüddin hakkında Erbilî'den aktardığına göre; "Tebrizli Şeyh Taceddin el-Efzalibir zamanlar Reşidüddin hakkında konuşmuştu. Reşidüddin Yahudi olduğunu ve Allah'ın kelamını değiştirdiğini söylemişti.Reşidüddin bunu duyunca onu cezalandırmak istedi. Ancak el-Efzali gizlendi. Daha sonra onun için şefaat edilince affedildi." (es-Safedî, 1998, s. 41-44).

Safedî'nin aktardığına göre: 718/1318 yılı Ramazan ayında Tebrizli Şeyh Taceddin el-Efzali hacca gitmek üzere Şam'a geldi. Reşidüddin'in öldürülmesinden ve ardından yapılan ilanları nakletmektedir: "Onun öldürülmesi yüz bin Hristiyan'ın öldürülmesinden daha önemlidir, çünkü o İslam'a sinsice zarar veriyordu." (es-Safedî, 1998, s. 41-44)

Öte yandan Fazlullah Reşidüddin, Ölceytü zehirlemekle suçlandı. O ve oğlu öldürüldü, 716 (1316-1317) Reşidüddin'in başı Tebriz'e götürüldü ve orada "İşte Allah'ın kelamını değiştiren Yahudi'nin başı" diye halka ilan edildi. Organları kesildi ve her biri başka bir şehre gönderildi. Cesedi yakıldı. Bu işi Tebrizli vezir Ali Şah yürüttü. Bazıları bu vezirin dinsiz, İslam düşmanı biri olduğunu söyledi.

Kitapları ölümünden birkaç yıl sonra yakıldı (es-Safedî, 1998, s. 41-44).

Safedî, Rahbe kadısı Necmüddin'in Reşidüddin hakkında kendisine anlattıkları üzerinden şu yorumu yapmıştı: Reşidüddin, Rahbe halkına şefaat etmesi, onların kanlarının dökülmesini engellemesi; Moğolların elinden kurtulmalarına yardım etmesi, onların işlerini Melik Nasır ile ilişkilerin düzeltilmesi gibi davranışları olmuştu. Tebriz'de büyük iyiliklerde bulunmuştu. O, kendi saadetiyle meşguldü, İslam'a düşmanlık etmek veya ona tuzak kurmakla değil. O sadece kendi düşmanlarını ve kendisine zarar vermek isteyenleri hedef alırdı; bu kişi ister Müslüman olsun ister kâfir ister salih biri, isterse fasık biri olsun fark etmezdi (es-Safedî, 1998, s. 41-44).

2.7.7.3. Muhammed b. Hüseyna el-Emir

Moğollar'ın 724/1323-24 yıllarında Azerbaycan'da hüküm süren emirlerinden biriydi. Bir gün Emir Çoban ona bir bardak içki sundu. Ona şöyle dedi: "Eğer bunu içmezsen otuz tümen para ödersin. Muhammed b.Hüseyna da "Ben onu içmem, parayı öderim." dedi. Bunun üzerine Emir Çoban, bir gruba onu borcu tahsil etmeleri için emir verdi. Muhammed b. Hüseyna oradan çıktı ve büyük serveti olan Emir Nekbay'a gitti. Ona şöyle dedi: "Bana otuz tümen ver." Emir de "On tümen kârla mı?" diye sordu. O da "Evet." dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Hüseyna, kırk tümenlik bir senet yazdı ve Nekbay'a teslim etti. Sonra Emir Nekbay, Muhammed b. Hüseyna yanında olanlara şöyle dedi: "Gidin Noyan Çoban'a söyleyin: Para bendedir, isterse hazinesine götüreyim, isterse orduya teslim edeyim, nasıl isterse öyle yapalım." Bunun üzerine adamlar Çoban'ın yanına gidip durumu anlattılar. Çoban, Muhammed b.Hüseyna çağırttı ve ona şöyle dedi: "Bir kadeh şarap içmemek için kırk tümen altın mı verdin?" Muhammed b. Hüseyna da "Evet." diye cevap verdi. Bu durum Çoban'ın hoşuna gitti, ona kendi kaftanını hediye etti, yazılan senedi yırttı ve onu güçlü bir yetkiyle görevlendirdi. Muhammed b. Hüseyna, Çoban'ın yanında önemli bir makama yükseldi ve ona yakın biri oldu (es-Safedî, 1998, s. 416). Bu meselede emir Muhammed b. Hüseyna'ın bir kadeh içki içmemesi ne kadar dinine bağlı olduğunu göstermektedir. Ancak içki gibi bir haramdan kaçmak için, yine içki gibi haram olan faize başvurması düşündürücü bir durumdur. Bu durum Müslümanlığı yeni kabul etmiş olan Moğol toplumunun dinin emir ve yasaklarını henüz tam olarak kavrayamamaları ile ilgili olabilir.

2.7.7.4. Abaka'nın Kızı Yelkutlu Hatun

Dindar, iffetli, takvalı, temiz kalpli, hayırsever ve hayır sahiplerini seven bir

kadındı. Abaka'nın kızı, Gazan ve Ölceytü halasıydı. Kocası ölünce, Efram (bir Moğol emiri) onunla evlenmek istedi. Ancak Yelkutlu, onun elçilerine öfkeyle karşılık verdi ve onları eli boş gönderdi. Şöyle dedi: "Ben Muhammed ümmetine samimiyetle hizmet ediyorum. Filan, filan ve filan kişilere değil! Eğer Müslümanlara nasihat etmem Efram'ı bana göz diktirecek kadar cesaretlendirdiyse, artık nasihat etmeyeceğim. Efram kim oluyor ki benimle evlenmeye cüret ediyor? Benim gözümde en küçük köle bile Efram gibidir." Yelkutlu, 723 (1323) yılında Şam'a geldi ve hac yolculuğuna çıktı. Safedi, Kadı Şihabeddin Ahmed b. Fazlullah'tan Yelkutlu ile ilgili şu sözleri nakletmişti: O yıl ben de hacdaydım. Yelkutlu gördüğüm kadarıyla, azmi, kararlılığı ve cömertliğiyle erkeklere taş çıkartan bir kadındı. Üzerinde haşmetin ve hükümdarlığın simaları vardı. Çokça sadaka verdi; Mekke ve Medine'de otuz bin Dinar bağışladığı söylenir. Yolculukta bir tahtırevanda seyahat ederdi, ata da binerdi, beline ok mahfazası takar, üzerine de gölgelik tutulurdu. Yol boyunca av halkaları kurar ve avlanırdı. Cömertlikte deniz gibi, ihsanda ise zirvedeydi. Şam'a vardığında Emir Seyfeddin Tengiz onu karşılamaya çıktı, kendisine nezaket gösterdi." (es-Safedi, 1998, s. 592-593).

2.7.7.5. Hasan b. Akboğa b. İlkan

Büyük Noyan, Büyük Şeyh Hasan Bey; Bağdat ve Irak'ın hâkimiydi. Müslümanlara samimi davrandı, gizli düşmanlık yapmadı; sevgisini açıkça gösterdi, ikiyüzlülük etmedi.Mısır sultanlarının mektupları ona sürekli ulaşırdı; içinde hediyeler ve güzel haberler bulunan mektuplar gelirdi. Ona hediyeler gönderilir, itibarı ve tanınırlığı artardı. O da elçilerini eksik etmezdi; dostluğu ve yönetimi güçlü ve etkiliydi (es-Safedî, 1998, s.191).

2.7.7.6. Timurtaş

Emir Çoban'ın oğlu ve İlhanlıların Anadolu valisiydi.İbn Tağrıberdi,Timurtaş hakkında şu sözleri nakletmiştir: İçki içerdi. Sarhoş olunca atına biner, hücuma geçerdi; kimse karşısında duramazdı. Bir ara Mehdi olduğunu düşündü ve bu şekilde adlandırıldı. Bu haber babası Çoban'a ulaşınca hemen geldi ve onu bu düşüncesinden vazgeçirdi (İbn Tağrıberdi, 1984, s.139).

2.7.7.7. Dokmak/Tokmak

Ebu Said dönemi komutanlarından biridir. Müslümandı, Müslümanları ve Arapları severdi, çokça sadaka verirdi. Çoban'a suikast olayından dolayı yakalandı, sakalı tıraş edildi, halk arasında dolaştırıldı ve ardından oklarla vurularak öldürüldü (719/1319) (es-Safedî, 1998, s. 668).

2.7.7.8. Ketbuğa

Hülegü'nun dedesi Cengiz Han zamanına yetişmişti. Hristiyanlığa meyli vardı, ancak Cengiz Han'ın kanunlarına göre bütün dinlerin eşit kabul edilmesi gerektiğinden bu inancını açıkça belli etmeye çekinirdi (İbn Tağrıberdi, 1984, s. 119).

3. SONUÇLAR

Memlûklu dönemi müellifleri Moğolları, Orta Asya'dan gelmeleri, bozkır kültürüne göre göçebe bir yaşam tarzına sahip olmaları, savaşçı özellikleri ve dış görünüşleri itibariyle Türklere benzedikleri için, bir Türk kavmi gibi görmüşlerdir. Nitekim Aynu Câlut Savaşı'nda Moğollar yenilince bazı Memlûklu tarihçiler, *Tatarları (Moğolları), yine kendi kavimlerinden başka Türkler yenilgiye uğrattı* diye yazmışlardır. Memlûklu müelliflerinin Cengiz Han'dan başlamak suretiyle, ilk dönem Moğol hükümdarları hakkında verdikleri bilgiler ağırlıklı olarak, İran tarihini anlatan Farsça eserlerden alınan efsane, destan ve rivayetlerle iç içe geçmiş malumatlardır ki bunların sıhhat derecesi de tartışmalıdır. Ancak Orta Asya'da hakimiyet sağlayan Moğollar yönünü Batıya ve İslam ülkelerine çevirince, Müslümanlar Moğolları daha yakından tanıdılar. Memlûklu müellifler Moğollar hakkındaki malumatlara, Farsça eserler, tüccarlar, seyyahlar, sohbet ve ilim meclisleri dışında, İran coğrafyasından Hacca gelen önemli kişiler aracılığı ile ulaşmışlardır. Zaten Moğollar, Anadolu, Irak ve Suriye coğrafyasını işgal edince Memlûklu müellifleri, Moğolları daha yakından tanımışlardır.

Memlûklu müelliflerinin vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak, farklı yönleri de olmakla beraber Türklerle birçok benzer özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Bu durumu, hakimiyet anlayışlarında, veraset sistemlerinde, idari yapılanmalarında, askeri yapıda, yaşam tarzında, hukuk sistemlerinde ve dini özelliklerinde görmekteyiz. Moğollarda da Türklerde olduğu gibi ülke hanedanın ortak malıdır anlayışı vardır. Han, belirli kriterlere sahip, han ailesine mensup kişiler içerisinden, kurultay adı verilen seçimle belirlenmektedir. Seçilen hana itaat ise, yönetimdeki en temel anlayıştır. İdari yapılanmada handan sonra yönetimde en etkili olanlar ulus emirleridir. Ulus emirleri içerisinde en kıdemli kişi beylerbeyi denilen kişidir. Memlûklu dönemi eserlerinde Moğollar ile yürütülen diplomasi, Hülegü'nün yolladığı tehdit ve korkutma içerikli mektuplarla başlamıştır. Gayrimüslim Moğol hükümdarları ile gergin seyreden ilişkiler, Müslüman hükümdarlar döneminde daha mutedil devam etmiştir. Gazan'ın Suriye seferler ile gerginleşen ilişkiler mektuplara da yansımıştır. İlhanlı-Altın Orda rekabeti, Memlûklarla Altın Orda devletini bir birine yaklaştırmış, ilişkileri iyi niyet temennilerinden ve iltifatlardan öteye gidememiştir. Memlûklü müelliflerinin eserlerinde Memlûkların, İlhanlı ve Altın Orda devletleri ile yürüttükleri mektup diplomasinin ve elçilik teatisinin detaylarını görmekteyiz.

Memlûklu müelliflerine göre; Cengiz Han, han olmadan önce de bozkır kültüründe ve Moğol toplumunda uyulan örf adet ve gelenekler bulunmaktaydı.

Cengiz Han Moğol toplumundaki bu örf, adet, gelenek, içerikli kurallara kendi tecrübesine ve düşencesine göre şekillendirdiği kuralları da ekleyerek Cengiz Yasası denilen bir kurallar manzumesini belirledi. Memlûklu müelliflere göre; Moğol devletleri, İslam dinine girmiş olsalar dahi, Cengiz yasasına sadık kalarak bu yasayı büyük oranda uygulamaya çalıştılar. Köklü bir yazılı bir kültüre sahip olmayan Moğolların bu yasasının bir kısmının günümüze ulaşmasında bazı Memlûklu müelliflerinin de katkısı vardır.

Moğol ordusu bozkır kültüründe doğmuş olan bir ordudur. Dolayısı ile yapı itibari ile Türk kültürüne ait birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Mete hanın uyguladığı onluk sistemi harfiyen uygulamaları bu durumun göstergelerinden biridir. Hızlı ve organizeli bir şekilde hareket eden Moğol süvarileri, adeta ordunun bel kemiğini oluşturmaktaydı. Hükümdara itaat ve disiplin konusundaki hassasiyet Moğol ordusuna başarının önünü açmıştır. Aynı itaat ve disiplin vergi toplama konusunda da görülmüştür. Vergiler halkı zor durumda bıraksa bile tahsilat noktasında taviz verilmemiştir. Askeri başarılarda elde edilen ganimetler çok yüksek rakamlara ulaşmıştır. Dolayısı ile güçlü ordu ve güçlü maliye birbirini beslemiştir.

Moğolların hakim olukları ülkenin ekonomik durumu bölgenin ticari, coğrafi ve iklimsel koşullarına göre değişiklik arz etmektedir. Örf adet ve gelenekler adeta yasa ile iç içe girmiş tavizsiz bir şekilde halk tarafından uygulanmıştır. Moğol toplumunda kadına daima önem verilmiş ve devlette ağırlığı olmuştur. Moğolların sınırları genişleyip farklı devletlere bölününce ister istemez hakim oldukları coğrafyanın kültüründen de etkilenmiş ve bazı konularda onları da örnek almışlardır. Kubilay Hanlığının Çin ve Uygur, Çağatay Hanlığının Uygur ve Orta Asya Türk kültürü, İlhanlıların Fars, Altın Orda'nın Hazar, Kırım, Kıpçak ve diğer Türk kültürlerinden etkilenmesi gibi.

Cengiz Han'ın dini tercihler konusunda baskı yapmaması geleneği sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Kendisi de bir yüce yaratıcıya inanmakla beraber, inanç noktasında halka asla bir baskı uygulamamıştır. Bundan dolayı dini çeşitlilik Moğol toplumunda daima olmuştur. Hıristiyanlığa, Şamanizme, Budizme ilgi duyanlar olduğu gibi İslam'a ilgi duyup Müslüman olan hükümdarlar da vardır. Bir ülkeyi ele geçirme şehri alma saldırı ve yağmalama, katliam yapma ve savaş konusunda ne kadar acımasız oldukları Memlûklu kaynaklarında birçok yerde anlatılmaktadır. Fakat aynı kaynaklar bize, Moğolların, artık kendi tebaası olan Müslümanlara karşı son derece merhametli ve hoşgörülü davrandıklarını da ifade

etmektedir. Memlûklu kaynaklarında Moğol hükümdarları hakkında olumsuz olduğu kadar olumlu bilgilere de rastlamaktayız. Memlûklû müelliflerin Moğol hükümdarlarının sergilediği katliam ve İslam dünyasında yol açtıkları tahribatlardan dolayı sık sık eleştirip lanet okusalar da, güzel ve olumlu yönleri olan Moğol hükümdarları veya devlet adamları hakkında methedici veya olumlu şeyler de söylemişlerdir.

KAYNAKLAR

Abdullahoğlu, H. (1935). Temir Kutluk yarlığı, *Türkiyat Mecmuası* III, (3), s. 207-228.

Abzalov, L. F. / Gatin, M. S. /. Mustakimov, İ. A / Poçekaev, R. Yu. (2022). "Dastur Al-Katib Kak İstoçnik Po İstorii Gosudarstva, Prava i Kantselyarskoy Kulturı Zolotoy Ordı (Na Primere Yarlıka O Naznaçenii Emira Ulusa)", *Zolotoordynskoe Obozrenie* 10/4.

Ahmetbeyoğlu, A. (2011). Tarhanlık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40, 19-20. Diyanet Vakfı Yayınları.

Alinge C. (2022). *Moğol kanunları.* (çev. Coşkun Üçok). Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Allouche, A. (2006). Tegüder'in Kalavun'a ültimatomu, (çev. Mustafa Uyar). *Ankara Üniversitesi il ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 46, (1), 2006, s. 243-254.

Altıkulaç, T. (2013). Zehebî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44, 180-188. Diyanet Vakfı Yayınları.

Amitai, R. (2004). *Mongols and Mamluks- The Mamluk-İlkhanid War*-1260-1281. Cambridge University Press.

Âmulî, Ş. (1381 h.ş.). *Nefâisü'l fünûn fî arâyisi'l-uyûn*. II, (S. İ. Meyâncî, Haz.). İntişârât-ı İslamiyye.

Arsal, S. M. (2014). *Türk tarihi ve hukuk.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ayaz, F. Y. (2020). *Memlükler'de tarih ve tarihçiler.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ayaz, F. Y. (2007). Memlük-İlhanlı ilişkilerinde bir dönüm noktası: Şakhab Savaşı (702/1303). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 9 (15), 1-32.

Barthold, V. V. (2004), *Orta Asya Türk Tarihi*. (H. Dağ, Haz.). Çağlar Yayınları.

Barthold, V. V. (1931). İlhanlılar devrinde malî vaziyet, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul-Evkaf Matbaası, c. (1), s. 135-159.

Barthold, V. V. (1979). Saray. *MEB İslam Ansiklopedisi,* 10, 206-207, Milli Eğitim Basımevi.

Bayat, M.- İhsani, M. (1394). Nakş-ı Kafkaz der Revabıt-ı İlhanan ba Ordu-yı Zerrin, *Pejoheş-i Tarih-name-yi İran Bad Az İslam*, Şom, 11, s. 21-44.

Biran, M. (2008). Diplomacy and Chancellery Practices in The Chagataid Khanete: Some Preliminitary Remaks. *Oriente Moderno.* 88 (2), 369-393.

Bozkurt, N. (1995). Eman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11, 75-77. Diyanet Vakfı Yayınları.

Carpini, P. (2018). *Moğolistan seyahatnamesi*, (E. Ayan, Çev.). Kronik Yayınları.

Cüveynî, A. A. M. (2013). Tarih-i cihan güşa, (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çetin, A. (2007). *Memlûk devletinde askeri teşkilat.* Eren Yayıncılık.

Çinli Zhang Dehui'nin Prens Kubilay'ın yaz kampına yolculuğu (1247-1248). (2022). (A. Y. Oğuz, Çev.). Kitabevi Yayınları.

Çuhadar, M./Yiğit, İ. (1999). İbn Tağrıberdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20, 385-388. Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirci, M. (2000). İkta'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 22, 49-52. Diyanet Vakfı Yayınları.

Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen*. I, Franz Steiner Verlag GMBH.

Donuk. A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idarî-askerî ünvan ve terimler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Donuk, A. (1984). Eski Türk devlet teşkîlatında "Tarhan" ünvanı ve tarihî gelişmesi. *Tarih Dergisi* (34), 81-90.

Durmuş, İ. (2008). Safedî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 35, 447-450. Diyanet Vakfı Yayınları.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2000). *İbn Battûta seyahatnâmesi,* c. I, (A. S. Aykut, Çev.). Yapı Kredi Yayınları,

el-Cüzcanî, M. S. (2016). *Tabakat-ı Nâsırî (Moğol istilasına dair kayıtlar),* (M. Uyar, Çev.). Ötüken Neşriyat.

el-Hatib, M. A. (1416/1996). *Mu'cemu'l mustalihâtu ve elkâbu-t tarihiyye.* Müessesetü er-Risale.

el-Kalkaşendî, E. A. (1914 /1332), *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâʾ.* IV, VII, VII. Darü'l-Kutubi'l-Hedyûviyye /Emiriyye Matbaası.

el-Ömerî, Ş. A. F. (2010). *Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr*. III, XXVII. Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye.

el-Ömerî, Ş. B. F. (2014). *Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım, Mesaliku'l Ebsâr* (A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.

en-Nüveyrî, Ş. A. (2004), *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb.* XXIX, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII. Dârul-Kutubil İlmiyye.

Erdem, İ. (1995). *Türkiye Selçukluları-İlhanlı ilişkileri (1258–1308)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, A. (2004). *Harzemşah imparatorluğunda askeri teşkilat*. (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Erkal, M. (1993). Cizye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 8, 42-45. Diyanet Vakfı Yayınları.

es-Safedî, S.H. (1418/1998), *Aʿyânü'l-ʿasr ve aʿvânü'n-nasr*. I, II, III, IV, V. Darü'l-Fikr/Matbaatü'l-İlmiyye.

ez-Zehebî, Ş. M. (1419/1999), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm.* XLVIII, X LIX, L, LI, LII. Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye.

Gedikli, F. (2013). Yasa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 43, 336-340. Diyanet Vakfı Yayınları.

Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Göksu, E. (2019). *Türk kültüründe silah.* Ötüken Yayınları.

Göksu, E. (2018). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gördegir, E. (2020). Hûlâgû Han dönemi İlhanlı-Abbasi diplomatik münasebetleri. (E. Gördegir, Ed.) *Orta Çağ'da Diplomasi,*(*ss*. 61-85). Efe Akademi.

Gribov, A. (2022). Cengiz Han yasaları rekonstrüksiyon. (C. Kaygusuz, Çev.). Yustitsinform Basım Yayın.

Grousset, R. (2015). *Stepler İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur.* (H. İnalcık, Terc.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Günaltay, M. Ş. (1991). *İslâm tarihinin kaynakları târih ve müverrihler.* Endülüs Yayınları.

Güneş, İ. (2021) İslam tarihi kaynaklarına göre İlhanlıların Suriye Seferi (1259-1260), *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7, (2), 790-804.

Gürbüz. M. (2005). *Harizmşahlarda devlet teşkilatı ekonomik ve kültürel hayat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Halaçoğlu, Y. (1993). Damga. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 8, 454-455. Diyanet Vakfı Yayınları.

Hâfız-ı Ebrû. (1317 h.ş). *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*. (H. Beyânî, Haz.). Şirket-i Tezâmünîyi İlmî.

Hâfız-ı Ebrû. (1395 h.ş*). Zübdetü't-Tevârîh*. (Seyyîd Kemâl Hâc Seyyîd Cevâdî, Haz.). İntişârât-ı Esâtîr.

Huzeyfe, E. Ğ. S. B. M. (2010). Meyyafarikin'de kahramanlık ve fedakârlık, (M. M. İlhan, Çev.), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 (47), 227-242.

İbn Arabşah, (2012). *Acaibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela),* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları,

İbn Hurdazbih, (2008) *Yollar ve ülkeler kitabı,* (M. Ağarı, Çev.). Kitabevi Yayınları,

İbn Munkız*,* U. (2018). *Kitâbü'l-İʿtibâr*, (Y. Z. Cömert, Çev.). Kitabevi Yayınları.

İbn Tağrîberdî, C.Y. (1984/ 1404-1405), *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî baʿde'l-vâfî.* II, III, IV, VI, VIII, IX, XI, XII. el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab.

İpşirli, M. **(**2001). Kalkaşendî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24, 263-265. Diyanet Vakfı Yayınları.

Joinville, J. D. (2002). *Bir Haçlının hatıraları*. (C. Kanat, Çev.). Vadi Yayınları.

Kallek, C. (1997). Haraç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16, 71-88. Diyanet Vakfı Yayınları.

Kâşgarlı M. (2005). *Divânü Lugati't-Türk*. (çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser). Kabalcı Yayınevi.

Kafalı, M. (1992). Batu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 5, 208-210. Diyanet Vakfı Yayınları.

Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Berikan Yayınevi.

Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk milli kültürü.* Ötüken Yayınları.

Kanar, M. (2009). *Arapça-Türkçe Sözlük.* Say Yayınları.

Kanat, C. (2002). "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı kabulü ve bunun Memlûk devleti'ndeki yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi* (12) 233-234.

Kanat, C. (2000). Gazan Han zamanında Memlûk devleti'ne iltica eden Uyratlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15 (1), 105-120.

Keleş, E. (2020). Moğollarda Kışlak Geleneği: İlhanlıların Arran ve Mugan Kışlakları Örneği, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi,* 3 (1), 48-62.

Kemaloğlu, İ. (2009). Saray. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 36, 121-122. Diyanet Vakfı Yayınları.

Kemâleddîn Abdürrezzâk Semerkandî. (1372 h.ş.). *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*. (Haz. Abdulhüseyn Nevâî). Pejûhişgâh-ı 'Ulûm-ı İnsânî ve Mutâ'alat-Ferhengî.

Kemaloğlu, İ. (2013). Yarlık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 43, 334-335. Diyanet Vakfı Yayınları.

Kılıç, E. (2017). *Altın Orda devleti'nin iktisadi tarihi* (XIII-XV. Yüzyıllar) Cilt II, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koca, S. (2005) *Selçuklularda ordu ve askeri kültür.* Berikan Yayınevi.

Köymen, M. A. (1984) *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi*. Cilt 2. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kubat, A. (2024). Nüveyri'nin ''Nihâyetü'l-Ereb Fî Fünûni'l-Edeb'' adlı eserine göre Gazan Han ile Sultan El-Melikü'n-Nâsır Muhammed mektuplaşmaları. *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 4,(2) 445-476.

Kuşçu, A. D. (2013). *Eyyûbî devlet teşkilâtı.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kütük A. (2022). Türk/Moğol devlet ve toplum töresinde levirat evlilikler ve uygulama esasları. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi.* 4 (7), 43-65.

Manghol-un Nuiça Tobça'an. (2019). *Moğolların gizli tarihi.* (A. Temir, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Manghol-un Nuiça Tobça'an.(1986). *Moğolların gizli tarihi.* (A. Temir, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Martin, H. D. (1943). The Mongol army. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, 46-85.

Matsui, D. (2005). Taxation systems as seen in the Uigur and Mongol documents from Turfan: An overview, *Hirosaki University Repository for Academic Resources, Transactions of the International Conference of Eastern Studies,* (50), s. 67-82.

May, T. (2023). *Moğol Savaş sanatı.* (M. Uyar, Çev.). Kronik Kitap.

Merçil, E. (2021). *Selçuklularda vergiler.* Bilge Kültür -Sanat Yayınları.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mîrhând. (1385 h.ş.). *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîretü'l-Enbiyâ ve'l Mülük ve'l-Hulefâ.* c. V,(C. Kiyânfer, Haz.). İntişârât-ı Esâtîr.

Muhanna, E. (2024). *Alem bir kitap içre: Nüveyrî ve İslam telif tarihinde ansiklopedik yazım geleneği,* (M. E. Midilli, Çev.). Albaraka Yayınları.

Mustafa, Ş. (1990). *Tarihü'l-Arab ve'l- Muverrihûn.* Darü'l-İlmu-l Melâyîn.

Nebeî, E. (1352 h.ş.). *Çopâniyân der Târîh-i İlhâniyân yâ Târîh-i âl-i Çopân.* Dânişgâh-ı Tahran.

Nigehi. M. (2018). Yasa ve Moğol döneminde İran'ın hukuk düzeni üzerindeki etkisi, (R. Khalily, Çev.), *Cihannüma Tarih Ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi.* 4, (1), 195-209.

Nuhoğlu, G. (1995). *Beyhaki tarihine göre Gaznelilerde devlet teşkilatı ve kültür*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Örs, D. (1992). Tarih-i Olcaytu (inceleme ve Çeviri), (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Öz, M. (2003). Nüveyrî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33, 304-306. Diyanet Vakfı Yayınları.

Özbek, S. (2018). *Moğolları Durduran Türk-Sultan Baybars*. Berikan Yayınevi.

Özcan, A. (2003). Lağımcı Ocağı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 27, 49-50. Diyanet Vakfı Yayınları.

Özdal A.N. (2019). *Türklerin Savaş sanatı.* Timaş Yayınları.

Özen, F. (2023). Emîr Çoban'ın Ebû Saîd Bahâdır Han Üzerindeki Egemenlik Döneminin Sona Eriş Süreci. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5, (10) 523-536.

Özgüdenli, O. G. (2009). *Moğol İran'ında gelenek ve geğişim Gazan Han ve reformları,* (1295-1304). Kaktüs Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2008). Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî. *Türkiye Diyanet Vakfı*

İslâm Ansiklopedisi, 35, 19-21. Diyanet Vakfı Yayınları.

Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk vergi terimleri*. Köksav Yayınevi.

Parry, V.J. (1975). İslam'da harp sanatı, (S. Özbaran & E. Merçil, Çev.). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28, (29), 193-218.

Paydaş, K. (2019). Ak-Koyunlu Devleti'nde siyasî evlilikler ve sarayda hatunların konumu. *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan* (B. Kocaoğlu, Ed.). ss. 413-428). Berikan Yayınevi.

Paydaş, K. (2023). *Eski Türkler (Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar)'de Ticaret*. (A. Özturhan, Ed.) ss. 11–73. Efe Akademi Yayınları.

Paydaş, K. (2014). Moğol istilasından sonra Hısn Keyfâ. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *36* (107), 73–88.

Paydaş, K. (2004). Moğol istilasından sonra Urfa ve Harran'a yerleşen Harezmliler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran (150)*, s. 155-163.*

Paydaş, K. (2006). Moğol ve Türk-İslam devletlerinde Suyurgal uygulaması. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, *0*(39), ss.195-218.

Paydaş, K. (2019). Timur'un askeri faaliyetlerinde av'ın önemi. *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan* (B. Kocaoğlu, Ed.). ss. 939-945). Berikan Yayınevi.

Rachewiltz, I. D. (1982). Two Recently Published P'ai-tzu Discovered in China. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,* vol. 36, no. 1-2, ss. 413-417.

Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî. (1394 h.ş.). *Câmi'u't-Tevârîh (Târîh-i Mübârek-i Gâzânî).* C. II. (M. Ruşen & M. Musevî, Neşr.). Mîrâs-ı Mektûb.

Reşîdüddin/Aka. (2013). *Câmiu't-Tevärih (İlhanlılar Kısmı),* (İ. Aka, M. Ersan, & A. H. Khelejani, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdüddin/Gölpınarlı.(1965). *Câmiu't-Tevarih.* c.1. (A. Gölpınarlı, Çev.). Milli Eğitim Basımevi. (Neşredilmemiş Eser, TTK Kütüphanesi, Kayıt No: AO36394, Yer No: A. II./7509).

Rostami F. (2018). *İlhanlıların siyasi ilişkilerinde Oyrat emirlerinin rolü* (A. Kaya, Çev.). *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi,* 8, (17), 225- 242.

Rubruk, V. R. (2019). *Moğolların Büyük Hanı'na seyahat 13.Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a yolculuk.* (E. Ayan, Çev.). Kronik Kitap.

Sağlam, A. (2017). *Suriye'de hâkimiyet mücadelesi İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304)*. Çamlıca Yayınları.

Sağlam, A. (2018). Memlûk-İlhanlı diplomatik ilişkileri. *Belleten,* 82, (293), 83-158.

Sağlam, A. (2021). *en-Nâsır Muhammed devri Memlûk Türk devleti.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Samoiloviç, A. N. (1939). Cucu Ulusu'nda Pavza ve Baysaya dair Ahmet Han'ın

basması meselesi, (Hasan Ortekin, Çev.). *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası.* c. (2), 53-64.

Sevim, A. & Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi siyaset teşkilât ve kültür.* Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Seyyid Mehmed Rızâ. (2020). *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî- Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar.* (Y. Söylemez, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Smith, J. M. (1970). Mongol and nomadic taxation. *Harvard Journal of Asiatic Studies,* Harvard-Yenching Institute, (30), 46-85.

Söyüt, Y. (2021). Moğol imparatorluğu'nun kadın naibesi: Töregene Hatun. *Journal of Universal History Studies*, 4 (2), 212-228.

Spuler, B. (1957). *İran Moğolları: Siyaset, idare ve kültür İlhanlılar devri (1220-1350).* (C. Köprülü, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Spuler, B. (2011). *İran Moğolları: Siyaset, idare ve kültür İlhanlılar devri (1220-1350).* (C. Köprülü, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Subaşı, Ö. (2022). Siyasî evlilikler bağlamında Moğol dış politikası ve kadın. *Anasay* 6, (21), 3-49.

Sümer, F. (2023). *Anadolu'da Moğollar.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sümer F. (1988). Abaka. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1, 8. Diyanet Vakfı Yayınları.

Şîrazî, Ş. A. (1346). *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*. nşr. Abdulmuhammed Âyetî. İntişarat-ı Bünyad-ı Ferhengi İran.

Şahin, H. (2015). Câmiu't-Tevârîh'e göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve bunun İlhanlı toplumuna yansımaları. *Bilig*, (73), 207-230.

Şebânkâreî, M. A. M. (2021). *Mecma'u'l-Ensab (Hanedanlar Tarihi)* (F. Unan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şeşen, R. (2018). *Eyyûbîler.* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2018.

Şeşen, R. (1987). *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet.* Çağ Yayınları. 1987.

Şeşen, R (1998). *Müslümanlarda tarih-coğrafya yazıcılığı.* İSAR Vakfı Yayınları.

Taşağıl, A. (2001). Karahıtaylar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24, 415-416. Diyanet Vakfı Yayınları.

Temizsu, H. (2012). *Cengiz yasalarının Moğol devletlerindeki uygulanışı,* Etkileri Ve Değişimleri, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Terzi, M. Z. (1986). *Abbâsîler döneminde askerî teşkilât*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü. Ankara.

Terzi, M. Z. (2017). *Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât.* Siyer Yayınları.

Terzi, M. Z. (1997). Emevîlerde kara ordusu teşkilâtı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*

İlâhiyat Fakültesi Dergisi 9, (9): 41-88.

Togan, A. Z. (1981). *Umumi Türk tarihi'ne giriş*. Enderun Kitabevi.

Togan, A. Z. (1931). Moğollar devrinde Anadolu'nun iktisadî vaziyeti. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,* 1, 1-42.

Tuysuz, Ş. C. (2021). İlhanlı devleti tarihinde Bağdat Hatun (Hayatı ve siyasi yaşama etkileri), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (72), 265-276.

Tuysuz, Ş. C. (2004). İlhanlılar tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar). [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uyar, M. (2007). *İlhanlı devleti'nin askerî teşkilatı,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uyar, M. (2020). *İlhanlı (İran Moğolları) devleti'nin askerî teşkilatı (Ortaçağ Moğol ordularında gelenek ve dönüşüm).* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1967). Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş. *Belleten*, 31(124), 601-646.

Vásáry, I. (2016). The Preconditions to becoming a judge (Yarġuči) in Mongol Iran, *Journal of the Royal Asiatic Society,* (January), 26/ 1-2, 158.

Vladimirtsov B.Y. (1987), *Moğolların içtimai teşkilatı.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yakubovskiy, A. Y. (1976). *Altın Orda ve çöküşü.* (H. Eren, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.

Yakubovskiy, A. Y. (2021). *Altın Orda ve çöküşü.* (H. Eren, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yaltkaya, Ş. (1939). İlhaniler devri teşkilâtına dair (Nasîr-ed-dîn-i Tûsî'nin bir eseri), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası.* Bürhaneddin Matbaası. (2), 14.

Yeniçeri, C. (1991). Bâc. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4, 411-413 Vakfı Yayınları.

Yiğit, İ. (2015). *Memlûkler 648-923/1250-1517.* Kayıhan Yayınları.

Yuvalı A. (1994), *İlhanlılar tarihi 1 kuruluş devri.* Erciyes Üniversitesi Yayınları.